

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

НОВІКОВА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 811.161.2'367.332/.333

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА**

10.02.01 – українська мова

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело

Ольга НОВІКОВА

Луцьк – 2021

АНОТАЦІЯ

Новікова О. О. Просте ускладнене речення в сучасній українській літературній мові: структура, семантика. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 «Українська мова». – Волинський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк, 2021.

У дисертації цілісно досліджено формально-синтаксичні та структурно-семантичні вияви простого ускладненого речення в сучасній українській літературній мові. Уточнено й уніфіковано поняттєво-категорійний апарат, визначено мінімальний корпус термінів, необхідних для осмислення сутності поняття просте ускладнене речення в проєкції на формально-синтаксичну й семантико-синтаксичну структуру речення.

Створено типологію моделей, реалізованих у формально та семантично неелементарному реченні. На засадах комплексного підходу системно описано формально-синтаксичні й семантико-синтаксичні ознаки конструкцій, що ускладнюють просте речення.

Ускладнене речення дефіновано як особливий тип речення, якому притаманна сукупність двох взаємопов'язаних критеріїв: структурного й / або семантичного ускладнення предикативної основи речення. Простежено специфіку кореляції понять *формальна елементарність / неелементарність* та *семантична елементарність / неелементарність*.

Витлумачено термін *предикативність* як вербальний засіб вираження предикації, що здійснює приписування ознаки предмету в співвіднесенні з конкретним моментом комунікації. Загальне значення предикативності речення формоване низкою окремих категорій: персональності, темпоральності, модальності. Предикативність перетворює речення в самостійну одиницю комунікації, а також є диференційною ознакою, що відрізняє речення від слова й словосполучення. Під *предикацією* розуміємо семантичний аспект речення. Предикація як логічне поняття пов'язує мислення

з мовою за допомогою свого мовного корелята – предикативності. Обидва поняття є взаємозумовленими, але не тотожними.

Виокремлено типи синтаксичних відношень у структурі ускладненого речення: 1) додаткова предикативність і 2) внутрішньорядні відношення.

Конструкції незавершеної предикації розподілено за типом структурно-семантичного зв'язку субпредикативної й предикативної синтагм на два різновиди, які відповідають двом типам ускладнення предикативності – *пряма додаткова предикативність* і *непряма додаткова предикативність*.

Додаткову предикативність витлумачено як явище, у якому набуває відображення зв'язок між семантичною складністю речення і його синтаксичною структурою. Наявність додаткової предикативності відрізняє речення як від семантично складного, але синтаксично елементарного, так і від речення складного. Додаткова предикативність передбачає наявність основної («справжньої») предикативності й функціює на її тлі. У додатковій предикативності наявні – прямо або побічно – ознаки часу й модальності.

Додаткову предикативність розмежовано на *пряму й непряму*. Пряму додаткову предикативність покласифіковано на *власне-напівпредикативність* та *додаткову дієслівну предикативність*. Непряму додаткову предикативність досліджено за двома різновидами: «згорнута» та «прихована».

Виявлено основні ознаки напівпредикативних відношень: синтаксична розчленованість, наявність модально-часового плану (зокрема й суб'єктно-модальної характеристики). Уточнено класифікаційні ознаки, що відрізняють напівпредикативні утворення від інших випадків актуалізації потенційної предикативності.

Обґрунтовано типологію формально-синтаксичних конструкцій, що ускладнюють просте речення. Установлено критерії виокремлення їхніх типів: формальний і синтаксичний.

Уточнено класифікаційні ознаки ускладнювальних синтаксичних одиниць. Визначено основу диференційних ознак мінімальних синтаксичних одиниць – кореляції ускладнювальних утворень із їхніми формально-синтаксичними та семантико-синтаксичними відповідниками.

З'ясовано здобутки й суперечності традиційної класифікації синтаксичних одиниць, що ускладнюють просте речення.

Проаналізовано інтегральні ознаки відокремлених і невідокремлених членів речення, диференційні ознаки, що відрізняють відокремлені члени від невідокремлених. Визначено труднощі розрізнення відокремлених членів речення, зокрема додатка й неузгодженого означення, прикладки й означуваного слова, запропоновано критерії диференціації додатків та обставин.

Вияскравлено складники загального зв'язку відокремленої обставини в реченні за ознакою облігаторності / факультативності: облігаторні, обов'язкові зв'язки – напівпредикативний і підрядний прислівний (власне-прилягання) синтаксичні зв'язки; факультативні – паралельний і сурядний зв'язки, яких вони набувають тільки в складі синтаксичної групи або синтаксичного ряду – у конструкції теж факультативній у структурі речення. Важливо, що паралельний і сурядний зв'язки прогнозують напівпредикативний зв'язок та власне-прилягання дієприслівникових обставин і можливі тільки за їхньої наявності.

Виявлено двоспрямовані синтаксичні зв'язки відокремлених обставин у тих випадках, коли, зовні ізольовані, вони являють собою відповідь на питання в діалогізованих монологіях й у відповідних репліках діалогів: відокремлена обставина пов'язана з граматичною основою речення-питання.

Обґрунтовано принципи розрізнення відокремлених і невідокремлених означень. Обсяг семантичного значення відокремленого означення, як препозитивного, так і постпозитивного, збагачений додатковими конотативними відтінками завдяки набутому в результаті відокремлення зв'язку (хоч і слабкого) з присудком речення. Цей факт є диференційною ознакою відокремленого означення, що відрізняє його від невідокремленого.

Згідно з традиційним підходом як різновид означення в роботі увиразнено *прикладку*, під якою розуміємо залежний від головного слова другорядний член, виражений іменником або субстантивованим словом, приєднаний до головного компонента паралельними з ним формами з метою його визначення, уточнення або пояснення. Щодо функціонування прикладок у структурі речення вирізняємо

такі моделі: 1) $N_{\text{вл. нз.}} + N_{\text{заг. нз.}}$; 2) $N_{\text{заг. нз.}} + N_{\text{вл. нз.}}$; 3) $\text{Pron} + N_{\text{заг. нз.}}$; 4) $\text{Pron} + N_{\text{вл. нз.}}$; 5) $N_{\text{вл. нз.}} + N_{\text{вл. нз.}}$; 6) $N_{\text{заг. нз.}} + N_{\text{заг. нз.}}$.

Простежено закономірності кореляції дієприслівникової відокремленої обставини з присудком, із головним членом односкладного речення, дієприслівника відокремленої обставини з компонентами речення, що перебувають поза предикативним центром.

Пояснювальні синтаксичні одиниці дефіновано як один із різновидів конструкцій із синтаксично паралельними (однофункційними як члени речення) щодо загального, головного компонента членами. Ці члени речення є різними позначеннями одного й того самого об'єкта (референта) – предмета, ознаки, дії, події, між ними мають місце відношення ототожнення першого позначення з другим із погляду віднесеності їх до одного й того самого об'єкта позначення.

Визначено типологію пояснювальних конструкцій, проаналізовано їхні семантичні й функційні вияви. Обґрунтовано уналежнення конструкцій із значенням ототожнення до пояснювальних синтаксичних одиниць як різновидів, що мають «необхідний» граматичний засіб вираження.

Установлено, що ранжування пояснювальних конструкцій не є однозначним. Воно виконане з різною повнотою й послідовністю – розподіл за значенням сполучників, структурою, семантикою, функціями й іншими засобами вираження пояснювальних одиниць. Ураховуючи окремі значення й функції, що модифікують указане значення, запропоновано на основі загальних функцій пояснювального члена ще одне важливе диференціювання – розподіл на утворення, у яких роз'яснення (усунення невідомого компонента) першого складника здійснено в напрямі *невідоме – відоме*, а також в напрямі *більш відоме – менш відоме для адресата*. У таких конструкціях другий компонент не дублює перший, а усуває щось невідоме для мовця в першому позначенні. Таке невідоме пов'язане з мовленнєвим наміром мовця й покликане не лише бажанням його усунути, а й з'ясувати певні характеристики окресленого предмета. Невідома для адресата частина першого позначення може бути різною. За характером невідомого в пояснюваному й способом його усунення

пояснювальні конструкції покласифіковано на три різновиди: *власне-пояснювальні, уточнювальні, конкретизувальні*.

Схарактеризовано синтаксичні утворення, близькі до пояснювальних одиниць: *утворення зі значенням «включення» й «виключення»*. Синтаксичні одиниці зі значенням «включення» покласифіковано на три групи: *ілюстративні, підсилювальні, корегувальні*.

Уточнено класифікаційні ознаки конструкцій з однорідними членами речення, їхні типологічні та функційні вияви. Визначено два типи сурядних відношень, які реалізують однорідні члени в простому реченні: відношення синтаксично недиференційованих членів і відношення синтаксично диференційованих членів. Ряд недиференційованих членів охоплює чотири самостійні типи відношень із відповідними сполучниками: 1) єднальні (власне-єднальні, єднально-перелічувальні, єднально-видільні, єднально-розподільні, єднально-порівняльні, єднально-заперечні); 2) зіставні (власне-зіставні, приєднувальні-зіставні, обмежувально-зіставні); 3) протиставні; 4) розділові (єднально-розділові, власне-розділові, чергувально-розділові, передбачувально-розділові). Ряд диференційованих членів охоплює відношення, які виявляють різний ступінь несамотійності: 1) градаційні (градаційно-зіставні, градаційно-розділові); 2) приєднувальні; 3) допустові.

Схарактеризовано конструкції зі вставними й вставленими утвореннями. Аналіз вставних компонентів та вставлених конструкцій дав змогу констатувати про деяку їхню схожість, водночас не тотожність. Розглядані конструкції розрізнено не лише за їхньою цілеспрямованістю, а й за структурними, семантичними, позиційними, інтонаційними, функційними характеристиками. З'ясовано, що вставлені конструкції можуть мати у своєму складі вставні, тоді як зворотнє явище неможливе. З погляду комунікативно-прагматичної лінгвістики вставний елемент визначаємо як компонент висловлення, що формує модальний план і реалізує певні комунікативно-прагматичні настанови мовця; водночас вставлений елемент, з одного боку, визначаємо як особливе синтаксичне явище, яке виходить за межі як ускладненого, так і складного речення, з іншого боку – як явище, що структурно ускладнює речення, до якого входить, а на рівні висловлення створює

«двотекст» і виражає метакомунікативний зміст. Виявлено й проаналізовано шість структурно-семантичних груп вставних компонентів та три функційні моделі вставлених конструкцій.

Представлено вісімнадцять лексико-семантичних груп, які з огляду на специфічне функційне призначення варто позначити терміном «звертання». За допомогою комплексного аналізу апелятивних конструкцій виокремлено їхні характерні функції: 1) номінативну; 2) соціально-регулятивну, або етикетну; 3) вокативну; 4) емоційно-експресивну; 5) оцінно-характеризувальну; б) дискурсивну; 7) дейктичну.

Структури з частками уналежнено до слів-речень, які так само, як і вигуки-речення, безпосередньо пов'язані з реченням. Конструкції з частками й вигуками є виразниками певної думки й співвіднесені із судженням як логічною основою речення. Через це їх дефіновано як слова-речення.

Під час аналізу утворень із частками в контексті ускладнювальних одиниць докладно розглядано конструкції *стверджувальної, заперечної й питальної* семантики.

Запропоновано семантичне ранжування утворень із вигуками на такі, що передають *різні емоції й почуття мовця*, а також на такі, що виражають *волевиявлення*.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, формально-синтаксична структура, характер залежності, додаткова предикативність, напівпредикативність, ускладнювальна конструкція, відокремлений член речення, пояснювальна конструкція, синтаксема, семантико-синтаксична структура, семантико-синтаксичні відношення, кореляція, паралельний зв'язок, вторинна предикатна синтаксема.

ABSTRACT

Novikova O. O. A simple expanded sentence in the modern Ukrainian literary language: its structure and semantics. – Qualifying scientific paper: unpublished manuscript – copyright protected.

Thesis for the degree of Doctor of Philology, specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Lesia Ukrainka Volyn National University. – Lutsk, 2021.

The thesis examines holistically the correlations of formal-syntactic expanding members of the sentence with semantic-syntactic units, viz. syntaxemes, in the modern Ukrainian language.

The main features that distinguish a semi-predicative formation from other cases of actualization of potential predicativity were identified and considered.

A typology of models implemented in a formally and semantically non-elementary sentence was created. Based on the principles of a comprehensive approach, the correlations of formal-syntactic and semantic-syntactic features of constructs that expand a simple sentence were systematically described.

The respective nomenclature of terms was specified and unified, the minimum corpus of terms necessary for understanding the essence of the concept of a simple expanded sentence as projected on the formal-syntactic and semantic-syntactic structure of the sentence was determined.

The typology of explanatory constructs was determined, and their semantic and functional manifestations were analysed. For the first time in the Ukrainian linguistics, the affiliation was substantiated of constructs with the meaning of identity through clarification and specifying constructs to explanatory ones as varieties that have the «necessary» grammatical means of expression.

It was established how the concepts of *formal elementariness / non-elementariness* and *semantic elementariness / non-elementariness* correlate. An *expanded sentence* is understood to mean a special type of sentence that is characterized by a combination of two interrelated criteria: structural and / or semantic complication of the predicative basis of the sentence.

The types of syntactic relationships in the structure of an expanded sentence were established and analysed: 1) additional predicativity and 2) intraline relationships. The structure of an expanded sentence is diverse: all types of sentences can be subject to structural and semantic expansion. We distinguish expanded sentences by their semantics, structure, and intonation from simple and complex ones.

The term *predicativity* was interpreted as a verbal means of expressing predication that carries out the attribution of a feature to the object in relation to a specific moment of communication. The general meaning of predicativity of a sentence is formed by a number of individual categories: personality, temporality, and modality. Predicativity turns a sentence into an independent unit of communication, and is also a defining feature that distinguishes a sentence from a word and a phrase. By *predication*, we mean the semantic aspect of a sentence. Predication as a logical concept connects thinking with language through its linguistic correlate, viz. predicativity. Both concepts are interdependent, but not identical.

Constructs of incomplete predication are divided according to the type of structural-semantic relation of subpredicative and predicative syntagms into two varieties that correspond to two types of predicativity expansion, viz. *direct additional predicativity* and *indirect additional predicativity*.

The additional predicativity was interpreted as a phenomenon that reflects the relationship between the semantic complexity of a sentence and its syntactic structure. The presence of the additional predicativity distinguishes the particular sentence from both a semantically complex but syntactically elementary sentence and a complex one. The additional predicativity presupposes the presence of the underlying («true») predicativity and exists against its background. In the additional predicativity, there are – directly or indirectly – signs of grammatical tense and modality.

The additional predicativity was divided into *direct* and *indirect* ones. The direct additional predicativity was divided into semi-predicativity proper and the additional verb-related predicativity. The indirect additional predicativity was studied in two its varieties, viz. «folded» and «hidden» ones.

The main features of semi-predicative relationships were revealed: syntactic disjointedness, the presence of a modal-temporal plan (including subject-modal characteristic).

The typology of formal-syntactic members that expand a simple sentence was substantiated. The criteria for distinguishing their types were established: formal and syntactic ones.

The integral features of the detached and non-detached members, the defining features that distinguish the detached members from the non-detached ones were analysed. The difficulties of distinguishing the detached members of the sentence, in particular the object and the uncoordinated attribute, the apposition and the definiendum, were identified, the criteria for differentiating objects and adverbial modifiers were proposed.

Bidirectional syntactic relations of detached adverbial modifiers were revealed in those cases when, when externally isolated, they represent the answer to the questions in dialogized monologues and in the corresponding lines of dialogues: the detached adverbial modifier is connected with the grammatical basis of the question sentence.

It was established that detached attributes constitute the second most frequently used group of detached members of the sentence. The main and dependent components form here an integral syntactic complex that is close to the subordinate phrase that is, although semantically integral, but syntactically disjointed. In a detached attribute, the syntactic relation between the main component and the dependent lexeme is weaker than between the components of the undetached attributive complex, since undetached attributes are a means of assigning permanent features to the object, while detached attributes explicate the object feature relevant to the particular situation only. In addition, non-contiguous (distant) attributes have a stronger connection with the predicate due to the separation from the antecedent, and such attributes acquire a certain degree of predicativity. The scope of the semantic meaning of detached attributes, both prepositional and postpositive ones, is enriched by additional connotative nuances due to the connection (albeit weak) with the

predicate of the sentence acquired as a result of the separation. This fact is a defining feature of a detached attribute that distinguishes it from the undetached one.

In accordance with the traditional approach, the paper emphasized apposition as a variety of attribute, by which we mean a secondary member dependent on the main word, that secondary member being expressed by a noun or a substantivized word, and attached to the main component by forms that are parallel to it for the purpose of defining, clarifying or explaining the main component. As for the functioning of appositions in the sentence structure, four models were distinguished ($N_{\text{БЛ. НЗ.}} + N_{\text{ЗАР. НЗ.}}$; $N_{\text{ЗАР. НЗ.}} + N_{\text{БЛ. НЗ.}}$; $\text{Pron} + N_{\text{ЗАР. НЗ.}}$; $\text{Pron} + N_{\text{БЛ. НЗ.}}$; $N_{\text{БЛ. НЗ.}} + N_{\text{БЛ. НЗ.}}$; $N_{\text{ЗАР. НЗ.}} + N_{\text{ЗАР. НЗ.}}$).

It was established that the ranking of explanatory constructs is not unequivocal. It was made with varying completeness and sequence, viz. the distribution was done by the meaning of conjunctions, structure, semantics, functions, and other means of expressing explanatory units. Given the individual meanings and functions that modify the above meaning and based on the general functions of the explanatory member, another important differentiation was proposed, viz. the division into formations, in which the explanation (elimination of the unknown component) of the first component is carried out in the direction of *the unknown-known*, as well as in the direction of *the better known-less known to the addressee*. In such constructs, the second component does not duplicate the first one, but eliminates something unknown to the speaker in the first notation. Such an unknown is related to the speaker's speech purpose and is associated not only with the desire to eliminate it, but also to clarify certain characteristics of the object in question. The part of the first notation unknown to the addressee may be diverse. By the nature of the unknown in the first notation and the method of its elimination, explanatory constructs are divided into three varieties: *explanatory ones proper, clarifying, and specifying ones*.

The structural, semantic and grammatical manifestations of explanatory constructs were outlined, their ranking was proposed. The semantic-syntactic correlations of clarifying, explanatory proper and specifying members of the sentence with their semantic-syntactic counterparts were traced.

Syntactic formations that are peripheral manifestations of explanatory units (formations with the meaning of «inclusion» and «exclusion») were characterized. Syntactic units with the meaning of "inclusion" were divided into three groups: *illustrative, reinforcing, and corrective ones*.

Homogeneous members of a sentence were differentiated by the following features: connected with each other by means of coordination; perform the functions of one member of the sentence; subordinate to one member of the sentence; have morphological uniformity; express the same concept; have equal relationships in the semantic and grammatical aspects.

Two types of coordination were identified that are implemented by homogeneous members in a simple sentence: 1) relationships of syntactically undifferentiated members (*connecting, comparing, contrasting, separating ones* – each of which has its varieties); 2) relationships of syntactically differentiated members (*gradating, connecting, permitting, explanatory ones* – each of which has its varieties).

The category of insertion, simple sentences with insertable and inserted formations were characterized. The analysis of the insertable components and the inserted constructs made it possible to state that they are somewhat similar, but at the same time not fully identical. The constructs considered were distinguished not only by their purpose, but also by their structural, semantic, positional, intonational, and functional characteristics. It was established that inserted constructs can include insertable ones, while the opposite is not possible. From the point of view of the communicative-pragmatic linguistics, we define the insertable element as a component of expression that forms the modal plan and implements certain communicative-pragmatic intentions of the speaker; at the same time, we define the inserted element, on the one hand, as a specific syntactic phenomenon that goes beyond both expanded and complex sentences, on the other hand, as a phenomenon that structurally complicates the sentence, which it is part of, while at the level of utterance creating «a double text» and expressing metacommunicative content. Six

structural-semantic groups of insertable components and three most functional models of inserted constructs were identified and analysed.

Eighteen lexical-semantic groups were presented that, given their specific functional purpose, should be denoted by the term «address». Using the comprehensive analysis of appellative constructs, let us identify their characteristic functions: 1) nominative; 2) socio-regulatory, or etiquette-related; 3) vocative; 4) emotional-expressive; 5) evaluative-characterizing; 6) discursive; 7) deictic (indicative) ones.

Particle structures were associated with one-word sentences that, like interjection sentences, are directly related to a sentence. Constructs with particles and interjections act as expressions of a certain idea, and are correlated with judgment as a logical basis of the sentence. Because of that, they were defined as one-word sentences. When investigating formations with particles in the context of expanding units, the constructs of *affirmative*, *negative* and *interrogative* semantics were considered in detail. The semantic ranking of formations with interjections consists in dividing them into those that convey *different emotions and feelings* of the speaker (eight subgroups), as well as those that express his/her *volition* (three subgroups).

Keywords: syntactic relation, member of the sentence proper, formal-syntactic structure, nature of relationship, additional predicativity, semi-predicativity, expanding constructs, detached members of the sentence, explanatory constructs, semantic-syntactic structure, semantic-syntactic relationships, correlation, parallel connection, secondary predicate syntaxeme.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Новікова О. О. Роль вставлених конструкцій у юридичному дискурсі. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии*. Вып. XX. Славянск : СГПУ, 2010. С. 165-170.
2. Новікова О. О. Функційні особливості вставних конструкцій у лінгвоукраїністиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : філологія. 2019. Вип. 39, т. 1. С. 36–40.
3. Новікова О. О. Вставні конструкції в юридичному дискурсі: структурні й функційні особливості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : філологія. 2019. Вип. 40, т. 1. С. 80–85.
4. Новікова О. О. Відокремлені обставини в сучасній українській мові: статус, функції. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. 2019. Т. 30 (69), № 2, ч. 1. С. 21–27.
5. Новікова О. О. Структурно-семантичні особливості вставних одиниць у текстах публіцистичного дискурсу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. 2019. Т. 30 (69), № 3, ч. 1. С. 47–56.
6. Новікова О. О. Вставні та вставлені конструкції в сучасній українській мові: статус, функції. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. Серія : Філологічні науки. 2019. Випуск XVIII. С. 162–177.
7. Новікова О. О. Структурно-семантичні особливості вставних конструкцій у художніх текстах сучасних українських письменників. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 11, т. 1. С. 41–47.
8. Новікова О. О. Історія вивчення пояснювальних конструкцій в лінгвоукраїністиці. *Мовознавчий вісник*. Збірник наукових праць. Черкаси. 2019. Вип. 27. С. 20–29.

9. Новікова О. О. Типологійні вияви пояснювальних конструкцій у сучасній українській мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2019. Вип. 29. С. 34–44.

10. Новікова О. О. Структурні й функційні особливості вставних конструкцій в українському науковому дискурсі. *Studia Philologica (Філологічні студії) : збірник наукових праць*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2019. Вип. 13. С. 68–75.

11. Новікова О. О. Власне-пояснювальні синтаксичні конструкції: статус, семантика, функції. *Філологічні науки : збірник наукових праць*. Полтава. 2020. № 32. С. 81–86.

12. Новікова О. О. Функційні вияви конкретизувальних конструкцій на рівні простого ускладненого речення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Германістика та міжкультурна комунікація*. 2020. Вип. 1. С. 227–233.

13. Новікова О. О. Статус відокремлення в системі синтаксичних зв'язків. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2020. Feb. VIII (64). Issue: 216. Budapest. С. 45–49.

14. Новікова О. О. Функційно-семантичне вираження відокремлених обставин у сучасній українській мові. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31(70), № 3. ч. 1. С. 33–37.

15. Новікова О. О. Вставлені конструкції в сучасній українській мові: структурні й функційні вияви. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія*. 2020. Вип. 22. С. 220–228.

16. Новікова О. О. Особливості функціонування конструкції з паралельними членами на рівні ускладненого речення. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Вип. 30, т. 2. С. 308–313.

17. Новікова О. О. Функційне вираження відокремлених прикладок у сучасній українській мові. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Вип. 33, т. 1. С. 228–233.

18. Новікова О. О. Основні принципи розмежування вставних і вставлених конструкцій. *Львівський філологічний часопис*. 2020. № 8. С. 140–147.

19. Новікова О. О. Вставні конструкції в сучасній українській літературній мові: типологія, функції. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2020. Nov. VIII(71). Issue: 240. Budapest. С. 47–52.

20. Новікова О. О., Вінтонів М. О. Просте ускладнене речення в системі синтаксичних одиниць. *Фундаментальні та прикладні дослідження : сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи. Том V*. Баку – Банська Бистриця – Ужгород – Херсон : Посвіт, 2019. С. 313–321.

21. Novikova Olha. Special aspects of specifying constructions at the level of a simple complicated sentence. *Scientific Journal of Polonia University Peridyk Naukowy Akademii Polonijnej*. «PNAP». 40(2020), nr. 3. P. 60–67.

22. Vintoniv M., Grachova A., Fedorova Y., Novikova O., Tiutiuma T. Adverbial Tame Indicators of the Event with the Actual Moment: Structure, Semantics, Functions. *Postmodern Openings*. 2020. Vol. 11, no. 2, supl 1. P. 327–343.

Праці, які додатково відбивають наукові результати дисертації

23. Новікова О.О. Структурно-семантичні вияви детермінантних членів речення в юридичних текстах. *Вісник Запорізького національного університету : зб. наук. праць. Філологічні науки*. Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2010. № 1. С. 237–242.

24. Новікова О. О. Особливості використання експресивних одиниць в офіційно-діловому стилі. *Україністика: нові імена в науці* : зб. наук. пр. учасників IV Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і мол. науковців. Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2013. Вип. 4. С. 170–176.

25. Новікова О. О. Особливості використання експресивних одиниць в текстах художньої літератури. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань : ВПЦ «Візаві», 2011. Вип. 1. С. 382–389.

26. Новікова О.О., Пономаренко К. В. Особливості функціонування вставних конструкцій у юридичному дискурсі (на матеріалі української та англійської мов). *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С 145–151.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	20
ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ	30
1.1. Поняття простого ускладненого речення в парадигмі мовознавчої науки	30
1.2. Формальне та семантичне ускладнення речення	41
1.2.1. Поняття пропозиції в сучасній лінгвістиці	41
1.2.2. Семантично елементарне / неелементарне речення	48
1.3. Типологічні вияви синтаксичного зв'язку	60
1.3.1. Предикативність як базова категорія речення	62
1.3.2. Предикація й організація речення	75
1.4. Додаткова предикативність і члени речення	79
1.4.1. Додаткова пряма предикативність	79
1.4.2. Додаткова непряма предикативність	84
1.5. Формально неелементарне речення: проблема типології	101
1.5.1. Конструкції з однорідними членами в системі типів речення	106
1.5.2. Структури з відокремленими другорядними членами	113
1.5.3. Синтаксичні одиниці зі значенням уточнення й пояснення	117
1.5.4. Вставні та вставлені компоненти в структурі речення	120
1.5.4.1. Історія вивчення вставних одиниць	124
1.5.4.2. Становлення вчення про вставлені одиниці	132
1.5.5. Класифікаційні ознаки речень зі звертаннями, частками, вигуками	141
<i>Висновки до розділу 1</i>	148
РОЗДІЛ 2. ТИПОЛОГІЯ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ	152
2.1. Проблема членування структури речення.	152
2.2. Статус відокремлення в системі синтаксичних зв'язків	169
2.3. Моделі з відокремленим означенням	172
2.3.1. Прикметникові, дієприкметникові відокремлені означення	173
2.3.2. Відокремлені іменні звороти	180
2.3.2.1. Узгоджені субстантивні означення	180
2.3.2.2. Неузгоджені субстантивні означення	190
2.3.3. Конструкції з порівняльними зворотами	192
2.4. Функційні вияви відокремленої обставини	203
2.4.1. Зв'язок дієприслівникової відокремленої обставини з присудком	206
2.4.2. Зв'язок дієприслівникової відокремленої обставини з головним членом односкладного речення	210

2.4.3. Зв'язок дієприслівникової відокремленої обставини з компонентами речення поза предикативним центром	215
<i>Висновки до розділу 2</i>	221

РОЗДІЛ 3. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КООРДИНОВАНИХ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ	225
3.1. Аспекти вивчення конструкцій з однорідними членами	225
3.1.1. Класифікаційні ознаки конструкцій з однорідними членами	229
3.1.2. Функційні вияви конструкцій з однорідними членами	243
3.2. Структура й типологічні вияви пояснювальних конструкцій	252
3.2.1. Власне-пояснювальні синтаксичні одиниці	263
3.2.2. Конкретизувальні синтаксичні одиниці	269
3.2.3. Уточнювальні синтаксичні одиниці	274
3.2.4. Синтаксичні утворення зі значенням «включення» / «виключення»	280
<i>Висновки до розділу 3</i>	289

РОЗДІЛ 4. ФУНКЦІЙНІ ВИЯВИ ВСТАВНИХ І ВСТАВЛЕНИХ КОМПОНЕНТІВ, ЗВЕРТАНЬ, ЧАСТОК ТА ВИГУКІВ	291
4.1. Вставні та вставлені конструкції в структурі речення	291
4.1.1. Основні принципи розмежування вставних і вставлених конструкцій	292
4.1.2. Типологічні вияви вставних і вставлених конструкцій	300
4.1.2.1. Диференційні ознаки вставних конструкцій	300
4.1.2.2. Статус вставлених синтаксичних одиниць у структурі речення	310
4.1.2.3. Структура й семантика вставних конструкцій	317
4.1.2.4. Функції вставлених конструкцій	338
4.2. Структура та семантика звертальних конструкцій у простому ускладненому реченні	351
4.3. Частки та вигуки в структурі речення: статус, функції	367
4.3.1. Функційно-семантичні особливості вживання часток	369
4.3.2. Особливості функціонування вигуків у простому ускладненому реченні	375
<i>Висновки до розділу 4</i>	384

ВИСНОВКИ	387
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	398
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	454
ДОДАТКИ	461

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Adj	прикметник
Adv	прислівник
C + ... + Cn	глибинні відмінки
Inf	інфінітив
M	модальний показник
N	іменник
N _{вл. нз.}	іменник (власна назва)
N _{заг. нз.}	іменник (загальна назва)
NP	група підмета
P	предикат
P _r	пропозиція
Pron	займенник
S	суб'єкт
V	дієслово
АЧР	актуальне членування речення
БС	безпосередні складники

ВСТУП

Одним із найцінніших надбань сучасної граматичної теорії є усталений погляд на ускладнене речення як неоднорівну, багатопланову одиницю, якій притаманна чітка диференціація й водночас тісна взаємодія всіх її рівнів. Науковці розглядають ускладнювальні утворення в системі, у текстових реалізаціях, що сприяє посиленню уваги до законів конструювання тексту, до студіювання його будівельного матеріалу – речення – у комунікативному та прагматичному аспектах. Саме зорієнтованість на особливості формально-синтаксичної будови, семантико-граматичної організації в поєднанні з функційними можливостями напівпредикативних утворень дає змогу здійснити їхній комплексний опис та виявити специфічні для кожного різновиду риси, що допомагатимуть вирізненню певного класу з-поміж усього загалу реченневих побудов. На думку О. С. Мельничука, рушійною силою для глибокого аналізу ускладненого речення постала «зростаюча потреба у вираженні за допомогою єдиного речення дедалі складніших думок, у яких поряд з основною дією чи станом, відображуваними в особоводієслівній формі присудка чи головного члена односкладного речення, відображалися ще й інші дії або стани, безпосередньо пов'язані думкою з основною дією чи станом» [Мельничук 1966, с. 164].

Становлення теорії простого ускладненого речення відбувалося впродовж тривалого часу, починаючи з XVII–XVIII ст. – із початку зародження теорії речення загалом. XIX століття позначено першими дослідженнями однорідних членів речення та інших ускладнювальних компонентів. XX століття стало етапом утвердження термінології та розвитку різних поглядів, концепцій щодо ускладненого речення. Початок XXI століття – період уточнення синтаксичних одиниць, що ускладнюють структуру речення, та виникнення нових підходів до аналізу простого ускладненого речення.

Сучасні погляди на визначення ускладненого речення як багатоаспектної одиниці актуалізують проблему його сегментації. У теоретичному плані просте

ускладнене речення постає як різноаспектна одиниця, здатна до розширення різними синтаксичними моделями (відокремленими членами речення, вставними та вставленими конструкціями, пояснювальними синтаксичними одиницями, однорідними членами, конструкціями з паралельними членами, деякими експресивними одиницями та ін.). Функційна концепція, що нині є найбільш логічною й позбавленою недоліків традиційної класифікації, зумовила виокремлення двох рядів членів речення – формально-синтаксичних (власне-членів речення) і семантико-синтаксичних (синтаксем) (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983], А. П. Загнітко [Загнітко 2011], Н. Л. Іваницька [Іваницька 2002], Н. Л. Іваницька [Іваницька 2002], В. М. Русанівський [Русанівський 1983], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004] та ін.). І. Р. Вихованець слушно зауважує, що повний функційний синтаксис відповідної мови має охоплювати як семантичний синтаксис, так і комунікативний та формальний [Вихованець 1993]. Саме тому розвиток теорії актуального членування уможлиблює комплексний розгляд утворень, що ускладнюють просте речення, за їхніми комунікативними та позиційними характеристиками (В. Г. Адмоні [Адмоні 1988], М. О. Вінтонів [Вінтонів 2013] та ін.).

На сьогодні в сучасних лінгвістичних студіях запропоновано різні підходи до вивчення простого ускладненого речення. Формально-синтаксичні особливості аналізованих конструкцій схарактеризовані в працях І. Р. Вихованця [Вихованець 1992], А. П. Грищенка [Грищенко 2011], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1993], А. П. Загнітка [Загнітко 2011], Н. Л. Іваницької [Іваницька 2002], А. К. Мойсієнка [Мойсієнко 2009], К. Ф. Шульжука [Шульжук 2004] та ін., а різні концепції їхнього осмислення відбиті в багатьох слов'янських академічних та авторських граматиках. Теорія мінімальних синтаксичних одиниць семантичного типу вияскравлена в працях Н. М. Арват [Арват 1976], Н. Д. Арутюнової [Арутюнова 2009], Г. О. Золотової [Золотова 1973; Золотова 1988], Т. П. Ломтева [Ломтев 1972], Л. Теньєра

[Теньер 1988], Ч. Філлмора [Fillmore 1968] та ін. Аналіз ускладнювальних конструкцій на основі формально-синтаксичного підходу простежуємо в монографічних дослідженнях І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], А. П. Грищенка [Грищенко 2011], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1993], І. Я. Завальнюк [Завальнюк 2020], А. П. Загнітка [Загнітко 2001], Н. Л. Іваницької [Іваницька 2002], Т. Є. Мацицької [Мацицька 2016], О. Г. Межова [Межов 2012], М. В. Мірченка [Мірченко 2004], А. К. Мойсієнка [Мойсієнко 2009], К. Ф. Шульжука [Шульжук 2004] та ін. Синкретичні вияви розгляданих одиниць вияскравлені в працях В. В. Бабайцевої [Бабайцева 2000], А. П. Загнітка [Загнітко 2011], В. П. Олексенка [Олексенко 2011], Л. В. Шитик [Шитик 2014] та ін. Водночас попри такий потужний науковий доробок, питання аналізу ускладнювальних конструкцій остаточно не розв'язані, оскільки на кожному етапі наукового пізнання постають нові аспекти їхнього опису.

Обґрунтування вибору теми дослідження. Дисертаційна робота актуалізує одну з важливих проблем сучасної лінгвістики – комплексний аналіз простого ускладненого речення. Порушення зазначеного питання зумовлене потребою всебічно дослідити ускладнювальні конструкції в проєкції на формально-синтаксичний та семантико синтаксичний рівні речення; у річищі функційного підходу поглибити типологію ускладненого речення; простежити систему співвідношень різних формально-синтаксичних ускладнювальних конструкцій із їхніми семантико-синтаксичними корелятами. Актуальність теми увиразнює наявність різноманітних, нерідко протилежних, концепцій і підходів, у яких досліджено місце аналізованих компонентів серед інших синтаксичних одиниць, їхню типологію та формальну й семантичну диференціацію.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям і проблематика праці відповідають плановій науковій проблемі кафедри української мови Волинського національного університету імені Лесі Українки «Граматичні одиниці й категорії української мови». Тему

роботи уточнила вчена рада Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 8 від 10 лютого 2021 р.).

Мета роботи – комплексно проаналізувати ускладнене речення на тлі формально-синтаксичної й семантико-синтаксичної структур речення; побудувати цілісну систему моделей, що ускладнюють речення.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) простежити еволюцію поняття *просте ускладнене речення* на тлі розвитку загальної теорії про речення як мінімальної синтаксичної одиниці та визначити його сучасний обсяг;

2) обґрунтувати концептуальні засади лінгвістичного трактування поняття *просте ускладнене речення*;

3) уточнити класифікаційні ознаки ускладненого речення та поглибити його традиційну типологію;

4) систематизувати й уніфікувати поняттєво-термінологійний апарат для номінації конструкцій, що ускладнюють просте речення, простежити їхні термінологійні співвідношення;

5) схарактеризувати додаткову предикативність як диференційну ознаку ускладнювальних конструкцій, описати її граматичну семантику, систему засобів вираження й комунікативний потенціал напівпредикативних одиниць;

6) дослідити систему засобів вираження напівпредикативності в її зв'язку із семантикою й функційною спрямованістю пояснювальних конструкцій;

7) обґрунтувати закономірності функціонування різних ускладнювальних конструкцій у простому реченні;

8) окреслити типологічні вияви відокремлених членів речення в структурі простого ускладненого речення;

9) розглянути специфічні особливості речень з однорідними членами та їхній структурно-семантичний аналіз;

10) проаналізувати структурні особливості простих речень, ускладнених вставними та вставленими синтаксичними одиницями, уточнити основні принципи розмежування розгляданих конструкцій, описати їхні функційно-семантичні різновиди;

11) схарактеризувати речення із звертаннями, частками та вигуками, описати їхні лексико-семантичні, структурно-функційні й інтонаційні особливості вживання;

12) виявити явища, суміжні з ускладненням у структурно-граматичному й семантичному аспектах.

Об'єктом дослідження є конструкції, у яких реалізовано компоненти, що ускладнюють речення, або синтаксичні одиниці, перехідні між простими та складними реченнями.

Предмет дослідження становить формально-граматична та семантико-синтаксична спеціалізація компонентів, які ускладнюють речення, а також одиниць, що демонструють перехідність між простим та складним реченнями.

Методи дослідження. Керуючись розумінням методу як системи, зокрема як системи науково-дослідних прийомів, виокремлюємо такі використовувані в роботі методи та прийоми: основний – *метод лінгвістичного опису мовних фактів* із властивими йому прийомами зовнішньої й внутрішньої інтерпретації – для інвентаризації та систематизації моделей, що ускладнюють речення, опису їхньої формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної сфер; *структурний метод*, представлений *методиками структурно-семантичного аналізу* – для створення формально-синтаксичної типології моделей, що ускладнюють речення; *трансформаційного аналізу* – для виокремлення спільного між мовними об'єктами через подібності й відмінності в наборі їхніх трансформацій, для характеристики процесів перетворення семантично елементарних та семантично неелементарних речень у формально-синтаксичні варіанти; *метод порівняння* – для виявлення диференційних ознак формально-синтаксичних членів речення, розмежування значеннєвих різновидів їхніх семантико-синтаксичних компонентів; *метод компонентного*

аналізу – для дослідження семантичних варіантів і змістових відтінків синтаксем, виявлення формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних можливостей речення; *системно-класифікаційний* метод – для ґрунтового аналізу внутрішньої реченнєвої структури, напівпредикативних і пояснювальних конструкцій та інших ускладнювальних компонентів.

Метод функційного аналізу слугував для з'ясування семантико-синтаксичних функцій напівпредикативних і пояснювальних одиниць із погляду авторської настанови мовлення; *зіставний метод* – для встановлення відмінностей і своєрідності структур досліджуваного об'єкта від схожих із ними інших синтаксичних конструкцій; *метод синтаксичного моделювання* – для створення моделей семантично неелементарних простих речень, достатніх за структурою та набором залежних складників; *прийом кількісних прорахунків* – для встановлення кількісного складу моделей семантично неелементарного простого речення. Специфіка об'єкта й поставлені в дослідженні завдання зумовили також застосування комплексу загальнонаукових методів, з-поміж яких домінантним постав *метод спостереження*, а також були використані методи *індукції, дедуції, аналізу та синтезу*.

Джерелом фактичного матеріалу слугували тексти художнього дискурсу ХХ – ХХІ ст.; залучені також тексти наукового стилю й масмедійних жанрів; подекуди – речення з творів письменників ХІХ ст., фольклору та соціальних мереж. Картотека проаналізованих одиниць налічує близько 20 тисяч прикладів, що містять компоненти, які ускладнюють речення, а також ті одиниці, що демонструють перехідність між простим та складним реченнями.

Наукова новизна праці полягає в тому, що вона є першим цілісним студіюванням ускладненого речення на тлі формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур. Установлено й розглядано основні ознаки, які відрізняють напівпредикативне утворення від інших випадків актуалізації потенційної предикативності. Створено типологію моделей, реалізованих у формально та семантично неелементарному реченні. На засадах комплексного підходу системно описано кореляції формально-синтаксичних

і семантико-синтаксичних ознак конструкцій, що ускладнюють просте речення. Уточнено й уніфіковано поняттєво-категорійний апарат, визначено мінімальний корпус термінів, необхідних для осмислення сутності поняття *просте ускладнене речення* в проєкції на формально-синтаксичну й семантико-синтаксичну структуру речення. Визначено типологію пояснювальних конструкцій, проаналізовано їхні семантичні й функційні вияви. Уперше в українському мовознавстві обґрунтовано уналежнення конструкцій зі значенням конкретизації до пояснювальних одиниць як різновидів, що мають «необхідний» граматичний засіб вираження.

Теоретичне значення дослідження зумовлене тим, що воно поглиблює функційно-категорійну граматику загалом та заповнює одну з прогалин теорії синтаксичних зв'язків зокрема. Положення дисертації вдосконалюють інструментарій аналізу простого ускладненого речення на формально-граматичному, семантико-синтаксичному й комунікативному рівнях, збагачують учення про кореляцію цих рівнів новими аргументами й ілюстраціями; доповнюють теоретичну граматику у сфері типології ускладнювальних синтаксичних одиниць та законів їхнього конструювання. Результати наукової розвідки слугуватимуть підґрунтям для розгортання нових досліджень зв'язку міжрівневих ознак у системі членів речення, що відкриє перспективи для подальших наукових пошуків.

Практична цінність одержаних результатів полягає в запропонованому описі аналізованих утворень, що дозволяє мовцеві свідомо орієнтуватися у виборі ускладненого речення із системи близьких за значенням одиниць. Вона стимулює оновлення навчальних програм і курсів із синтаксису. Дисертація може бути покладена в основу нового навчального посібника з синтаксису простого ускладненого речення.

Особистий внесок здобувача полягає в поглибленні структурної та семантичної типології конструкцій, що ускладнюють просте речення в сучасній українській літературній мові.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення та результати дослідження оприлюднені на 20 міжнародних, всеукраїнських, наукових та науково-практичних конференціях: II Международной научно-практической конференции «Язык и межкультурная коммуникация» (Великий Новгород, 2011); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (Київ, 2012); IV Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Філологія XXI століття: теорія, практика, перспективи» (Одеса, 2015), Міжнародній науково-практичній конференції «Мова та література у полікультурному просторі» (Львів, 2016); Міжнародній науковій конференції «Актуальні питання філологічних наук: наукові дискусії» (Одеса, 2016) Науково-практичній конференції «Мова і право» (Дніпро, 2017); Conference «International scientific-practical conference Forming of modern educational environment» (Tbilisi, 2017); Scientific and professional conference «Actual Problems of Science and education» (Будапешт, 2017), VII Міжнародних наукових Кирило-Мефодіївських читаннях, присвячених вшануванню Міжнародного Дня слов'янської писемності і культури (Кривий Ріг, 2018); Всеукраїнській науковій конференції «Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття» (Кривий Ріг, 2019); Міжнародній науковій конференції «Мова як світ світів. Граматика і поетика текстових структур» (Київ 2019); V Міжнародній науково-практичній конференції «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи» (Баку, 2019); Міжнародній науково-практичній конференції «Нове та традиційне в дослідженнях сучасних представників філологічних наук» (Одеса, 2020); XXVI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи» (Переяслав, 2020); VIII Міжнародній науковій конференції «Лінгвалізація тексту» (Черкаси, 2020); Scientific and professional conference «Actual Problems of Science and education» (Будапешт, 2020); Міжнародній науковій конференції «Українська мова в сучасному науковому вимірі» (Луцьк, 2020); Всеукраїнській науковій

конференції «Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття» (Кривий Ріг, 2020).

Публікації. Проблематику дисертаційної праці, її теоретичні положення та практичні результати дослідження викладені в 26 публікаціях, з-поміж яких: 5 – у фахових виданнях України; 15 – у вітчизняних фахових виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз; 4 – у періодичних зарубіжних виданнях; 1 публікація – у нефаховому вітчизняному виданні, що входить до міжнародної наукометричної бази даних Index Copernicus International (Вставлені конструкції в сучасній українській мові: структурні й функційні вияви. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Філологія. 2020. Вип. 22); 1 стаття – у зарубіжному виданні, що входить до наукометричної бази Web of Science (Tame Indicators of the Event with the Actual Moment: Structure, Semantics, Functions. Postmodern Openings. 2020. Vol. 11, no. 2, supl 1) (у співавторстві).

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку літератури та використаних джерел і додатків (Додаток А «Список публікацій здобувача», Додаток Б «Відомості про апробацію результатів дослідження»). Список літератури нараховує 612 найменувань. Загальний обсяг дисертаційної праці – 467 сторінок, основного тексту – 377 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ В СУЧАСНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Дослідження простого ускладненого речення становить одну з важливих проблем сучасного мовознавства. Складність його полягає в тому, що синтаксичний рівень виступає завершальною ланкою мовної структури, він сформований унаслідок діалектичної взаємодії, тісного переплетення лексичної й морфологічної семантики з семантикою синтаксичного зв'язку в межах речення. У синтаксичному членуванні мови виявлюваний активний зв'язок між формально-граматичними категоріями й відображеним у їхній структурі позамовним змістом. Усе це зумовлює різноаспектний підхід до вивчення синтаксичних явищ. Питання ускладненості структури простого речення в традиційному мовознавстві до сьогодні залишається не розв'язаним, незважаючи на постійний до нього інтерес, передусім, в описових граматиках української мови. Якщо на попередніх етапах розвитку синтаксичної науки основну увагу приділяли вивченню формально-граматичної структури речення, то в сучасних працях дослідники враховують і семантико-синтаксичний рівень (поверхневій структурі протиставляють глибинну структуру). На сьогодні перспективним напрямом сучасного синтаксису є комплексний аналіз простого ускладненого речення на тлі формально-синтаксичної і семантико-синтаксичної структур речення.

1.1. Поняття простого ускладненого речення в парадигмі мовознавчої науки

Тривалий час у лінгвістиці не виокремлювали поняття *просте ускладнене речення*. Зокрема в граматиках XVI–XVIII століття або взагалі не було розділу про синтаксичну будову мови ([*Адельфотес. Грамматіка доброглаголиваго еллино-словенскаго языка 1591*], написана під керівництвом митрополита

Арсенія *Граматіка словенска* [Зизаній 1596]), або синтаксичний розділ містив лиш опис особливостей поєднання слів, правила про порядок слів у реченні тощо [Смотрицький 1619; Ужевич 1643]. У працях ХІХ ст. спостерігаємо розвиток теорії про речення. Зокрема А. Павловський у своїй праці поділяє речення на прості та складні [Павловський 1818].

Перші відомості про ускладнювальні компоненти речення подано в джерелах другої половини ХІХ століття. М. Осадца речення з однорідними членами називає стягненими [Осадца 1876], цю ж традицію продовжує розвивати П. М. Дячан [Дячан 1865, с. 117], Г. Шашкевич [Шашкевич 1865, с. 178], І. М. Огоновський [Огоновський 1889, с. 172], С. Смаль-Стоцький [Смаль-Стоцький 1893, с. 132], В. І. Коцовський [Коцовський 1912, с. 76] та ін. У студіях М. П. Левицького для позначення простого ускладненого речення фіксуємо назву *зложені речення* [Левицький 1923, с. 116].

У граматиках початку ХХ століття мовознавці виокремлювали різні ускладнювальні компоненти речення. Наприклад, І. Нечуй-Левицький згадує про: а) *сукупні (злиті) речення*; б) *кликальні речення* (звертання); в) відокремлені прикладки з функцією пояснення; г) вставні слова [Нечуй-Левицький 1914, с. 6–28].

О. Курило ускладнювальні компоненти речення поділяє на: а) *зовні слова* (звертання); б) *рівнорядні частини речення* (однорідні члени речення); в) *вставні речення* [Курило 1921, с. 14–32]. В. Сімович аналізує такі ускладнювальні компоненти, як *вставні слова (речення), стягнені (злиті) речення, кличник, прикладку*. З-поміж вставних слів він розрізняє такі функційно-семантичні групи: 1) слова, які використовує людина, коли хоче виокремити свою думку серед інших; 2) слова зі значенням сумніву, непевності; 3) слова для ствердження, запевнення, надії; 4) слова для привернення уваги; 5) слова для пояснення; 6) слова, використовувані для вибачення, прохання; 7) такі слова, як *на жаль, на біду, принаймні, бодай, зрештою* тощо [Сімович 1919, с. 381–382]. В. Сімович, наголошуючи на особливостях вставних слів, певним чином визначає ознаки простого ускладненого речення: «Усі ці слова до самого

речення не належать, вони немов самі для себе творять речення – як ось кличний, виклик та прикладка – і тому їх відділюємо від інших слів у реченні запинками, а деколи то і пружками» [Сімович 1919, с. 379–380], а також зауважує, що «прикладка являється немов окремим реченням, у якому вона повинна б бути присудком супроти іменника, яке пояснює (*ненька – це весна, ледащо – це пан, потомок гетьмана дурного, патріот і т. д.*)» [Сімович 1919, с. 380].

У граматиці М. П. Левицького розглядано відокремлену *прикладку, слова поклику, вставні слова, злиті речення*. У цій праці вперше згадано термін *речення зложені*. Цим поняттям дослідник визначає «додаткові речення, що поширюють думку і доповнюють просте речення» [Левицький 1923, с. 170].

Автори українських граматики у 30-х рр. ХХ ст. продовжують досліджувати *речення з однорядними членами, відокремлені другорядні речення, вставлені слова, звертання* [Каганович 1935]; *слова поза реченням, або відокремлені слова, зовні слова, стягнені речення, зложені речення* [Огієнко 1935]; *дієприслівникові конструкції* [Смеречинський 1932].

У *Нормах української літературної мови* [Синявський 1941] О. Синявського ґрунтовно розроблена теорія відокремлених членів речення. На думку науковця, «це звичайні другорядні члени речення – додатки прикметникові, додатки іменникові, прислівникові (останні дуже рідко), тільки ніби відірвані від речення, як щодо значіння, так (а це головне) і вимови» [Синявський 1941, с. 292]. О. Синявський пояснює, за яким критерієм можна розмежувати прикладку та відокремлені члени речення. Таким критерієм є граматична форма зв'язку цих компонентів: прикладка – завжди залежить від іменника, є узгодженою з ним, а відокремлені члени є другорядними членами речення.

У працях 50-х рр. ХХ ст. дослідники фіксують поняття *ускладнене речення*. Наприклад, у російському мовознавстві термін *осложненное предложение* був уведений до наукового обігу в монографії О. Г. Руднева «*Синтаксис осложненного предложения*» [Руднев 1959], де автор визначив, що синтаксис

ускладненого речення охоплює такі складники: відокремлені члени речення, вставний член речення, однорідні члени речення та звертання [Руднев 1959]. В українському мовознавстві визначення *ускладненого речення* запропоновано в *Словнику лінгвістичних термінів* Є. Кротевича та Н. Роздевич: «речення, до якого входять відокремлені і приєднувальні конструкції, порівняльні звороти, вигуківі й вокативні утворення, є простим ускладненим» [Кротевич, Роздевич 1957, с. 201].

О. С. Мельничук у своїй монографії *Розвиток структури слов'янського речення* [Мельничук 1966] описує історію виникнення ускладнених речень. У цій праці зазначено про те, що ускладнені речення були успадковані ще праслов'янською мовою з індоєвропейської прамови, а також частково розвинуті на слов'янському мовному ґрунті. На думку О. Мельничука, «ускладнені речення були результатом поступової зміни синтаксичних функцій деяких віддієслівних іменних форм – дієприкметників, інфінітивів і супінів, які сформувались в індоєвропейській прамові як звичайні віддієслівні прикметники й іменники» [Мельничук 1966, с. 164]. Причиною цієї зміни постала необхідність виражати більш складні думки в одному реченні. Тому така тенденція до вираження не тільки основних дій, станів, а й додаткових стала передумовою того, що «певні категорії іменних дієслівних утворень, уживані спочатку лиш як непоширені означення при підметі чи додатку або як непоширені додатки чи обставини при дієслівному присудку, почали все частіше уточнюватись залежними від них другорядними членами [Мельничук 1966, с. 164]. Щодо статусу ускладнених речень, О. С. Мельничук стверджує: «З погляду синтаксичної організації ускладнені речення залишаються в межах загального типу простого речення, хоча функційно, а частково й формально, зближуються вже з реченнями складними» [Мельничук 1966, с. 165].

У граматиках другої половини ХХ спостерігаємо утвердження теорії простого ускладненого речення. У 80–90-х рр. підручники, монографії містять такий розділ, як «Просте ускладнене речення», у якому розглядають речення з однорідними членами речення, з відокремленими другорядними членами,

вставними й вставленими словами, словосполученнями й речення зі звертаннями [Арполенко, Грищенко, Німчук, Русанівський, Щербатюк 1983; Волох, Чемерисов, Чернов 1989]; «Види й напрями ускладнення структури простого речення», у якому йдеться про однорідні й неоднорідні означення, дієприслівникові та порівняльні звороти, звертання, відокремлення, вставні слова і вставлені конструкції [Кононенко, Кадомцева, Мацько 1992]; «Ускладнені речення» – описано речення: 1) із прислівними другорядними членами, не зумовленими валентністю предиката, 2) із детермінантними членами, що стосуються підметово-присудкової основи двоскладного речення загалом або граматичного центру односкладних речень, 3) з відокремленими членами речення (або напівпредикативними конструкціями), 4) з однорідними членами речення, 5) з компонентами, що перебувають у подвійному синтаксичному зв'язку, 6) зі звертанням, що не перебуває в позиції підмета, 7) із вставними словами або конструкціями, 8) з опосередкованими другорядними членами речення [Вихованець 1993].

У працях поч. ХХІ століття мовознавці продовжують дослідження простих ускладнених речень, з'ясовують дискусійні питання, уточнюють обсяг цього поняття [Загнітко 2001; Шульжук 2004; Мойсієнко 2009]. Наприклад, К. Ф. Шульжук за формально-синтаксичним підходом прості ускладнені речення визначає як «синтаксичні конструкції, у яких наявні однорідні або відокремлені члени речення, а також вставні і вставлені компоненти, звертання» [Шульжук 2004, с. 150]. Із семантико-синтаксичного погляду, за окресленням науковця, «простими ускладненими є речення з наявними синтаксемами невалентного характеру, що не зумовлюються семантико-синтаксичною валентністю предиката. Тому в цьому аспекті ускладнення охоплює ширше коло конструкцій» [Шульжук 2004, с. 150]. Під терміном «*ускладнення речення*» розуміємо синтаксичну одиницю з одним предикативним центром, якій притаманні синтаксичні й семантичні зв'язки та відношення, що доповнюють зв'язки та відношення між членами простого неускладненого речення. Термін «*ускладнення*» справді обіймає багато

синтаксичних процесів, що можна звести в одне уявлення лиш із погляду виходу речення за межі ядерної структури.

Особливістю ускладненого речення є поєднання в одній структурі предикативності (монопредикативності) з неповною предикативністю. Ця особливість відрізняє ускладнене речення від неускладненого, але не є достатньою підставою для виокремлення її як автономної предикативної одиниці. Ускладнене речення має одне предикативне ядро, щодо якого вибудовувані всі вхідні до нього складники. Приєднуючи ускладнювальні утворення, просте речення зберігає свою головну структурну ознаку – монопредикативність.

Просте формально елементарне й просте ускладнене (формально неелементарне) речення відрізняються складом другорядних членів (синтаксичних позицій); характером синтаксичних відношень; типами синтаксичних зв'язків; формальними засобами будови речення. На основі субординації відбувається розширення й ускладнення структури речення при введенні в елементарне речення відокремлених синтаксичних одиниць, виражених дієприкметниками, дієприслівниками, субстантивами або порівняльними, дієприкметниковими, дієприслівниковими, субстантивними зворотами, оскільки в цьому випадку кожен такий член включений до речення як синтаксично підпорядкований певному членові елементарної структури. Ускладнення на основі координації фіксуємо при введенні до монопредикативної одиниці однорідних, уточнювальних, пояснювальних членів.

В. А. Белошاپкова розмежовує прості неускладнені (або елементарні) й ускладнені речення. Під останніми розуміє прості монопредикативні семантично й формально ускладнені речення. До них зараховує речення з відокремленими й однорідними членами, вставними конструкціями й звертаннями [Белошاپкова 1977].

В окремих граматиках поняття ускладнення розширено, зокрема В. В. Бабайцева констатує, що до ускладнених речень необхідно зараховувати

1) речення з однорідними членами; 2) речення з відокремленими членами; 3) речення зі вставними та вставленими й приєднувальними компонентами; 4) речення зі звертаннями [Бабайцева 1979, с. 335]. Зараховуючи до ускладненого речення зазначені конструкції, автор наголошує на їхній різноманітності, а також відсутності єдиних класифікаційних ознак. Зазначеним різновидам ускладненого речення різною мірою притаманна потенційна предикативність, що залежить від їхніх лексико-граматичних ознак. Якщо ці різновиди розглянути на шкалі перехідності, то побачимо, що вони займають зону перехідності між простими й складними реченнями. Центр ускладнених речень становлять конструкції з відокремленими членами речення; периферійними для складного речення є структури зі вставними, вставленими, приєднувальними компонентами й звертаннями; периферійними для простого речення є структури з однорідними присудком [Бабайцева 1979, с. с. 335]. Окремі автори в описі відповідних синтаксичних явищ поняття «ускладнене речення» взагалі не використовують [Валгіна 1991].

О. Б. Сиротиніна зазначає, що найтипівішим способом ускладнення формальної й семантичної структури простого речення є використання відокремлених членів [Сиротинина 2006]. Учена справедливо зараховує такі компоненти до мовленнєвого, а не мовного ускладнення структури речення. Деякі з відокремлених членів речення створюють напівпредикативні конструкції, що виконують функцію другорядного присудка. Ускладнюють формальну структуру речення також уточнювальні члени, додаткові повідомлення, приєднувальні й сегментовані конструкції. Крім того, ускладнення простого речення може бути пов'язане з передачею суб'єктивної інформації, вираженої вставними словами й конструкціями.

Л. К. Дмитрієва акцентує увагу на тому, що предикативність як граматичну ознаку простого речення необхідно розглядати в двох аспектах – конструктивно-синтаксичному (предикативний зв'язок) і семантико-синтаксичному (предикативне відношення). На її думку, ускладненому реченню притаманна вторинна предикація, що має зв'язаний характер.

Ускладнене речення – це монопредикативна структура з явищами «поліпредикації» (наявність додаткової предикації в суб'єктно-предикативній основі) [Дмитрієва 1981].

І. П. Распопов і А. М. Ломов також розглядають ускладнення простого речення з позиції формального синтаксису. До явищ, які ускладнюють речення, автори зараховують відокремлення членів речення або його частин, звертання та явище парантези (вставні та вставні елементи) [Распопов, Ломов 1984].

О. О. Крилова, Л. Ю. Максимов і Є. М. Ширяєв до ускладнених уналежнюють речення, у яких наявні відокремлені члени, пов'язані напівпредикативним зв'язком, а також звертання й вставні слова [Крылова, Максимов, Ширяев 1997].

Ускладнення речення як явище конструктивного синтаксису представлено в роботі А. Ф. Прияткіної. На думку авторки, в ускладненому реченні виражені синтаксичні відношення особливого типу («додаткова предикативність» і «внутрішньорядні відношення») [Прияткіна 1990]. Під останніми розуміють, перш за все, відношення всередині рядів однорідних членів, неоднорідних членів речення із сурядним зв'язком; синтаксичні відношення, що виникають під час пояснення. Ці два типи відношень, за твердженням авторки, охоплюють усе різноманіття ускладнень семантики речення (порівняння, зіставлення, включення / виключення, пояснення / уточнення, умови / допусту, градації, приєднання тощо). Крім цього, як комунікативно-ускладнювальні елементи дослідницею виокремлені вставні конструкції та звертання. А. Ф. Прияткіна висновковує, що ускладнення має зазвичай формально-синтаксичний характер і являє собою граматичне явище.

Р. М. Гайсина, услід за іншими дослідниками, під процесом ускладнення з позиції формального синтаксису розуміє «включення до складу простого речення таких конструкцій, які, не змінюючи його монопредикативності, створюють у ньому додатковий інформаційнозмістовий та інтонаційно-структурний шар» [Гайсина 2006, с. 5]. До ускладнювальних компонентів вчена зараховує однорідні та відокремлені члени, вставні конструкції, звертання,

вигуки тощо. Усі ускладнювальні складники дослідниця розглядає з двох боків: із зовнішнього (з погляду базового речення) і з внутрішнього (як конструкцію з власними ознаками, що перебуває у відносній незалежності від базового речення). Типологію ускладнювальних компонентів Р. М. Гайсина репрезентує як три категорії: синтаксична однорідність, синтаксична відокремленість і синтаксичне включення. З одного боку, відокремлені й однорідні складники є виразниками диктумної семантики в реченні й набувають статусу членів речення, тоді як синтаксично включені компоненти виражають модусно інформацію і не є членами речення. З іншого боку, за способом синтаксичної репрезентації категорії однорідності й відокремлення формалізовані непередикативними конструкціями, а категорія включення може бути експлікована в реченні.

О. Б. Петров під формально-синтаксичним ускладненням простого речення розуміє наявність у ньому компонента, що не тільки семантично містить додаткову до основного висловлення інформацію, але й структурно займає додаткову синтаксичну позицію, не реалізує валентність основних членів речення і не є виразником самостійної предикації [Петров 1994, с. 4–5]. До ускладнювальних конструкцій він зараховує видільно-обмежувальні звороти, відокремлені дієприкметникові та ад'єктивні звороти, відокремлені неузгоджені означення, дієприслівникові й порівняльні звороти, прикладки, пояснювальні та уточнювальні, вставні та вставлені конструкції, однорідні члени речення, конструкції з ускладнювальним інфінітивом, звертання та комунікативи [Петров 1994].

Відсутність загальноприйнятої дефініції поняття «ускладнене речення» пояснюємо різноспрямованістю тих синтаксичних явищ, які практично підведені під термін «ускладнення». Щоб послуговуватися цим поняттям, необхідно знайти й теоретично визначити ті підстави, спираючись на які можна протиставити будь-яке ускладнене речення неускладненому.

Ускладнення пов'язують насамперед із напівпредикативністю – особливим синтаксичним значенням, близьким до предикативного, але й термін

«напівпредикативний зв'язок» у лінгвістиці витлумачують на сьогодні неоднаково. Напівпредикативність відокремленого означення ідентична статусу напівпредикативної відокремленої обставини, постійною властивістю якої є зв'язок з іншим дієсловом того ж речення [Прияткина 1990, с. 7]. Це спонукає до необхідності в якомусь загальному терміні для всіх виявів того значення, що не є справжньою предикативністю, але має її певні ознаки, репрезентовані синтаксичними показниками. Прийнятним, на нашу думку, у цьому випадку є термін «додаткова предикативність». Однак зводити поняття ускладнення простого речення виключно до додаткової предикативності, і тим більше до одного його різновиду, немає підстав. Оскільки однорідні члени також ускладнюють речення і між однорідними членами встановлювані семантичні й синтаксичні відношення. Сурядний зв'язок у таких структурах вносить додаткові семантико-синтаксичні значення, ускладнюючи речення. Зовсім інший статус вставних, вставлених, приєднувальних конструкцій, звертань та вокативних одиниць.

У Словнику лінгвістичних термінів Дж. Річардса просте речення визначене як «речення з одним присудком», а складні – усі інші [Richards, Schmidt, Kendricks, Kim 2002, с. 69]. В енциклопедії англійської мови Д. Кристал розрізняє просте (simple) і багаточленне речення (multiple), куди зараховано в традиційному розумінні складні й ускладнені структури [Chrystal 2003, с. 276]. І в Дж. Річардса, і в Д. Кристала ускладнені речення не виокремлені в самостійну синтаксичну одиницю, а зараховані вже до складних конструкцій.

О. С. Ахманова під ускладненими розуміє речення, у складі яких «є відносно самостійна синтаксична конструкція» [Ахманова 2005, с. 315]. Д. Е. Розенталь і М. А. Теленкова до ускладнених зараховують речення, що містять відокремлені й однорідні члени, вставні конструкції, слова-звертання [Ахманова 2005]. В окремих граматиках англійської мови до особливої групи зараховують речення, що містять парантезу або поширений дієприкметниковий зворот, прирівнюючи їх до підрядного речення [Fabricius-Hansen, Gallmann,

Eisenberg, Fiehler 2008]. При цьому, синтаксичні комплекси (на зразок *акузатив з інфінітивом*) зараховані ними до необов'язкових елементів, а речення, що містять такі синтаксичні комплекси, віднесені до простих неускладнених.

Традиційно визначувана категорія ускладнення пов'язана із синтаксичним явищем, яке вчені узагальнюють у широкій назві – модифікація структури моделі граматично елементарного речення (І. Р. Вихованець [Вихованець 1993], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1999], А. П. Загнітко [Загнітко 2001], Л. О. Кадомцева [Кадомцева 1985], А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2006], І. І. Слинько [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004] та ін.). Термін «ускладнення» справді обіймає багато синтаксичних процесів, що можна звести в одне уявлення лиш із погляду виходу речення за межі ядерної структури. Різні види ускладнення будови простого речення, за спостереженнями Л. О. Кадомцевої, функційно й конститутивно відмінні [Кадомцева 1985, с. 63].

Під терміном «ускладнення речення» розуміємо синтаксичну одиницю з одним предикативним центром, якій притаманні синтаксичні й семантичні зв'язки та відношення, що доповнюють зв'язки та відношення між членами простого неускладненого речення [УМ 2004, с. 751; Лекант 2002, с. 88; Прияткина 1990, с. 8].

Отже, становлення теорії простого ускладненого речення відбувалося впродовж тривалого часу, починаючи з XVII–XVIII ст. – із початку зародження теорії речення загалом. XIX ст. позначено першими дослідженнями однорідних членів речення та інших ускладнювальних конструкцій. XX ст. стало етапом розвитку різних поглядів, концепцій на природу простого ускладненого речення. XXI століття є періодом уточнення компонентів простого речення, що ускладнюють його структуру, та виникнення нових підходів до аналізу простого ускладненого речення.

1.2. Формальне та семантичне ускладнення речення

Глибшому розумінню природи ускладнення речення сприяли не тільки досягнення традиційного синтаксису як розділу граматики, але й успіхи нового напрямку – семантичного синтаксису й послідовне виокремлення різних рівнів реченнєвої структури. Речення в семантичному синтаксисі розглядають в аспекті його відношення до пропозиції. Семантичний аналіз речення дає змогу розмежувати семантично ускладнене й формально ускладнене речення, відношення між якими є нерівнорядними [Загнітко 2001, с. 212]. Номінація події не обов'язково забезпечена предикативною одиницею, тому речення, просте за структурою, може бути й семантично складним, тобто вміщувати не одну пропозицію, а дві й більше. Речення з дієприслівниковими зворотами, наприклад, є семантично складними, оскільки дієприслівник – це дієслівна форма, семантичний предикат. Подібне спостерігаємо в реченнях з іменниково-прийменниковими конструкціями, у яких вторинний прийменник виступає носієм причинової, цільової та іншої семантики. Ускладнене речення зазвичай є поліпропозитивним, водночас поліпропозитивне речення не обов'язково виступає формально ускладненим реченням, пор.: *Я слухав щебет соловейка = Соловейко щебетав + Я слухав* та ін. Ускладненим із семантико-синтаксичного погляду є таке речення, у структурі якого наявні певні типи синтаксичних відношень. Ці відношення загалом зводять до двох основних типів: 1) додаткова предикативність, 2) внутрішньорядні відношення. Речення в семантичному синтаксисі розглядають в аспекті його відношення до пропозиції [Загнітко 2001, с. 212].

1.2.1. Поняття пропозиції в сучасній лінгвістиці

Історія становлення поняття *пропозиції* має багато спільного зі змістом термінів *предикативності* й *предикації*. У «Кратком словаре лингвистических терминов» пропозиція витлумачена як «позначення в мовленні дійсного або

можливого стану справ, об'єктивний, стабільний семантичний компонент висловлення (речення), здатний набути справжнього значення» [Васильєва 1995, с. 95].

Гранично короткою й гранично абстрактною є дефініція речення, запропонована А. А. Худяковим, як ментальної сутності, що пов'язує пропозицію з позначуваною нею ситуацією. Під пропозицією в цьому випадку мається на увазі типізоване розумове відображення онтологічної ситуації, її ментальний корелят, тобто когнітивна сфера побутування речення [Худяков 2010, с. 92].

Більш розгорнуте розуміння речення як ментальної сутності представлено Є. В. Кубряковою й Ю. Г. Панкраці: це – збірне розумове відображення онтологічної ситуації, тобто якась форма зберігання знань у людській психіці [Кубрякова, Панкрац 1991].

У працях Фр. Данеша, пропозиція – це елементарна (базова) семантична одиниця, здійснювана свій відбиток у свідомості певної ситуації, яку структурують предикат і один або кілька аргументів (партиципантів) [Daneš 1974, с. 91].

Деякі дослідники, зокрема М. М. Беклемешева, представляють співвідношення пропозиції, предикації й предикативності як три етапи в межах когнітивної діяльності людини: формування (пропозиція), оформлення (предикація) й актуалізація (предикативність) думки в процесі комунікації [Беклемешева 2011, с. 10].

Не менш суперечливим постає обговорення зазначеної проблематики у зв'язку з поняттям ситуації дійсності як денотата пропозиції. Поняття ситуації було предметом дискусії в кінці ХХ століття у зв'язку з пошуком витоків формування змісту речення. Так, у тлумаченні ситуації Н. Д. Арутюновою вона віднесена то до світу, то до мови (його семантики), то до способу мислення про світ [Арутюнова 2013, с. 7]. Згідно з Г. Г. Сильницьким, під ситуацією слід розуміти «певний відрізок реальної дійсності, вичленований мовцем із континуума об'єктивних явищ» [Сильницький 1973, с. 373]. Принципово так

само, хоч і в дещо іншому формулюванні, розуміє ситуацію і В. С. Храковський: це «вирізаний і оброблений думкою й мовою фрагмент дійсності» [Храковский 1972, с. 5]. На відміну від цього, окремі лінгвісти вважають, що під ситуацією слід розуміти лиш те, що розміщено в «психічному просторі й психічному часі» [Лекомцев 1973; Тулина 1979].

У мовознавстві наявні концепції, що класифікують ситуації за різними критеріями. Так, у студіях І. П. Сусова виокремлена емпірична ситуація – денотат (фрагмент дійсності) і абстрактна ситуація, яка «репрезентує собою мисленнєву конструкцію, схему, під яку підведено безліч одиничних емпіричних ситуацій однакової будови. Різні емпіричні ситуації уналежнені до абстрактної ситуації як варіанти до інваріанта» [Сусов 1972, с. 36]. З цієї класифікації в річищі когнітивного розуміння пропозиції можна зробити висновок, що саме абстрактна ситуація і являє собою пропозицію, а семантична структура висловлення репрезентує емпіричну ситуацію.

В інших підходах критерієм є сфера побутування ситуації, наприклад, «лінгвістична ситуація», яка поділена на істинну й помилкову, і реальна ситуація [Почепцов 1979, с. 12]. Паралельно з терміном «ситуація» вживають термін «подія». За окресленням С. Д. Кацнельсона, поняття «подія» містить «будь-яке явище дійсності, будь-який факт, нехай навіть малий та несуттєвий» [Кацнельсон 2009, с. 142].

Лиш окремі дослідники експліцитно дотримуються погляду на ситуацію як на денотат пропозиції, витлумачуючи її як «пропозиційний (номінативний) аспект речення, що відображає предметну ситуацію» [Болотина 1996, с. 63], або як «номінацію певної денотативної ситуації, у межах якої здійснено заповнення цієї ситуації учасниками» [Беклемешева 2011, с. 17].

Згідно з поглядами Г. М. Манаєнка, «семантико-синтаксична структура пропозиції є ізоморфна структурі описуваної ситуації», крім того, об'єктивна дійсність (тобто екстралінгвістична ситуація) відображена в диктумних пропозиціях [Манаєнко 2006, с. 13].

У лінгвістичних студіях А. Ф. Прияткіної «одним із способів номінації певної події», «ситуації, що має місце в дійсності або гіпотетичної», постає вже речення [Прияткіна 1990, с. 5]. При цьому пропозиція зарахована до інтенсійної форми семантики й вона являє собою «семантичну модель подій, ситуацій, реалізованих у дійсності або в уявному світі», і їм притаманна предикатно-актантна структура, а поняття ситуації віднесене до екстенсійної форми семантики [Прияткіна 1990, с. 60].

Зауваження щодо відбору мовних елементів може бути аргументом для тези про репрезентацію пропозиції логіко-граматичним типом речення, що узгоджено з твердженням М. М. Жинкіна про наявність у пам'яті людини «безлічі логіко-граматичних структур, на які вона спирається як у процесі продукування висловлення, так і в процесі декодування інформації, що надходить до мозку» [Жинкин 1982, с. 45], а також із тлумаченням пропозиції Ч. Філлмора як логіко-граматичного ядра або основи речення [Филлмор 1981, с. 403].

Репрезентоване розуміння предикативності як означуваного суб'єктно-предикатної структури думки розвиває тези В. Г. Колшанського й В. Г. Гака про речення як втілення думки, згідно з якими воно «має завжди утворюване з двох предикатних елементів: суб'єкта, безпосередньо співвіднесеного з предметом думки, і предиката, що виражає властивість, дію чи відношення, пов'язане з суб'єктом» [Колшанский 1990; Гак 2000, с. 62].

Репрезентантом предикативності в такому розумінні є структурна схема речення.

Відмінності цих двох фундаментальних понять семантичного синтаксису виявлювані на тлі таких зіставлень. Одній і тій самій структурній схемі (S – P) відповідають і дієслівні, й іменні речення, пор.: *Дитина вчиться; Дитина – учень*. Це два різних логіко-граматичних типи речення, які репрезентують різні пропозиції, але в обох експліковані суб'єкт і предикат, як на синтаксичному рівні, так і, що особливо важливо для нашого дослідження, на семантичному.

Проблематика семантичної структури речення є предметом дослідження багатьох учених, більшість із яких розуміє під семантичною структурою речення організацію його змісту [Гак 1968; Золотова 1973; Сусов 1973; Богданов 1977; Филлмор 1981; Чейф 2009; Арутюнова 2013 та ін.]. Глибоко теорія семантичної структури речення опрацьована в студіях Ч. Філлмора. Як основу для семантичної структури він використав не граматику безпосередніх складників, а предикатно-аргументний принцип символічної логіки. Глибинну структуру він репрезентував формулою $S - M + P_r$, де S – речення, M – модальний показник, P_r – пропозиція, яка може бути розгорнута в формулу $P_r - V + C_1 + \dots + C_n$ (де V – дієслово, $C_1 + \dots + C_n$ – так звані глибинні відмінки, під якими розуміють семантичне відношення аргумента до предиката). Ч. Філлмор заявляє про наявність семи глибинних відмінків. Як глибинний відмінок використано також включене речення [Филлмор 1981]. Незважаючи на те, що Ч. Філлмор увів до своєї системи як глибинний відмінок включену пропозицію, він не відповів на запитання про те, як інтерпретувати іменники дії чи стану, герундій та інфінітив: чи прирівнювати їх до згорнутих речень, або ж характеризувати їх глибинними відмінками. Проте, на наш погляд, глибинна структура у варіанті Ч. Філлмора є суттєвим зрушенням в бік повного опису семантики речення. У роботах У. Чейфа також представлено свій варіант семантики речення. У. Чейф уважав ядром семантичної структури предикатний елемент, зазвичай супроводжуваний іменними елементами. Перші він називає терміном «дієслово» або «предикат», другі – термінами «імена» або «аргументи». Дієслова позначають стан і подію, імена є позначенням речей і опредмеченої абстракцій [Чейф 2009, с. 98].

У. Хатчинз в описі семантичної структури речення послуговується поняттями семи, семемі й семемної формули. Водночас основну увагу він приділяє опису останньої, яка, на його думку, відповідає змісту речення. [Hutchins 1971, с. 67]. У вітчизняній лінгвістиці теорію семантичного синтаксису розробляло багато учених. Своєрідною є концепція В. Г. Гака, яка перетинається з глибинно-відмінковою теорією Ч. Філлмора. В. Г. Гак

послугується терміном «глибинна структура», визначаючи її як лексико-синтаксичну структуру, ізоморфну ситуації. У зв'язку з цим глибинна структура розглядається як пряма номінація ситуації, а поверхнева структура – як непряма номінація. В. Г. Гак виокремлює п'ять основних ознак глибинної структури: 1) використання синтаксичних категорій у їх первинній функції; 2) підмет істота при перехідному дієслові; 3) просте позначення процесу; 4) центробіжна орієнтація предиката із суб'єктом істотою (актив); 5) пряме позначення суб'єкта й предиката [Гак 1969, с. 80–81]. Крім предиката, глибинна структура може містити в собі сім реальних актантів, співвіднесених з глибинними відмінками Ч. Філлмора; під глибинною структурою В. Г. Гак розуміє ядерне речення [Гак 1969, с. 82]. У концепції І. П. Сусова семантична структура речення утворюється з денотативного значення, сигніфікативно-референтного й модифікованого. Денотативне значення являє собою відношення означуваного до денотата, тобто до об'єктивно експлікованого предмета, властивості, відношення – це реляційна структура. Сигніфікативно-референтне значення є відношенням означуваного до сигніфіката, тобто до відображення будь-якого факту у свідомості – це предикаційна структура [Сусов 1973, с. 7–10].

З огляду теоретичної літератури впливає, що у фокусі дослідження перебувають компоненти семантичної структури речення. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне уточнити деякі поняття, перш за все, поняттєвий зміст терміна «зміст речення». На думку більшості дослідників, зміст речення утворюється кількома складниками, наприклад, такими його компонентами як подієвий, логічний й оцінний [Шмелева 1978, с. 357]. Водночас Т. В. Шмельова розуміє зміст речення широко, оскільки його елементами вважають значення структурної схеми речення, тип відображеної ситуації, характер відібраної лексики, пресупозиції, комунікативне завдання [Шмелева 1978, с. 356]. На нашу думку, усі ці елементи формують зміст речення, тобто акумулюють різні рівні його семантики. Таке широке розуміння семантики

і його компонентів, «концептуальних сфер», репрезентовано й у роботі О. Є. Кібрика [Кібрик 1980, с. 326].

Запропоноване розуміння змісту речення поєднують, на наш погляд, два аспекти семантики О. В. Бондарка: 1) системно-категорійний і 2) мовленнєвий, до сфери якого входять різного роду імплікації й пресупозиції [Бондарко 1998, с. 57]. Близькою до цієї є позиція О. В. Падучевої, згідно з якою зміст – одна з частин змісту речення, а інша його (змісту) частина – актуальне членування [Падучева 2016, с. 118].

Саме системно-категорійна семантика і являє собою ту інформацію, яку носій цієї мови експлікує з речення завдяки своїм лінгвістичним знанням [Кобозева 2009, с. 200], і яку авторка визначає як мовний зміст.

У нашому розумінні семантична структура речення відображає організацію саме цього мовного змісту, тобто предметом подальшого опису є семантична структура речення у вузькому розумінні цього терміна.

За типом семантичного предиката виділювані логіко-граматичні типи речення В. Г. Адмони [Адмони 1979, с. 31] і семантичні типи речення Н. Д. Арутюнової [Арутюнова 2013, с. 359], а також логіко-семантичні типи речень у межах предикатної логіки О. І. Москальської [Москальская 1977].

Видається, що ці концепції, попри певні термінологічні відмінності, об'єднує важлива, зокрема для нашої роботи, ідея: у певному типі речення знаходиться відображення оброблений думкою фрагмент дійсності, типова ситуація.

Класифікації самих же предикатів, незважаючи на спроби авторів репрезентувати їх як універсальні, побудовані за різними критеріями, часто несумісними один з одним [Сильницький 1973; Данеш 1974; Чейф 1975; Dubois 1994; Апресян 1995; Красухин 2002; Miller 2009]. Причина такого стану справ полягає, на наш погляд, у тому, що більшість дослідників зосереджена на предикаті як конститuentі пропозиції, і за межами їх наукових інтересів перебуває предикат як конститuent підрівня категорійних компонентів його

семантичної структури, визначений як виразник реальної ознаки суб'єкта [Адамець 1973; Арват 1976; Кокорина 1979].

Більшість дослідників виділяє, перш за все, динамічні й статичні предикати (терміни можуть варіюватися) [Vendler 1957; Падучева 2016; Булыгина 1982; Селиверстова 1982; Меліг 1985; Худяков 2010]. На основі цих ознак в аналізі структурно-семантичного підрівня семантичної структури розрізняють такі типи категорійних семантичних предикатів: предикати дії, процесу, стану, якості та відношення.

Із розумінням категорійного семантичного предиката корелює й наше розуміння категорійного семантичного суб'єкта як носія предикативної ознаки. У першому, загальному розумінні семантичні суб'єкти доцільно поділяти на суб'єкти – носії активної ознаки й суб'єкти – носії неактивної / деміактивної ознаки. Подальша кореляція з ознаками категорійного семантичного предиката реалізована в пропонованому робочому визначенні цих типів: носій активної ознаки – це особа або предмет, від якого виходить дія, процес; носій неактивної ознаки – особа або предмет – зосередження стану, якості; носій деміактивної ознаки – особа або предмет – джерело зосередження відношень.

Стверджувальна предикація зумовлює безпосередньо комунікативну функцію речення. Діалектичну єдність цих функцій і зумовлює знакова властивість речення – бути заміником об'єкта дійсності.

1.2.2. Семантично елементарне / неелементарне речення

Аналіз ускладнених речень у формально-граматичному аспекті підготував ґрунт для розмежування семантично елементарних речень від семантично складно організованих. Семантично складним може бути і формально неускладнене речення. Традиційний підхід не завжди дозволяє чітко відмежовувати семантично елементарні монопредикативні речення від семантично складних.

Розвиток семантичного синтаксису припадає на другу половину ХХ століття. Він пов'язаний із посиленою увагою до семантики, є так званим «семантичним вибухом» у лінгвістиці [Белошапкова 1977, с. 65]. Дослідників семантики речення насамперед цікавить вивчення вираженої в ньому об'єктивної інформації, розробка елементарних структурно-семантичних моделей речення, а також причини й способи ускладнення його семантичної структури.

Для опису об'єктивних смислів речення більшість сучасних дослідників використовує термін пропозиція. Це поняття логіки, яке, зазнавши певних змін у своєму значенні, прийшло в науку про мову. У лінгвістиці пропозицію витлумачують як мовну форму втілення стану справ у дійсності [Белошапкова 1977; Арутюнова 2009]. Пропозиція є об'єктивним змістом речення (диктум), розглядане абстраговано від суб'єктивних смислів (модусу) [Шмелева 1994; Белошапкова 1977]. Структуру пропозиції визначає предикат. Він прогнозує місця для актантів – учасників ситуації, визначає їхню кількість і ролі в реченні.

Грамаічно просте речення може бути семантично простим (монопропозитивним) або семантично складним (поліпропозитивним). У структурі простого речення можливі кілька номінацій ситуацій (пропозицій), одна з яких, базова, розгорнута в суб'єктно-предикатну структуру, інша ж, побічна, є згорнутою [Алисова 1971; Кормилицина 2011]. Тобто семантично ускладнене речення є наслідком конденсації двох предикатів, один із яких зберігає первісну форму і значення, а інший втрачає самостійні показники предикативності, але завжди може бути розгорнутий у повну предикативну конструкцію, що зберігає з першою ті самі логічні відношення причини, допусту, мети, одночасності [Алисова 1971, с. 4]. Додаткові пропозиції можуть бути укладені не тільки в обов'язкових компонентах семантичної структури, а й у тих членах, які не входять до грамаічного й семантичного мінімуму речення [Кормилицина 2011, Белошапкова 1997].

У поліпропозитивних простих реченнях спостерігаємо асиметрію їхньої формальної й семантичної структури [Алисова 1971]. Сучасних дослідників

цікавлять підстави виникнення такої асиметрії. Автори «Коммуникативной грамматики русского языка» вияскравлюють низку причин, що сприяють появі монопредикативних поліпропозитивних речень. Однією з них є те, що до речення можуть бути включені релятивні слова, яким притаманна синсемантичність і вимагають заповнення іншим словом у певній формі або значенні. До подібних лексем зараховують, наприклад, перехідні дієслова, іменники зі значенням частини цілого, кількості тощо [Золотова, Онипенко, Сидорова 2004, с. 208]. Іншою причиною появи простих поліпропозитивних речень є зарахування до таких побудов синтаксем, які не вступають до прислівного зв'язку. Подібні складники можуть бути відокремленими або невідокремленими, «зберігаючи при цьому потенційну предикативність [Золотова, Онипенко, Сидорова 2004, с. 209]. Третім чинником є «насичення інформативної ємності речення шляхом взаємодії в його структурі двох або кількох предикативних одиниць [Золотова, Онипенко, Сидорова 2004]. До складу такої «поліпропозитивної» структури входять слова, що імплікують значення часу, модальності або особи тощо. Носіями додаткової пропозиції в таких реченнях є дієприкметникові й дієприслівникові звороти, інфінітиви, абстрактні іменники зі значенням дії, стану, якості, а також деякі деад'єктиви, порівняльні звороти, відокремлені означення тощо, пор.: *Суперник дивував нас примхливим характером* [Золотова, Онипенко, Сидорова 2004, с. 207]. У висловленні наявні дві пропозиції. Одна з них повідомляє про характер суперника – *суперник примхливий*, інша передає особливості впливу цих якостей на інших людей (каузованих суб'єктів) – *суперник дивував нас*.

Н. Д. Арутюнова приділяє увагу проблемі невідповідності лексичного значення слова його синтаксичній функції. Це явище нерідко спостерігаємо в розмовному мовленні. Так, у висловленнях *Я пропустив лекцію через поїзд; Він прийшов незважаючи на ногу* іменники еквівалентні за значенням пропозиції [Арутюнова 2009, с. 122]. На слухне зауваження дослідниці, тут конкретна лексика (у цьому випадку, іменники *поїзд і нога*) займає місце іменників пропозитивного значення, вона використовується у своїй вторинній

синтаксичній функції й відображає суть імпліцитно. Розуміння повідомлень такого роду вимагає наявності в адресанта й адресата спільної аперцепційної бази й додаткових інтелектуальних зусиль адресата. Аналізуючи семантичні відношення між дієсловом і його об'єктом, вчена виокремлює групу так званих предикатів пропозитивного відношення. До цієї групи зараховують дієслова говоріння, мислення, знання, оцінного судження, слухового сприйняття, дієслова, що передають емоції тощо. Якщо додатком при таких дієсловах є конкретний іменник, він займає позицію цілої ситуації, для відновлення якої необхідно заповнення лакуни, створюваної семантичним еліпсисом, пор.: *чекати сина – чекати, що син прийде* [Арутюнова 2009, с. 128]. Н. Д. Арутюнова приділяє увагу й характеру семантичних відношень між підметом і присудком. Правило семантичної відповідності підмета й присудка ґрунтоване на поділі предикатів на два рівні. Предикати першого порядку поєднувані тільки з конкретними або предметними суб'єктами, другого – з абстрактними суб'єктами. Предикати другого порядку висловлюють судження про події, дії, якості й властивості кого- / чого-небудь. Якщо в позицію суб'єкта при предикатах цього рангу потрапляє конкретний іменник, він являє собою згорнуту пропозицію і вимагає подієвого прочитання, пор.: *Собака – це клопіт – Якщо тримати в будинку собаку, це може завдати багато клопоту* [Арутюнова 2009, с. 141].

М. А. Кормилицина розглядає основні способи ускладнення простого речення на матеріалі розмовного мовлення. Дослідниця дійшли висновку, що семантичну структуру речення найчастіше ускладнюють конкретні імена, які вимагають пропозитивного прочитання в актантних позиціях (рідше – іменники непередметного значення), каузативні дієслівні предикати, дуплексиви, прикметники й прислівники, що беруть участь у процесах ад'єктивації й адвербіалізації, факультативні поширювачі й конструкції авторизації [Кормилицына 2011].

Т. А. Туліна розглядає процеси ускладнення семантичної структури простого речення й наголошує, що словосполучення може виконувати функцію

номінації фрагмента дійсності, і це зближує його з простим реченням. Словосполучення як непредикативна одиниця семантично тісно пов'язане зі структурами предикативними. Воно може реалізовувати ці структури повністю (*хвора дитина = дитина хворіє*), або частково (*вручення призу*, де предикатне слово *вручати* задає 3 місця, із яких тільки одне заміщено компонентом цього словосполучення). За способом участі в описі ситуації автор виділяє 2 функційних класи словосполучень. Зміна морфологічного вираження словосполучень 1 групи не змінює їхніх інформативних ознак, пор.: *Поливання квітів здійснюється щоранку (X поливає квіти)*. Словосполученням другого класу притаманна автосемантичність і вони містять згорнуту імпліцитну пропозицію, пор.: *Якщо дозування збережено, то мийний ефект буде однаковим* (тобто в словосполученні міститься ціла ситуація, пор.: *X застосовує мийні засоби і отримує ефект*) [Тулина 1976, с. 50]. Саме в словосполученнях 2 класу, як переконливо доводить дослідниця, спостерігаємо яскраво виражене прагнення до економії мовних засобів під час максимального функційного навантаження мовних знаків. Таке явище вона називає принципом вибіркової номінації компонентів мікроситуації.

В. В. Богданов розглядає семантичну структуру простого речення як «більш-менш складним чином організовану сукупність предикатних виявів. Найпростіший тип предикатного вияву являє собою комбінацію предикатного й непредикатних знаків» [Богданов 1977, с. 3]. Предикатними знаками, за окресленням автора, є слова, які називають ознаки речі: якісні прикметники, прислівники міри й ступеня тощо. В. В. Богданов пропонує розрізняти рівень синтаксичної структури (план вираження предикатного вияву) і рівень семантичної структури (план змісту предикатного вираження) [Богданов 1977, с. 39]. Просте речення з погляду організації його семантичної структури може являти собою складне предикатне вираження, якщо містить у собі кілька предикатних знаків. Семантична структура речення має стільки рівнів, скільки предикатних семантем входить до його складу. Наприклад, семантична структура речення *вчора щасливі школярі подарували артистам дуже красивий*

букет: нульовий – дієслово-домінанта (*подарували*), перший – актанти і придієслівний сирконстанти (*вчора, школярі, артистам, букет*), другий – атрибути-прикметники (*щасливі, красивий*), третій – приад'єктивні сирконстанти (*дуже*) [Богданов 1977, с. 153].

П. А. Лекант виокремлює 2 типи ускладнення – модульне й модельне. Під час модульного ускладнення до завершеного, оформленого висловлення «прикріплюється» своєрідний модуль – непередикативна конструкція або компонент – як згорнута номінація ситуації. До таких модулів зараховують дієприслівниковий, дієприкметниковий, ад'єктивний, інфінітивний і субстантивний звороти. Модельне ускладнення – «побудова простого речення за ускладненою моделлю, у реалізації якої конкретне лексичне наповнення забезпечує номінацію двох подій, ситуацій» [Лекант 2002, с. 93]. У простому реченні П. А. Лекант виділяє, крім «примарної» (основної), інші види предикації: злиту (однорідні члени), подвійну (дуплексив: *Я повернувся схвильованим*), згорнуту (*Солдати зупинилися відпочити*), додаткову (дієприслівникові й дієприкметникові звороти), потенційну (*Сонячний осінній вечір прохолодний*) [Лекант 2002, с. 72–78].

О. О. Каминіна справедливо зауважує, що не можна провести чітку межу між формальним і семантичним ускладненням, оскільки структурне ускладнення монопередикативної одиниці завжди супроводжуване ускладненням семантичним. Дослідниця підкреслює, що сигналом ускладнення висловлення можуть бути особливі синтаксичні зв'язку, що виникають у ньому (подвійні, напівпередикативні), і синтаксичні відношення (умовні, причинові, допустові тощо).

Вчена детально розглядає ускладнення простого речення напівпередикативними членами (дієприслівниками, відокремленими означеннями й прикладками, другорядними іменними присудками й детермінантними зворотами), поєднуючи формальний і семантичний підходи до дослідження. На прикладі напівпередикативної конструкції О. О. Каминіна

вияскравлює «симетричність у смисловому і синтаксичному ускладненні речення» [Камынина 1983, с. 95].

Справедливим є зауваження дослідниці про те, що семантично ускладнювати просте речення можуть не тільки компоненти, що входять до його предикативного мінімуму або є обов'язковими поширювачами дієслова, а й факультативні складники. Так, атрибути у висловленнях «хлопець вчиться прекрасно» і «скажені собаки небезпечні» є ускладнювачами значення [Камынина 1983, с. 41].

Особливий підхід до вивчення ускладненого простого речення запропонувала Г. О. Золотова. У виокремленому нею синтаксичному полі речення розмежовують модифікації моделей речення та «поліпредикативні» ускладнення речення [Золотова 1982; 1988]. Виявлення додаткової предикативності може відбуватися, на думку дослідниці, тільки з урахуванням понять відносного часу й таксису. Основний носій предикативності (присудок) виражає час – вільний або релятивний, таксисний. Час – це один із компонентів предикативності. Подібні можливості є і в інших компонентах предикативності – категорій модальності й персональності. Вторинні предикати можуть репрезентувати ту саму модальність, що й основний предикат, чи іншу; те саме значення особи або інше. Речення *И ускоряя ровный бег, / Как бы в предчувствии погони, / Сквозь мелко падающий снег/ Под синей сеткой мчатся кони* // Г. О. Золотова вважає поліпредикативним, оскільки воно політемпоральне, полімодальне й поліперсональне – у ньому шість предикативних одиниць. На думку дослідниці, такі речення неправильно оцінювати як результат синтаксичної компресії, немає підстав поділяти речення на прості й складні (на прості неускладнені / ускладнені та складні), їх потрібно поділяти на монопредикативні й поліпредикативні.

Г. О. Золотова зазначає, що інфінітив, дієприкметник, дієприслівник, девербатив та деад'єктив використовують у системі простого речення як способи вторинного, імпліцитно-предикативного позначення дії.

Як синтаксичні деривати вона називає номіналізацію, інфінітивізацію, адвербіалізацію, атрибутизацію.

М. О. Кормиліцина для позначення компонентів згорнутої побічної ситуації, що створює семантичну ускладненість речення, використовує термін *комплікатор*, тобто ускладнювач. Класифікувати комплікатори вона пропонує за ознакою займаної ними позиції в семантичній структурі речення, виокремлюючи актантні, атрибутивні й сирконстантні (обставинні) комплікатори, звертається й до авторизованих конструкцій.

Семантичне ускладнення простого речення може виникати в межах обов'язкових компонентів елементарної семантичної структури. Воно створюване актантними комплікаторами, які являють собою «номінацію цілої ситуації», пор.: *Ну це ми подивимося на вашу поведінку* [Кормиліцина 2011, с. 35]. Ядром номіналізованих конструкцій є девербативи й деад'єктиви. Авторка переконливо доводить, що ускладнювати зміст висловлення можуть і факультативні поширювачі, що не входять до його граматичного й семантичного мінімуму. Це атрибутивні й сирконстантні комплікатори, здатні називати цілу ситуацію.

Сирконстантні комплікатори виражені прийменниково-відмінковими формами іменника. Серед них дослідниця виокремлює логічні комплікатори (мети, причини, умови, допусту) й ситуативні комплікатори (часу й місця).

Б. Ю. Норман розглядає синтаксичну компресію як процедуру стягнення зі зміщенням семантико-синтаксичних ролей між словами [Норман 1998]. Він звертається до процесу номіналізації (*На минулорічній картоплі я десь годинник загубив*), аналізує «конструкції-прилипи» (*кожному своє; з ранку до ночі тощо*), конструкції з іменниковими службовими словами (*з тою метою, щоб та ін.*), апозитивні конструкції (*будинок номер п'ять*), транспозицію вживання іменників у предикативно-оцінній функції (*Новий ротний звір прийшов*)) тощо [Норман 1998, с. 61–63].

Т. О. Туліна й М. М. Харитонова, аналізуючи конструкції з незаміщеними позиціями суб'єкта, відзначають, що позицію предиката в таких висловленнях

займає іменник з абстрактним віддієслівним або ад'єктивним значенням. Суб'єкт вбудованої ситуації збігається з суб'єктом основної, пор.: *Все существо Пети ($S_1 = S_2$) протестовало (P_1) против необходимости (P_2) снова идти в огонь (P_3).* Як суб'єкт (S) виступають, за окресленням мовознавців, конкретні іменники істоти, що займають позиції підмета, прислівного поширювача, детермінанта. «Значення предиката (P) може встановлюватися завдяки значенню форми іменника (*При посторонних я теряюсь = когда присутствуют посторонние*), або лексичного значення головного компонента словосполучення <...> (*Я хотел услышать тебя = как ты говоришь*)» [Тулина, Харитоновна 1986, с. 50].

Дослідники виокремлюють позиції, які постають незаміщеними в семантичній структурі висловлення: позиції семантично двомісного предиката й семантичного об'єкта (*Погрожувала директором і міліцією*), позиції предиката й суб'єкта (*Він заздалегідь знав про соняшникову олію ~ Гануся розіллє олію*), позиції семантичних суб'єкта й об'єкта (*Дружина приховала від нього дзвінок = те, що йому хтось дзвонив*) [Тулина, Харитоновна 1986].

Л. М. Мурзін вивчає процес компресії інформації в річищі дериватології (яку розглядає ширше, ніж словотвірне явище). Розуміння Л. М. Мурзіним контамінації як одного з різновидів синтаксичної деривації близьке до традиційного розуміння синтаксичної компресії. Контамінацією є таке злиття двох пропозицій, за якого «одне з них виявлюване в позиції іншого, пор.: *Теслі будують будинок + Будинок новий = Теслі будують новий будинок* [Мурзін 1982, с. 27].

У сучасній синтаксичній науці виникають нові підходи до вивчення ускладнення речення. Прикладом може слугувати розгляд ускладнення в прагматичному аспекті. Так, Г. М. Манаєнком розроблений інформаційно-дискурсивний підхід до аналізу мовних одиниць, що інтегрує досягнення різних галузей гуманітарного знання. Дискурс визначуваний дослідником як «загальноприйнятий тип мовленнєвої поведінки суб'єкта в будь-якій сфері

людської діяльності, детермінованої соціально-історичними умовами, а також усталеними стереотипами організації та інтерпретації текстів як компонентів, що становлять та відображають його специфіку» [Манаєнко 2006, с. 104–105]. Пропозиція аналізована з погляду прагматики. Вона є мінімально скерованою до комунікації ментальною репрезентацією. Пропозиція набуває статусу комунікативної одиниці внаслідок залучення її в мовленнєвомисленнєву діяльність.

На думку Г. М. Манаєнка, ускладнювальні категорії являють собою особливі мовні засоби додаткової реалізації в простому реченні деяких обов'язкових об'єктивних і суб'єктивних смислів та їхніх конфігурацій у плані змісту, а також ускладнення і / або зміна синтаксичних зв'язків і відношень (порушення лінійності) у плані вираження. Ускладнене речення відображає мінімум дві комунікативні дії мовця (під комунікативною дією розуміють відображення ментально-модусних дій мовця, пов'язаних із предметною та іллокутивною рефлексією). У такому реченні одна з пропозицій висловлює основну, важливу для мовця думку, інша є коментувальною й має меншу комунікативну цінність. Автор пропонує методи й прийоми аналізу ускладненого речення. Перший – аналіз «від системи» (структурно-семантичний). Тут розглядають ускладнювальні прийменниково-відмінкові конструкції зі значенням простору й часу. Другий – аналіз «від автора» (ускладнювальні конструкції як засіб відбиття авторських інтенцій). Так, наприклад, розглядають ускладнювальні конструкції з вставномодальними словами й модальними частками з погляду вираження комунікативних інтенцій. Третій – аналіз «від дискурсної формації» (вставні конструкції як прийом реалізації завдань публіцистичного тексту). Четвертий – аналіз «від жанру» (організація змісту й структури висловлення залежно від жанрових особливостей дискурсу). П'ятий прийом – аналіз «від змісту» (етичний аспект організації інформації на прикладі аналітичних жанрів публіцистики) [Манаєнко 2006].

Отже, дослідники вивчають синтаксичну компресію на всіх рівнях: від словосполучення до тексту, при цьому розглядають основні причини та способи виникнення асиметрії формальної й семантичної структур висловлення. Поява семантично ускладнених речень пов'язана з прагненням адресанта передати максимум інформації при мінімальних затратах мовних засобів. Як способи ускладнення монопредикативної одиниці розглядають включення в речення вільних синтаксем; слів, яким притаманні синсемантичність; актантних комплікаторів пропозитивного змісту; деяких факультативних поширювачів, що несуть комунікативно значиму інформацію тощо.

Номінація події може бути репрезентована як на семантичному, так і на синтаксичному рівнях речення. Будь-яке поширене речення може містити номінації об'єктів (їх буття), номінації станів цих об'єктів, умов існування суб'єкта тощо. У лінгвістиці розмежовують синтаксичне (структурне) і семантичне ускладнення речення. Речення, які аналізують в аспекті семантичного синтаксису, розглядають як один із способів номінації деякої «події», деякої «ситуації» дійсності або передбачуваності. У семантичній структурі простого речення реалізовано його номінативний аспект. Елементарне просте речення містить номінацію однієї події, ситуації й має містити необхідні для цього компоненти. Це і є номінативний мінімум простого речення [Лекант 2002, с. 89], оскільки номінація події не обов'язково має форму предикативної одиниці, речення, просте за структурою, може бути ускладнене семантично, тобто містити не одну пропозицію, а дві або більше; інакше кажучи, просте речення може мати кілька семантичних предикатів. Якщо, наприклад, із цього погляду підійти до речення, що має в своєму складі дієприслівниковий зворот, то таке речення потрібно оцінити як семантично складне вже тому, що дієслово – особлива форма дієслова, семантичний предикат. Те саме спостерігаємо і в інших конструкціях, що ускладнюють речення. Розглянемо з погляду семантичного змісту речення з прийменниково-відмінковим (субстантивним) зворотом [Прияткина 1990, с. 10]: *Завдяки дощам*

насіння зійшло. Воно містить номінацію двох подій, пор.: 1) *йшли дощі*, 2) *насіння зійшло*. Цього достатньо, щоб визнати речення семантично складним, поліпропозитивним.

Існує безліч простих речень поліпропозитивної семантичної структури, які формально неускладнені, пор.: *Я слухав спів птахів*. Це речення поліпредикативне, пор.: 1) *я слухав*, 2) *птахи співають*, проте, формально неускладнене.

Простому реченню притаманний й інший аспект – предикативний, формальний. Цей аспект являє собою предикативний мінімум. Предикативний мінімум, предикативне ядро не тотожні елементарному, мінімальному простому реченню. Предикативний мінімум містить загальномодальне, темпоральне, персональне значення та їх спеціалізовані ознаки. Основною ознакою предикативного ядра є формальна достатність для вираження предикативних значень [Лекант 2002, с. 88].

З поняттям предикативного мінімуму пов'язане уявлення про ускладнення речення з синтаксичного погляду. Воно полягає в наявності певного типу синтаксичних відношень. Ці відношення, при всій їхній різноманітності, зводять до двох основних типів: 1) додаткова предикативність; 2) внутрішньорядні відношення.

Цими двома типами відношень охоплене все різноманіття значень ускладненого речення різного порядку – як значення на кшталт порівняння, зіставлення, включення – виключення, причиново-наслідкові, умови – допусту, одночасності – послідовності, наслідку, а також значення на зразок пояснення, уточнення, градації, приєднання.

Кожному з двох основних типів відношень, що ускладнюють речення – додаткова предикативність і внутрішньорядні відношення, – відповідає певний набір синтаксичних структур.

Отже, просте речення може бути неелементарним. Поняття неелементарності пов'язане з двома аспектами речення: синтаксичним і семантичним. Між синтаксичною ускладненістю речення й семантичною

неелементарністю наявні відповідності: формально ускладнені речення завжди семантично неелементарні. Обсяг їх денотативного змісту більше за мінімальний.

Поняття «складності» має різне значення. Із семантичного погляду (тобто з погляду об'єктивного змісту) важливо тільки те, що в реченні, крім дієслова-присудка, є ще одна назва дії.

1.3. Типологійні вияви синтаксичного зв'язку

В основу багатьох сучасних досліджень із синтаксису покладено ідею про те, що структура речення детермінована семантичними особливостями дієслова-присудка (так звана вербоцентрична концепція структури речення). У лінгвістичних наукових студіях і довідковій літературі з лінгвістики відсутнє чітке й несуперечливе визначення поняття синтаксичного зв'язку.

Багато дослідників синтаксису підкреслює універсальність синтаксичних понять і категорій. Одиниці синтаксису є спільною для всіх мов матерією, а члени речення (підмет, присудок і додаток) – загальномовними категоріями. У будь-якій мові наявні одні й ті самі відношення: предикативні, об'єктні та атрибутивні. Вираження синтаксичних відношень із їх різним змістом є спільним для всіх мов, але водночас наявні відмінності в граматичній формі їх передачі. Також по-різному оформлені слова в складі речення, а синтаксичне членування при цьому єдине [Мещанинов 1963, с. 7–33].

Л. Теньєр вважає синтаксичний зв'язок основним поняттям синтаксису, постулюючи, що будь-яке слово в реченні обов'язково взаємопов'язане з сусідніми словами, які всі разом вибудовують базу або структуру речення. Речення на зразок *Хлопець розмовляє* утворене поєднанням не двох елементів (*хлопець і розмовляє*), а трьох: *хлопець, розмовляє і поєднаний зв'язок*, за відсутності якого не існувало б речення. Із цього висновковують, що поняття синтаксичного зв'язку – основа всього структурного синтаксису [Теньєр 1988, с. 22–23].

Загальне визначення синтаксичного зв'язку наведено в «Словнику лінгвістичних термінів»: «Різні види взаємовідношень елементів мовлення, зумовлені правилами побудови, лексичним значенням поєднаних слів тощо» [Ахманова 2005, с. 397]. У Лінгвістичному енциклопедичному словнику трактування поняття синтаксичного зв'язку відсутнє [Лингвистический энциклопедический словарь 2002, с. 709]. А. М. Мухін пропонує досить широке визначення синтаксичного зв'язку, наголошуючи, що теорія речення повинна брати до уваги той факт, що в структурі досліджуваного речення його компоненти («речі») й відношення, що існують між ними, вибудовують певну єдність [Мухин 1968, с. 66–67]. Зв'язок вставного (вставленого) речення з тим, до складу якого воно введене, характеризують як «зовнішній інтродуктивний зв'язок», на основі якого створюють одиницю більшого, ніж речення, обсягу, названу періодом [Мухин 1968].

У синтаксичних дослідженнях загальнолінгвістичного плану «зв'язок (відношення) постає як фундаментальна категорія, якась невизначувана величина (безпосередньо дане, вихідний пункт)» [Атаян 1964, с. 12]. І. Ф. Вардуль розмежовує поняття «залежність» і «зв'язок», справедливо постулюючи, що зв'язок – більш конкретне поняття, ніж залежність: «Елемент структури може залежати від наявності або відсутності інших елементів у тій самій структурі. Проте зв'язки встановлюють тільки між наявними елементами» [Вардуль 1964, с. 11].

О. О. Холодович також наголошує на нечіткості поняття «синтаксичного зв'язку». У своїй праці автор підкреслює, що це поняття, безумовно, відображає одну з об'єктивних ознак мови, проте дефініція його не відома, вона здійснювана за допомогою інших слів [Холодович 1979, с. 245].

Наявні в сучасній лінгвістиці дефініції *синтаксичного зв'язку* дають лиш загальне уявлення як про відношення всередині членів речення (внутрішнє членування), так і між членами речення (зовнішнє членування). У сучасному мовознавстві питання про кількість і номенклатуру синтаксичних зв'язків продовжує залишатися предметом дискусій. Найбільш поширеною

класифікацією видів зв'язку між синтаксичними одиницями різних рівнів є двочленна класифікація: сурядність – підрядність.

1.3.1. Предикативність як базова категорія речення

У сучасній лінгвоукраїністиці дослідники звертають увагу переважно на два типи синтаксичних зв'язків, спрямованих на відображення стосунків між словами, у зв'язку з чим вони «корелюють із семантико-синтаксичними відношеннями між компонентами синтаксичних одиниць, формально їх виявляють» [Вихованець 1993, с.17]. Синтаксичні зв'язки забезпечують поєднання слів та витворення синтаксичних одиниць ієрархічно вищого рівня. З-поміж усього загалу синтаксичних зв'язків, наголошує А. П. Загнітко, слід розрізняти: 1) реченнєвотвірні, 2) реченнєвомодифікаційні, 3) словосполученнєвотвірні. Безперечно, у певних своїх виявах вони перетинаються, що мотивовано кількома чинниками. З-поміж них слід урахувати наявність міжрівневих зв'язків і взаємопереходів та напрями дериваційних стосунків, особливості витворення вторинних синтаксем, що в реченнєвій структурі переважно посідають слабку ланку підрядного зв'язку, знаходячи вияв у детермінантній формі, пор.: *При батькові син добре вчить уроки ← Коли батько вдома, син добре вчить уроки.* До реченнєвотвірних зв'язків належать: 1) предикативний; 2) підрядний прислівний; 3) підрядний детермінантний; 4) сурядний. Особливістю предикативного зв'язку є те, що він організовує реченнєву структуру, базуючись на двобічній взаємозалежності компонентів [Загнітко 2001, с. 17].

Свого часу О. М. Пешковський здатність слова відповідати цілій думці назвав присудковістю, ґрунтованій на дієслівності [Пешковский 1956, с. 174]. Учений зазначає, що в процесі мислення «ми поєднуємо наші уявлення, а не вони поєднуються в нас», людина свідомо обирає уявлення й контролює відповідність або невідповідність їх самих і їхніх відношень із дійсністю, тобто думка є активним поєднанням уявлень, а дієслово виражає дію, активне відношення предмета до своєї ознаки [Пешковский 1956, с. 176]. І тут, на думку

О. М. Пешковського, не можна не бачити повної відповідності. Особливим способом присудковості вчений називає інтонацію. Виходячи з цього, він зараховує до категорії присудковості називний відмінок іменника в буттєвому (*Море. Абсолютний штиль*), вказівному (при вказівці, наприклад, на будівлю кажуть: *Софійський собор*) і називному (наприклад, у поїзді називають співрозмовникові місто, що промайнуло повз них: *Чернігів*) значеннях у поєднанні з відповідними інтонаціями, а також інфінітиви (*Нарешті, здоров'я відновлено, усі перешкоди усунені. Тепер – працювати, працювати й працювати!*) у поєднанні з відповідними інтонаціями. У тих випадках, коли, за інтерпретацією О. М. Пешковського, предикативність виражена інтонаційно, за допомогою жесту або іменника в називному відмінку, у сучасній лінгвістиці йдеться про неповні речення та односкладні номінативні речення. В. В. Виноградов значення й призначення загальної категорії предикативності виокремлює у віднесенні змісту речення до дійсності. Це значення виражене в синтаксичних категоріях модальності, часу й особи [Грамматика 1954, с. 80].

Г. О. Золотова вважає, що «кожному реченню незалежно від його складу і будови притаманна предикативність, тобто віднесення до дійсності» [Золотова 1975, с. 148]. Розвиваючи погляди В. В. Виноградова, вона виокремлює три мовні категорії, у яких реалізована предикативність: модальність, час, особа. Однак Г. О. Золотова зазначає, що не будь-яке значення кожної з названих категорій може бути важливим для синтаксичної характеристики речення. У плані модальності, за окресленням авторки, важливо відмежувати основне модальне значення речення, пов'язане з протиставленням реальності / ірреальності змісту висловлення від внутрішньофразового модального значення можливості, необхідності, повинності, включеного в основний модальний план реальності або ірреальності. Часові значення слід розрізняти не тільки щодо точки відліку, але й за ступенем конкретності / абстрактності. Відповідно до посилення ступеня абстрагованості дії від конкретного часу виявлювана послабленість ступеня активності дії: активна, конкретна дія перебігає в конкретному часі; узуальне, нормальне функціонування наближене

до стану; позачасова дія стає способом вираження властивості, якості предмета [Золотова 1975, с. 150–151]. Щодо синтаксичного значення особової парадигми речення, наголошено, що «особова парадигма в кожному з окремих значень особи виражає відношення суб'єкта дії або буття, позначеного в реченні, суб'єкту мовлення» [Золотова 1975, с. 151]. Тобто синтаксична особа не є членом протиставлення «мовець – співрозмовник – третя особа» або суб'єкт – носій предикованої ознаки. Вона є «співвідношенням між суб'єктом предикованої ознаки і однією з трьох граматичних осіб, учасників / неучасників акту мовленнєвого спілкування, співвідношення, що пов'язує мовну структуру в позамовній ситуації» [Золотова 1975, с. 151–152]. Категорія особи є однією із структурних категорій, оскільки відображає семантичний зв'язок речення з позамовною дійсністю, розчленованістю / нерозчленованістю явища дійсності, яке стає змістом мовлення / думки; у ній же виражається характер суб'єкта – носія ознаки й відповідно парадигматичні можливості речення» [Золотова 1975, с. 153]. С. Г. Ільєнко пропонує розглядати персоналізацію (тобто категорію особи в її узагальненому потрактуванні) як найважливіший аспект категорії предикативності. Справа не тільки в тому, постулює вчений, що зміст речення пов'язаний з об'єктивною дійсністю, а й у тому, що ця співвіднесеність здійснювана мовцем, і його позиція інформатора виражена в граматичному формуванні названої співвіднесеності, тобто предикативності. С. Г. Ільєнко зазначає, що співвіднесеність «об'єктивна дійсність – зміст речення» обов'язково передбачає наявність третьої ланки, творця цієї співвіднесеності, інформатора, тобто наявність особи мовця. Персоналізація є «відображенням у висловлюванні позиції мовця або безпосередньо (шляхом вживання власне-особових займенників або дієслівних форм), або опосередковано (шляхом використання модально-часового засобу)» [Ільєнко 1975, с. 156].

Згідно з думкою С. М. Цейтлін, предикативність як «віднесення змісту повідомлення до дійсності, установлена з погляду мовця, повинна бути визнана властивістю висловлення, а не речення» [Цейтлин 1975, с. 168 – 169]. У зміст

предикативності включена категорія конкретності / абстрактності, яка, на думку дослідника, становить основу, що зумовлює можливість функціонування інших компонентів категорії предикативності – модальності, темпоральності та персональності. Це пов'язано з тим, що абстрактність висловлення передбачає його «позамодальність», «позачасовість» і «позаперсональність». В умовах абстрактної ситуації створювані умови для нейтралізації форм речення щодо модальності, часу і особи. На підтвердження цього С. М. Цейтлін наводить такі варіанти прислів'я пор.: *«У чужий монастир зі своїм статутом не ходять»* – *«У чужий монастир зі своїм статутом не ходи»* [Цейтлин 1975, с. 170]. Тільки конкретні висловлення можуть набути означеності з погляду модальності, часу, особи. Предикативність конкретних і абстрактних висловлень якісно різниться. С. О. Шубик критикує розуміння предикативності як віднесення змісту висловлення (речення) до дійсності, здійснюване граматичними категоріями модальності, часу, особи, наголошуючи на особливому зв'язку речення з дійсністю, який виявлюваний у реченні крізь призму буттєвості, тобто «виражені формальними засобами мови значення існування в дійсності позначувані словом або словосполученням предметів і явищ» [Шубик 1975, с. 179]. Категорія буттєвості експлікована переважно відмінюваними формами дієслова, оскільки значення буттєвості – їхнє основне й постійне значення. До засобів експлікації категорії буттєвості дослідник зараховує також інтонацію в поєднанні з певними граматичними формами. С. О. Шубик зазначає, що буттєві відношення формалізовані в реченні не тільки як щось реальне, але і як бажане, необхідне, можливе, пор.: *Він, можливо, буде хірургом. Будьте уважні!* [Шубик 1975, с. 180]. Автор визнає наявність категорії буттєвості як в головній, так і в підрядній частинах складнопідрядного речення. Ця категорія не притаманна називному уявленню. Реченням, згідно з поглядами вченого, не є різного роду назви, звертання, вигуки. Позбавлені категорії буттєвості твердження *так*, заперечення *ні*, а також модальні слова на кшталт *звичайно, може бути, без сумніву*. Б. П. Ардентов визначає предикативні відношення як відносини між суб'єктом

і предикатом. За окресленням ученого, предикативність притаманна висловленню, а не реченню, співвіднесеність змісту висловлення з дійсністю є загальною властивістю мови, яка пов'язана «не з предикативністю, а з його ситуативним призначенням». Погоджуючись із М. І. Стеблін-Каменським, дослідник зазначає, що між предикативністю й реченням немає співвіднесеності [Ардентов 1969, с. 54–57, 60; Стеблін-Каменский 1974]. Цієї ж позиції дотримується Г. М. Райхель, який заперечує зв'язок предикативності й речення [Райхель 1975]. Звичайно, співвіднесеність із дійсністю є загальною властивістю мови, але найменшою одиницею, у якій цю властивість представлено, є просте речення. Саме речення є засобом вираження судження.

І. П. Распопов заперечує наявність категорії предикативності як граматичної категорії. Він вважає, що «специфічна характеризувальна ознака речення повідомлення розкривається не в одній, а в цілій низці категорій, що притаманні реченню й диференціюють його типи» [Распопов 1973, с. 31]. Такими, на думку вченого, є категорії цільового призначення, модальної якості й комунікативної перспективи. Розуміючи під цільовим призначенням «призначення в акті мовленнєвого спілкування» [Распопов 1973, с. 32], І. П. Распопов зазначає, що з цього погляду можуть бути протиставлені один одному розповідні й питальні речення: перші використовують із метою передачі інформації, другі – з метою її отримання. Комплекс семантико-синтаксичних відношень категорії модальної якості дослідник пропонує представити як ряд бінарних опозицій. У реченні можуть бути репрезентовані: 1) реальність – потенційність (можливість або необхідність) здійснення повідомлюваного; 2) об'єктивна можливість (або необхідність) здійснення повідомлюваного, не зумовлена волевиявом мовця – суб'єктивна можливість (або необхідність), зумовлена волевиявом мовця; 3) бажання – спонукання; 4) пряме спонукання – непряме спонукання; 5) твердження – заперечення реальності чи потенційності повідомлюваного; 6) категоричне – некатегоричне твердження / заперечення реальності чи потенційності повідомлюваного (значення категоричності / некатегоричності виявлюване за допомогою модальних слів і часток,

використовуваних у реченні) [Распопов 1973, с. 36–41]. Комуникативну перспективу І. П. Распопов визначає як «розгортання висловленого в реченні повідомлення в певному напрямку відповідно до повідомлюваного» [Распопов 1973, с. 44]. Водночас автор має на увазі не просто лінійний порядок слів, а особливе, встановлене тільки на комуникативно-синтаксичному рівні, співвідношення компонентів речення, яке в лінгвістичній літературі отримало назву актуального членування речення. В. З. Панфілов вважає за доцільне, з одного боку, виокремлювати предикативність як категорію, якій притаманне віднесення змісту речення до дійсності, а з іншого – присудок як синтаксичну категорію, яка являє собою ознаку присудка як синтаксичного члена речення і в двоскладному реченні виявлювана в співвідношенні підмета й присудка. Предикативність, за окресленням В. З. Панфілова, є такою категорією, завдяки якій «те чи те висловлювання сприймають як повідомлення про дійсність», тому предикативність – це ознака речення загалом, а не якого-небудь одного члена речення, зокрема й присудка [Панфилов 1971, с. 169]. Крім того, учений пропонує розмежовувати поняття «предикативність» і «предикативне відношення». Перше розуміє як властивість кожного речення, а друге – як відношення між логіко-граматичним суб'єктом і предикатом. Предикативне відношення в цьому випадку, за інтерпретацією В. З. Панфілова, можна визначити як окремий випадок вияву предикативності. За аналогією, на думку дослідника, можна було б виокремити «присудкове відношення як окремий випадок вияву присудковості» [Панфилов, с. 173], яке має місце тільки в двоскладному реченні і являє собою відношення між підметом і присудком. Ю. Л. Левицький пропонує визначати предикативність як «форму приписування ознаки предмету в співвіднесеності з моментом комунікації» [Левицкий 2002, с. 49]. Загальне значення предикативності, виражене предикативною парою, утворюють значення особи, часу й способу. Виходячи з того, що загальнограматичним значенням будь-якого простого речення є «відношення предикативної ознаки до його носія в плані часу, модальності і особи», Ю. А. Левицький стверджує, що формою, яка виражає це значення,

може бути тільки предикативне відношення, тобто тільки двоскладне речення. Єдиною й основною суттєвою ознакою речення як мовної одиниці Ю. А. Левицький визнає його двоскладність. Не визнаючи існування односкладних речень, дослідник розглядає конструкції, які виокремлюють як такі, як мовні реалізації основної, вихідної конструкції – двоскладного речення [Левицький 2002, с. 51–52]. О. М. Печников звертає увагу на те, що поняття «предикативне словосполучення» і «речення» не є тотожними. На його думку, для того щоб предикативне словосполучення стало реченням, потрібно, щоб у зв'язок із його змістом вступив модальний зміст. Необхідно «висловити реальність чи ірреальність логіко-граматичного змісту предикативного словосполучення, співвіднести цей зміст із моментом мовлення» [Печников 1973, с. 29]. О. Б. Сиротиніна, услід за В. В. Виноградовим, розуміє предикативність як наявність граматичних категорій темпоральності, модальності й персональності, що створюють предикативну одиницю. Водночас вона розмежовує поняття «пропозиція» й «предикативна конструкція». Остання, на думку О. Б. Сиротиніної, є базою речення, але ще не є сама реченням. Предикативна конструкція може бути використана як залежний складник словосполучення, поширювач слова, брати участь у формуванні поняття, а не повідомлення [Сиротиніна 1980, с. 44–45]. В. І. Дегтярьов відзначає той факт, що в структурі речення реалізовані найважливіші ознаки думки – предикативність і модальність. Під предикативністю дослідник розуміє основну внутрішню властивість змістової структури речення, яка виявлювана в «предметній віднесеності його змісту до дійсності в модально-часовому плані» [Дегтярев 1973, с. 206–207]. Більшість із мовознавців прямо або побічно розглядає предикативність як співвіднесеність змісту речення, вираженої думки з дійсністю. П. В. Чесноков указує на необхідність розрізняти поняття «співвіднесення думки з дійсністю» («віднесення, віднесеної думки до дійсності») і «віднесення думки до дійсності» [Чесноков 1975, с. 174]. Будь-яка думка (незалежно

від способу вираження) є відображенням дійсності й тому виступає в певному відношенні до неї.

Проте не в кожній мовній одиниці спостерігають співвіднесення вираженої думки з дійсністю, усвідомлену вказівку на відношення вираженої думки до певного предмета дійсності, тобто предикативність. Словосполучення й речення, виражаючи один і той самий факт дійсності, є онтологічними синонімами (тобто формалізують думки, що збігаються за об'єктивним змістом, але вирізняювані логічними формами мислення; на відміну від гносеологічних синонімів, які висловлюють думки, яким притаманна одна логічна форма мислення), оскільки словосполученню не притаманна предикативність, воно виражає поняття, що не є одиницею мисленнєвого процесу, речення як предикативна одиниця виражає судження, що становить найменшу одиницю мисленнєвого процесу. Порівнюючи предикативні відношення з атрибутивними, О. С. Попов указує на те, що «дієвість», активність відрізняє предикативне відношення від атрибутивного. Ця «дієвість» граматикалізована в категоріях способу (модальності), часу й особи, пов'язується з виявом волі мовця» [Попов 1974, с. 110]. В. І. Дегтярьов відмінність між атрибутивними й предикативними відношеннями вбачає в тому, що перші є «статичними, позачасовими і немодальними визначеннями до певного предмета» [Дегтярьов 1973, с. 229].

Н. Д. Арутюнова концентрує увагу на відмінностях синтаксичних відношень атрибутивних і предикативних сполучень. На її думку, динамічні відношення предикації більшою мірою визначувані планом змісту, ніж статичні атрибутивні відношення, підпорядковані формальним правилам морфологічного характеру. У зв'язку з цим дослідниця висновковує, що предикативні відношення часто вважають вільним типом синтаксичного зв'язку [Арутюнова 1976, с. 12].

О. Б. Сиротиніна зазначає, що на відміну від атрибутивних відношень, у яких предмет конкретизований притаманною йому ознакою, предикативні відношення співвідносять ознаку (дію, стан, якість, поняття про інший предмет)

з предметом [Сиротинина 1980, с. 53]. Порівнюючи предикативні й атрибутивні відношення, Ю. А. Левицький акцентує на тому, що в загальносемантичному плані предикативна пара нагадує атрибутивну: в обох випадках перед нами «поєднання предмета й ознаки». Проте, за зауваженням дослідника, атрибутивний зв'язок є одностороннім. Якщо таке словосполучення «згорнути» (відкинути прикметник), то загальний граматичний статус не зміниться – розгорнутий іменник стане «просто» іменником: *цікава книга – книга*. У предикативній парі спостерігаємо двосторонній зв'язок. Якщо відкинути іменник, то одне дієслово не становитиме речення: *Хлопчик читає – читає*. Якщо відкинути дієслово, то один іменник також не утворюватиме речення: *Хлопчик читає – хлопчик* [Левицький 2002, с. 51].

П. В. Чесноков постулює, що особливість змісту предикативного відношення, установлюваного між підметом і присудком, потрібно виявляти через визначення ролі останніх у процесі відображення об'єктивної дійсності в людській свідомості. На думку П. В. Чеснокова, пізнавальний процес здійснюваний так: оскільки свідомість вторинна щодо об'єктивного світу, можливе лиш опосередковане співвіднесення думки з фактами дійсності. Щоб співвідноситися з предметами дійсності, думка повинна особливим чином конструювати. Ставлення думки до об'єктивного світу розкривається тільки через специфічне ставлення в семантичній структурі речення. У змісті речення виділяють два компоненти. Один із них є ніби умовним «двійником» предмета, що заміщає предмет у думці. Другий компонент повинен співвідноситися з першим так, ніби він корелює із самим предметом. Перший компонент, названий П. В. Чесноковим семантичним суб'єктом, зазвичай поєднує в собі зміст підмета й слів, підпорядкованих йому, другий (семантичний предикат) – зміст присудка й залежних від нього слів.

Н. Д. Арутюнова зазначає, що підмет загалом є ідентифікатором предмета повідомлення, щодо якої він виконує функцію субституції. Він називає предмет. Присудок позбавлений безпосередньої референції до предметів

дійсності, тобто не виступає в ролі їх знакового замісника, на відміну від підмета [Арутюнова 1976, с. 372].

Особливе протиставлення двох названих компонентів визначає П. В. Чесноков як предикативне відношення. В односкладних реченнях предикативні відношення встановлювані між змістом головного члена і чуттєвим образом. Водночас у сфері свідомості формуються особливі побудови, що об'єднують одиниці мислення з одиницями наочно-образного відображення, які П. В. Чесноков називає «пограничними логічними фразами (логемами)» [Чесноков 1975, с. 175], а В. В. Бабайцева – «логіко-психологічними судженнями» [Бабайцева 1988; Бабайцева 2005, с. 146]

Подібне розуміння акту предикації як протиставлення логічного суб'єкта логічному предикату спостерігаємо в праці І. П. Сусова. Загалом, дослідник, розвиваючи вчення про поверхневі й глибинні структури мови, уважає, що процес формування речення є багатоступеневим, і розглядає його як процес відбору та поєднання глибинних знаків: «спочатку з числа знаків, яким притаманне реляційне значення, потім із числа знаків предикаційного рівня і, нарешті, з числа знаків із модифікаційним значенням» [Сусов 1973, с. 132].

Таке трактування процесу формування речення не являє собою реального відображення сутності речення. Разом із тим дослідник зазначає, що предикаційне членування співвідносить речення з суб'єктно-предикативною структурою речення, за допомогою якої репрезентована ситуація осмислювана так, що один із її компонентів «висувається на роль вихідного члена думки (логічного суб'єкта), а інші елементи ситуації в сукупності протиставлені вихідному члену думки як приписувана йому волею мовця характеристика (логічний предикат)» [Сусов 1973, с. 51].

Незважаючи на важливу роль предикативності у формуванні речення, П. В. Чесноков не бачить підстав уважати її однією з граматичних категорій. Це зумовлено тим, що предикативність не здатна видозмінюватися при зміні форм речення, вона залишається завжди однією й тією ж. Предикативність необхідно кваліфікувати «як типове значення речення (як загальне значення

того типу синтаксичних побудов, які називають реченням)» [Чесноков 1975, с. 172]. Виходячи з того, що речення не вирізняються за видами предикативності, Т. П. Ломтев не визнає предикативність як граматичне значення речення. Згідно з поглядами вченого, предикативність – це «загальна глобальна логічна властивість будь-якого висловлення, вираженого будь-яким реченням» [Ломтев 1972, с. 27]. На думку Т. П. Ломтева, предикативність визначається двома рядами протиставлень. У першому ряду протиставляють діяльність повідомлення і діяльність називання. Тут предикативність, як уважає вчений, характеризується тим же, чим і комунікативна функція порівняно з номінативною: «предикативність є функцією повідомлення й протиставлена функції називання». У другому ряду протиставляють діяльність розуміння і діяльність впізнаваності. Тут предикативність «є функцією розуміння, протиставленою функції впізнавання» [Ломтев 1972, с. 29]. Так, слову *стіл*, узятому окремо, притаманна властивість бути названим і бути впізнаним. Ці самі ознаки виявлювані в поєднаннях *високий стіл, ніжка стола* тощо.

Мовець за допомогою засобів мови називає, а слухач упізнає назване. З іншого боку, поєднання слів *Стіл стоїть*, як висновковує вчений, вирізняється тим, що воно є повідомленням, і тим, що воно має властивість бути зрозумілим: мовець повідомляє, а слухач розуміє повідомлене. Т. П. Ломтев доходить висновку, що «предикативність є функцією повідомлення і протиставлена функції називання» [Ломтев 1972, с. 30].

Другою важливою ознакою речення П. В. Чесноков називає модальність, суть якої полягає в поєднанні двох частин речення (на противагу протиставленому предикативному відношенню). Модальне відношення передає характер авторського співвіднесення думки з дійсністю. Воно може виражатися як аналітично (модальними словами, модальними частками, модальними дієсловами й інтонацією), так і синтетично (за допомогою морфологічних форм слів).

Разом з тим, як постулює вчений, слово або його форма можуть висловлювати лиш предикативне й модальне відношення; предикативність

і модальність загалом як два аспекти співвідношення цілісного змісту речення з дійсністю «можуть розкриватися лиш усією структурою речення, завдяки якій члени речення певним чином об'єднуються в дві основні частини й між останніми встановлюються предикативні й модальні відношення» [Чесноков 1979, с. 23].

Основними типами модальності речення П. В. Чесноков вважає розповідність, питальність і спонукальність, а різні види достовірності утворюють їхні різновиди. Поряд із модальністю речення (тобто суб'єктивною модальністю, що розкриває характер співвіднесення думки з дійсністю) виокремлюють так звану об'єктивну модальність, що є відображенням загальних типів об'єктивних відношень між предметом думки і його ознакою.

Проте цей тип модальності не є специфічною ознакою речення, оскільки вона, за інтепретацією П. В. Чеснокова, не розкривається за допомогою синтаксичної структури речення й може виражатися і в словосполученні (пор.: *Спортсмен переплив річку – спортсмен, який переплив річку, спортсмен може переплинути річку – спортсмен, здатний переплинути річку*). Тому, якщо йдеться про модальність речення, слід мати на увазі тільки суб'єктивну модальність. У зв'язку з цим визначення «суб'єктивна» стає зайвим. Предикативність поряд із модальністю (логікограматичною) є основною ознакою речення. Саме вона робить речення реченням. «Будь-який перехід від речення до словосполучення, що відображає ту ж об'єктивну ситуацію, пов'язаний із втратою предикативного й модального відношення і збереженням відображення попереднього об'єктивного відношення» [Чесноков 1979, с. 22].

У роботах І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 2009], А. П. Загнітка [Загнітко 2001], І. І. Слинька [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994], К. Ф. Шульжука [Шульжук 2004] та ін. предикативність пов'язана з наявністю предикативного центру, тобто підмета й присудка. І. Р. Вихованець зауважує, що специфіка предикативного зв'язку полягає в тому, що він поєднує такі два компоненти, які однаковою мірою передбачають один одного [Вихованець 1992, с. 23]. Отже, предикативним

є поєднання підмета з присудком. Причому цю ознаку незмінно намагалися прив'язати до «присудковості», тобто до властивостей дієслова: до модальності, способу, власне-часових форм. Загалом думка про те, що предикативність виражена граматично безпосередньо через часові відношення, дотепер є дуже поширена: «Предикативність – категорія, що співвідносить повідомлення з тим або іншим часовим планом дійсності» [РГ 1980, с. 86].

Предикативний зв'язок належить до реченнєвотвірних, ядерних, знаходить своє вираження й у межах простого, і в межах складного речення. Особливістю його вияву в складному реченні є те, що за його вимірами встановлюють кількість предикативних частин у складному реченні й водночас він постає реченнєвотвірним для складних речень із взаємозалежними компонентами, «одна з предикативних частин яких стоїть у позиції підмета» [Вихованець 1993, с. 345–346]. Кожному реченню, незалежно від його складу й будови, властива предикативність, тобто віднесеність до дійсності, яка робить його засобом формування й повідомлення думки [Золотова 1975, с. 48].

І. Р. Вихованець виокремлює п'ять диференційних ознак предикативного зв'язку, які характеризують його в протиставленні з іншими типами синтаксичних зв'язків: 1) взаємозалежність підмета й присудка, 2) передбачуваність головних членів речення, 3) їхня обов'язковість, 4) закритість предикативного зв'язку, 5) форма зв'язку – координація [Вихованець 1993, с. 24–25].

Предикативність – це комплексна (модально-часова) семантико-синтаксична реченнєва категорія, до складу якої входять категорія часу (виражає відношення до моменту мовлення) і категорія модальності (указує на стосунок змісту речення до дійсності, з яким пов'язують витлумачення повідомлюваного як реального (лиш констатованого мовцем) або як ірреального (можливого, бажаного, необхідного й под.) [Вихованець 1993, с. 62].

Отже, граматичним значенням речення слід уважати саме предикативність, що покваліфікують як граматичне значення, яке виникає внаслідок активного співвіднесення змісту речення з дійсністю, здійснюваного мовцем у момент мовлення, і це значення має комплексну репрезентацію [Вихованець 1993; Загнітко 2001; Крылова 2009; Шведова 1970]. У цьому випадку предикативною завжди виявляється комбінація підмета й присудка або тільки головний член односкладного речення.

1.3.2. Предикація й організація речення

У лінгвістиці не завжди послідовно розмежовують такі поняття як предикативне відношення та предикація, хоч це різноаспектні явища. Г. П. Мельников вважає, що під предикацією треба розуміти будь-який мисленнєвий акт, тобто зміну структури свідомості, здійснювану під впливом сприйнятих знаків. Послідовність мовних знаків, що викликає хоча б єдину предикацію, автор пропонує назвати повідомленням [Мельников 1969, с. 116–125]. Предикація як процес зміни, який забезпечує формування нового, вихідного знання у свідомості слухача, стосується не тільки породження висловлення, його структури, але й розшифрування повідомлення адресатом, вихідного знання, актуалізованого у свідомості одержувача інформації в комунікативному акті [Мельников 1969, с. 116–125]. Перехід від старого знання до нового називають актуальною предикацією, основою для якої є позачасовий зв'язок предметів та ознак [Вінтонів 2013]. Це зафіксоване в пам'яті знання про те, яким об'єктам відповідають ті чи ті ознаки і які ознаки належать тим чи іншим об'єктам. На нашу думку, встановлення зв'язку на зразок «нове-дане» можна назвати «теморематизацією». У праці В. А. Курдюмова «Предикація та природа комунікації» обґрунтовано предикацію як динамічну основу мовної діяльності й мовних процесів та інтерпретовано її як засіб сприйняття й осягнення дійсності за допомогою мовних структур у межах системної парадигми: «предикація – динамічна

багатовимірною структурою мови – онтологічною (= екзистенційною) сутністю («природа») комунікації» [Курдюмов 1999].

П. О. Лекант аналізує предикацію в єдності з поняттями предикативності й предикативних відношень. Предикація витлумачена через приписування ознаки предмету висловлення за допомогою двох поєднаних складників речення, саме речення, а не словосполучення. Ефект приписування ознаки (відкривання ознаки в предметі) створюваний на основі модально-часового плану речення, точніше відношення розчленованого за допомогою порядку слів та інтонації висловлювання до дійсності. Якщо для членів речення важливий структурно-семантичний план, то при предикації на передній план виступає комунікативно-семантичний аспект. При збігові компонентів того чи того плану виявлювана пряма предикація, при розбіжності – непряма [Лекант 1975, с. 7–10]. На думку П. О. Леканта, предикація може й не мати власного модально-часового плану, бути оформленою як додаткова. Він виділяє такі види предикації: основна, або примарна, злита, подвійна, згорнута, додаткова, потенційна. На наш погляд, виділення видів предикації вимагає подальшого вивчення та уточнення.

В. І. Іванова пропонує розрізняти предикацію в мові та предикацію в мовленні [Іванова 2002], відношення між якими є аналогічними до відношень інших мовних явищ і одиниць у системі мови й мовлення. Предикація в системі мови, що містить лиш моделі для втілення конкретного предикаційного акту, – це «предикація взагалі», тобто потенційне відношення між носієм предикативної ознаки й предикативною ознакою. Предикативне відношення в реченні характеризують з огляду на можливість виразити значення істинності / неістинності (з урахуванням суспільної свідомості, «узагальненого мовця»). У мовленні предикаційний акт – це окремий мінімальний мисленневий акт, у якому конкретному носієві предикативної ознаки приписується предикативна ознака. Саме тому предикація у висловленні визначається поглядом мовця в межах цього дискурсу і пов'язана з повідомленням слухачеві стверджуваної

мовцем характеристичної предикованої предикуювальності [Иванова 2002, с. 57–58].

Предикацію як лінгвістичну («долінгвістичну» або семантичну) сутність проаналізовано в працях О. В. Кульбабської [Кульбабська 2011]. Предикація в цьому аспекті або дорівнює пропозиції, глибинній структурі чи названій інакше іншій предзвуківій сутності, яка семантично відповідає елементарному реченню [Кульбабська 2011, с. 247], або потрактована як акт створення пропозиції, тобто поєднання її складників – суб'єкта (аргумента) і предиката (подібна операція в зарубіжних працях називається *verbalizing* або *propositionalizing*), або являє собою процес переходу від пропозиції до готового речення – висловлення [Адмони 1973].

Аналізуючи основні підходи до явища АЧР, необхідним постає й питання взаємовідношень пропозиційної (В. В. Богданов [Богданов 1989] – семантичної, І. П. Сусов [Сусов 1973] – реляційної) та комунікативної структур речення. Ці відношення складні й неоднозначні, тому що пов'язані з процесом предикації. Тема-рематичну структуру як основу предикації аналізують В. М. Абашина [Абашина 2006], М. О. Вінтонів [Вінтонів 2013], А. П. Загнітко [Загнітко 2001], В. І. Иванова [Иванова 2002], В. А. Курдюмов [Курдюмов 1999], О. В. Новик [Новик 2005] та ін. Проте бінарна репрезентація не єдиний спосіб моделювання предикативної семантики. Існують й інші варіанти, які конкурують із бінарним за ступенем «наближення до психологічної реальності». Так, у лінгвістиці тривалий час протиставляли один одному предикатоцентричні концепції побудови речення Л. Теньєра [Теньєр 1988] і суб'єктоцентричну концепцію В. Матезіуса [Матезіус 1967]. В. П. Даниленко вважає, що ці концепції (моделі) не суперечать одна одній, а взаємодіють у процесі предикації [Даниленко 1988].

Перша концепція релевантна для вивчення структурно-семантичного аспекту, друга – для вивчення функційно-комунікативного аспекту речення.

Г. О. Золотова вважає, що АЧ «проектване» на семантико-синтаксичний рівень речення, співвідносячи свої складники з компонентами речення, взятими

як члени речення, тому що саме реляційні значення беруть участь у породженні семантики речення [Золотова 1979].

А. П. Загнітко пропозицію тлумачить як модель названого реченням «стану речей», як об'єктивний зміст речення безвідносно щодо супровідних елементів суб'єктивного смислу і від тієї проєкції, яку надає йому та чи інша формальна організація речення. Структуру пропозиції визначає предикат, який вміщує в собі розташування об'єктів, він визначає певні місця для предметів – учасників перебігу дії (аргументів, інколи їх називають актантами), установлюючи їх кількість та роль [Загнітко 2001, с. 212].

У «Словаре лингвистических терминов» О. С. Ахманової в дефініції предикації відзначено акт віднесення предмета думки до дійсності, але це віднесення й здійснюване в реченні (у його протиставленні зі словосполученням) [Ахманова 2005, с. 346]. У «Лингвистическом энциклопедическом словаре» визначено предикацію як «акт злуки двох предметів думки, формалізованих самостійними словами, для того, щоб відобразити «стан справ» або ситуацію дійсності» [ЛЭС 2002, с. 393], тобто співвіднести зміст висловленого з дійсністю, що є функцією предикативності.

Як компоненти мовленнєвомисленнєвого акту потрактовує предикацію О. А. Кострова: предикації виражена тема-рематичними складниками актуальної структури висловлення [Кострова 1991, с. 3]. Для нашого дослідження важливим є не тільки визнання предикації як розумового акту, але й розмежування предикативності й предикатності. Предикативність – це синтаксична категорія, а предикатність – семантична [Прияткина 1990, с. 10]. У тлумаченні предикативності Ю. А. Левицьким підкреслена її обов'язкова співвіднесеність із моментом комунікації [Левицкий 2014, с. 49].

Предикація як ментальний акт характеристичної однієї сутності іншою сутністю постає як процес, результатом якого є предикативність, потрактована як «поняття, пов'язане з рівнем членування речення» [ЯБЭС 1998, с. 392], з одного боку, і як зв'язок, що сполучає предикативну ознаку й носія предикативної ознаки (семантичний суб'єкт і семантичний предикат) –

з іншого, тобто предикативність виражена на рівні синтаксичної структури речення в категоріях часу, модальності й особи, на рівні його семантичної структури – в співвіднесеності семантичної ознаки з її носієм.

1.4. Додаткова предикативність і члени речення

У лінгвістичній традиції додаткову предикативність витлумачують як синтаксичне значення, що частково збігається з предикативним, але не утворює речення [див.: Прияткина 1990; Бабайцева 1979; Золотова, 2005; Лекант 1986; Ломтев 1972].

Під терміном «додаткова предикативність» мають на увазі явища, у яких набуває відображення зв'язок між семантичною складністю речення і його синтаксичною структурою. Наявність додаткової предикативності відрізняє речення й від семантично складного (поліпредикативного, поліпропозитивного), але синтаксично елементарного, і від речення складного як особливої граматичної структури.

1.4.1. Додаткова пряма предикативність

Додаткова предикативність у реченні є несамостійною: вона обов'язково передбачає наявність основної («справжньої») предикативності й існує на її тлі; тому її називають також «другорядною», «побічною», «додатковою», пор.: *І плакала вночі і вдень, згадуючи своїх синів Івана й Василя* (О. Довженко). Частина такого речення за певної зміни можуть утворювати окремі речення, пор.: *І плакала вночі і вдень; Згадував своїх синів Івана й Василя*, проте цієї ознаки недостатньо. Перетворити частину речення в окреме речення можна й на семантичному рівні, пор.: *приїзд депутата – депутат приїхав*. Тому необхідним додаванням є те, що при додатковій предикативності є не тільки семантика предиката, а й ознаки предикації. Додаткова предикативність є тоді, коли безпосередньо в реченні встановлено зв'язок між предметом і ознакою

(предикатом). Будь-яка предикація полягає в актуалізації ознаки, тобто в прив'язці його до дійсності, до моменту мовлення. У додатковій предикативності виявлювані – прямо або побічно – ознаки часу й модальності (суб'єктивно-модального значення, що виявляє позицію мовця особи). Предикативність взагалі, зокрема й додаткова, протиставлена предикатності як категорії семантичній.

Додаткова предикативність чітко відділювана від власне предикативності, яка постає як формальна ознака речення, його конструктивна ознака (предикативна одиниця); її еталоном є дієслово. Синтаксичне вираження, якому притаманна додаткова предикативність, не є предикативною одиницею. Щоб не змішувати зі складним реченням, синтаксичні одиниці, ускладнені додатковою предикативністю, не слід називати поліпредикативними. Вони як структура залишаються монопредикативними (тобто мають одне предикативне ядро).

Додаткова предикативність неоднорідна з синтаксичного погляду. Розрізняють *пряму* і *непряму додаткову* предикативність.

Пряма додаткова предикативність виявлювана в граматичних формах і вербалізована, оскільки в реченні є словоформа, що експлікує функції додаткової предикативності (її можна назвати додатковим присудком). Непряма додаткова предикативність формалізована не словоформами, а непрямыми показниками: на неї може вказувати другорядний член речення, наприклад, часовий детермінант, службові слова; при непрямих показниках додатковий предикат, виявлюваний через лексичну семантику.

Так, наприклад, А. Ф. Прияткіна виокремлює два типи прямої додаткової предикативності (напівпредикативність; додаткова дієслівна предикативність) і два типи непрямої додаткової предикативності («згорнута» додаткова предикативність; прихована (відображена) [Прияткіна 1990, с. 21].

Останні два типи об'єднані в протилежність прямій, але між ними є суттєві розбіжності, кожен із яких являє собою самостійну структуру. Дискусійним є тлумачення прихованої (імпліцитної) предикативності.

Напівпредикативність у різних наукових роботах витлумачують по-різному. А. Ф. Прияткіна напівпредикативністю називає «синтаксичне відношення між інтонаційно відокремленим ім'ям і його означенням – субстантивним членом речення» [Прияткіна 1990, с. 21]. Дослідниця зазначає, що з семантичного аспекту напівпредикативність – це суб'єктно-предикатні відношення, яким притаманна ознака предмета з боку його якостей, властивостей, належності до того чи того роду тощо. Напівпредикативність поєднує в собі два протиставлені типи відношень – атрибутивне й предикативне, але не збігається ні з тим, ні з іншим [Прияткіна 1990, с. 22]. Ознакою напівпредикативних відношень є синтаксична розчленованість і наявність модально-часового плану, зокрема й суб'єктно-модальної характеристики.

Від напівпредикативності як виду прямої додаткової предикативності А. Ф. Прияткіна відрізняє інший вид прямої додаткової предикативності – дієслівну додаткову предикативність на тій підставі, що вона зумовлена, заданою дієслівною належністю слова, яке вказує на активну ознаку суб'єкта, і, отже, вона не є суто синтаксичною» [Прияткіна 1990, с. 25]. Виразниками дієслівної додаткової предикативності є дієприслівник та інфінітив.

Дієприслівник – одиничний або з поширювачами, що становлять зворот, у реченні є експлікатором додаткової характеристики суб'єкта, яка вказує на процесуальну ознаку. Вона передбачає іншу предикативну ознаку того ж суб'єкта, який є основним, пор.: *Бійці озирались на стрічний потік поранених і проносились вперед, думаючи свої трудні думки* (О. Довженко). Функція додаткової предикативності покладена в основу дефініції граматичного значення дієприслівника: «додаткова дія» є не що інше, як позиція в реченні.

Якщо напівпредикативний член аналогічний іменному присудку, то дієприслівниковий зворот являє собою аналог дієслівного присудка. На відміну від іменного напівпредикатива, дієслівний напівпредикатив репрезентований такою словоформою, яка не може бути в позиції граматичного присудка. Пор.: а) *Але й він загинув, поранений багатьма кулями* (О. Довженко) – він поранений

багатьма кулями (форми слів збігаються); б) *Поранені виходили з бою, підтримуючи один одного* (О. Довженко) – *Поранені підтримують один одного* (форми слів різні). Протиставлення додаткової й основної предикативності репрезентовано за наявності дієприслівника на морфологічному рівні, оскільки іменний напівпредикатив є виразником власне-синтаксичного характеру.

Значення додаткової предикативності може бути репрезентоване відокремленим інфінітивом, співвіднесеним з іменником, тобто вжитим поза основною предикативністю, пор.: *Досить вдала думка – розмалювати котедж до самого даху квітами та бджолами* (О. Гончар).

Інше тлумачення напівпредикативності запропоноване О. О. Каминіною, яка зазначає, що загалом напівпредикативність співвіднесена з периферією речення (що не означає периферії висловлення) і пов'язана з функцією відокремлених означень і обставин [Каминіна 1983].

Г. О. Золотова напівпредикативність вбачає абсолютно незалежно від поняття відокремлення. Вона кваліфікує неособові форми дієслова й девербатив як способи вторинного, імпліцитно-предикативного позначення дії, як синтаксичні деривати дієслова-предиката і приписує їм ознаку напівпредикативності (лиш частково реалізує предикативні категорії часу, модальності, особи) [Золотова 2005, с. 29].

Напівпредикативність потрактовано як «додаткове до основного висловлення повідомлення» [Бабайцева 1979; Вихованець 1993; Гуйванюк 2009; Загнітко 2001].

Напівпредикативність пов'язують, по-перше, з дієслівними формами (дієприслівником, інфінітивом, девербативом); по-друге, з відокремленими членами речення; по-третє, з додатковим висловленням.

Під напівпредикативним членом розуміємо «додатковий присудок», включений до речення на правах особливого другорядного члена (означення, обставини).

Напівпредикативному члену притаманна синтаксична розчленованість (показник – інтонація; наявність паузи). Як виразник напівпредикативних

відношень інтонація в цьому випадку відіграє роль граматичного показника. Тому напівпредикативний член репрезентований окремою синтагмою – відокремлений. Інша характеристика – значення ознаки, приписуваної предмету в акті комунікації, і тому має модально-часовий план. Від власне предикативності напівпредикативні відношення відрізняються граматичною формою й значенням, оскільки напівпредикативності не притаманна модальність і синтаксичний час як граматичні категорії, що формують структуру, здатну виконувати функцію комунікативної одиниці. Іншими словами, напівпредикативні відношення формують тільки певну частину речення (а не речення як таке), і не утворюють предикативного мінімуму.

«Згорнута предикативність» – це один із видів непрямой предикативності, у якій немає синтаксично вираженого суб'єктно-предикатного відношення. Вона реалізована в субстантивних зворотах, що допускають розгортання в суб'єктно-предикатну конструкцію [Прияткина 1990, с. 26], пор.: *Незважаючи на таке свавілля, Хома, розглянувши свій портрет, зостався вдоволений* (О. Гончар).

Семантика предикативної ознаки репрезентована в звороті ніби в згорнутому вигляді, синтаксичного розчленування немає. Граматичним показником додаткової предикативності є спеціальні службові слова.

Відображена (прихована) предикативність – особливий тип додаткової предикативності, притаманний деяким сполучниковим конструкціям, де одна з частин ніби запозичує предикат іншої, частково повторюючи (відображаючи) її зміст [Прияткина 1990, с. 27], пор.: *Повернуся додому, і скоро*.

Відображена предикативність зближує ускладнене речення зі складним. Її ознакою є можливість уведення до відокремленої частини речення граматичного предиката.

Отже, додаткова предикативність неоднорідна. Різні види додаткової предикативності пов'язані з різними конструкціями, що ускладнюють речення, тобто другорядні члени речення, які містять у собі додаткове повідомлення, мають різний ступінь предикативності. Так, наприклад, відокремлені

обставини, виражені дієприслівниковим зворотом, є напівпредикативними членами, ступінь їхньої додаткової предикативності максимальний. Ступінь додаткової предикативності обставинних субстантивних зворотів залежить від низки чинників. Уточнювальним відокремленим обставинам притаманний найменший ступінь додаткової предикативності.

1.4.2. Додаткова непряма предикативність

Основна та додаткова предикативність наявні в межах одного речення і, відповідно, вони так чи так співвіднесені. Семантико-синтаксичні відношення подібні до тих, які спостерігаємо між предикативними частинами в складному реченні, де реалізовані дві можливості співвіднесення основної та додаткової предикативності:

- 1) основна й додаткова предикативність співіснують у реченні;
- 2) між основною й додатковою предикативністю наявні семантико-синтаксичні відношення.

Розглянемо кожен випадок окремо.

Незв'язана додаткова непряма предикативність притаманна іменному напівпредикативному члену, співвіднесеному з іменником, що займає позицію будь-якого члена в основній частині речення, пор.: *І сміх і гріх було дивитися на цю недоладну постать, натоптану злобою і болем* (М. Стельмах).

Зв'язана додаткова непряма предикативність. Умовою є віднесеність основного предиката і напівпредикативного члена до одного й того самого суб'єкта (моносуб'єктність). Суб'єкт може бути прямим (підмет) або непрямим (другорядний член речення), пор.: *Його блакитні очі, завжди серйозні і строгі, тепер горіли так м'яко і ласкаво* (О. Гончар). Семантичний зв'язок предикатів можливий і при їхній разносуб'єктності, пор.: *До таких ніжностей, та ще прилюдних, вони не звикли* (О. Гончар).

Обидва типи непрямої додаткової предикативності завжди є зв'язаними. Непряма додаткова предикативність, експлікована дієприслівником

і *інфінітивом*, теж є зв'язаною. Іменний напівпредикативний член може створювати *зв'язану і незв'язану* додаткову предикативність.

Факт зв'язаної предикативності підтверджує функційну аналогію між простим ускладненим реченням і реченням складним і разом з тим виявляє їхню структурну відмінність – як одиниць монопредикативних і поліпредикативних. Типи відношень між основною й додатковою предикативністю відповідають семантичним типам складних речень, утворюваних на відношеннях між предикатами. Факти зв'язку предикативних частин ускладненого речення важливі ще й тому, що вони доводять функційну еквівалентність інтонаційного показника власне граматичному (сполучнику).

Щодо особливостей включення та оформлення зв'язків додаткової предикативності з основною предикативністю, то це питання активно досліджували у своїх працях І. Р. Вихованець [Вихованець 1993], Г. О. Золотова [Золотова 2005], О. О. Каминіна [Камынина 1983], П. О. Лекант [Лекант 2002], А. Ф. Прияткіна [Прияткина 1990].

Зв'язок додаткової предикативності з основною має різний ступінь граматичної оформленості.

1. На зв'язок додаткової предикативності з основною може вказувати сама словоформа. Це має місце в дієприслівникових зворотах, оскільки дієприслівник позначає і дію суб'єкта, і залежність цієї дії від іншої дії того самого суб'єкта (конструкція з дієприслівниковими зворотом є моносуб'єктною), але форма дієприслівника вказує лиш на сам факт зв'язку, не кваліфікуючи його семантично.

2. Пряме формальне вираження й точне значення зв'язок предикації має тоді, коли позначений службовим словом: а) сполучником; б) особливим, семантично значущим (зазвичай вторинним) прийменником; в) дієсловом-зв'язкою *будучи* в поєднанні з називним або орудним предикативним.

3. Засобом вираження зв'язку напівпредикативного члена з основним предикатом є також допоміжні слова: а) співвідносні лексичні одиниці, перш

за все прислівники абстрактної семантики; б) займенники з акцентувальною функцією (*весь, такий, цей, свій, його (її)* тощо); в) частки й модальні слова.

Допоміжні слова виконують подвійну функцію: є засобом зв'язку частин і одночасно сприяють виявленню додаткової предикативності. Завдяки їм семантичне ускладнення набуває синтаксичного значення.

4. Засобом вияву зв'язку предикації є порядок слів, який виступає в тісній взаємодії з синтаксичною позицією [Ковтунова 1976].

Відомо, що зворот, який містить в собі значення додаткової предикативності, є особливим другорядним членом речення. Його функція нетотожна функції прислівного означення або обставини, хоч семантично він може й не відрізнятися від одного з них і мати однакове з ним морфологічне вираження.

Традиція, згідно з якою напівпредикативний член називають відокремленим, відображає певний етап у вивченні цих компонентів як синтаксичного явища, коли функцію відокремлення вбачали тільки у «виокремленні», «підкресленні», «посиленні» певного члена речення з метою надання йому більшої семантичної ваги. М. Н. Петерсон уважав, що «під назвою відокремлених другорядних членів розуміють ті ж другорядні члени з іншим порядком слів, паузами, інтонацією» [Петерсон 1923, с. 22]. Практично такого висновку доходять і деякі сучасні синтаксисти, які зараховують будь-яке відокремлення до комунікативного синтаксису [Ковтунова 1976; Золотова 1982 та ін.].

Ще граматисти ХІХ століття на матеріалі різних індоєвропейських мов визначили відмінності в синтаксичному значенні так званого простого атрибута й апозиції. О. О. Потєбня уточнив, що і прикметник, і іменник-додаток можуть бути або простими атрибутами (*боса дівчина, художник Рафаель*) або апозицією (*Дівчина, боса, вийшла на мороз; Рафаель, художник, геніальний*). Ці термінологійні відмінності не закріпилися в описових граматиках, хоч теоретично ідея розрізнення двох функцій узгоджуваних

іменних словоформ набула подальшого опрацювання (див. праці В. Матезіуса [Матезиус 1967]) та ін.

Так само постає питання й про відокремлений дієприслівниковий зворот. Його нерідко називають відокремленою обставиною. Справді, відношення дієприслівникового звороту до основного предиката часто має обставинний характер, але функція додаткової предикативності забезпечує йому особливу позицію в реченні. Тому такий дієприслівниковий зворот, розвиваючи погляди О. О. Потебні й О. О. Шахматова, називають другорядним присудком. Цей термін поширюють і на іменні напівпредикативні члени, семантично пов'язані з основним предикатом.

Підтримуємо погляд, згідно з яким напівпредикативне означення та обставина відрізняються від прислівних означень та обставин синтаксичною позицією в реченні, яку характеризують як відокремлення.

Відокремлення – це навмисне ритміко-інтонаційне й змістове вичленування в складі конкретного речення слова або групи слів. Відокремлюваний член має послаблений синтаксичний зв'язок з іншими членами. Такий член речення за змістом співвіднесений не тільки з тим членом речення, від якого він залежить граматично, але й ще з якимось іншим його членом.

Семантичні зв'язки відокремленого члена є різноспрямованими; формальний зв'язок може бути як односпрямованим, так і двобічним. Наприклад, у реченні *Гриміла дорога, вставала курява, огортаючи бійців сірою хмарою* (О. Гончар) дієприслівник граматично залежить від дієслова-присудка, а змістовно – від дієслова-присудка і від підмета, оскільки називає його додаткову процесуальну ознаку; у реченні *Звідти, десь з висока, впало на нього світло, розріджене, скупе* (О. Гончар) уточнювальний член (*десь з висока*) граматично залежить від дієслова-присудка, а змістовно – як від дієслова-присудка, так і від прислівника *звідти*, пояснюючи його.

Мета відокремлення – вираження за допомогою відокремленого члена якогось додаткового повідомлення щодо одного зі слів або всього речення.

На письмі відокремлений зворот у реченні виділюваний розділовими знаками (хоч пунктуаційне оформлення відокремлених зворотів відбувається досить непослідовно).

Засобами відокремлення є зміни висоти тону, вимова, ритм, паузи, а також зміна розташування членів.

Відокремлення – це належність простого речення, незважаючи на деяку подібність відокремлених членів із предикативними частинами складного речення. О. М. Пешковський, який увів до наукового обігу поняття «відокремлення», наголошував, що «відокремленим другорядним членом називають другорядний член, уподібнений <...> щодо мелодії й ритму і – паралельно – щодо зв'язків своїх з іншими членами окремого підрядному реченню» [Пешковський 1956, с. 414]. Уже він детально розглянув граматичні підстави відокремлення, описав загальні та часткові умови відокремлення.

Відокремлені члени виконують щодо речення або до окремих слів різноманітні функції. Основними з них можна вважати такі:

- 1) вираження додаткового висловлення;
- 2) пояснення, уточнення;
- 3) виділення, обмеження;
- 4) приєднання;
- 5) порівняння, уподібнення.

За ступенем семантичного навантаження функції в реченні розрізняють напівпредикативні й пояснювані відокремлені звороти. Напівпредикативні звороти містять додаткове повідомлення, супровідне повідомленню, реченню, що міститься в основній частині речення, їм притаманна відносна змістова самостійність, вони співвідносні з різними типами речення.

Пояснювальні відокремлені звороти завжди постпозитивні, залежні зазвичай від другорядних членів речення, їм притаманне характеризувальне, уточнювальне, пояснювальне значення, оскільки вони уточнюють, конкретизують підпорядкувальний член речення, розкривають його зміст, повідомляють різного роду додаткову інформацію.

Отже, зворот, що містить у собі значення додаткової предикативності, є особливим другорядним членом речення.

Активні й пасивні дієприкметники є виразниками напівпредикативності. Оскільки дієприкметник є однією з форм дієслівної транспозиції, він зазвичай є носієм «граматичної» інформації про вид, модальність, спосіб і відносний часу описуваної дії. З усіх категорій предикативності, властивих дієприкметнику, на перший план авторами «Русской грамматики 1980», наприклад, висувається домінування категорії виду над категорією часу [РГ 1980]. Категорія часу дієприкметників так чи так співвіднесена з часом, вираженим особовою формою дієслова, і в цьому плані є відносною. На думку А. І. Ізотова, особливості часової локалізації дій, описаних дієприкметником, пов'язані з належністю дієприкметника до певного виду, пор.: *працюючий* – опис дії, що відбувається одночасно з дією в головній частині речення [Изотов 1993, с. 17].

У зв'язку з цим дієприкметникову конструкцію можна розглядати як свого роду «номіналізацію» означальної підрядної частини, тобто засіб мовної компресії. Слід зазначити, що з погляду ступеня «конденсації» предикативності ця згорнутість може бути різною, проте кожен взятий із контексту дієприкметник може бути витлумачений через речення; пор.: *Тепер вони знали, що він загине так чи інакше: або сконає сам, змучений спрагою, розкльований птицями, або впаде під кулями, відстрілюючись до останнього, коли на нього наступатимуть* (О. Гончар) – *змучений спрагою (якого спрага замучить); розкльований птицями (якого птиці розклюють)*.

Можливість дієприкметника брати участь у семантичній конденсації вираження активно використовують у художньому, науковому, публіцистичному стилях сучасної української мови, проте наявні певні стилістичні відмінності між науковим стилем і стилем художньої літератури: у науковому дискурсі використання дієприкметників є необхідністю передати компактно якомога більше інформації в мовній одиниці; у художньому творі потенціал дієприкметників як носіїв додаткової пропозиції, додаткової

предикації може бути використано для того, щоб охопити й передати різні фокуси зображення. У поліпредикативних реченнях із дієприкметниками наявний додатковий зовнішній погляд – тобто активно вживані дієприкметники в текстах, побудованих на зміні фокусу оповіді і їм притаманна різноплановість. Дієприслівник, на відміну від дієприкметника, може виражати або внутрішній погляд героя, або погляд автора, тобто дієприкметник у цьому аспекті одноплановий. Ця різниця зумовлює заборону на синонімічну заміну дієприкметника дієприслівником, пор.: *Він весь злипся, пронизаний осколком наскрізь* (О. Гончар) – *Він весь злипся, пронизавши осколком наскрізь*.

Крім дієслівних (предикативних) аспектів, дієприкметнику притаманні ознаки прикметника (категорії роду, числа й відмінка; узгодження з іменником), що дозволяє його приіменне вживання як компонента атрибутивної конструкції зі збереженням при цьому здатності вносити до висловлення додаткову предикативність. Подвійну природу дієприкметника, зумовлену двояким семантико-синтаксичним функціонуванням дієприкметникових атрибутивних конструкцій у мові, відзначають А. І. Ізотов [Ізотов 1993], І. К. Сазонова [Сазонова 1975], Л. Ю. Юшина [Юшина 1986] та ін. Дослідники розмежовують предикативний тип вживання дієприкметника, у якому активізований дієслівний аспект дієприкметникової семантики, і непередикативний (недієслівний тип), коли дієприкметник реалізує іменну сторону своєї семантики. І. К. Сазонова, указуючи на можливість непередикативного вживання дієприкметника, характеризує цю ознаку як «приховану предикативність» дієприкметникового атрибута [Сазонова 1975, с. с. 91], що видається не зовсім точним, оскільки атрибутивно вжиті дієприкметники не втрачають значення предикативності, залишаються його носіями, хоч у меншому обсязі. Можливість послаблення «дієслівності» дієприкметників урахована І. К. Сазоною під час укладання тлумачно-граматичного словника, де виокремлені дієслівні, стативні й ад'єктивні типи лексичних значень дієприкметників. Дієслівні значення дієприкметникових форм – це лексичні значення дієслова, реалізовані в дієприкметникових

конструкціях, пор.: *виграна битва*, стативне значення передають непроцесуальну ознаку, результат дії – *закоханий в когось*; в ад'єктивних значеннях реалізовано значення дії / стану як ознаки, властивості [Сазонова 1989]. Той факт, що дієприкметник у різних функціях обов'язково містить, хоч і змінюваний обсяг предикативності залежно від виконуваної функції, відзначено багатьма лінгвістами [Изотов 1993; Юшина 1986 та ін.], які пропонують для цього явища різне обґрунтування.

Л. Ю. Юшина [Юшина 1986, с. 3–5] позначає ці функції дієприкметника як пропозитивні / непропозитивні, вважаючи, що в пропозитивному вживанні дієприкметникового звороту актуалізована дія, передана дієприкметниковим зворотом, пор.: *І він уже звучав для них як щось легендарно-давнє, таємниче, написане кимось особливим, а не цими звичайними людьми, їхніми однополчанами* (О. Гончар), а при атрибутивному – пов'язана з цією дією якісна ознака або результат стану, пор.: *Вниз по Єнісею свистіли, як у трубу, вітри з Заполяр'я, гасали білі хуговії, а в госпіталі було тепло і зеленіли українські столітники, подаровані шефами* (О. Гончар). Як базовий принцип, що дає змогу виокремити атрибутивне й пропозиційне вживання дієприкметників, Л. Ю. Юшина використовує критерій динамічності / нединамічності ознаки, позначеної дієприкметником, і зазначає, що нединамічна ознака робить дієприкметник атрибутивним типом. Водночас автор не вказує, що мається на увазі під динамічністю / нединамічністю, і це ускладнює завдання зі встановлення функції дієприкметника.

У лінгвістиці використовують також критерій сталої / тимчасової приписуваної ознаки. А. І. Изотов, наприклад, висуває припущення, що пропозитивний тип дієприкметникового означення тяжіє до вираження непостійної ознаки – дієприкметники *прочитаний, летячий* є носіями ознаки, локалізованої в межах конкретної ситуації (денотативно закріпленої), тобто певною мірою дублюють значення предикативної форми: *прочитати, читати, летіти*.

Непропозитивний тип дієприкметникового означення репрезентує нединамічну ознаку, не закріплену за конкретною ситуацією, а виходить за її межі, тобто відносно постійну якість, пор.: *засушений, почорнілий* [Ізотов 1993]. Ця інтерпретація постійної / тимчасовості ознаки, як видається, не отримала в роботі переконливих доказів. Залишається незрозумілим, чому ознака, виражена дієприкметником *оголений*, потрактована як винесене за межі конкретної ситуації – *оголити (ся)* можна на нетривалий час. На думку А. І. Ізотова, на вживання дієприкметника в одній із цих функцій впливає видова характеристика дієприкметника й особливості семантики мотивованого дієслова, наприклад, відзначено схильність повних дієприкметників недоконаного виду до препозитивного вживання, автор висновковує, що доконаним дієприкметникам притаманне загалом непропозитивне вживання. Як приклад наведено наявність тісного дериваційного й семантичного зв'язку цих дієприкметників з однокореновими прикметниками: *намоклий – мокрий; залакований – лаковий*. У цьому випадку, за окресленням дослідника, для змісту висловлення важливою постає не сама дія, прихована в природі дієприкметника, а певна якість, що виникла в результаті цієї дії, тому до непропозитивного вживання тяжіють дієприкметники, мотивовані дієсловами зі значенням порушення фізичної цілісності предмета, його форми, поверхні, пор.: *огрубіти – огрубілий; утрамбовувати – утрамбований; розбивати – розбитий*. У роботі також указано на залежність між функцією дієприкметника й характером можливих його поширювачів: дієприкметники в атрибутивній функції тяжіють до вживання в препозиції до головного слова без поширювачів, на відміну від пропозитивних. Проте вживання дієприкметника в атрибутивній функції теж можливе, пор.: *зламаний в двох місцях стілець*, що робить запропонований А. І. Ізотовим критерій ненадійним.

Загалом для виділення тих ознак, які дозволяли б віднести дієприкметник до предикативного / атрибутивного типу, у зазначених роботах не було запропоновано чітких критеріїв, що ускладнює завдання визначення функції дієприкметника / прикметника.

Як видається, для виявлення відмінностей між типами дієприкметників (предикативною або атрибутивною) ключовим є співвіднесення предикативних і атрибутивних ознак із типами предикатів. У зв'язку з тим, що дієприкметникам притаманна віддієслівна природа, їх особливості значною мірою визначаються типом предиката, від якого вони утворені. Розгляд різновидів предикатів дозволить, як видається, визначити тип дієприкметника. Для розв'язання зазначеного завдання звернемося до праць О. М. Селиверстової, яка виокремлює предикати властивості, якості і стану [Селиверстова 1982].

Предикати стану на відміну від класів дій, процесів представлені як такі, що безпосередньо перебувають на часовій осі. Займаючи на ній певний відрізок, вони реально мають місце в будь-якій точці описуваного часового відрізка: *Він сьогодні веселий*. Стан триває, а не протікає впродовж всього заданого відрізка часу і не може змінюватися в часі, пор.: не можна сказати *Він роздратований все сильніше й сильніше*. Суб'єкт стану не агентивний, він являє собою «пасивний» суб'єкт. У поєднанні з ознакою незмінності в часі можна сказати, що стан представлено як такий, що існує сам по собі, тобто не вимагає якихось зусиль для своєї підтримки. Стан пов'язано з уявленням про те, що об'єкт може перебувати в інших станах і, отже, це щось тимчасове.

Стан має пофазне існування; тобто в кожен момент часу виникає наступна фаза існування стану, унаслідок цього стан не може виступати як параметр утворюваного об'єкта, пор.: *вона змучена*, на відміну від властивості: *вона розумна*. Цей висновок узгоджуваний з інтуїтивним сприйняттям стану як чогось більш зовнішнього щодо об'єкта порівняно з його властивостями, характеристики актуальної й тимчасово локалізованої [Селиверстова 1982]. Відповідність дієприкметникових означень вищевикладеним критеріям дає змогу висновкувати про те, що цей вид означень є складником предиката стану.

На відміну від стану, властивості і якості усвідомлювані як ті параметри, що створюють якісну характеристику об'єкта. Властивості / якості не створюються, а переміщуються в часі, тому вони не мають безпосереднього зв'язку з часовим відрізком, пор.: *він – високий* (загалом, а не в якійсь ситуації).

Властивості / якості не переходять безперервно з однієї фази в іншу в кожен момент свого існування, але, на відміну від предметів, вони існують не самі по собі, а в складі предметів як параметри, з яких складена якісна загальна характеристика предмета (загалом або впродовж деякого відрізка часу), пор.: *він веселий* (на відміну від *він зараз веселий*). Семантична категорія стану, маючи чітко позначені критерії часової пов'язаності, «епізодичності», статичності, тривалості й неконтрольованості зазвичай реалізована у висловленні на предикативному рівні, приписуючи об'єкту ознаку, притаманну цьому відрізку часу. Семантична категорія якості / властивості, відповідно до критеріїв абстрагування від часу, статичності, незмінності й неконтрольованості, реалізована у висловленні на атрибутивному рівні, приписуючи предметові якість, властивість, що відрізняє його від інших предметів того ж роду. Такий розподіл певною мірою притаманний і дієприкметникам, пор.: *прочитана книга; законспектована стаття; дозрілі ягоди – вказані якості / властивості; закоханий, покинутий, знесилений – стан.*

У роботі визначаємо межі між предикативним і атрибутивним уживанням дієприкметника / прикметника на підставі відмінностей між семантикою категорій стану і якості / властивості. Підкреслимо, що обсяг предикативності в дієприкметника постає загалом незмінним, незалежно від функції і, відповідно, від синтаксичної структури, у межах якої він використаний, за винятком атрибутивних композитів, що представляють собою згорнуту предикативність. Виступаючи в мові як результат граматичної транспозиції дієслова [РГ 1980, с. 270], дієприкметникова форма утворює додаткове ядро висловлення (вторинну предикативність), що виражає повідомлення в згорнутому вигляді [Сазонова 1975]. Дієприкметникова форма може бути витлумачена через пропозицію з присудком в особовій формі дієслова або означальне підрядне речення, тобто розгорнута до повної предикативної структури, пор.: *дезорганізований нічною атакою – ворог, який дезорганізований нічною атакою.* У створенні функційної перспективи висловлення роль дієприкметника буде різною, залежно від його функції.

Підставою для включення означення на зразок *хлопець-космонавт* до системи структур зі згорнутою предикативністю є той факт, що незважаючи на те, що за формою складне означення є цілісною мовною одиницею, воно створює узагальнене уявлення про якусь об'єктивну ситуацію, результатом якої стає припис ознаки суб'єкту, тобто встановлюються предикативні відношення. Цей факт відзначений М. Ю. Нікуличевим, пор.: «складне слово <...> являє собою об'єднання слів, підпорядкованих певним синтаксичним і семантичним закономірностям, однією з яких є структурна ієрархія «аргумент-предикат» [Нікуличев 2009].

Носії згорнутої предикативності також мають свого носія предикативної ознаки, але не виражають основні категорії предикативності (час, модальність, особу). Проте згорнуті предикативні структури об'єднані лексично дієслівним коренем із подієвим змістом, отже, можуть опосередковано виражати модальність і темпоральність при описі події в широкому значенні слова. Одержувач тексту, спираючись на асоціативні зв'язки, отримує уявлення про тривалість події, локалізованість у часі, його повторюваність, спрямованість тощо. Обсяг предикативності, вираженої подібними структурами, значно нижчий, ніж у напівпредикативних структур, і їх використовують у мові як готові заготовки-носії предикативності.

Пропонуємо виділяти складні означення (композиції) в окрему групу згорнутої предикативності. По-перше, вони являють собою цілісні утворення, отримані в результаті «згортання» простіших структур до так званого синтаксичного слова, що також позначено в лінгвістиці як універбалізація словосполучення [Сафаров, Бушуй 2007]. Іншими словами, з одиниці різнооформленої композиції стає одиницею, якій притаманна цілісна оформленість (дефісне написання).

Складні означення можуть бути представлені моделями N+Adj, проте предикативність прикметника як другого компонента складного означення не є безперечною, оскільки в прикметнику традиційні категорії предикативності не настільки очевидні. Цілком імовірно, це послужило

підставою для того, щоб словосполучення в лінгвістиці розглядати як мовну одиницю, позбавлену самостійної комунікативної значущості, і протиставляти реченню як одиниці комунікативній. Ця опозиція побудована на уявленні про те, що предикативність притаманна тільки реченню, тоді як словосполучення виконує тільки атрибутивну функцію. У той же час у лінгвістиці неодноразово наголошували на подібності між атрибутом і предикатом (В. В. Виноградов [Виноградов 1975], О. С. Кубрякова [Кубрякова 1996], Д. М. Шмельов [1976]). В. В. Виноградов підкреслює, що означальні (атрибутивні) і предикативні відношення взаємозворотні. Д. М. Шмельов постулює, що атрибутивні відношення є носієм прихованої предикації, за допомогою трансформації речення *Прийшов молодий лікар – Лікар, який прийшов, був молодим* [Шмелев 1976]. Оскільки і дієслова, і прикметники виконують роль приписування ознаки актанту мови (тобто здатні предикувати або дію, або якість / властивість / стан – *він помер; він мертвий*), то дослідники справедливо вважають, що категорія ознаки (предикативність) може набувати як дієслівного, так і ад'єктивного оформлення, пор.: *сумувати – бути сумним* [Козлова 1999]. Функцію предикації в природній мові може брати на себе не тільки дієслово і його неособові форми, але й прикметник, що підтверджено наявністю двох типів присудків: дієслівного та складеного іменного. За окресленням В. М. Шаріпової, функцію вираження атрибутивних відношень беруть на себе в основному поверхневі структури, тоді як на рівні глибинного синтаксису атрибутивна ознака традиційно представлена предикативною конструкцією. Як аргумент наводять той факт, що атрибутивні сполучення притаманні книжному, літературному, підготовленому мовленню, а в розмовному, непідготовленому мовленні найчастіше використовують їхні еквіваленти як предикативні структури. Це дає змогу припустити, що розмовна мова ближче стоїть до глибинних структур порівняно з книжною мовою і, отже, є більш точним її синтаксичним відображенням [Шаріпова 2007].

Як відомо, англійська та українська мови виявляють певні переваги до вживання різних типів присудка: в англійській мові – це іменний присудок,

а в українській мові – дієслівний: *усвідомлювати, втомлюватися, цікавитися*. Іншими словами, у мовах різного типу перевагу надають різним типам предикатів: предикату стану в широкому значенні або предикату дії [Бреус 2005; Козлова 1999; Яковлева 2004]. Ці мовні переваги пояснювані тенденцією до номінативності в англійській мові й прагненням до дієслівності в українській мові.

Виразниками згорнутої предикативності можуть бути девербативи. Інтерпретацію віддієслівних іменників як носіїв вторинної предикативності поділяє багато мовознавців. Д. Г. Миронов стверджує, що наявність дієслівної основи як твірної само по собі є показником живого зв'язку девербативів з відповідною частиною мови [Миронов 2008]. Якщо дієслово називає дію в його русі щодо осі часу, то іменник (віддієслівний) позначає явище, що займає певне положення в просторі [Гийом 1992]. Віддієслівні іменники в деякому роді є «перехідним» етапом в процесі предикації від дієслова до іменника.

В українській лінгвістичній традиції, наприклад, як і в чеській, російській, польській, віддієслівні іменники розглядають як субстантивні транспозиції дієслова поряд із його іншими формами.

К. Пала вважає, що розгорнуті іменники (віддієслівні іменники) є, фактично, предикатами, тільки нижчого рангу [Pala 1974]. Цю позицію поділяє В. А. Курдюмов, стверджуючи, що дієслівні одиниці безпосередньо предикативні, оскільки вони в своєму лексичному значенні являють собою повноцінні предикати, які не потребують додаткового розгортання для «завершеності» висловлення, необхідне тільки заповнення іменних актантних позицій. Згорнуті номінативи повинні зазнати більш складної трансформації: «перейти» назад в пропозицію, що вимагає певних когнітивних операцій [Курдюмов 1999].

З. К. Исаева також зазначає, що певні розряди слів, серед яких велику групу утворюють віддієслівні іменники, можуть виступати як позначення цілої ситуації [Исаева 1988].

На думку О. В. Бондарка, предикатні імена в поєднанні з дієсловом-присудком і прийменниково-іменними групами на зразок *on arrival* також виражають функції залежного таксису. Конструкції з віддієслівним іменниками перебувають «ніби на межі вторинної предикації й обставинних виявів з елементами вторинної предикації, на відміну від дієприслівників, у яких вторинна предикація репрезентована більш ясно – як процес, дія, динаміка, пор.: *переходячи вулицю і під час переходу вулиці* [Бондарко 2001, с. 241].

До складу таких прийменниково-іменних груп можуть входити як віддієслівні іменники, так і інші абстрактні іменники з прогресивною семантикою. Для позначення цих іменників використовують такі терміни, як імена ситуації [Апресян 1974], відпредикати [Падучева 1977], синтаксичні деривати, віддієслівні імена дії [Власкіна 1994], девербативи [Архіпова 1998; Миронов 2008], імена дії [Камынина 1983] або предикатні імена [Пазельская 2003], похідні субстантивні іменники [Сулейманова 1987].

Зв'язок віддієслівних іменників з особовими формами дієслова, як і обсяг предикативності, що ними переданий, допомагає встановити аналіз форм віддієслівних іменників. Б. Комрі зокрема підкреслює, що при переході від дієслова до віддієслівних іменників відбувається повна або часткова втрата кількох категорій предикативності: наприклад, категорії часу – дієслівним формам *він виступив, він буде виступати, він виступає* відповідає одна й та сама форма віддієслівного іменника *його виступ* [Комбі 1985, с. 45].

Віддієслівні іменники, що позначають дії й процеси, утворені від дієслів так, що відриваються від «природного» рівня, коли дієслово передає процесуальні, динамічні характеристики, і переходить до складу субстантивів. За ступенем втрати динамічної характеристики О. А. Сулейманова поділяє віддієслівні іменники на дві групи – які повністю її втратили і втратили тільки «формальні» засоби передачі динамічності – час, вид, але зберегли здатність описувати об'єкт, який триває. Останній тип слів являє собою описуваний об'єкт як пофазно наявний, коли в кожен момент часу існує тільки окрема фаза розвитку дії й процесу, а не процес загалом. Таку властивість дій і процесів

О. А. Сулейманова слідом за О. М. Селіверстовою пропонує називати фазовим існуванням. За цією ознакою процеси і дії відрізняються від предметів і властивостей, які сприймаються як існуючі в кожен момент часу загалом [Селіверстова 1982].

У зв'язку з вищевикладеним важко погодитися з твердженням Б. Комрі про те, що властивість зберігати заперечення притаманна в основному іменникам, утвореним від абстрактних предикатів. Віддієслівні субстантиви, наприклад, поряд з іменниками, утвореними від предикатів якості / властивості, також можуть зберігати заперечення, пор.: *не підписувати – не підписання; не згоден – незгода; не виражений – не вираженість, не узгодити – не узгодженість.*

О. В. Падучева вважає, що іноді в значенні відпредикативних іменників простежуємо модальність, оскільки в багатьох випадках модальне значення залежного компонента однозначно визначається підпорядкувальним предикатом, пор.: *Його добросовісність мене порадувала – Те, що він добросовісний, мене порадувало* або *Його добросовісність залишається під питанням – Залишається під питанням, сумлінний він чи ні* [Падучева 1977].

Віддієслівний іменник може в стислій формі передати інформацію, яку дієслівна лексема здатна експлікувати лиш через певну синтаксичну конструкцію. Створюваний при цьому ефект абстрагування, узагальненості опису ситуації робить віддієслівні іменники надзвичайно частотними в текстах, що традиційно зараховують до офіційно-ділового й наукового стилів [Розенталь 1987; Голуб 1996; Митрофанова 1973].

Дослідники відзначають наявність предикативності навіть у іменників, які не мають прямого відношення до дієслова. У роботі М. М. Фаттахової словоформи на зразок *перед дощем, без роси, до морозу* покваліфіковані як імпліцитний спосіб репрезентації пропозиційного значення зумовленості, причому відзначено, що вказівка на зумовленість (створювана за допомогою прийменника *перед*) виникає тільки у співвідношенні їх з іншими, також

ситуативними висловленнями: *перед дощем ліс притихає*. Пор.: *Ліс притихає – (якщо, коли, оскільки) буде дощ (перед дощем)*.

Іменники в складі описаних словоформ позначені як пропозитивні, оскільки за ними визнають здатність позначати дію, представлену як потенційно можливу, віднесену до плану майбутнього; вони здатні опосередковано висловлювати предикативні категорії часу, модальності, позначаючи подію або стан [Фаттахова 2003].

Однак вважаємо, що в цьому випадку критичного значення для «стиснення» опису об'єктивної ситуації набуває прийменник. Найбільш виразно здатність передавати «логіко-предикативні відношення» виявлювана в прийменників, похідних від іменників. У цьому випадку вони набувають здатності конкретизувати пропозитивний зміст усього звороту й оформляти його в плані реальної модальності (*з причини, з огляду на, незважаючи на тощо*) або гіпотетичної (*у випадку, за умови тощо*), пор.: *Незважаючи на негоду, змагання відбулося; У разі негоди матч буде перенесено*.

Ці спостереження дозволяють виокремити особливий тип предикативності – *прихований*. Явище *прихованої предикативності* спостерігаємо в основному в мовах аналітичного типу, наприклад, в англійській мові, але воно не є системним в українській, що пояснюємо його синтетичною будовою.

Витоки прихованої предикативності можна спостерігати в явищі полісемії англійської мови. З усіх багатозначних слів сучасної англійської мови ряд дослідників особливо виділяє лексеми, семантика яких ґрунтована на широкій поняттєвій основі [Кузнецов 1996; Беляева 1990]. Такі слова, виявляючи тенденцію до повної або часткової десемантизації, здатні виконувати роль службових, потреба в яких зі зрозумілих причин набагато вища в аналітичних мовах, ніж у мовах синтетичного типу. Згорнутий предикативний вузол утворюваний у результаті компресії за рахунок усунення малоінформативних ланок висловлення. Операція приховування й відновлення предикативності відбувається як ментальне зусилля обох сторін у процесі

комунікації, спрямована на встановлення логічного зв'язку між об'єктами в цій ситуації.

Наявність прихованих предикативних відношень, які легко відновлювані з контексту, що дозволяє експлікувати цю предикативність, наприклад, при перекладі українською мовою.

1.5. Формально неелементарне речення: проблема типології

За традицією до конструкцій, які ускладнюють просте речення, належать однорідні члени, відокремлені члени, вставні та вставлені компоненти, звертання, частки та вигуки, хоч автори багатьох підручників і навчально-методичних посібників відзначають при цьому неоднорідність і різноманітність явищ, пов'язаних з ускладненням елементарної предикативної структури, відсутність єдиного критерію їхнього виокремлення. У науковій літературі проте наявні й інші тлумачення меж ускладненого явища.

Якщо одні дослідники вважають ускладнювальними синтагмами тільки напівпредикативні відокремлені члени речення й однорідні ряди, то інші розширюють коло традиційно описуваних у цьому розділі синтаксису конструкцій і зараховують до них також подієві імена, пояснювальні й приєднувальні синтагми, порівняльні звороти, сегментовані члени речення.

А. Ф. Прияткіна пропонує розрізняти ускладнення «за субординацією» (дієприкметникові, дієприслівникові, порівняльні звороти) і ускладнення «за координацією» (однорідними, пояснювальними й уточнювальними членами) [Прияткіна 1990]. Питання про причетність вставних і вставлених компонентів і звертань до явища ускладнення, на її думку, не розв'язується настільки однозначно і вимагає більш чіткого визначення їх граматичної природи [Прияткіна 1990].

В. Н. Перетрухіна [Перетрухіна 1979] відзначає неправомірність включення до способів ускладнення простого речення однорідних членів, які займають лиш одну синтаксичну позицію й тому тільки кількісно

«розширюють» структурну схему. Поширеним є погляд на речення з однорідними присудками як поліпредикативні, тобто складні (див. роботи В. А. Белошапкової, І. Р. Вихованця та ін.). З. К. Тарланов стверджує, що ускладнене речення як окремий феномен із погляду формально-граматичної своєї організації не може бути протиставлений простому і складному, оскільки як моно-, так і поліпредикативні структури можуть ускладнюватися так званими напівпредикативними зворотами й іншими типами семантичних конденсаторів, які, крім того, є конструктивно факультативними елементами і не здатні стати синтаксично конститутивними, важливими для кваліфікації одиниць реченневого рівня. Солідаризуючись із поглядами А. Ф. Прияткіної, вважаємо, що «ускладнення речення з синтаксичного погляду полягає не в тому, що в його змісті відображено більш ніж одна ситуація, а в наявності певного типу синтаксичних відношень, кожному з яких відповідає певний набір синтаксичних структур і засобів їх побудови, у зв'язку з чим ускладнення неодмінно має формально-синтаксичний характер і являє собою граматичне явище [Прияткіна 1990].

Ускладнені речення містять у своєму складі ускладнювальні утворення, що реалізують певні моделі. Головний член конструкції (як член речення основної частини) вводить до складу речення в деякому роді особливі члени речення, які виражають неповну, несамостійну предикативність, що спирається на предикативність основної частини й виражається з її допомогою. Особливість позицій, що посідають ці члени речення, полягає в реалізації зазначеної предикативності, другорядної предикації й другорядного висловлення. Ці особливості притаманні реченням не тільки з напівпредикативними конструкціями, але й реченням із паралельними членами (однорідними членами). Особливістю останніх порівняно з реченнями з напівпредикативними утвореннями є інший характер особливої їх позиції. Її утворює другий однофункційний із поєднуваним членом, відчленування його від першого і зв'язок із ним здійснюваний за допомогою сполучника, а також певного різновиду неповної предикативності – співвіднесеної предикативності.

Особлива позиція створювана не тільки напівпредикативними утвореннями, а й структурами з однорідними членами.

Якщо розглядати особливості синтаксичних відношень як спільну для аналізованих утворень ознаку, то такою ознакою є не диктумні, а модусні – напівпредикативні відношення. У напівпредикативних утвореннях ці відношення напівпредикативні, в утвореннях із паралельними членами – відношення співвіднесеної предикативності. Відмінності в модусному плані пов'язані зі способами вираження цих відношень: напівпредикативні відношення – це відношення, ґрунтовані на напівпредикативності й незалежному таксисі, в утворень зі співвіднесеною предикативністю вони базовані на цій предикативності й незалежному таксисі.

У семантичному плані відмінності пов'язані зі змістом цих відношень: ад'єктивні, а також обставинні, виражені підрядними зв'язками, – відношення зіставні, реалізовані сурядними сполучниками, – в утвореннях з паралельними членами.

Багато дослідників відзначає, що відокремлені члени напівпредикативних конструкцій, що утворюють другий ярус ускладненого речення, – це цілісні структури, і незалежно від кількості членів цих структур є зворотами [Прияткина 1990 та ін]. Проте цим зворотам притаманний двоїстий характер. З одного боку, це цілісні утворення, з іншого – вони мають структуру, яка допускає їх членування на члени речення, при цьому суттєвим є виділення головного члена звороту, за яким дається і назва звороту – дієприкметниковий, дієприслівниковий, ад'єктивний тощо. Головний член звороту вступає в зв'язок і відношення з головним словом ускладненої структури, виконує функцію, аналогічну функції присудка неускладненого речення.

У реченнях з однорідними та іншими паралельними членами має місце група однорідного (паралельного) члена. Ця група або тільки один однорідний член заміщає свою особливу позицію. Тобто і в цих випадках є різне і спільне з погляду заміщення особливих позицій в ускладненому реченні, на відміну від неускладненого.

Необхідно виокремити ще одну особливість, притаманну простому ускладненому реченню, – це структура предикативності ускладненого речення в ряду монопредикативні – поліпредикативні одиниці.

У роботі прийнято терміни *неповнополіпредикативне речення, поліпредикативні відношення, неповнополіпредикативні відношення*. У зв'язку з цим видається можливим говорити про предикативні структури речення, зокрема ускладненого. Особливістю останнього є поєднання предикативності (монопредикативності) з неповною предикативністю (пор., зокрема [Бабайцева, Максимов 1987, с. 139]). У реченнях із напівпредикативними утвореннями – це поєднання з напівпредикативністю, а в реченнях із паралельними членами – зі співвіднесеною предикативністю.

До інших особливостей ускладненого речення слід віднести наявність в ускладнювальних утвореннях як предикативних відповідностей їм предикації і граматичну оформленість відповідних додаткових пропозицій.

Зазначені особливості суттєво відрізняють ускладнене речення від неускладненого, але не є достатньою підставою для виділення його як особливої предикативної одиниці, з якісно іншим статусом. Ускладнене речення має одне предикативне ядро, щодо якого вибудовувані всі вхідні до нього складники. Приєднуючи ускладнювальні утворення, просте речення зберігає свою головну структурну ознаку – монопредикативність.

Отже, елементарне й ускладнене речення відрізняються складом другорядних членів (синтаксичних позицій); характером синтаксичних відношень; типами синтаксичних зв'язків; формальними засобами будови речення.

На основі субординації відбувається розширення й ускладнення структури речення при введенні в елементарне речення дієприкметникових, дієприслівникових, субстантивних, порівняльних зворотів, оскільки в цьому випадку кожен такий член включений до речення як синтаксично підлеглий якому-небудь члену елементарної структури. Наприклад, дієприслівниковий

зворот підпорядкований дієслівному члену. Включаючись у речення, ці члени розширюють його позиційний склад.

Ускладнення на основі координації відбувається при введенні однорідних, уточнювальних, пояснювальних членів.

Щодо порівняльних ознак ускладненого речення зі складним, то спільною рисою для них є поліпредикативність, хоч і неповна для ускладненого речення, точніше неповна поліпредикативність, у семантичному – граматична оформленість певних утворень як предикативних, хоч і неповнопредикативних, у комунікативному плані – наявність у комунікативній структурі власних предикацій, нехай і тих, що виражають неповну предикативність ускладнювальних одиниць, тобто другорядних. Однією з формальних ознак близькості ускладнених і складних речень є вживання сурядних сполучників.

Речення з напівпредикативними конструкціями і з конструкціями з паралельними членами по-різному близькі до складних речень. Так, перші співвіднесені й вступають у системні відношення зі складнопідрядними, а другі – із складносурядними і відповідними безсполучниковими речення.

Відмінності ускладнених і складних речень, зокрема особливості перших порівняно з другими, теж очевидні: неповна поліпредикативність, недостатня граматична оформленість речення з погляду представлення їх як висловлень, другорядний характер притаманний ускладнювачам простого речення. При цьому в реченнях із різними видами ускладнених конструкцій ці особливості виявлювані по-різному. Так, напівпредикативність і відповідно неповна поліпредикативність ускладнених речень виражена слабше, ніж співвіднесена, неповна предикативність і відповідно неповна поліпредикативність ускладнених нею речень, і виражені вони різними способами.

Відповідно пропозиції в реченнях із напівпредикативністю, граматично оформлені на її основі, менш виразні порівняно з реченнями, оформленими на основі співвіднесеної неповної предикативності.

Співвідносність різних предикативних утворень і речень із ними допускає розгляд її і як перетворень одних в інші в одному і в іншому напрямі. Однак при

цьому виявляється досить виразна і, мабуть, спільна для багатьох мовних структур закономірність: усі нижчі за рангом структури теоретично допускають перетворення в більш високі, більш складні, але далеко не всі останні теоретично і практично допускають перетворення в перші в межах одного і того ж значення.

Отже, ускладнене речення, займаючи проміжне положення між простим і складним реченнями, надає мовцеві вибір предикативних одиниць відповідно до його мовних намірів і притаманною йому мовною манерою, ідіостилем.

1.5.1. Конструкції з однорідними членами в системі типів речення

Речення з однорідними членами за структурою та семантикою є ускладненими. У визначенні їх місця в системі типів речення в лінгвістиці наявні різні думки. Речення з однорідними присудком кваліфікуються або як «злиті речення» [Греч 1834, с. 230–23], або як «стягнені речення» [Осадца 1876, с. 202; Дячан 1865, с. 117; Шашкевич 1865, с. 178; Огоновський 1889, с. 72; Смаль-Стоцький 1893, с. 132 та ін.], або як «перехідні від простих до складних» [Востоков 1831, с. 114–115].

Речення може ускладнюватися рядом однорідних членів, синтаксично не підпорядкованих один одному й пов'язаних між собою сполучником та інтонацією або тільки інтонацією. Словоформи, що становлять ряд, зазвичай займають у реченні одну й ту ж синтаксичну позицію і є однорідними членами речення. Однорідні члени, розширюючи ту чи ту групу членів речення, кількісно збільшують структуру речення, розширюють уміщену в ньому інформацію, оскільки з'являється можливість повідомити не про один предмет, явище, ознаку тощо, а відразу про декілька. «Однорідні члени речення – це члени речення, які виконують однакову синтаксичну функцію, об'єднані однаковим ставленням до одного і того ж члена речення, пов'язані між собою сурядним зв'язком» [Розенталь 1976, с. 236–237]. У цьому визначенні враховані лиш три умови однорідності. Різні автори перераховують різну кількість ознак

однорідності. Характеризуючи однорідність членів речення, багато дослідників відзначає такі ознаки однорідності, як тотожність синтаксичних функцій членів ряду, наявність синтаксичного зв'язку між ними й залежність від головного слова, схожість членів ряду в логіко-семантичному відношенні, однотипність морфологічного оформлення. І. С. Яремчук вказує на обов'язкову однойменність (проте, сюди ж відносить і різнофункційні складені члени). За умови відсутності тотожності виконуваної функції, на його думку, їм притаманні інші ознаки, що дає змогу об'єднати їх в однорідний ряд. Такими ознаками є схожість із боку значення, наявність рівноправних синтаксичних відношень між членами ряду, підрядний зв'язок із спільним членом, морфологічна однотипність [Яремчук 1985, с. 8–9].

В. В. Бабайцева пише, що «однорідним членам речення притаманні такі диференційні ознаки: 1) займають позицію одного члена речення; 2) пов'язані з одним і тим же членом речення підрядним зв'язком; 3) пов'язані між собою сурядним зв'язком; 4) часто мають однакове морфологічне вираження; 5) зазвичай виражають однотипні поняття [Бабайцева 1979, с. 152; СРЯ 2001, с. 380].

Синтаксичними умовами однорідності членів речення вважають: «1) синтаксичний зв'язок з одним і тим же головним членом; 2) однотипність синтаксичної функції; 3) відсутність між членами однорідного ряду відношень залежності. Семантико-синтаксична умова – це пояснення усіма однорідними членами головного слова в одній логічній площині, в одному відношенні» [СРЯ 2001, с. 479].

М. Давлетов уважає, що однорідні члени в реченні виконують «1) однакову семантико-синтаксичну функцію, 2) пов'язані між собою за допомогою сурядного зв'язку, а з головним словом – підрядним зв'язком; 3) однорідні члени речення в основному виражені однаковою граматичною формою» [Давлетов 1989, с. 117].

Основною особливістю однорідних членів треба вважати однакову синтаксичну роль. У реченні однорідні члени щодо інших членів речення

об'єднані в один структурно-семантичний блок. Синтаксично вони виступають як один член речення. Однорідні члени з іншими членами вступають у зв'язок не окремо, а як сурядний ряд, який становить структурно-семантичну єдність.

Отже, основною ознакою однорідності членів речення є тотожність їхніх синтаксичних функцій, тому словоформи, наприклад, у функціях присудка й обставини, додатка та обставини, додатка й означення, а також прямого й непрямого додатків не можна визнати однорідними навіть за наявності сурядного сполучника між ними. Одні вчені вважають такі поєднання явно неоднорідними [Чеснокова 1958, с. 73; Прияткина 1977, с. 38; Мишина 1971; Биренбаум 1963], інші [Мигирин 1961, с. 50; Иофик 1968, с. 80; Поспелов 1969, с. 40] – «частково-однорідними» або перехідними «від неоднорідності до однорідності» [Майданський 1965, с. 72], треті [Попов 1964, с. 50] – безперечно однорідними, тому що, на їхню думку, «однорідні члени речення можуть бути неоднаковими як за морфологічним оформлення, так і за своїми функціями». В. М. Перетрухіна їх вважає «псевдосурядними» словоформами [Перетрухіна 1979, с. 17].

Однорідні другорядні члени речення визначають як явища, що не мають структурного потенціалу, що не змінюють вихідної моделі простого речення. Їх характеризують як «ряд словоформ, утворений на основі сурядного зв'язку, як складена група, яка поширює просте речення» [Грамматика 1970, с. 638–642; РГ 1982, с. 166–168].

На думку авторів «Грамматика русского языка», речення з декількома присудком залишаються простими, оскільки в них присудки – однофункційні члени [Грамматика 1954, с. 420]. Критично сприйнято таке розуміння подібних речень Т. П. Ломтевим, він вважає, що речення з декількома присудками при одному підметі – складносурядні речення [Ломтев 1958, с. 133].

У дисертаційних роботах В. Ф. Кохно та С. С. Слободинського [Кохно 1965; Слободинский 1969] аргументовано висновки про те, що ряд присудків при одному підметі може осмислюватися як один цілісний член речення, а саме речення зберігає належність до типу простих речень, які мають

в основі своїй один предикативний центр. Складені ряди, на думку В. Н. Перетрухіна, займають у структурі речення одну синтаксичну позицію і виконують одну функцію. Він вважає, що однорідні члени не ускладнюють речення, а розширюють його, вносячи кількісні модифікації. У його роботі речення з декількома присудками, як і речення з іншими однорідними членами, розглядають як «прості з розширеним членом» [Перетрухіна 1979].

Конструкції з декількома присудками при одному підметі зараховано в «Грамматике современного русского литературного языка» [Грамматика СРЛЯ 1970] до складних. Автор цього розділу В. А. Белошапкова і в інших дослідженнях пропонує зараховувати речення з декількома присудком до складних [Белошапкова 1977]. Методика опису синкретичних, перехідних структур розроблена В. В. Бабайцевою [Бабайцева 1967]. Про цілісність групи присудків при одному підметі пише Р. Є. Крючков: «Речення з двома або кількома присудками є простим, тому що ці присудки належить до одного підмета, що об'єднує їх у цілісну групу» [Крючков 1969, с. 5].

А. Ф. Прияткіна пише, що структура простого речення має властивості, які сприяють виникненню на її основі багатоярусних ускладнених побудов, але без переходу до речення складного [Прияткіна 1977].

Структурна значимість синтаксичних зв'язків між компонентами речення підкреслена в монографії А. М. Мухіна. Досліджуючи особливості синтаксичних зв'язків між членами речення, автор доходить висновку, «що, крім двох основних структурних типів речень, – двоядерних і одноядерних, необхідно виокремити ще окремий особливий тип речення – речення з однорідними компонентами» [Мухин 1968, с. 170].

У лінгвістичній концепції В. В. Бабайцевої речення з однорідними членами не вкладаються в межі звичного поділу речення на прості й складні, оскільки «займають зону синкретизму в опозиції просте речення – складне речення» [Бабайцева 2000, с. 540].

Реченням з однорідними членами притаманні риси і простих, і складних речень. Від складних речень вони відрізняються тим, що в них є тільки одне

предикативне ядро, присудки між собою є однорідними. Від простих неускладнених речень відрізняються тим, що вони можуть повідомити більше інформації, їм притаманна велика можливість поширення (однорідні члени можуть поширюватися і самі, і їх поширюють члени); мають кілька додаткових предикативностей і можливість розчленувати їх на кілька частин.

У мовознавстві наявна велика кількість праць, пов'язаних із розглядом цього питання. Формально неелементарні прості речення з однорідними компонентами розглядали як вітчизняні лінгвісти (С. Г. Алексеєва [Алексеєва 2011], Л. Булаховський [Булаховский 1952], І. Р. Вихованець [Вихованець 1993], П. С. Дудик [Дудик 2002], А. П. Загнітко [Загнітко 2001], О. В. Кульбабська [Кульбабська 2011], О. С. Мельничук [Мельничук 1966], А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009], Т. М. Радіонова [Радіонова 2004], І. І. Слинько [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994], І. П. Ющук [Ющук 2004] та ін.), так і мовознавці близького закордоння (Ф. І. Буслаєв [Буслаєв 1959], В. В. Бабайцева [Бабайцева 1979], Н. С. Валгіна [Валгина 1991], Д. М. Овсянко-Куликовський [Овсянко-Куликовський 1912], О. М. Пешковський [Пешковский 1956], А. Ф. Прияткіна [Прияткина 1990], О. Г. Руднев [Руднев 1968], О. Б. Сиротиніна [Сиротинина 1980] та ін.). Сучасна українська літературно-нормативна практика засвідчує значний розвиток і динаміку сурядних компонентів, що часто постають різнофункційними й утворюють ряд у структурі речення. Усе це актуалізує проблему співвідношення / неспіввідношення понять ряду, однорідності й сурядності та окреслення функційної специфіки їх складників.

За окресленням Н. С. Валгіної, однорідними члени речення стають лиш тоді, коли опиняються в сурядному ряду, тобто вступають один з одним в перелічуванні, зіставно-протиставні, чи розділові синтаксичні відношення. А це, на думку дослідниці, можливо за логічної однозначності сполучуваних слів і їхньої лексичної зіставляваності [Валгина 1991, с. 222].

Заслуговує поцінування концепція про співвідношення понять *ряду, сурядності та однорідності*, запропонована авторами «Синтаксису сучасної

української мови. Проблемні питання» І. І. Слиньком, Н. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянською. За окресленням науковців, *ряди* – словоформи, що пов'язані сурядним зв'язком і займають у реченні однакову синтаксичну позицію. Якщо *сурядні ряди* пов'язані з третім членом підрядним зв'язком, то їх можна називати *однорідними членами* [Слинько, Гуйванюк Кобилянська 1994, с. 299].

Зазвичай термін «*однорідність*» в українському мовознавстві розглядається у двох значеннях: 1) вказівка на певну близькість, подібність; 2) наголошення на включенні до сурядного ряду (однорідні компоненти = члени сурядної конструкції). *Категорія сурядності* є багатолінійною й багатовимірною, вона функціонує на різних мовних ярусах. *Категорія однорідності* функціонує й виявляється тільки на внутрішньореченневому рівні, пор.: *Падають тепло і глухо яблука в нашім саду* (В. Сосюра); *Голос її окликався гнівом, докорою, огидою* (Панас Мирний); *Рівний, залитий сонцем степ одразу припишк* (О. Гончар).

На сьогодні проблема однорідності є до кінця не розв'язаною. Дехто з мовознавців вважає, що в ролі однорідних членів можуть бути вживані будь-які члени речення (І. Р. Вихованець [Вихованець 1992], Б. М. Кулик [Кулик 1965], Г. О. Козачук [Козачук 2008], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004] та ін.). Інші заперечують однорідність присудків через те, що їм притаманна конститутивна функція (В. А. Белошапкова [Белошапкова 1977], А. П. Загнітко [Загнітко 2001], [Кучеренко 1976], Н. Ю. Шведова [РГ 1980]). Ще інші шукають компромісні варіанти (Н. С. Валгіна [Валгіна], І. І. Слинько [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994:], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 2009]). Дехто зараховує речення з однорідними присудками до складних [Востоков 1831; Загнітко 2011; Кучеренко 1976], пор.: *Я пурхала в саду, розгойдувала квітку* (Л. Костенко); *Гори підступають до самого моря, насторожено височать над водою* (П. Загребельний). За переконанням К. Ф. Шульжука, для такого погляду існує чимало аргументів: «наявність двох і більше присудків засвідчує таку ж кількість вираження категорії модальності та синтаксичного

часу, а отже, поліпредикативність речення» [Шульжук 2004, с. 157]. Структури з однорідними присудками дослідник називає перехідними, адже з урахуванням семантико-синтаксичних ознак вони є складними. Утім на формально-граматичному рівні, на якому відсутній формально виражений підмет, автор зараховує розглядані конструкції до простих ускладнених речень [Там само].

Цікавою з цього приводу є думка Н. С. Валгіної, яка розподіляє речення із кількома присудками на три різновиди [Валгіна 1991, с. 228]: 1) прості речення з однорідними присудками, пор.: *Робота в нас була **дивна й непередбачувана*** (С. Жадан); 2) прості речення з більш самостійними присудками (які мають свої поширювачі), пор.: ***Носив не дорогий офісний одяг, стригся рідко*** (С. Жадан); 3) складні речення (неповні – присудки мають обставинні поширювачі, тому їх кваліфікують як предикативні основи різних частин складного речення), пор.: *Уважно **оглянув** мене з голови до ніг, обережно взяв під лікоть і, вивішив з гаража, **потягнув** убік від здивованих Кочі з Травмованим* (С. Жадан). Отже, дослідниця кваліфікує речення з іменними присудками як прості речення з однорідними членами, речення ж із дієслівними присудками називає реченнями *перехідного типу* – простими чи складними, залежно від контекстуальних умов, у яких перебувають присудкові компоненти. До конструкцій перехідного типу Н. С. Валгіна зараховує також речення з різнооформленими предикативними частинами [Валгіна 1991, с. 214–216].

Традиційно в синтаксичних студіях конструкції з однорідними членами розглядають як основний різновид сурядного ряду. Такі утворення можуть бути виражені всіма повнозначними частинами мови [Вихованець 1993, Дудик, Прокопчук 2010, Козачук 2008, Кулик 1961, Мойсієнко 2009; Шульжук 2004; Ющук 2008 та ін.]. Услід за прихильниками традиційного вчення вважаємо, що взаємна залежність, спільна віднесеність до «третього члена», однакова синтаксична позиція – це тільки умови для утворення рядів. Виникнення ж самої конструкції можливе лиш за наявності внутрішнього синтаксичного зв'язку між словоформами, вираженого сполучником (його еквівалентом) або

ж інтонацією, пор.: *Я виліз з-під ковдри, скинув картонну коробку, взяв телефон, вийшов на балкон* (С. Жадан); *Маруся закричала, відскочила. Куля повз неї прокотилася, зупинилася й уже знов на Марусю котиться* (Люко Дашвар); *На подвір'ї було тихо і порожньо* (О. Довженко); *Жінка, діти, книжки – все те не пускало його, не давало йому вирватись на село* (І. Нечуй-Левицький); *Трохи пізніше тобі зателефонує моя медсестра й повідомить деталі щодо місця й часу* (І. Ялом). У таких конструкціях сполучник не лиш констатує однорідний ряд, але й презентує семантичну основу, на якій базована рівнорядність форм.

1.5.2. Структури з відокремленими другорядними членами

Праці першої половини ХХ ст. висвітлюють граматичну природу формальних ускладнювальних компонентів речення – відокремлених членів. У джерелах зафіксовано такі терміни: *відокремлені другорядні речення* (Каганович 1935, с. 26), *відокремлення* [Курс 1951, с. 127], *відокремлені слова і звороти* [КСУЛМ 1951, с. 127].

Вперше виділив і теоретично описав відокремлені члени речення О. М. Пешковський в роботі «Русский синтаксис в научном освещении» [Пешковський 1956 с. 366–387]. Запропоноване О. М. Пешковським визначення відокремленого члена, під яким він розумів другорядний член (або групу членів), уподібнених щодо мелодії й ритму і – паралельно – щодо зв'язків своїх з іншими членами окремого підрядному реченню, є наскільки загальним, настільки й неоднозначним [Пешковский 1956, с.376]. Проблема відокремлення в тому вигляді, у якого вона сформульована О. М. Пешковським, неминуче включала постановку питання про співвідношення інтонаційного (в усному мовленні) і пунктуаційного (у письмовій) виділення відокремлених членів. На сьогодні загальноприйнятим стало розуміння того, що між відокремленням і пунктуацією немає повної відповідності: пунктуація висловлює лиш узвичаєні його випадки. Щодо обсягу поняття відокремлення, то можна з упевненістю

заявити, що як О. М. Пешковський, так і його послідовники розуміли його занадто широко, включаючи до відокремлених членів цілий комплекс різноманітних за своїм характером явищ лінгвістичної дійсності. У цьому плані дуже характерно включення до розряду відокремлених (разом із напівпредикативними членами) другорядних членів із пояснюваними й уточнювальними значеннями. Крім такого (широкого) розуміння терміна відокремлення, наявний вузький підхід, у цьому випадку до розряду відокремлених належать тільки напівпредикативні члени. Відповідно до цього погляду, відокремлення напівпредикативних другорядних членів і пунктуаційне виділення уточнювальних, пояснюваних і приєднувальних членів необхідно вивчати й розглядати диференційовано, оскільки при поясненні й уточненні не виникає ніяких напівпредикативних відношень (ці члени передають різну пояснювальну-уточнювальну інформацію про інших – не відокремлених – членів) [Ломов 2008, с.167].

У нашій роботі терміном «відокремлення» послуговуємося у вузькому розумінні, але з огляду при цьому на таку важливу обставину: феномен відокремлення включає в себе два різних явища, перше з яких позначено як комунікативно-зумовлене відокремлення, а друге як – конструктивно-зумовлене [Ломов 2008, с. 166].

Зі свого боку О.Б. Сиротиніна пропонувала розмежувати три типи відокремлення: конструктивно-синтаксичний, комунікативний і формальний. [Сиротиніна 1985, с, 55].

Найбільш загальною і обов'язковою умовою відокремлення є відсутність тісного зв'язку другорядного члена з головним словом, у чому виявлювана його більша (ніж у невідокремленого) комунікативно-семантична самостійність. Іншими словами, відокремлення допускають лиш ті члени, наявність яких для головного слова не є необхідним, тобто пов'язані з передачею не основного, а додаткового змісту висловлення. Тому, наприклад, означення, без яких іменник не може повноцінно називати предмет, у позиції відокремлених неможливі: *Повернулися вони з виразом лукавим і переможним.*

Більшість дослідників категорії відокремлення (Т. А. Александрова [Александрова 1974], В. В. Бабайцева [Бабайцева 1987], І. Р. Вихованець [Вихованець 1993], М. О. Вінтонів [2013], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1999], А. П. Загнітко [Загнітко 2001], Л. В. Захарова [Захарова 2008], А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2006], А. Ф. Прияткіна [Прияткіна, 1983], О. Г. Руднев [Руднев 1963] та інші вчені) погоджується в тому, що питання відокремлених членів нерозривно пов'язане з проблемою уточнювальних членів речення, оскільки відокремленість уточнювального компонента є однією з умов віднесення тієї чи іншої конструкції до уточнювальної. Окремі питання теорії відокремлення та сама теорія загалом, тривалий час була предметом скрупульозних досліджень багатьох учених у різних мовах. Це, очевидно, єдиний спільний предмет дослідження західноєвропейських та східноєвропейських лінгвістів, який гіпотетично міг би слугувати основою для постановки питання про уточнення як окремої категорії не тільки українськими та російськими дослідниками, але й західноєвропейськими вченими також.

Справа в тому, що конструкції, які на пострадянському просторі були об'єднані поняттям уточнення, дослідники англійської мови розглядають лиш як частину мовного матеріалу, що входить до складу широкого поняття «прикладка» (apposition). Однак через те, що подібні конструкції не виокремлені англомовними дослідниками в окрему групу, і, відповідно, не визначено критерії притаманні саме їм, неможливо здійснити порівняльний аналіз досліджень та визначити доречність тих чи тих міркувань. Форму і зміст прикладки дослідники англомовного матеріалу трактують по-різному. Пол Р. Крегер вважає, що «дві фрази називаються прикладкою, якщо вони а) є носіями однакових граматичних відношень; б) відносяться до одного й того ж референта» [Kroeger 2005, с. 138]. Л. Блумфілд визначає прикладку як «дві форми, поєднані безсполучниковим зв'язком, еквівалентні граматично, але не за значенням» [Bloomfield 1973, с. 186]. К. Ф. Генсен до складу цих конструкцій відносить модифікаційні фрази різних видів, відокремлені комою [Fabricius-Hansen 2008, с. 114]. Фундаментальне дослідження прикладки в англійській

мові здійснено Ч. Ф. Мейером, у якому він виокремлює різні синтаксичні форми прикладки [Mayer 2009, с. 98]. Таке різноманіття трактувань прикладки в англійській мові засвідчує про відсутність спільної думки відносно її чітких формальних та змістових показників, а отже, і перспективність подальших досліджень у цьому напрямку:

- 1) двочленність: «головний член і його модифікаційний» [Velasco 2008, с. 209];
- 2) однаковий синтаксичний статус компонентів [Dixon 2004, с. 86];
- 3) «розвиток, поширення речення» [Clackson 2007, с. 166];
- 4) входження в речення як «розвиток думки» [Clackson 2007, с. 175];
- 5) «з'ясування природи референта» [Dixon 2004, с. 315];
- 6) «спрощене трактування домінувального члена, яке буде більш зрозумілим для слухача» [Velasco 2008, с. 210];
- 7) уточнення референтів, представлення додаткової про них інформації [Bhat 2004, с. 45, 54].

Подібний пошук фрагментарних подібностей у трактуванні окремих структур не може бути достатнім для ствердження однонаправленості досліджень західноєвропейських вчених та мовознавців на пострадянському просторі, оскільки для конструкцій, які нами покваліфіковано як уточнювальні, згадані характеристики є актуальними у своїй сукупності, в одночасній їх присутності в досліджуваній одиниці. Розуміння прикладки англомовними дослідниками поки що такого не передбачає.

Дослідження уточнення на пострадянському просторі та дослідження прикладки американськими й британськими мовознавцями на матеріалі англійської мови не можна назвати синхронними, а, скоріше, такими, які перехрещувані в деяких моментах.

Отже, відокремлення – семантичне та інтонаційне виокремлення в реченні одиничного або поширеного члена речення, який набуває внаслідок цього більшої семантичної самостійності. Відокремленими можуть бути означення та обставини, які детально проаналізуємо в другому розділі.

1.5.3. Синтаксичні одиниці зі значенням уточнення й пояснення

У сучасній лінгвістиці питання статусу пояснювально-уточнювальних синтаксичних одиниць привертало увагу багатьох лінгвістів (див. праці: І. М. Арібжанової [Арібжанова 2011], В. В. Бабайцевої [Бабайцева 1986], Н. С. Валгіної [Валгина 1973], І. Р. Вихованця [Вихованець 1992], М. О. Вінтоніва, І. О. Аксьонової [Вінтонів, Аксьонова 2018], О. М. Гвоздєва [Гвоздев 1958], Л. В. Захарової [Захарова 2008], Б. М. Кулика [Кулик 1965], Г. М. Манаєнка [Манаєнко 2006], М. Я. Оленяк [Оленяк 2010], О. М. Пешковського [Пешковский 1956], А. Ф. Прияткіної [Прияткина 1983], Д. Е. Розенталя [Розенталь 1976], О. Г. Руднєва [Руднев 1963], М. М. Шанського [Галкина-Федорук, Горшкова, Шанский 1958], І. І. Слинька [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994], Н. С. Фоміної [Фомина 2009] та ін. Попри певні успіхи, синтаксичні одиниці зі значенням конкретизування залишаються маловивченими й неоднозначно покваліфікованими в лінгвоукраїністиці.

У першій половині ХХ ст. уточнення аналізували лиш як одну з умов відокремлення другорядних членів речення, яка полягала у «взаємному відношенні двох не пов'язаних іншими синтаксичними зв'язками членів, як визначального до визначуваного і часткового до загального» [Пешковский 1956, с. 419], проте в другій половині ХХ уточнення починають трактувати як різновид відокремлення [Валгина 1973, с.258 та ін.]. М. М. Шанський наголошує, що уточнення як пояснювальний член речення функціонує в реченні завжди як відокремлений член, зазвичай – після того компонента, який пояснює або визначає, і може бути при будь-якому члені речення [Галкина-Федорук, Горшкова, Шанский 1958, с. 92].

У лінгвоукраїністиці уточнювальні члени опрацьовані в студіях О. М. Пархоменка [Пархоменко 1961], Б. М. Кулика [Кулик 1965] та ін. Зокрема Б. М. Кулик наголошує, що відокремленими можуть бути й уточнювальні чи конкретизувальні члени речення, пор.: «Там, **на горі**, і музика і спів (С.).

2. *Він шумів і серце молодеє чарував солодким тихим болем, всеслов'янський голубий Дунай* (Р.)» [Кулик 1965, с. 147].

І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська констатують, що не варто уточнювальні синтаксичні одиниці залучати до членів речення, оскільки вони «не входять до складу моделі, а тільки поширюють її на рівні комунікативного вживання. Доречніше вести мову не про уточнювальні, а пояснювально-уточнювальні звороти» [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 364]. До пояснювально-уточнювальних зворотів треба зараховувати відокремлені синтаксичні одиниці, пов'язані з різними членами речення особливим пояснювальним чи уточнювальним зв'язком. Крім того, наголошено, що необхідно розмежовувати уточнювальні та відокремлені члени речення [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 364]. І. Р. Вихованець уточнювальні конструкції вважає «опосередкованими другорядними членами речення», у яких уточнювальні складники поєднані з граматичною основою речення опосередкованим синтаксичним зв'язком: «Він характеризується синтаксичною нерівноправністю поєднаних ним членів речення, один з яких (залежний) підпорядкований опорному, з одного боку, і через посередництво опорного співвідноситься з третім членом або предикативним ядром, щодо якого координуються семантико-синтаксичні функції опорного й залежного компонентів, поєднаних опосередкованим підрядним зв'язком, з другого боку» [Вихованець 1993, с. 26]. Автор наголошує, що типовими засобами вираження для цього різновиду підрядного зв'язку є сполучники *тобто* й *або*, закріпленій порядок компонентів, пор.: *Живуть на зачіплянці здебільшого праведні люди, або, як Микола-студент сказав би, правильні* (О. Гончар) [Вихованець 1993, с. 26–27]. Погляди І. Р. Вихованця розвинуто в лінгвістичних студіях А. П. Загнітка, де проаналізовано речення з опосередкованими складниками. Опосередкований синтаксичний зв'язок, на думку А. П. Загнітка, притаманний другорядним членам речення, пов'язаним із реченневою структурою опосередковано, через наявність ще одного члена речення, напр.: *Хлопці стояли неподалік, під деревами* ← *Хлопці стояли неподалік* + *Хлопці стояли під деревами*. «Опосередковані компоненти речення є результатом згортання

окремих самостійних речень у компоненти реченнєвої структури за рахунок редуції тотожної семантики. Загалом до опосередкованих членів речення можна віднести такі, що характеризують 1) або повторним значенням, 2) або уточненням» [Загнітко 2001, с. 239]. Автор констатує, що статус таких синтаксичних одиниць до цього часу є нез'ясованим, оскільки одні з них розглядають у складі відокремлених членів речення, інші – у складі однорідних членів речення, а ще інші кваліфікують як прикладки. А. П. Загнітко витлумачує уточнення на основі синтаксичних критеріїв і виокремлює такі ознаки: 1) безсполучниковий зв'язок членів ряду, 2) обов'язкова відокремлювальна інтонація, яка зв'язує другий член із першим і є єдиним показником відношень між ними. З-поміж основних функцій уточнення ним виокремлено: «1) обмеження (звуження обсягу позначуваного поняття або власне-уточнення): *Засідання гуртка відбудеться десятого квітня, о 18 годині*; 2) конкретизація (перший член характеризується неозначеним значенням): *Швидко, за декілька секунд, оглянули всі місцеві особливості, визначили напрями їх розвитку*; сюди ж належать уточнювальні обставини при займенникових прислівниках: *Тут, біля озера, завжди віяло прохолодою*; 3) додатково-уточнювальне значення (другий член, уточнюючи попередній, водночас розвиває думку у новому напрямі): *Приїхав Остап додому в неділю, годині о сьомій вечора* (В. Підмогильний)» [Загнітко 2001, с. 241].

У лінгвістичних студіях статус уточнювальних конструкцій витлумачуваний неоднозначно. Можна виокремити такі підходи в аналізі уточнювальних і пояснювальних членів речення: 1) уточнення й пояснення – самостійні категорії [Валгина 1973; Вихованець 1993; Вінтонів, Аксьонова 2018; Галкина-Федорук 1958; Загнітко 2001; Летучева 1971; Розенталь 1976]; 2) використовують одну із категорій (уточнення або пояснення), про існування іншої навіть не ставиться: а) уточнення, уточнювальні члени [Бабайцева 1987; Скобликова 2006 та ін.]; б) пояснення, пояснювальні конструкції [Кирпичникова 1976 та ін.]; 3) поняття не розмежовують, а вживають подвійний термін *уточнювально-пояснювальні конструкції* [Прокопович 1966; Крючков, Максимов 1969 та ін.]; 4) уточнення й пояснення розмежовують як вид і підвид

[Прияткина 1983; Шведова 1964]; 5) уточнення й пояснення – поняття різнопланові [Поспелов 1990].

На нашу думку, ці синтаксичні одиниці доцільно розмежовувати. На лексичному рівні уточнювальні компоненти співвіднесені з різними денотатами, тоді як пояснювальні – зі спільним денотатом. У комунікативному аспекті уточнювальні компоненти позначають різних референтів, на відміну від пояснювальних структур, які співвіднесені з одним референтом. Крім того, можливі й різні засоби зв'язку аналізованих структур:

– сполучникові засоби й прийменники в уточнювальних конструкціях, пор.: *21 листопада стали відомими **результати** конкурсу на зазначену посаду, а точніше – їх відсутність* (Дзеркало тижня, 07.12.2019); *Паша вилізає назовні й дивиться на південь, в сторону лісу* (С. Жадан);

– сполучники та їхні функційні аналоги для пояснень, пор.: *Сцени ревнощів, що час від часу вдираються в таборище з буйною силою, дехто пов'язує з недремністю колишнього сількора Ока, проте Мина це рішуче відкидає, анонімок він, мовляв, не пише, хоча й любощів позащлюбних, **тобто** стрибання в гречку, покривати не збирається* (О. Гончар);

Отже, уточнювальні й пояснювальні синтаксичні одиниці мають структурні, семантичні та граматичні відмінності, що дає підстави визнати їх самостійними синтаксичними категоріями.

1.5.4. Вставні та вставлені компоненти в структурі речення

Вставні та вставлені компоненти є об'єктом вивчення, починаючи з граматик ХІХ ст. [Греч 1827, с. 209; Востоков 1831, с. 184; Буслаєв 1875; Осадца 1876; Овсянко-Куликовський 1912, с. 292; Шапиро 1935, с. 22; Пешковский 1956, с. 371–372; Шахматов 1941, с. 265; Щерба 1948, с. 61 та ін.]. Зокрема М. Осадца подає приклади речень, що входять до складу головної частини складного речення й можуть бути опущені без порушення змісту: *положення втручені або межиметні* [Осадца 1876, с. 206].

Автори, аналізуючи граматичний і смисловий зв'язок з іншими членами речення, дійшли висновку, що вставні та вставлені компоненти «не входять до речення», тому що не узгоджувані, не керовані і не прилеглі. Своєрідність граматичної позиції вставних слів пояснювана тим, що вони є «скороченими» за своїм змістом реченнями, з'явилися в результаті скорочення або недоговорювання «реальних» речень, і ніби вставлені в інше речення без будь-якого граматичного зв'язку. Тому багато дослідників вважає, що вставні та вставлені слова можуть бути опущені «без порушення змісту».

Розгляд цих синтаксичних компонентів продовжено в працях початку ХХ ст. Дослідники послуговуються терміноодинацями: *реченя вставлені* [Коцовський 1912, с. 87], *вводні слова* [Нечуй-Левицький 1914, с. 28], *вкидні слова, речення* [Залозний 1917, с. 52], *вставне* [ГТП 1917, с. 11], *вставні слова / речення* [Курило 1921, с. 32; Каганович 1935, с. 23].

Вставні та вставлені компоненти проаналізовані в роботі А. Г. Руднева [Руднев 1959, с. 116–147]. На відміну від своїх попередників, він до проблеми вставних та вставлених слів, конструкцій підходить своєрідно, виступає проти традиційного позбавлення таких синтаксичних одиниць статусу члена речення. Доводить, що вони є повноправними членами речення, що мають взаємозв'язок з іншою частиною речення й кваліфікує його як «співвідносний зв'язком» [Руднев 1959, с. 123].

У складі простих речень української мови відповідно до певного комунікативного завдання можуть функціювати специфічні одиниці (за структурою вони являють собою слова, словосполучення та цілі речення), що не вступають із членами цього речення в граматичні зв'язки (стоять поза граматичними зв'язками, наявними в них) – тобто не утворюють із ними мінімальних непередикативних смислово-граматичних одиниць – словосполучень. Використання таких граматично не пов'язаних з основним реченням компонентів (поряд з іншими засобами) детермінує наявність

у синтаксичній системі української мови окремого класу монопредикативних синтаксичних одиниць – простих ускладнених речень. Ці засоби синтаксичного ускладнення простого речення не зумовлені валентністю предиката: вони не пов'язані жодним із видів синтаксичних відношень з рештою слів і, як наслідок, не підлягають кваліфікації як члени речення [УГ 1986, с. 307]. Л. О. Кадомцева визначає їх як «синтаксично ізольовані частини речення». Авторка зауважує: «Поряд із членами речення, які входять до складу загальної внутрішньо-синтаксичної структури речення, пов'язуючись між собою в словосполучення за допомогою синтаксичних зв'язків узгодження, керування й прилягання, у межах простого речення можуть виявитися повнозначні частини висловлення, які, хоч і належать до речення за своїм змістом, синтаксично не пов'язуються з жодним членом речення і, таким чином, залишаються поза синтаксичними зв'язками між членами речення. Такі лексичні компоненти речення як окремі слова чи словосполучення або й речення не можуть бути віднесені до жодного з типів членів речення і тому взагалі не можуть уважатися членами речення. Найдоцільніше назвати їх синтаксично ізольованими частинами речення» [Кадомцева 1972, с. 224]. До таких утворень дослідниця зараховує й «вставні та вставлені слова, словосполучення і речення», вирізняючи з-поміж них вставлені речення [Кадомцева 1972, с. 231], які, щоправда, не отримують витлумачення як такого. Відтоді теорію вставлень постійно оновлювали, розбудовували, а подекуди й модифікували.

Дослідження вставних та вставлених конструкцій вимагає аналізу як класичних, так і сучасних підходів до інтерпретації основних категорій простого ускладненого речення, зокрема праць Л. Є. Азарової [Азарова 2018], Ф. І. Буслаєва [Буслаев 1959], В. В. Виноградова [Виноградов 1986], А. В. Висоцького [Висоцький 1998], І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], М. О. Вінтоніва [Вінтонів 2003], О. Х. Востокова [Востоков 1831],

К. Г. Городенської [Вихованець, Городенська, Русанівський 1983], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 2009], А. П. Загнітка [Загнітко 2011], Л. О. Кадомцевевої [Кадомцева 1972], М. А. Карпенка [Карпенко 1962], Б. М. Кулика [Кулик 1965], А. І. Мамалиги [Мамалига 1997], А. К. Мойсієнка [Мойсієнко 2009], Д. М. Овсянико-Куликовського [Овсянико-Куликовський 1912], З. П. Олейник [Олейник 2002], А. Ф. Прияткіної [Прияткіна 1990], О. Г. Руднева [Руднев 1959], Є. П. Седуна [Седун 1959], І. І. Слинька [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994], О. М. Турчака [Турчак 2011], М. М. Шанського [Галкіна-Федорук, Горшкова, Шанский 1958], А. Б. Шапіро [Шапіро 1957], К. Ф. Шульжука [Шульжук 2004] та багатьох інших.

У лінгвістиці можна зафіксувати низку термінів на позначення досліджуваних мовних одиниць, зокрема: *вставні слова, вставлені конструкції, вставлено-модальні слова, вставлені звороти, вставлені одиниці, вставлені елементи, вставлені компоненти, вставлені речення, прагматичні вставки, внесення* тощо. Принагідно зауважимо, що в зарубіжному синтаксисі зазначені одиниці не розмежовано, а об'єднано назвою парентези.

Вставні та вставлені конструкції цікавлять науковців передусім із погляду 1) їхнього особливого статусу, факультативного характеру, структурної організації, позиції в реченні, способу входження до базового речення (В. В. Виноградов [Виноградов 1986], І. Р. Вихованець [Вихованець 1993], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 2009], П. С. Дудик [Дудик 2002], А. П. Загнітко [Загнітко 2011], Л. О. Кадомцева [Кадомцева 1972], В. І. Кононенко [Кононенко, Кадомцева, Мацько 1992], Б. М. Кулик [Кулик 1965], А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009], І. І. Слинько [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994] та ін.); 2) їхньої семантики (О. В. Галайбіда [Галайбіда 2009], В. І. Грицина [Грицина 1996], А. П. Загнітко [Загнітко 2011], М. Я. Плющ [Плющ 1976], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004] та ін.); 3) інтонування цих

одиниць (М. Я. Плющ [Плющ 1976]); 4) специфіки пунктуаційного виділення (В. В. Жайворонок [Жайворонок 1980]); 5) комунікативного й текстового потенціалу (А. І. Мамалига [Мамалига 1997], З. П. Олейник [Олейник 2002] та ін.). Попри такий значний науковий доробок окремі питання залишаються не до кінця з'ясованими.

1.5.4.1. Історія вивчення вставних одиниць

Серед вставних компонентів, що функціують у різних стилях мовлення, виокремлюють як однокомпонентні, так і багатокомпонентні одиниці, тобто такі, що можуть функціювати і як окремі слова, і як словосполучення, і як речення. Поняття *вставні слова, вставні словосполучення й вставні речення* мовознавці здебільшого об'єднують в одну категорію – *вставні конструкції* [Коваль 1970, с. 93–94]. А. П. Коваль зазначає, що «підставою для такого об'єднання може бути той факт, що, розрізняючись структурно, ці три різновиди дуже близькі функційно, і як вставні слова, словосполучення, так само й вставні речення перебувають у смислового зв'язку з усім реченням або одним його членом; усі вони виражають досить вузьке, проте постійне коло значень, які начебто накладені на зміст основного складу всього речення або одного з його членів» [Коваль 1970, с. 94].

Явище вставності, поширене в багатьох мовах світу, з різною активністю вживане в усіх стилях мови, в обох її формах – в усній і писемній. Науково-лінгвістичне вивчення вставності більш-менш системно розпочате в русистичі з 20-х років XIX ст. Починаючи з праць XIX ст., у мовознавстві порушували питання щодо функціонування вставних категорій, які на той час розглядали залежно від вихідних методологічних позицій. Натяки на особливий тип «втручання» можна побачити ще в праці О. М. Огоновського, який у своїй «Граматике русского языка для школ среднихъ» поділив «втручені» одиниці на два типи: 1) вислови, що вставлені в підрядне речення, напр.: *Злість, кажуть, сатані сестриця* (І. Котляревський) ← *Кажуть, що злість сатані сестриця,*

2) вислови, що вставлені в складне речення, напр.: *Сама не зна (бо причинна), що такеє робить* (Т. Шевченко) [Огоновський 1889, с. 173]. В. І. Сімович у «Граматичі української мови: для самонавчання та в допомогу шкільній науці» стверджує, що такі конструкції «до самого речення не належать, вони немов самі для себе творять речення» [Сімович 1918, с. 382], тому їх і відділяють пунктуаційно (до цієї ж класифікаційної групи автор зараховує і вставлені конструкції, не розмежовуючи їх). І. І. Огієнко підтримує такий погляд і кваліфікує вставні слова й вставні речення разом із вигуками та вигуковими прислівниками як «компоненти речення, не пов'язані з органічними членами речення», «уведені до нього, щоб надати здебільшого емоційного характеру» [Огієнко 1938, с. 175]. Суперечливою, на наш погляд, є концепція Д. М. Овсянико-Куликовського, який у дослідженні вставних одиниць поєднав і морфологічний, і синтаксичний плани аналізу, вирізнівши такі одиниці: а) вставні слова; б) вставні вирази; в) вставні прислівники та інші обставинні вислови. На жаль, у його працях не знаходимо пояснення, чому *само собой* – вставне слово, *одним словом* – вставний прислівник [Овсянико-Куликовський 1912, с. 293].

Більш системний розгляд явища вставності можна простежити в роботах М. І. Греча, який власне й увів поняття «вставні слова» до наукового обігу. Дослідник висновковує, що ці одиниці перебувають «поза реченням», оскільки з іншими членами не поєднуювані жодним із видів зв'язку – ані узгодженням, ані керуванням, ані приляганням; не відповідають на жодне з питань, які звичайно ставлять до членів речення [Греч 1827, с. 234]. О. О. Шахматов також підкреслює граматичну ізольованість вставних слів і розглядає їх як наслідок зливання речень, зазначаючи, що аналізовані одиниці «є редукованими за своїм змістом реченнями» [Шахматов 2001]. Варто звернути увагу на той факт, що дослідник, на відміну від своїх попередників, акцентує увагу не тільки на семантиці вставних слів, а й на їхній синтаксичній характеристиці, зокрема виокремлює два типи вставних конструкцій: 1) такі, що беруть свій початок з односкладних речень – означено-особових, безособових, інфінітивних,

прислівникових, підметових; 2) такі, що беруть свій початок із двоскладних речень – узгоджених чи неузгоджених [Шахматов 2001, с. 266].

У лінгвістичних судіях немає однастайності в міркуваннях учених щодо граматичної сутності вставних одиниць. Існують різні погляди на природу аналізованого явища: морфологічний і синтаксичний. Прихильниками першої концепції є О. Х. Востоков [Востоков 1831], Л. А. Булаховський [КСУЛМ 1951] та ін. На переконання О. Х. Востокова, вставні одиниці своїм походженням зумовлені послабленням семантики прислівника, дієслова, числівника й розвитком у деяких словах названих частин мови своєрідного модального значення у висловлюваній мовцем думці: значення впевненості чи невпевненості мовця в комусь, у чомусь і подалі [Востоков 1831]. Говорячи про різне походження вставних конструкцій («хоч основна маса вставних слів формується з уламків вставних речень, але можуть вони формуватися і з прислівників»), Л. А. Булаховський звертає увагу на динамічну природу витворення категорійного значення вставного слова, похідного від прислівника, – йдеться про «ряд проміжних стадій, коли прислівник, перетворюючись у вставне слово, поступово відривається від того слова, до якого він прилягав, і починає обслуговувати все речення» [Курс СУЛМ 1951, с. 134].

Інший погляд – синтаксичний, започаткований Ф. І. Буслаєвим, подальше обґрунтування й поглиблення знайшов у пізніших дослідженнях синтаксистів (О. М. Пешковського [Пешковский 1956], О. О. Потєбні [Потєбня 1958], Г. О. Золотової [Золотова 1982], І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], Є. В. Кротевича [Кротевич 1959], С. В. Шевчук [Шевчук, Кабиш, Клименко 2011], К. Ф. Шульжука [Шульжук 2004], А. П. Загнітка [Загнітко 2011], П. С. Дудика [Дудик 2002] та ін.). Ф. І. Буслаєв одним із перших звернув увагу на формальну незалежність вставних конструкцій від основної реченневої структури. Автор наголошує, що в синтаксичній конструкції *«Наші предки, здається, мали надто обмежене поняття про живопис»* «речення *здається* не перебуває в очевидному граматичному зв'язку з тим, у яке воно вставлене» [Буслаєв 1959, с. 281]. Генетично вставне слово, походючи з колишнього

речення, можна вважати колишнім вставним реченням, уживаним без усякого видимого граматичного зв'язку з тією частиною речення, яка утворена з членів речення чи навіть одного члена речення. За переконанням ученого, таке походження мають вставні слова й навіть сполучення слів на зразок *ведь, знать, де, дескать, пускай, должно быть* і под. [Буслаев 1959, с. 285]. На його думку, вставні одиниці є результатом скорочення, стягнення або вставлення в реченнях певних різновидів колишніх речень або їхніх частин. Уставлення речень відбувається на основі підрядності, тобто замість складнопідрядного речення утворюється просте із вставним словом [Буслаев 1959, с. 236].

Ідея Ф. І. Буслаєва про те, що вставні слова утворені із самостійних речень, знайшла відгук у наукових студіях інших мовознавців. Зокрема О. О. Потебня в праці «Из записок по русской грамматике» окреслив погляд на вставні слова як на редуковані речення і з'ясував етимологію ряду вставних слів [Потебня 1958, с. 395]. Варто наголосити, що свого часу й О. Н. Синявський зацентрував увагу на тому, що вставні компоненти (слова чи певні словосполучення) розташовані ніби поза реченням, вони не пов'язані з іншими словами жодним із трьох способів предикативного зв'язку [Синявський 1941, с. 303].

Поглиблюючи вчення про категорію вставності, О. М. Пешковський з-поміж вставних конструкцій виокремив вставні слова й вставні словосполучення, акцентуючи увагу на тому, що вони не є членами речення й не пов'язані з ним граматичним зв'язком. Зазначені одиниці автор поділив за значенням на три розряди: 1) зі значенням ставлення мовця до тієї чи іншої думки; 2) із значенням адресата висловлювання; 3) зі значенням відношення до попередньої чи наступної події [Пешковский 1956, с. 372]. Проте В. В. Виноградов зауважує, що в дослідженні О. М. Пешковського «питання про генезис вставних слів і словосполучень механічно змішується з питанням про їхні функції», у результаті чого аналіз вживання вставних слів є «поверховим і одностороннім» [Виноградов 1972, с. 572.].

Є. В. Кротевич називає вставні слова супутніми членами речення [Кротевич 1959]. Г. О. Золотова також не зараховує аналізовані одиниці до членів речення, а вважає їх лиш ускладнювачами моделі речення, що не входять до її модифікації [Золотова 1982]. У сучасних наукових студіях автори теж справедливо висновковують, що вставні конструкції не можуть бути членами речення, оскільки не відповідають на жодне питання й не з'єднані з іншими членами підрядним чи сурядним зв'язком (К. Г. Городенська [Городенська 1991], П. С. Дудик [Дудик 2002], А. П. Загнітко [Загнітко 2011], І. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009], С. В. Шевчук [Шевчук, Кабиш, Клименко 2011], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004] та ін.). Водночас І. Р. Вихованець розглядає зв'язок вставних конструкцій із реченнями як однобічний (односпрямований), «який становить різновид підрядного зв'язку»: «членування речення на опорний і залежний компоненти, характерне для підрядного зв'язку, іде по лінії «речення – вставне слово, звертання, вигук» [Вихованець 1975].

Існує протилежна думка вчених щодо статусу вставних конструкцій. Деякі науковці вважають, що зазначені одиниці є таким самим членом речення, як і інші (М. Шанський [Галкина-Федорук, Горшкова, Шанский 1958], І. І. Мещанинов [Мещанинов 1978], О. Г. Руднев [Руднев 1959] та ін). Стосовно такого тлумачення певні застереження висловив М. М. Шанський. Учений, розглядаючи питання вставності, постулює, що вставні слова й сполучення, перебуваючи в реченні, являють собою такий самий обов'язковий його компонент, як і звичайний член речення [Галкина-Федорук, Горшкова, Шанский 1958, с. 124]. І. І. Мещанинов назвав аналізовані конструкції вставними відокремленими членами речення суб'єктивного ставлення [Мещанинов 1978, с. 186]. Учений окреслював, що за своїм смисловим оформленням вони перебувають «у безпосередніх відношеннях до основної думки загального контексту», і в такому аспекті, є хоч і відокремленими, але все ж членами речення [Мещанинов 1978, с. 226].

За інтерпретацією О. Г. Руднева, зв'язок вставної конструкції з іншою частиною речення має специфічний характер, який граматично виражений фактом включення до складу речення й «сусідством» головних слів із залежним членом речення [Руднев 1959, с. 178]. Дослідник постулює, що речення із вставними компонентами являють собою єдність, кожен компонент якої виконує певну семантико-синтаксичну функцію. Автор зараховує вставні слова до членів речення, бо, на його думку, вони пов'язані з реченням особливим зв'язком – співвідносним [Руднев 1959, с. 123].

Ми поділяємо думку тих учених, які вважають вставні конструкції ізольованими від речення з формально-граматичного погляду.

Як уже було зазначено, Ф. І. Буслаєв запровадив поняття про вставні речення, Д. М. Овсяннико-Куликовський і О. М. Пешковський замінили це поняття на вставні слова й сполучення слів. В академічній граматиці російської мови за ред. В. В. Виноградова аналізовані конструкції були об'єднані назвою – вставні слова, сполучення слів і речення. Утім таке ранжування вставних конструкцій є досить умовним і здійснюваним не стільки за справжньою будовою вставних одиниць, скільки за їхнім обсягом.

Послідовне розмежування об'єктивного й суб'єктивного смислу речення висвітлює справжній статус вставних слів як таких, що становлять супровідний компонент речення й повинні визначатись як витворювані, а не відтворювані реченнєві величини. Подібна думка розвинута й авторами «Русской грамматики 1980»: *вставні конструкції (слова, словосполучення, речення)* – особливі лексико-синтаксичні засоби вираження суб'єктивної модальності, які не входять до складу речення, є формально й функційно ізольованими, а синтаксичні зв'язки з будь-яким членом речення у вставних конструкціях відсутні [РГ 1980, с. 229]. Тому вставні слова однозначно кваліфікують як носії суб'єктивного смислу речення. Вони введені в речення з метою вираження суб'єктивної оцінки мовцем тих чи інших подій, станів, не змінюють основного об'єктивного плану речення, а надають йому

особливого забарвлення, забезпечуючи корелятивність із суб'єктивним планом [Загнітко 2011, с. 574].

Зрештою мало хто з учених-лінгвістів залишив поза увагою проблему вставності. Різний за обсягом аналіз вставних конструкцій поданий у підручниках і посібниках середньої й вищої школи, методичних рекомендаціях, наукових студіях тощо.

Загальнотеоретичний огляд вставних одиниць знаходимо в праці «Курс сучасної української літературної мови». Б. М. Кулик пропонує дефініювати вставні конструкції як такі окремі слова, групи слів і цілі речення, що вставлені в речення для того, щоб показати певне суб'єктивне ставлення того, хто говорить, до висловлюваних ним думок, подати їхню оцінку чи зауваження з приводу сказаного [Кулик 1965, с. 169]. І. І. Слинько та інші автори «Синтаксису сучасної української мови: проблемні питання» окреслюють вставні компоненти як «такі форми, які вводяться в речення на семантико-комунікативному рівні для вираження ставлення до повідомленого з погляду його ймовірності чи неймовірності, емоційної оцінки, ступеня звичайності, способу оформлення думок, активізації співрозмовника тощо». Дослідники наголошують, що вставні слова надають значенню основного речення додаткового відтінку, це означає, що вони за змістом пов'язані з ним. Про цей зв'язок свідчить «сам факт розташування вставних слів у межах того чи іншого речення, а також інтонаційне об'єднання порівняно з усім текстом» [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 378].

Заслуговує поцінування думка Н. В. Гуйванюк, яка, аналізуючи висловлення із вставно-модальними компонентами в плані синтаксичної номінації, висновковує про їхню двопланову інформативність, про тісну єдність диктуму ій модусу в структурі речення. Висловлення із вставними конструкціями, на думку авторки, містять, крім пропозиційної семантики повідомлення про реальну подію, факт, фрагмент чи ситуацію об'єктивної дійсності, ще й «власну пропозицію мовця», його ставлення до висловленого [Гуйванюк 1999, с. 256].

Досить детально вставні конструкції розглядані в працях П. С. Дудика [Дудик 2002, с. 182–243], С. Г. Ільєнка [Ільєнко 2009, с. 221–222], Г. О. Козачук [Козачук 2008, с. 365], А. К. Мойсієнка [Мойсієнко 2009, с. 127], К. Ф. Шульжука [Шульжук 2004, с. 166–171], І. П. Ющука [Ющук 2004, с. 556] та ін.

Крім структурного, функційного, позиційного аналізу вставних конструкцій, учені наголошували й на важливості інтонації в реченнях з аналізованими одиницями: «вставні слова вимовляються з особливою інтонацією, наче впівголоса» [Ковалів 1946, с. 118]; «при вимові вони отримують особливий темп (частіше – більш швидкий)» [Богородицький 1935, с. 240]. В. В. Виноградов висновковує, що при всій інтонаційно-смісловій своєрідності вставних компонентів («утворюють мовби другий шар модальних значень у смисловій структурі висловлення»), вони не лиш виокремлювані, але й включені до складу речення саме завдяки інтонуванню, поєднуючись із цілісною реченнєвою структурою чи окремим членом речення [Виноградов 1972, с. 70.] Н. П. Плющ характеризує інтонаційно-синтаксичний зв'язок вставних конструкцій із реченням за інтонаційними ознаками. «Про цей зв'язок свідчить сам факт розташування вставних слів у межах того чи того речення, а також інтонаційне об'єднання порівняно з усім текстом» [Плющ 1976, с. 12]. Отже, інтонаційно-смісловий зв'язок є визначальним у синтаксичних конструкціях зі вставними словами, словосполученнями, реченнями.

Увага дослідників на історії вивчення вставних одиниць сконцентрована впродовж тривалого часу, оскільки це питання виявилось доволі складним і багатоаспектним. Науковці зосередились на сутності вставності, функціонуванні вставних одиниць, їхньому аналізі та семантиці, співвідношенні їх із частиною речення тощо. У нашому дослідженні *вставними конструкціями* вважаємо такі, що введені в речення на семантико-комунікативному рівні з метою вираження ставлення мовця до повідомлюваного. З формально-граматичного погляду зазначені синтаксичні одиниці є ізольованими

від речення; з комунікативного – вони не змінюють основного модального значення речення, а пояснюють його, надаючи особливого забарвлення.

1.5.4.2. Становлення вчення про вставлені одиниці

Вставлені одиниці як самостійну синтаксичну категорію, на відміну від вставних, тривалий час не розглядали в лінгвістиці. Спочатку їх зараховували до складу вставних, тобто таких одиниць, основною ознакою яких була відсутність синтаксичних зв'язків з реченням, до складу якого вони входили, а також особлива інтонація включення. Відокремлення зазначених конструкцій відбулося лиш наприкінці 50-х – на початку 60-х років ХХ ст. Увага дослідників зосереджена на розмежуванні вставних та вставлених одиниць, на сутності вставлення, співвідношенні і зв'язку з основним складом речення, їхній структурі, функційно-стилістичних виявах, аналізі семантики, синтаксичній будові, пунктуаційному виділенні тощо. Проте єдиної думки в розумінні зазначеного синтаксичного явища наразі ще не досягнуто.

При аналізі вставлених конструкцій у словниках і лінгвістичних роботах можна відзначити термінологічне різноманіття. Виокремлюють такі поняття, як *вставлені конструкції, вставлено-модальні слова, вставлені звороти, вставлені одиниці, вставлені елементи, вставлені компоненти, вставлені слова, вставлені словосполучення, вставлені речення, вставлені речення, прагматичні вставки, категорія вставленості, внесення* тощо. Найбільш поширеним поняттям є *вставлена конструкція*. У заявленій роботі зазначені терміни використовуємо як синонімічні й взаємозамінні.

Одним із перших звернув увагу на «вставлені із сусіднього речення слова» О. О. Шахматов, власне й увівши термін «вставлені речення» до лінгвістичного вжитку [Шахматов 2001, с. 273]. Автор постулює, що «у складі речення можуть опинитися слова, які знаходять для себе місце в попередньому або в наступному реченні, між тим, як у цьому реченні вони можуть виявитися зайвими або такими, які не виправдовуються змістом

речення: <...> *Здравствуйте, молодые люди (Гости встают и кланяются)...*» [Шахматов 2001, с. 364].

Пізніше В. В. Виноградов докладно студіював вставлені конструкції в межах формально-граматичної структури, наголосивши на тому, що вони не мають синтаксичних зв'язків із членами речення й розташовані ніби в іншій граматичній площині порівняно з іншими елементами висловлення [Виноградов 1986]. Дослідник схарактеризував основні структурні й функційні вияви вставленості, визначив зміст цього поняття та широко проілюстрував вставлені конструкції.

Історію становлення вставлених конструкцій проаналізовано й у працях А. В. Висоцького [Висоцький 1998, с. 218–223], на необхідності розмежування вставних і вставлених одиниць наголошував А. Б. Шапіро, який зараховував до вставлених конструкцій «слова, групи слів, речення або навіть групи речень, які мають особливу функцію – додаткового зауваження, що раніше не передбачалося до включення в основну тканину речення, зауваження» [Шапіро 1948, с. 63].

Проте існує й протилежний погляд щодо розмежування вставних та вставлених конструкцій. Зокрема О. Г. Руднев фактично заперечує категорію вставленості й зазначає, що чіткої межі між вставними й вставленими не існує [Руднев 1959, с. 123]. Є. П. Седун, проаналізувавши смислове наповнення й призначення вставних і вставлених одиниць, їхню інтонацію, також наполягає на тому, що «вставні» та «вставлені» речення не можуть бути принципово розмежовані ані за конструктивно-синтаксичним, ані за інтонаційним оформленням» [Седун 1959, с. 187]. Розмежування між ними, за окресленням дослідника, можливе лиш до певної міри й не виключає об'єднання цих понять у синтаксичній категорії більш широкого обсягу. Цікавим є спостереження М. А. Карпенка про те, що вставлені одиниці близькі до відокремлених членів речення: «... специфіка вставлених сполучень слів, порівняно з ... останніми полягає перш за все в додатковому, уточнювальному значенні вставлень (для відокремлених членів речення необов'язковому, а для деяких їх типів

взагалі неможливого) і в більшій синтаксичній самостійності, яка притаманна їм» [Карпенко 1962, с. 73]. Зазначені вище погляди, як на нас, є не зовсім коректними й потребують уточнення.

Поглиблює питання вивчення вставлених одиниць А. Ф. Прияткіна. Дослідниця сповідує, що до визначення функції вставлення можна йти як від структури речення, так і від структури висловлення: «З погляду структури речення, вставлення – це такий компонент, який не включений у позиційну й синтагматичну структуру речення, тобто він не відповідає ознаці члена речення, граматично так чи так пов'язаного з іншими членами, його не можна визначити ані як сурядний, ані як підрядний. З погляду висловлення, вставлення – це його факультативна частина. Вона має цінність, але як додаткова інформація, відсутність якої не може вплинути ані на зміст, ані на структуру висловлення» [Прияткіна 1990, с. 159]. Думка про факультативність аналізованих синтаксичних одиниць знаходить підтвердження і в інших наукових студіях, у яких наголошено, що вставлені конструкції можуть загалом не мати граматичного зв'язку з основним реченням, тобто виступати як «чужорідне тіло» в складі основного речення [Розенталь, Теленкова 1976, с. 65]; можуть бути оформлені як члени речення або як «підрядні частини речення» «зі збереженням синтаксичного зв'язку», але «виключені з його складу» [Валгіна 2010, с. 252];

С. О. Глушакова проблему вставлених конструкцій у сучасній лінгвістиці подає в двох аспектах: семантико-граматичному (визначення функційно-семантичної природи вставлених конструкцій, встановлення характеру їхнього зв'язку з основним складом висловлення) та стилістичному (характеристика семантико-стилістичних функцій вставлених конструкцій у певному функційному стилі мови) [Глушакова 1985, с. 154–162]. Питання про співвідношення вставлень із текстом порушує В. А. Шаймієв. Автор наголошує на властивості вставлених конструкцій переводити зміст висловлення на інший, порівняно з основним контекстом, ярус, що дає змогу поєднувати в тексті не тільки різні типи мовлення, але й різні типи розповіді.

Речення, які мають у своєму складі вставлену конструкцію, – це «проекція в писемний текст результату взаємодії декількох висловлень (висловлення розуміється в широкому значенні), коли одні з них пояснюють, уточнюють інші й поєднані з ними асоціативно-змістовими зв'язками» [Шаймиев 1981, с. 81]. Це дає можливість, на думку науковця, використовувати зазначені синтаксичні одиниці в тексті для створення «ситуацій контрасту» [Шаймиев 1981, с. 87].

У лінгвоукраїністиці досліджувана категорія також не залишилась поза увагою науковців. Природа вставних і вставлених конструкцій була об'єктом вивчення багатьох мовознавців, а саме: 1) вивчення особливого статусу, факультативного характеру, структурної організації, позиції в реченні – Л. Є. Азарова [Азарова 1918], І. Р. Вихованець [Вихованець 1993], В. І. Грицина [Грицина 2002], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1999], П. С. Дудик [Дудик 2002], А. П. Загнітко [Загнітко 2011], Л. О. Кадомцева [Кадомцева 1985], Б. М. Кулик [Кулик 1965], М. Ф. Кобилянська [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994], А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004]; 2) семантика вставних і вставлених одиниць – А. П. Загнітко [Загнітко 2011], А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009], І. І. Слинько [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004]; 3) інтонування зазначених одиниць – Д. І. Журченко [Журченко 1976], М. Я. Плющ [Плющ 1976], І. П. Ющук [Ющук]; 4) особливості пунктуаційного виділення вставних і вставлених конструкцій – Г. О. Козачук [Козачук 2008], А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009], І. П. Ющук [Ющук 2004]; 5) комунікативний і текстовий потенціал зазначених одиниць – М. О. Вінтонів [Вінтонів 2013а], А. І. Мамалига [Мамалига 1997], О. М. Турчак [Турчак 2011]; 6) стилістичний потенціал вставних і вставлених конструкцій – О. В. Галайбіла [Галайбіда], В. І. Грицина [Грицина 1996], М. Н. Дорошенко [Дорошенко], І. В. Житар [Житар 2014], А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009] та ін.

Поняття «вставлені одиниці» запроваджує в україністиці Б. М. Кулик. Вставленими він називає слова, сполучення слів і речення, які «виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які поповнюють,

уточнюють, розвивають зміст висловлення, указуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формування думки» [Кулик 1965, с. 175]. І. Р. Вихованець наголошує, що вставлені конструкції «створюють враження незапланованих заздалегідь повідомлень або доповнень до основної думки речення» [Вихованець 1992, с. 193], а Н. В. Гуйванюк вважає, що такі синтаксичні одиниці «підказуються обставинами мовлення, психологічним ходом думок мовця тощо» [Гуйванюк 1999, с. 258].

У традиційному вченні панівним є погляд щодо чужорідності вставлених конструкцій, відсутності синтаксичного зв'язку із структурою речення-висловлення. Їхня чужорідність полягає в тому, що вони нібито не вступають у граматичний зв'язок з іншими членами речення, бо не відповідають на логічні запитання, які ставлять від інших членів речення, а також в ізольованості позиції, інтонаційному та граматичному виокремленню їх у складі речення [Житар 2014, с. 236–240]. Представники цього погляду вважають, що вставні одиниці «розташовані ніби поза реченням»; «вони немов самі для себе творять речення»; «не пов'язані з іншими з іншими словами жодним із трьох способів предикативного зв'язку» [Сімович 1918, с. 382; Огієнко 1938, с. 175; Синявський 1941, с. 303.].

На відміну від зазначеного вище погляду, у мовознавчих студіях побутує й протилежний. Значна частина дослідників вважає, що аналізовані синтаксичні одиниці так чи так граматично пов'язані з базовим реченням [Щеболева 1971; Пономарів 1992; Почтенна 1976]. І. І. Щеболева вважає, що характер зв'язку вставлених конструкцій з основним реченням визначає їхню різноманітну синтаксичну будову. Дослідниця об'єднує вставлені конструкції в два структурні типи: 1) такі, що не перебувають ані в сурядному, ані в підрядному зв'язку з реченням; 2) такі, що дублюють оформлення членів речення або частин складного речення [Щеболева 1971, с. 102]. Т. Г. Почтенна констатує, що вставлені конструкції можуть: 1) пов'язуватися з усім реченням загалом або з певними словами; 2) перебувати з ними в синтаксичних зв'язках; 3) наділятися формою членів речення [Почтенная 1976, с. 130]. О. Д. Пономарів,

підтримуючи концепцію щодо наявності граматичного зв'язку між вставними компонентами та базовим реченням, окреслює, що аналізовані одиниці перебувають у синтаксичних зв'язках із цілим реченням або певним його компонентом [Пономарів 1992, с. 208]. І. В. Житар вважає, що залежно від наявності / відсутності формально вираженого узгодження з базовим реченням вставлені конструкції входять у нього: а) як граматично пов'язані (граматичні зв'язки вони імітують (повторюють)), пор.: *Екоменеджер повинен завчасно (до початку аудиту) підготувати пакет документів*; б) як граматично вільні (їх вживають у початковій формі, пор.: *М. Дюрас народилася в Індокитаї (теперішній В'єтнам)* [Житар 2014, с. 239]. І. І. Щеболева такі одиниці співвідносить із прикладками: «Як і прикладки, вони є носіями апозитивних відношень і в структурі речення набувають відтінку предикативності». Особливості синтаксичної будови вставлених конструкцій цього класифікаційного типу зумовлені нерозчленованим характером думки, яку вони передають. Називаючи об'єкт, такі вставлені конструкції натякають на цілісну думку, яка, проте, не була розгорнута до рівня вислову. Цей факт спричиняє компактність мовлення, що призводить до обмеження вживання вставлених конструкцій аналізованого типу тими мовними сферами, яким притаманна максимально можлива економія мовних засобів (науковий та публіцистичний стилі) [Щеболева 1971, с. 102–103].

Водночас заслуговує поцінування ще одна концепція щодо вставлених одиниць, специфіка якої впливає з дворівневої природи речення. Уважають, що вставлені конструкції – особливі синтаксичні одиниці мовлення, що належать до явищ комунікативно-синтаксичного рівня мови і разом зі звертанням, вставними словами, словосполученнями та реченнями, а також словами автора утворюють так звану інфраструктуру речення, одиницям якої властива не граматична, а ситуативно-смилова та суб'єктивно-модальна зорієнтованість на речення [Баранник 1993, с.13–18; Грицина 1996, с. 128–132]. «Вставлені конструкції виступають тут як актуалізатори смислового прирощення, ... вони є важливою частиною речення, проте не ізольовані

від нього, а тісно пов'язані з ним. Цей зв'язок не належить до жодного з традиційно відомих граматичних зв'язків. Це особливий тип синтаксичної організації...» [Баранник 1993, с. 13–18].

А. П. Загнітко зазначає, що крізь призму будови речення для вставленої конструкції притаманне «невключення» до позиційної та синтаксичної структур речення: це – компонент, у якого відсутні ознаки члена речення та який не можна визначити, не застосувавши прислівні підрядні або реченнєвотвірні зв'язки. Він перебуває в конструктивній площині, а його ознака – неможливість зняття пунктуаційних знаків. З позицій висловлення вставлена конструкція – його факультативна частина, цінність якої полягає в додатковій інформації, за відсутності якої зміст і структура висловлення залишаються незмінними [Загнітко 2011, с. 580]. Отже, призначення вставлених конструкцій – розширювати та збагачувати зміст висловлення.

За окресленням М. У. Каранської, існує два варіанти визначення певного компонента речення, маркованого на письмі відповідно комами або тире, які можуть мати подвійну класифікаційну характеристику: виступати або як вставлена конструкція (з виділенням усіх ознак), пор.: *Особливо жвава торгівля відбувалася через генуезькі та венеційські факторії – Кафу, Солдайю (Судак), Тану (Азов), Боспоро, Чіпріко, Чембало (Балаклава)*, або як відповідний член речення (з виділенням усіх формально-семантичних ознак), пор.: *Так, навіть на батьківщині демократії – у стародавній Греції – не всіх греків уважали варварами*. М. У. Каранська висновковує: «...якому відтінкові відношень читач надає перевагу, так і вирішує питання, і в тому немає ні помилки, ні похибки: суть дволика» [Каранська 1992, с. 149]. Нам імпонує думка про те, що вставлені синтаксичні конструкції – це факультативні компоненти речення, які перебувають у його конструктивній площині (проте не включені в його позиційну й синтаксичну структуру) й несуть у собі додаткову інформацію.

Цілком природною є думка Д. І. Журченка щодо впливу інтонації на характер речень із вставленими компонентами: «Думка, виражена

вставленою конструкцією, не збігається із загальною лінією розповіді, а чітко відмежовується від неї. Навіть слухове спостереження за живою мовою дає підстави говорити про особливий комунікативний характер речень із вставленими конструкціями, що знаходить своє відображення насамперед в інтонації речення. У живій мові інтонація відіграє важливу роль у відокремленні головних одиниць мови від елементів другорядного плану, серед яких вставлені конструкції займають значне місце» [Жученко 1976, 85].

І. В. Житар вважає, що інтонаційної, структурної й змістової самостійності вставленій конструкції може надавати сполучник, який займає ініціальну позицію [Житар 2014, с. 239].

У навчальній літературі із синтаксису вставлені конструкції здебільшого розглядають як граматичні одиниці трьох рівнів – вставлені слова, вставлені словосполучення і вставлені речення. Хоча, як зазначає А. К. Мойсієнко, у багатьох випадках такий розподіл далеко не відповідає функційно-прагматичній означеності вставленого компонента [Мойсієнко 2009, с. 164]. Автори «Синтаксису сучасної української мови: Проблемні питання» наголошують, що було б «логічніше вести мову про вставлені речення і вставлені поширювачі речення, бо за походженням і формою вставлені слова чи сполучення слів є не що інше, як колишні поширювачі речення, що зберегли їх форму» [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 397].

Вставлені одиниці є більш самостійними й більш віддаленими від суб'єктивно-модальних значень, характерних для вставних конструкцій. Чимало побіжних зауважень і асоціативних доповнень безпосередньо не пов'язані зі змістом основного повідомлення. Цікавою з цього приводу є думка В. В. Жайворонка щодо позиції вставлених компонентів у реченні. Автор зазначає, що структури із вставленими конструкціями оформлені «як специфічні складні речення інтерпозиційним або постпозиційним приєднанням» [Жайворонко 1980, с. 16–17]. Тобто однією з особливостей цих одиниць є те, що вони не можуть стояти на початку речення, оскільки особа, яка говорить, не може наперед уточнювати свої думки. Такий погляд підтримує

більшість дослідників (І. Р. Вихованець [Вихованець 1993], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 2009], А. П. Загнітко [Загнітко 2011], І. І. Слинко [Слинко, Гуйванюк, Кобилянська 1994], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004] та ін.). Водночас, за окресленням А. К. Мойсієнка, вставлені компоненти, співвідносні з окремим словом чи словосполученням (характеризовані переважно постпозиційністю щодо останніх), нерідко можуть також передувати пояснюваному виразу, пор.: *Він згадав про неї за два роки до своєї смерті, написавши (теж недрукований) вірш «Я кличу тебе»* (П. Загребельний) [Мойсієнко 2009, с. 163].

Поглиблюючи дослідження компонентів-ускладнювачів, А. П. Загнітко розрізняє два варіанти явищ, до яких застосовано термін «вставленість»:

- 1) факти письмового мовлення, у яких визначальну функцію відіграє пунктуація;
- 2) факти, у яких визначальну роль відіграє синтаксична структура.

Ці факти збігаються тільки частково. Щодо першого, то вставлена конструкція – це будь-яка частина тексту, вміщена в дужки. Це може бути слово, член речення, група речень. За другим варіантом, вставлення – це частина висловлення, особливим способом співвіднесена з іншими його частинами (на письмі може позначатися по-різному – дужками або тире) [Загнітко 2011, с. 253]. Автор підкреслює, що розвиток в українській мовній практиці вставлених конструкцій і збільшення їхньої питомої ваги є характерною особливістю сучасного простого ускладненого речення. Пояснення цього явища слід шукати в необхідності поєднання кількох інформаційних планів в одному висловленні, що сприяє лаконічності і розкриває кілька планів повідомлення, тобто можна сказати, що інформативна двоплановість повідомлення шукає економні засоби вираження [Загнітко 2011].

Отже, під *вставленими конструкціями* розуміємо особливі синтаксичні одиниці, які на конструктивному рівні не включені в позиційну й синтаксичну структуру речення, тобто позбавлені його ознак; на комунікативному рівні виступають факультативною частиною, за відсутності якої зміст і структура висловлення залишаються незмінними. Вставлені конструкції включені в певну

реченнєву / текстову структуру з метою додаткового повідомлення, пояснення чи уточнення, побіжного зауваження щодо загального висловлення або окремого його компонента.

1.5.4. Класифікаційні ознаки речень зі звертаннями, частками, вигуками

В українських граматиках ХІХ – початку ХХ ст. *звертання* досліджували в морфології як слова в кличному відмінку: *слова обертання* або *кликання* (*обертальні, кликальні*) [Нечуй-Левицький 1914, с. 7]; *обертання* [Залозний 1917, с. 20]. О. Б. Курило вживає назву *слова зовні*, «що показують до кого або до чого звертаємось» [Курило 1921, с. 14]. Граматичний зв'язок звертання з членами речення оминали. У підручниках першої половини ХХ ст. *звертання* розглядають як слова, граматично не пов'язані з членами речення (напр., Й. Я. Кудрицький [Кудрицький 1949, с. 76]). Термін *звертання* відбито в граматиці Н. А. Кагановича та Г. В. Шевельова [Каганович 1935, с. 21], а також у покажчику термінів «Українського правопису» [УП 1946, с. 159].

Ф. І. Буслаєв [Буслаєв 1959] виокремив звертання зі складу головних і другорядних членів речення. Концепцію науковця про звертання як форму, що не бере участі в реалізації змісту речення, підтримали О. О. Шахматов [Шахматов 2001], О. М. Пешковський [Пешковский 1956], Д. М. Овсяннико-Куликовський [Овсяннико-Куликовський 1912] та ін. Зокрема Д. М. Овсяннико-Куликовський зараховував звертання до «слів і виразів, які не входять до складу речення, але прилягають до речення, стоять при ньому» [Овсяннико-Куликовський 1912]. За окресленням П. С. Дудика, звертання не пов'язане з членами речення ані сурядним зв'язком, ані будь-якими різновидами підрядного зв'язку – ні узгодженням (у його повному вияві), ні керуванням, ні приляганням. Своєрідні також і синтаксичні відношення між звертанням і граматичною основною частиною речення, яка формується з членів речення (чи навіть з одного члена речення): ці відношення і не предикативні,

і не напівпредикативні (як у реченнях із їхньою відокремленою частиною), не атрибутивні (не означальні), не об'єктні й не обставинні. Це відношення звертальні, своєрідно вкомпоновані в речення, залучені до його семантико-синтаксичної сутності, його змісту й граматичної будови» [Дудик 2000, с. 40].

Загалом до визначення статусу звертання та його функційного призначення існує кілька підходів. Більш поширеним та репрезентованим у підручниках і навчальних посібниках для шкіл та закладів вищої освіти постає окреслений вище погляд, започаткований Ф. І. Буслаєвим (звертання не є членом речення) [Буслаєв 1881]. Водночас заслуговує на увагу визначення формально-синтаксичної функції звертання як підметової у двоскладному реченні й визнання його синтаксичного зв'язку з присудком спонукального двоскладного речення. За висновком О. О. Потебні, кличний відмінок так само, як і називний, «має відповідну діяльність у реченні і стоїть (як і називний) не поза ним, а в ньому; ... кличний ... є 2 особа і, як така, узгоджується з 2 особою дієслова» [Потебня 1958, с. 101, 161]. І. К. Кучеренко та Є. К. Тимченко, розвиваючи й поглиблюючи цей погляд, постулюють, що розглядана категорія може виконувати не лиш синтаксичну функцію підмета, а й прикладки та одночленного спонукального речення. Визначення кличного відмінка як звертання зовсім не розкриває якісної характеристики цієї форми, при цьому не вияскравлюється його особливість як члена речення, специфіка його граматичної семантики [Кучеренко 1961, с. 153; Тимченко 1926, с. 14–16]. Зокрема Є. К. Тимченко описав такі функції вокатива, як підметову, апозитивну, предикативного атрибута тощо. Говорячи про «зовні слова» (власне-звертання), дослідник обґрунтовано доводить, що вони можуть а) або виступати підметом (бути членом речення), б) або тільки стосуватися підмета, об'єктного слова чи вживатися незалежно (бути поза реченням) [Тимченко 1918, с. 65]. Схожу думку свого часу висловив І. Огієнко, наголошуючи, що «кличне слово, за відсутності виразного підмета, завжди логічно мислиться за підмета», а отже, «кличний відмінок функційно дуже

близький до відмінка називного, цебто обидва сприймаються як підмети» [Огієнко 1937, с. 433–434].

У мовознавчій літературі вияскравлювані й інші судження про звертання, його граматичну й функційну природу. О. Г. Руднев свого часу запропонував розглядати звертання як «особливий член речення», який не належить ані до головних, ані до другорядних членів, проте пов'язаний у синтаксичній структурі речення співвідносним зв'язком [Руднев 1968, с. 177–178]. І. Т. Яценко, погоджуючись з О. Г. Рудневим щодо «граматичної незалежності» аналізованої конструкції, досліджує звертальний компонент у структурі речення «поряд з підметом, присудком, додатком, означенням і обставиною» [Яценко 1968, с. 92]. Н. Ю. Шведова кваліфікує звертання як поширювач речення, який створює синтагми з іншими словами речення [Шведова 1980, с. 163]. В. В. Бабайцева пропонує дефініювати аналізовану одиницю як згорнуте висловлення, якому притаманні різні вияви потенційної предикативності [Бабайцева 1981, с. 173]. І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, розвиваючи попередній погляд, визначають звертання як кличний комунікант, адже, на їхню думку, «це не справжнє речення, а особливий засіб зв'язку з вказівкою на адресата мовлення» [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 407]. Заслуговує поцінування висновок А. П. Загнітка, який аналізовані конструкції розмежовує або як «вокативний підмет», що позначає суб'єкта потенційної дії, пор.: *Огрій, сонце, дитячу долю!* (В. Симоненко) ← *Я хочу, щоб сонце огріло* долю, або як «вокативне звертання, пор.: *Ой, Сашко, Сашко, чи не пора б тобі покаятись* (Люко Дашвар) [Загнітко 2011, с. 591].

У лінгвістичних студіях панівною на сьогодні є концепція, запропонована І. Р. Вихованцем [Вихованець 1992] (грунтована на поглядах О. О. Потєбні, Є. К. Тимченка, І. Огієнка, І. К. Кучеренка). За окресленням науковця, адресатно-суб'єктна семантико-синтаксична функція вокатива корелює з його первинною формально-синтаксичною функцією підмета. У двоскладних реченнях кличний поєднаний предикативним зв'язком із присудком. Поєднання кличного відмінка у функції підмета і форм наказового способу

дієслова у функції присудка становить особливий різновид координації. І. Р. Вихованець висновковує: «...у спонукальних реченнях у кличного відмінка наявні ті самі ознаки (двобічний зв'язок із присудком, наявність типових для предикативного зв'язку елементів форми координації), що й у називного відмінка». Наприклад: *Пісне, падай в серце, як вечірній дзвін!* (В. Сосюра.); *Ти пробач мені, моя пісне, непрохані сльози!* (Б. Дегтяров) [Вихованець, Городенська 2004]. Прихильники цієї концепції (К. Г. Городенська [Вихованець, Городенська 2004], А. П. Загнітко [Загнітко 2011], Н. М. Костусяк [Костусяк 2012], Т. Є. Масицька [Масицька 2013], О. Г. Межов [Межов 2007], М. В. Мірченко [Мірченко 2004], В. А. Олійников [Олійников 2020] та ін.), поглиблюючи її, наголошують на багатоаспектному підході до аналізу мовних одиниць і вияскравлюють три семантико-синтаксичні функції кличного відмінка як одного з основних показників категорії звертання: 1) функцію адресата в позиції підмета при спонукальному дієслові-присудку в двоскладному реченні: *Слухай, старий, ти краще сьогодні відпочинь* (Ю. Іздрик); 2) функцію адресата в позиції детермінантного другорядного члена, залежного від предикативної частини речення: *Мамо, наш тато Герой!* (О. Довженко); 3) функцію адресата в позиції головного члена односкладного вокативного речення (речення-звертання): *Дівчата! Годі час гаяти! За півгодини сільрада зачиниться* (Люко Дашвар) [Вихованець 1992; Городенська 1991, Загнітко 2011; Костусяк 2012, Масицька 2013, Межов 2019, Мірченко 2004, Олійников 2020]. Зазначені конструкції об'єднані відношенням до другої особи, тобто адресата мовлення, й вирізнявані семантико-синтаксичним змістом.

Окремої уваги заслуговує монографія М. С. Скаба «Функціональна сфера апеляції в українській мові (семантика, граматики, прагматика, стилістика)», у якій розвинута й поглиблена теорія І. Р. Вихованця [Скаб 2002].

Грунтовний аналіз корпусу дослідницького матеріалу підтверджує тезу щодо наявності семантико-синтаксичного зв'язку вокатива з реченням і його членореченневого статусу.

Утворення з частками становлять окремий, невеликий за чисельністю клас слів, який у традиційному мовознавстві розглядають як різновид службових частин мови зі зв'язковою функцією. Уперше частка як окрема лінгвістична категорія згадана в праці А. Добіаша, який власне й запропонував дефініцію цього поняття [Добиаш 1897]. О. О. Шахматов виокремлює частку як слово, що посилює або вияскравлює в тому чи тому плані граматичні форми або предикат [Шахматов 2001, с. 99]. О. М. Пешковський робить спробу систематизувати частки, наголошуючи, що вони являють собою «чисту форму, одну суцільну форму без змісту. Це ніби відірвані афікси, що вільно рухаються» [Пешковский 1956, с. 40]. А. Мирович, досліджуючи функційну спеціалізацію часток, постулює: «Частки, що обслуговують речення, розпадаються на низку категорій, настільки різних за своїми функціями, що, власне кажучи, загальна назва всіх різновидів часток є чимось умовним. Їхні основні категорії не менш відрізняються між собою, ніж окремі частини мови» [Мирович 1962, с. 104]. Перші багатоаспектні дослідження часток належать В. В. Виноградову, який потрактовує розглядані одиниці як клас слів, який «не має цілком самостійного реального чи матеріального значення, а вносить тільки додаткові відтінки в значення інших слів, груп слів, речень або виступає засобом вираження різноманітних граматичних (а отже, і логічних, і експресивних) відношень [Виноградов 1986, с. 633]. Учений відмежовує частки від прислівників і сполучників, а головне, докладно покласифіковує їх.

В українській лінгвістиці частки здебільшого витлумачують як незмінні службові слова, які надають реченням або членам речення додаткових значеннєвих відтінків, а також беруть участь у творенні дієслівних форм граматичної категорії способу [Вихованець, Городенська 2004, с. 790].

Утворення з частками в сучасних наукових студіях уналежнюють до слів-речень, які так само, як і вигуки-речення, безпосередньо пов'язані із судженням. Тому цілком правомірним є виокремлення ще одного типу слів-речень – часток-речень [Вихованець, Городенська 2004; Загнітко 2001]. А. П. Загнітко студіює їх як еквіваленти речень, для яких нехарактерне логіко-семантичне членування

й у яких щонайбільше виявлена неозначеність предмета думки [Загнітко 2001, с. 197]. Дещо інші термінологійні вподобання демонструють П. С. Дудик [Дудик, Прокопчук 2002], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004], І. П. Ющук [Ющук 2004]. Дослідники не вирізняють утворення з частками як окремих типів нечленованих речень, а зараховують їх до стверджувальних слів-речень, пор.: *Так, так! Ви абсолютно правильно розставляєте пріоритети* (І. Ялом); заперечні слова-речення, пор.: *Ні, ні, – заперечив Гера, – я не хочу тобі заважати* (С. Жадан); питальні слова-речення, пор.: *Ні? А чому ні? – Та воно, знаєте, все ніколи та ніколи* (Остап Вишня) [Дудик, Прокопчук 2010, с. 315–325; Шульжук 2004, с. 139–142; Ющук 2008, с. 561–563]. Уважаємо термін «частки-речення» більш умотивованим і точним, оскільки він охоплює всі три конструкції, запропоновані П. С. Дудиком, К. Ф. Шульжуком, І. П. Ющуком.

Незважаючи на численні праці, науковці ще й досі не знайшли єдиного розуміння щодо сутності, семантичної визначеності, синтаксичної й комунікативної ролі вигуків у межах речення й тексту.

Більшість науковців визнає той факт, що вигуківі конструкції є носіями певного значення. За окресленням Ф. Ф. Фортунатова, вигуки – це лиш емоційні сигнали, що не переходять у слова [Фортунатов 1956]. Ф. І. Буслаєв зараховує вигуки до числа частин мови. Дослідник розглядає їх як мовні одиниці, які слугують для вираження емоційно-вольових реакцій мовця [Буслаєв 1959, с. 256]. К. С. Аксаков інтерпретує вигуки не як слова, а як «дещо інше, що виражає емоції й почуття» [Аксаков 1989, с. 115]. О. О. Шахматов увиразнює окремі вислови як вигуківі безпідметові речення [Шахматов 2001]. Уперше конструкції з вигуками докладно описані М. С. Поспеловим, який потрактував їх як слова-речення й зараховує до підтипу односкладних утворень [Грамматика РЯ 1954, с. 79]. Н. Ю. Шведова також використовує назву слова-речення, хоча й зараховує конструкції з вигуками до відносно незалежних [РГ 1980]. Є. М. Галкіна-Федорук спростовує концепцію М. С. Поспелова й наголошує, що називати такі конструкції «словами-реченнями» не можна (ані односкладними, ані двоскладними), оскільки вони не мають членів

речення. Найхарактернішою рисою таких конструкцій «є не тільки їхня синтаксична нерозчленованість, а й абсолютна неподільність на звичайні структурні склади – підмет і присудок», тому, за окресленням дослідниці, їх варто тлумачити як неподільні речення [СРЯ 1964, с. 438]. Деякі вчені у своїх дослідженнях підкреслюють семантичні й граматичні особливості вигуків і витлумачують їх як самостійну частину мови [Германович 1961, с. 6].

У лінгвоукраїністиці конструкції з вигуками докладно розглядані П. С. Дудиком. Автор називає їх еквівалентами речення й зараховує до слів-речень, розглядаючи їхню своєрідність у різних аспектах: *синтаксичному* – не мають будови речення, будь-яких його членів, не поширювані за допомогою пояснювальних слів; *морфологічному* – виражені переважно службовими словами, лиш деякі типи повнозначних речень репрезентують їх; *функційно-змістовому* – через синтаксичну нечленованість не містять у собі значення диференційовано вираженого суб'єкта й об'єкта дії, самої дії, різних ознак, кількостей тощо» [Дудик, Прокопчук 2002, с. 290]. На жаль, у термінологійному визначенні вигуків дослідник ці ознаки не вияскавив.

Схожу думку щодо утворень із вигуками мають й інші дослідники, які уналежнюють розглядані одиниці до слів-речень – «структурно нечленованих синтаксичних одиниць» [Загнітко 2011, с. 457; Шульжук 2004, с. 138], «замінників речень» [Ющук 2008, 561], виражених частками, модальними словами й вигуками, у яких відсутній розподіл на головні та другорядні члени [Вихованець, Городенська 2004; Дудик, Прокопчук 2002; Загнітко 2011; Шульжук 2004; Ющук 2008].

Вигуки-речення становлять особливий тип нечленованих речень. Від інших типів такі речення вирізнявані тим, що вигуки не безпосередньо, а лиш опосередковано співвіднесені із судженням, оскільки вони позначають не позамовні ситуації, а передають лиш емоції та почуття мовця щодо висловленого [Вихованець, Городенська 2004, с. 374]. Заслуговує поцінування концепція реченневої природи розгляданих одиниць, окреслена І. Р. Вихованцем та К. Г. Городенською [Вихованець, Городенська 2004].

У розділі «Слова-речення» К. Г. Городенська постулює, що проблему кваліфікації вигуків визначає «питання про співвідношення в них емоційного й поняттєвого, про їхній зв'язок із поняттям і судженням і, відповідно, зі словом та реченням, з різними ярусами мовної системи, зокрема зі сферою мови і мовлення» [Вихованець, Городенська 2004, с. 376].

І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська інтерпретують такі утворення як висловлення чи комунікати [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 292].

У енциклопедії «Українська мова» вигуки потрактовують як «особливий лексико-граматичний клас слів (розряд, частина мови) незмінюваних слів, які не належать ні до повнозначних, ні до службових слів. Вони є засобом вираження (не називання) емоцій, почуттів, експресивних оцінок, вольових спонукань мовців» [Мацько 2004, с. 64]. Своєрідність вигуків якнайбільше полягає в тому, що вони, на відміну від повнозначних слів, нічого (ні людину, ні тварину, ні предмет, ні дію, ні якість, ні кількість) не називають.

Висновки до розділу 1

Дослідження ускладненого речення активізовано з середини ХХ ст. і здійснюване на засадах теорії лінгвістичної цілісності. Підходи до вивчення статусу ускладненого речення по-новому сфокусовані на синтаксично та семантично ускладнених реченнях. Проте до цього часу в синтаксичній теорії не напрацьовано однозначної дефініції ускладненого речення. Наявна лиш традиція вживання відповідного терміна. Найбільш аргументованим є погляд на ускладнене речення: ускладненим називають таке речення, яке має одну предикативну основу, тобто є простим, але містить номінації декількох (двох і більше) подій, ситуацій.

Просте речення може бути елементарним та неелементарним. Поняття неелементарності пов'язане з двома аспектами речення: синтаксичним і семантичним. Між синтаксично неелементарним і семантично

неелементарним реченням немає прямої кореляції: усі формально ускладнені речення є семантично неелементарними, проте семантично неелементарні речення можуть бути формально елементарними, тобто формально неускладненими.

Ускладнене речення відрізняють від неускладненого наявністю в ньому додаткової предикативності, ґрунтованій на формальній та семантичній його організації, тобто ускладнення є об'єктом формально-граматичного та семантико-синтаксичного синтаксису.

Представлене розуміння предикації й предикативності в ускладненому реченні підкреслює взаємозв'язок його складників, що виявлюваний і в специфіці ситуації, відображеної пропозицією цілісного речення. Можливість відображення в неосновних пропозиціях ускладненого речення більше одного реалізованого стану зумовлює ускладненість відображеної ними ситуації, у результаті чого у взаємодії із ситуацією, відображеної основною пропозицією, наявна гіперситуація.

За типом структурно-семантичного зв'язку субпредикативної й предикативної синтаксичної одиниці конструкції незавершеної предикації поділяють на два типи, які відповідають двом типам ускладнення предикативності.

Розглядані явища й категорії являють собою в ускладненому реченні ієрархізовану систему: незалежна повна предикативність + залежна неповна предикативність; основна пропозиція + неосновна пропозиція; основна ситуація + додаткова ситуація = макроситуація (гіперситуація).

Семантико-синтаксичні відношення між основною й додатковою предикативністю подібні до тих, що спостерігаємо між предикативними частинами в складному реченні.

Факт пов'язаної предикативності доводить функційну аналогію між простим ускладненим реченням і реченням складним і разом з тим виявляє їхні структурні відмінності – як одиниць монопредикативних і поліпредикативних. Факти зв'язку предикативних частин ускладненого

речення підтверджує функційна еквівалентність інтонаційного показника власне граматичному. Граматичні показники зв'язку предикацій можуть бути різні.

Додаткову предикативність витлумачено як синтаксичне значення, що частково збігається з предикативним, але не утворює речення. Додаткова предикативність неоднорідна із синтаксичного погляду. Розрізняють пряму й непряму додаткову предикативність. Пряма додаткова предикативність виявлювана в граматичних формах і вербалізована, оскільки в реченні є словоформа, що експлікує функції додаткової предикативності. Непряма додаткова предикативність формалізована не в словоформах, а в непрямих показниках: на неї може вказувати другорядний член речення, наприклад, часовий детермінант, службові слова тощо; у непрямих показниках додатковий предикат виявлюваний через лексичну семантику.

Ознакою напівпредикативних відношень є синтаксична розчленованість і наявність модально-часового плану, зокрема й суб'єктно-модальної характеристики. Виразниками дієслівної додаткової предикативності є дієприслівник та інфінітив.

«Згорнута предикативність» – один із типів непрямої предикативності, у якому немає синтаксично вираженого суб'єктно-предикатного відношення. Вона реалізована субстантивними зворотами, що допускають розгортання в суб'єктно-предикатну конструкцію. Відображена предикативність – особливий тип додаткової предикативності, притаманний деяким сполучниковим конструкціям, де одна з частин ніби запозичує предикат іншої, частково повторюючи (відображаючи) її зміст.

Додаткова предикативність неоднорідна. Різні види додаткової предикативності пов'язані з різними конструкціями, які ускладнюють речення, тобто другорядні члени речення, що містять у собі додаткове повідомлення, мають різний ступінь вияву предикативності.

До конструкцій, які ускладнюють речення на формально-граматичному рівні, належать однорідні члени речення, відокремлені члени, вставні

та вставлені компоненти, звертання, частки, вигуки, синтаксичні одиниці зі значенням уточнення й пояснення.

У цьому розділі нами поглиблено проблемні питання семантико-синтаксичної теорії, що мають безпосереднє відношення до об'єкта й завдань дисертації, проте конкретний, власне робочий поняттєво-термінологійний апарат уточнено у відповідних розділах дисертації. Викладене в цьому розділі не тільки формує теоретичне тло роботи, а й окреслює позицію автора, що визначає загальну спрямованість роботи.

Основні теоретичні положення цього розділу відбито в таких публікаціях автора: «Просте ускладнене речення в системі синтаксичних одиниць» [Новікова, Вінтонів 2019]; «Вставні та вставлені конструкції в сучасній українській мові: статус, функції» [Новікова 2019г]; «Структурні й функційні особливості вставних конструкцій в українському науковому дискурсі» [Новікова 2019є]; «Основні принципи розмежування вставних і вставлених конструкцій» [Новікова 2020є].

РОЗДІЛ 2

ТИПОЛОГІЯ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ

Проблему ускладнення зараховують до складних, оскільки її реалізація потребує кожного разу власного підходу щодо її вияву. Різні концепції вивчення відокремлених членів речення в сучасній синтаксичній науці зумовлені багатоаспектністю семантико-функційної природи речення, дослідження якої на різних етапах розвитку мовознавства послуговувалися такими критеріями, як пунктуаційно-інтонаційний, синтаксичний, синтагматичний, комунікативний тощо. Утрадиційним є погляд на «відокремлення» в структурі простого речення, згідно з яким його ототожнюють із семантичним та інтонаційним виокремленням другорядних членів, що в такий спосіб набувають особливого, актуалізованого значення порівняно з іншими другорядними членами [Мойсієнко 2009, с. 46]. Водночас узвичаєний підхід не є повним та досконалим, але через свою усталеність потребує висвітлення та обґрунтування.

2.1. Проблема членування структури речення

Речення – мінімальний мовленнєвий текст, якому притаманна комунікативна функція – прийнято розглядати в лінгвістиці як ієрархічно організовану структуру, утворювану з одиниць нижчих рівнів – слів і словосполучень. Перший етап у дослідженні ієрархії структури речення – становить сегментація, тобто членування речення на складники. Процес такого поділу, якщо він здійснюваний з огляду на мовні реальності, пізнавальний і необхідний етап в аналізі речення.

Традиційна граматики проблему членування речення розв'язувала шляхом виокремлення в ньому головних і другорядних членів. У процесі розвитку лінгвістики та вдосконалення методів аналізу мовних одиниць таке членування речення постійно зазнавало критики як неповне або неадекватне

відображення структурної ієрархії речення. Пропонували низку нових, нетрадиційних способів членування речення (так званих моделей речення): синтаксемний аналіз, аналіз за безпосередніми складниками (БС), ланцюговий аналіз, синтагменний аналіз (про різні способи репрезентації синтаксичної структури речення див. [Падучева 1964, с. 99–113]). Одним із перших лінгвістів, хто запропонував нову інтерпретацію членування речення, був І. І. Мещанінов. Він розмежував два типи членування: зовнішнє, основне членування, що стосується речення загалом, і внутрішнє, тобто його окремих конструктивних елементів – синтаксичних груп. І. І. Мещанінов на основі такого членування поряд із головними і другорядними, виокремлював також залежні члени речення, проте не запропонував їхньої чіткої дефініції [Мещанинов 1978].

І. П. Распопов, аналізуючи концепцію І. І. Мещанінова, вказує на залежність ієрархічної організації структури речення на рівні зовнішнього членування від семантико-фразеологічних чинників. Він вважає, що додаток є самостійним членом речення тільки у випадках, коли він вільний від впливу семантико-фразеологічних чинників. Для обґрунтування цієї тези І. П. Распопов наводить два приклади: *Професор читає лекцію* і *Професор читає роман*. У першому реченні слово *лекцію* є залежним членом дієслівної синтаксичної групи – групи присудка, у другому реченні слово *роман* є самостійним другорядним членом – додатком [Распопов 2009, с. 70–71]. Наведені два речення матимуть різну ієрархічну будову в їхньому аналізі за безпосередніми складниками (БС): у першому реченні словосполучення *читає лекцію* входить до групи присудка, виділювану на першому рівні членування; у другому реченні лексеми *читає роман* перебуватимуть на різних рівнях членування (лексема *читає* стоїть на вищому рівні, ніж *роман*), тому що лексема *роман* є самостійним членом речення – додатком, виокремленим на наступному рівні членування. Така відмінність ієрархічних відношень між членами речення відображає вплив семантичних чинників на синтаксичну ієрархію членів речення. Поширена й інша думка, згідно з якою в зовнішньому членуванні речення на рівних правах із додатком беруть участь й інші

другорядні члени, зокрема обставини. Цієї думки дотримується О. І. Смирницький, визнаючи, що місце тих чи тих членів речення в ієрархії синтаксичних відношень визначається характером їхніх зв'язків з іншими членами [Смирницький 2007, с. 193]. У нашій роботі під час аналізу синтаксичних відношень між членами речення дотримуємося визначеного І. І. Мещаниновим розмежування між зовнішнім (основним, що стосується всього речення) і внутрішнім (що стосується членування окремих синтаксичних груп – членів речення) членуванням речення [Мещанинов 1978].

Словосполучення як одиницю синтагматичного рівня, виокремлювану традиційною граматикую як конститuent речення, теж не можна вважати основною одиницею членування структури речення. Словосполучення як складники синтагматичного мовного ланцюга не забезпечують повного й адекватного розчленування об'єкта-речення на кінцеві складники, оскільки під час такого членування відбувається певне перекриття одного й того ж елемента. Наприклад, у реченні *Суд вирішив, що встановлення кримінальної відповідальності за декларування свідомо недостовірних даних і навмисне неподання декларацій є надмірним покаранням за вчинення таких правопорушень* (Гордон, 02.12.2020) можна виокремити словосполучення, у яких одне й те саме слово входить до кількох різних словосполучень: *встановлення відповідальності; кримінальної відповідальності; відповідальності за декларування* тощо. Отже, структура речення не може бути описана в термінах словосполучення як синтагматичної основної одиниці структури речення.

Критикуючи традиційну граматику за відсутність у ній чіткої процедури лінгвістичного аналізу, представники структурної граматики (найбільш ортодоксальні напрями структуралізму, такі, як Єльська школа американського дескриптивізму) намагалися розробити формалізовану систему аналізу («процедуру відкриття граматики») шляхом вилучення суб'єктивних моментів та інтуїції самого дослідника. Як результат у реченні виявлювана ієрархія зв'язків між його складниками. Наприклад, аналіз за БС на першому рівні

членування встановлював безпосередні залежності між складовими елементами – групою підмета і групою присудка. На наступних рівнях членування в кожній із цих груп виокремлювали зв'язки між синтаксичними одиницями більш низького рівня, на останньому рівні членування визначали кінцеві складники (ultimate constituents), експліковані на поверхневому (синтагматичному) рівні окремими словами, що представляють відповідний парадигматичний ряд (частина мови) – N, V, Adj, Adv тощо. Усю залежність схематично зображували як синтаксичне «дерево» складників [Проблемы грамматики и семантики 1976, с. 182].

Згідно з М. Я. Блохом, завдяки аналізу за БС підтверджено виокремлення груп підмета й присудка як головних членів речення, а також запропоновано уявлення про структуру простого та складного речення, що містять одну або більше підметово-присудкових груп відповідно [Блох 1983, с. 268–274].

Сучасні мовознавці звертають увагу на речення як на одну з основних одиниць синтаксису, використовувану в мовленні як готову одиницю на відміну від слів і словосполучень, які кожен раз творяться мовцем (автором) відповідно до ситуації, мети спілкування, відношень між адресатом й адресантом тощо. Речення не творять у мові постійно, воно є витворюваним для кожного певного випадку з лінії взаємопов'язаних мовних елементів (інтонаційних одиниць, слів, правил поєднання слів тощо). Отже, речення являє собою одиницю мовлення, а не одиницю мови [Ахманова, Микаэлян 2003, с. 123]. Реченням мови притаманні структури різної складності, від однослівного речення до складного, утвореного з декількох частин, так званих клауз. Тому в членуванні речення необхідно виокремити нижню межу, починаючи від якої одиницю вважають реченням, і верхню межу, у рамках якої ця одиниця залишається в статусі речення, проте досить ємна за структурою.

Верхньою межею тексту можна вважати одне речення (або непоширене речення, утворене поєднанням головних членів речення, або поширену предикативну одиницю, тобто речення з другорядними членами). На перший погляд може видатися, що нижньою межею є слово. Слово й речення як одиниці

мовної структури хоч і належать до різних рівнів, проте мають багато спільного: і слово, і речення співвіднесені з мисленнєвою (когнітивною) діяльністю людини, оскільки корелюють із такими формами мислення, як поняття і судження; обидві одиниці (слово і речення) є складними мовними одиницями, тому допускають членування свого складу (одиниці членування слова – корінь, афікс, закінчення; одиниці членування речення – члени речення); кількість одиниць, на які членують і слово і речення, викінчена. Проте, крім спільного, між ними існує принципова відмінність, яку О. І. Смирницький пов'язував із мовою й мовленням, вважаючи, що слово є ключовою мовною одиницею, тоді як речення – ключовою одиницею мовлення [Смирницький 2007, с. 16–21].

Слово не визнають кінцевим складником речення, оскільки кожній елементарній одиниці, що констатує речення (слово або словосполучення), притаманне не тільки власне значення (план змісту) і форма (план вираження), а й своя певна синтаксична функція. Синтаксичний зв'язок, що включає слово або словосполучення в саме речення, є синтаксичною функцією слова [Бархударов 2008, с. 32]. Тотожність мінімальних синтаксичних одиниць – складників речення встановлювана на основі спільності їхньої синтаксичної функції. Питання про характер і межі мінімальної синтаксичної одиниці членування речення має принципове значення, оскільки воно пов'язане з визначенням одиниць синтаксичного рівня.

І. Б. Долиніна потрактовує поняття зв'язку в синтагматичному плані, тобто як дистрибуцію слова в лінійному мовному ланцюзі, як відношення між поруч розташованими словами в реченні. За такого підходу аналізований зв'язок між елементами словосполучень, причому під словосполученням розуміють поєднання двох або більше слів незалежно від того, чи є ці слова повнозначними або службовими, а також між словосполученнями слів, що не є членами речення (наприклад, в аналітичних формах на зразок *буду працювати* між словами *буду* й *працювати*, і зв'язок між повнозначною і службовою частиною мови, наприклад, прийменником та іменником *на майдан*). Залежних

від наявності / відсутності ієрархічних відношень підпорядкування між словами – компонентами члена речення виокремлюють два типи зв'язків: *спрямовані* й *неспрямовані*. Якщо між компонентами члена речення наявні ієрархічні відношення, тобто один із них є головний, а інший – залежний, то зв'язок між ними дефінують як спрямований [Долинина 1977, с. 29]. Граматика БС розглядає всі зв'язки як ненаправлені. Традиційна граматики і так звана теньєрівська граматики розмежовують типи зв'язків, при цьому спрямований зв'язок може скріплювати тільки члени речення, а неспрямований притаманний одиницям аналітичних комплексів [Долинина 1977, с. 29–35]. Проаналізувавши чотири різні моделі членування речення (граматика залежностей, традиційна граматики, граматики БС і структурний синтаксис Л. Теньєра), І. Б. Долинина доходить висновку, що між традиційною і граматикою Л. Теньєра, з одного боку, і граматикою залежностей і БС, з іншого, виявлювана принципова відмінність. Зазначені граматики як мінімальну синтаксичну одиницю вибирають елементи різних рівнів мови. Традиційна граматики і граматики Л. Теньєра розрізняють категорійний (статичний, таксономічний) і структурний (функційний, динамічний) рівні мови. Як одиниці структурного рівня обидві граматики обирають не таксономічні одиниці – частини мови, а члени речення (традиційна граматики) або аналоги членів речення (дієслівний вузол, актанти і сирконстанти – граматики Л. Теньєра). На цій підставі ці дві граматики називаються «граматиками членів речення»). Граматики залежностей і аналіз за БС мінімальної синтаксичної одиниці визнають таксономічні одиниці: словоформу (послідовність букв від пропуску до пропуску) і морфему відповідно [Долинина 1977, с. 9].

Між традиційною й граматикою Л. Теньєра, з одного боку, і граматикою залежностей і БС, з іншого, наявна принципова відмінність, зумовлена вибором одиниць аналізу. Перші дві граматики як одиниці структурного рівня обирають функційно-синтаксичні одиниці – члени речення, а граматики залежностей і безпосередніх складників – таксономічні одиниці – частини мови.

Між одиницями цих двох рівнів виявлювані реальні відповідності: поняття присудка з погляду способу його вираження насамперед співвіднесене з дієсловом, поняття підмета й додатка – з іменником, обставини – з прислівником. Водночас між цими рівнями фіксуємо й принципові відмінності: кожне слово мови у зв'язку зі своїми морфологічними категорійними властивостями може бути зараховане до певного таксонімічного класу – частини мови. Однак питання про те, функцію якого члена речення можуть виконувати слова кожного категорійного порядку, не може бути розв'язане однозначно. Зокрема слово з класу іменників може бути практично будь-яким членом речення або його складником. Слово, належне до класу дієслів, зокрема інфінітив, теж може виконувати функцію будь-якого члена речення.

Відмінності таксономічного рівня від функційного підкреслено багатьма лінгвістами (С. Д. Кацнельсон [Кацнельсон 2004], А. Мартіне [Мартіне 1969], Е. Сепір [Сепір 2002] та ін.). О. Есперсен наголошував, що в класифікації за «частинами мови» і класифікації за «рангами» по-різному дефіновано одну й ту словоформу. Спершу можна досліджувати те, що лексеми представляють самі по собі, а потім розглянути їх поєднання з іншими лексемами [Есперсен 2006, 408 с. 121].

Своєрідна концепція членування структури речення репрезентована в працях Ч. Фріза. Теоретично він піддав критиці традиційну класифікацію частин мови й заперечував необхідність аналізу за членами речення, однак практично у своїй системі частин мови він використовував поняття «формального класу» (*form class*), співвіднесеного загалом не з частинами мови, а з членами речення. У його концепції структура речення представлена як ланцюжок, утворений із цифр – індексів класів слів (всього 4 класи), які можуть заміщати позиції членів речення. Кожна позиція може бути представлена словами, що належать до різних формальних класів, які фактично співвіднесені з членами речення [Fries 1969, p. 65–87, 110–142].

У нашій роботі член речення витлумачуємо як найменшу функційно-структурну одиницю. Члени речення, за визначенням Е. Сепіра, є «суто реляційними поняттями», тобто абстракціями, співвіднесеними не із самими словами, а лиш із функціонуванням цих слів певних таксономічних категорій [Сепир 2002, с. 223–247]. Оскільки членування речення на функційні одиниці – члени речення – зазвичай не збігається з поділом на таксонімічні одиниці – частини мови, кількість мінімальних одиниць із погляду перерахованих вище моделей аналізу буде різною: одна кількість членів у термінах традиційної граматики та граматики Л. Теньєра, інша – з погляду граматики залежностей і граматики БС. Поняття «член речення» і «частина мови» не тотожні, але взаємопов'язані та взаємозумовлені. За словами С. Д. Кацнельсона, відношення загальних лексико-граматичних і реляційних категорій відносні поняття. Частини мови є ті ж члени речення, але спроектовані на рівні зв'язків між окремими словами [Кацнельсон 2010, с. 344]. С. Д. Кацнельсон у дослідженні конкретних лексико-граматичних і реляційних категорій відзначає, що члени речення утворюють елементи єдиного цілого. «Певна форма суб'єкта поєднувана з предикатами певного типу, певна атрибутивна категорія передбачає цілком визначене за типом узгоджуване тощо» [Кацнельсон 2010, с. 125].

З одного боку, члени речення – це функційно-структурні одиниці, що займають певні позиції в складі речення і виконують певні синтаксичні функції. З іншого боку, член речення, як і будь-яка знакова одиниця мовної системи, – це двобічна одиниця, якій притаманні значення і форма. Значенням члена речення є його синтаксична функція, тобто відношення, завдяки якому цей синтаксичний елемент входить до складнішої синтаксичної одиниці – речення, що відзначено в дефініції поняття синтаксичної функції [Бархударов 2008, с. 32]. Ми не заперечуємо плідності аналізу структури речення в термінах нових моделей, які по-різному її репрезентують, але вважаємо, що ієрархічна організація структурного складу речення може бути вичерпно описана

за допомогою традиційного поняття, позначеного терміном «член речення», що практично здійснено граматиною Л.Теньєра і граматиною БС [Теньєр 1988].

В аналізі синтаксичних особливостей відокремлених членів опираємося на визначення члена речення, запропонованого М. Я. Блохом. Він наголошує, що речення будують як певну послідовність головних членів, що стоять у цьому реченні в конкретних системно-визначених позиціях [Блох 1983, с. 149]. Подібними «позиційними» членами є члени речення, зазвичай поділені на головні й другорядні.

Багато дослідників вважає, що категорія *члена речення* надмірно традиційна. Проте В. Г. Гак стверджує, що все, пов'язане з поняттям членів речення (підмет і присудок, обставина, додаток), бере участь у будь-якому описі синтаксису мови. Це пояснювано тим, що теорія членів речення репрезентує наявні в реальній ситуації одиниці синтаксичного ладу, а вони відповідно експлікують одиниці об'єктивної ситуації, які й розуміє людська свідомість. Тобто відображення в мові взаємозв'язку змістового й формального планів здійснюють члени речення [Гак 1981, с. 76].

Визнання ієрархічної будови структури речення поставило перед дослідниками й проблему про ранг головного члена речення. Висунуто поняття домінанти речення. О. О. Холодович, розмірковуючи про домінанту речення, зазначає, що виокремлення ієрархії одиниць, складників речення, постало результатом ототожнення речення як лінгвістичної одиниці й судження як логічної одиниці. Прихильники цього погляду вважають, що частина речення, яка репрезентує судження, є домінантою речення, а частина, виокремлювана не на логічній основі, другорядна. Подібна ієрархізація речення відображає нерівноправний статус самих наук (лінгвістики й логіки), що панував у ті часи. Таке тлумачення ієрархії наявне в мовознавстві донині. Проте в теоретичних роботах із мовознавства такий погляд на нерівноправний статус компонентів речення не став загальноприйнятим, оскільки значення понять «головний» і «другорядний» не виявлено.

Аналізуючи відмінності головних членів речення від другорядних, В. А. Белошапкова стверджує, що в граматиці сформульовані теорії про другорядні й головні члени речення. Основним принципом, який дає змогу поділяти всі члени речення на головні й другорядні, є факт належності цих членів до предикативної основи речення, але цей поділ здійснюваний на абстрактному рівні. Для виокремлення в реченні головних членів необхідно абстрагуватися від конкретних мовних фактів: від комунікативної настанови речення, пов'язаної з мовною ситуацією, від фактів, пов'язаних із семантичною структурою речення [Белошапкова 1977, с. 85]. Але пізніше зроблено припущення, що з огляду на семантику речення, деякі другорядні члени такі ж важливі, як і головні [Белошапкова 1977, с. 85].

Проблемі ієрархії членів речення притаманні два аспекти: по-перше, це питання про зовнішнє членування речення (термін І. І. Мещанінова), тобто про те, які синтаксичні функції вважати головними в реченні; по-друге, який із двох головних або з двох пов'язаних синтаксичним зв'язком членів речення є «більш головним» – внутрішнє членування. Під провідною роллю одного з елементів, виділюваного на основі членування структури речення, мається на увазі його здатність зумовлювати організацію (як формально-граматичну, так і семантичну) всього речення. Для доказу головного статусу члена речення використовують як формальні, так і семантичні критерії.

Уже в роботах ранніх англійських граматистів фіксуємо спроби збільшити кількість головних членів речення. Починаючи з XVII століття, крім двох головних членів (підмет і присудок), як третій головний член виокремлюють додаток. Оскільки в структурі логічного судження немає аналога додатка, слід погодитися з думкою Л. Л. Іофік про те, що витoki понять про синтаксис підмета й додатка пов'язані не з граматиною, а з логікою, за допомогою особливого статусу додатка, що являє собою необхідну для компенсації дієслова одиницю структури речення [Іофік 1971, с. 155]. Це твердження про головну роль додатка, на нашу думку, справедливе щодо структури речення, досліджуваної в діахронному плані: висновок Л. Л. Іофік

корелює з тим періодом історії англійської мови, коли додаток дійсно був обов'язковим елементом конструктивної схеми речення (англосаксонський і середньоанглійський періоди). З другої половини ХІХ століття, із розвитком теорії сурядності й підпорядкування як типів синтаксичного зв'язку, додаток знову понижують у ранзі й розглядають як залежний, і отже, другорядний член речення. Кількість головних членів знову скорочують до двох: підмет і присудок.

Традиційне вчення про члени речення спрямоване на зовнішню, формальну будову речення. В. В. Виноградов уважає, що члени речення – синтаксичні категорії, які з'являються в тому чи тому реченні, ґрунтуючись на формах слів і формах словосполучень і відбиваючи зв'язок між структурними одиницями речення [Виноградов 1955, с. 412].

На відміну від В. В. Виноградова, І. І. Мещанинов уважав, що всі члени речення – повноцінні компоненти речення, які перебувають у структурі речення на рівноправних підставах [Мещанинов 1978]. За його словами, виокремлення граматичних категорій підмета, присудка, додатка, означення й інших членів речення здійснено на основі відповідних понять суб'єкта, предиката, об'єкта, атрибута тощо [Мещанинов 1978, с. 197]. І. І. Мещанинов, акцентуючи на змістовно-поняттєвому аспекті у визначенні статусу члена речення, підкреслював, що не існує повної відповідності між частинами мови і членами речення [Мещанинов 1978, с. 135].

Принцип членування структури речення, заснований на категорійно-поняттєвому підході, притаманний також представникам Лондонської школи, до якої належить М. А. К. Геллідей. Цей лінгвіст аналізує структуру речення в різних аспектах: як зафіксовану позицію елементів (наприклад, АВС) і як «конфігурацію функцій» [Halliday 1976, с. 57–65].

При цьому М. А. К. Геллідей зазначає, що кожне місце в структурі (А, В, С) дає допустиму ймовірність для того, щоб у реченні були використані мовні одиниці, зараховані до певної частини мови, і ці одиниці були об'єднані однією спільною функцією [Halliday 1976, с. 57–65]. Компоненти в структурі речення

розпізнають за належністю до певного класу (іменника, дієслова, прикметника), при цьому виокремлення самих класів відбувається завдяки функції й місця в структурі.

Черговою спробою розв'язання проблеми ієрархії членів речення була теорія «трьох рангів» О. Єсперсена. Відповідно до цієї теорії, слова в реченні можуть бути як первинні, вторинні, третинні тощо. У позначенні будь-якої складності об'єкта або особи завжди наявне слово з основним / головним значенням, а інші слова при цьому зараховують до цього слова як підпорядковані. Це головне слово описуване іншим словом, яке свого часу визначуване ще одним іншим словом тощо. У результаті виникають відомі «ранги» слів [Єсперсен 2006, с. 107].

Специфічний підхід до розв'язання проблеми ієрархії членів речення висунутий Г. Г. Почепцовим, який описує статус синтаксичних одиниць та їхню роль в ієрархії членів речення в аспекті конструктивної значущості. Цей автор встановлює конструктивну ієрархію синтаксичних одиниць, виходячи зі специфічних особливостей синтаксичних структур. Під конструктивною значущістю мають на увазі роль цього елемента в утворенні відповідної одиниці вищого порядку [Почепцов 1971, с. 36]. Для визначення конструктивної ролі членів речення, що виконують різні синтаксичні функції, дослідник пропонує спробу опустити синтаксичний елемента, тобто процедуру заміни синтаксичної функції члена речення нулем. Спроба опущення уможлиблює визначити конструктивну роль елемента щодо будови речення загалом [Почепцов 1971, с. 50]. Якщо член речення може бути опущений без втрати для структури речення, це засвідчує, що такий член речення не є конструктивно значущим. Автор доходить висновку, що обставинам притаманна найменша конструктивна значущість, а опущення додатка зумовлено валентними властивостями дієслова-присудка речення. У багатьох ситуаціях спроба на опущення є істотною властивістю для реалізації розмежування морфологічно подібних, але відмінних один від одного за синтаксичною функцією елементів речення [Почепцов 1971, с. 50]. За цією ознакою в низці

випадків відрізняють конструкції з прямим і прийменниковим додатком у складі дієслівної групи і конструкції з прийменниковою обставиною і додатком, вираженим прийменниково-іменною групою. Г. Г. Почепцов стверджує, що під час встановлення конструктивного статусу одиниць речення не можна поєднувати значущість конструктивну з комунікативною.

Беручи до уваги структурно-семантичну роль членів речення, стає очевидним, що чимала частина додатків й обставин є такими ж важливими мовними одиницями в реченні, як і присудок й підмет. Тому під час встановлення системи членів речення необхідно виходити не тільки з ролі членів речення в загальній структурі речення, але і з характеру їхніх взаємних відношень [Почепцов 1971, с. 191].

Згідно з концепцією І. І. Мещанінова, зв'язок між підметом (граматичним суб'єктом) і присудком (граматичним предикатом) відображає внутрішнє членування речення. Цей зв'язок настільки різноплановий і суперечливий, що суперечки про важливу роль одного з них, які виникли на початку ХХ століття, не припиняються й досі. Одна група лінгвістів, підтримуючи так звану одновершинну концепцію речення, стверджує, що єдиним головним членом є підмет, який граматично і структурно домінує над присудком [Шахматов 2001, с. 158–159; Пешковский 1956, с. 187–188; Смирницький 2007, с. 137–138]. Як аргумент, що підтверджує цю концепцію, наводять факт незалежності форми підмета, на відміну від залежної від семантичних або морфологічних особливостей дієслова, форми додатка. Узгодження підмета із присудком має суто синтаксичний характер, що підтверджує «трансцендентальну детермінованість», або, за висловом М. М. Гухман, «універсальність» форми підмета [Гухман 1972, с. 19–35].

Цю думку підтверджує О. І. Смирницький, кажучи, що присудок стає підпорядкованим підмету, оскільки підмет визначає з яким елементом речення співвіднесений предикат і предикація, виражені присудком. Центром речення є підмет, що переважає над присудком у структурному й граматичному планах. Іншими словами, коли присудок залежить від підмета певного речення,

при цьому підпорядковуючись йому, підмет не має ніякої залежності від інших членів речення [Смирницький 2007, с. 137].

У звичайній схемі розповідного речення *підмет – присудок – додаток* перше місце займає підмет, що надає мовцеві можливість поставити в позицію підмета будь-який елемент семантичної структури речення відповідно до мети комунікації й завдань забезпечення зв'язності тексту. На думку прихильників цієї концепції, початкова позиція підмета свідчить про те, що розгортання речення починають із вибору мовцем саме підмета, який задає реченням деякої семантико-граматичної перспективи, визначає можливість синтагматичного розвитку решти речення [Сильницький 1981, с. 43]. Можна зробити висновок, що головна роль підмета – задавати параметри особи й числа суб'єкта дії, вираженого присудком. Так звана вербоцентрична концепція структури речення, основоположниками якої є Л. Теньєр і його послідовник У. Л. Чейф, на роль домінанти в ієрархії головних членів речення висуває дієслово-присудок. Відповідно до цієї теорії, прийнятої багатьма лінгвістами, присудок розглядають як структурний і семантичний центр речення, зумовлений наявністю й семантичною роллю інших (як головного, так і другорядних) членів речення [Теньєр 1988, с. 22–23; Вихованець 1993; Чейф 1975, с. 113–124; Богданов 2007, с. 10–16; Филлмор 2000, с. 127–158; Белошапкова 1967, с. 33]. У крайньому своєму вияві вербоцентрична концепція призводить до того, що речення ототожнюють із дієсловом-предикатом, яке розглядають як свого роду згорнуте речення. За словами У. Л. Чейфа, дієслово, у деякому значенні, і є реченням, а отже, все, що впливає на дієслово, впливає й на саме речення [Чейф 1975, с. 193]. Цю концепцію підтримує ряд лінгвістів, які підтверджують провідну роль присудка над підметом [Абрамов 1966, с. 36–37; Холодович 1979, с. 297–298; Распопов 1975, с. 162–167; Почепцов 1971, с. 36]. На доказ головної ролі присудка висувають такі аргументи:

1. Ознака семантичної детермінації. Природа дієслова в позиції присудка зумовлює семантичну структуру іншої частини речення, зокрема й семантичний клас слів у позиції підмета.

2. Присудок визначуваний тим членом речення, який репрезентує його зовнішні зв'язки і, отже, є «представником» усього речення в більшій синтаксичній одиниці. За словами І. П. Распопова, саме дієслово прогнозує структуру речення [Распопов 2009, с. 73].

У випадку вживання в структурі присудка модального компонента (термін Ч. Філлмора [Fillmore 1968]), тобто експлікації значень часу, способу, виду, модальності, ці значення автоматично поширювані на все речення. У. Чейф вважає, що «будь-яка одиниця, семантично додана до дієслова, одночасно співвіднесена з усім реченням, побудованим навколо цього дієслова, подібно до того, як все, що відбувається із Сонцем, впливає на всю Сонячну систему» [Чейф 2009, с. 116]. Ця ознака є найбільш переконливим доказом провідної позиції присудка. Однак це можна заперечити тим, що значна частина цих характеристик може бути передана без допомоги дієслова.

Відповідно до третьої концепції, конститuentом речення, що претендує на головну роль, є синтагма підмет-присудок. Ще О. О. Потебня зазначав, що поняття підмета й присудка співвідносні, тобто передбачають один одного [Потебня 1958, с. 167]. Лінгвісти, які розвивають цю традицію, вважають, що підмет і присудок мають однаковий синтаксичний статус, тобто рівноправні в синтаксичному відношенні. Поняття рівноправності, однак, потрактовують по-різному: більшість дослідників, серед яких В. Г. Адмони [Адмони 1957, с. 29], Л. С. Бархударов [Бархударов 2008, с. 145], Б. О. Ільїш [Ilyish 1971, с. 199] стверджує, що підмет і присудок взаємозалежні один від одного. Подібну інтерпретацію відношень між підметом і присудком як між двома взаємозалежними членами пропонує Г. Г. Сильницький. Він виходить із поділу морфологічних категорій на семантичні (що відображають відповідні об'єктивні особливості референтів) і реляційні (показують зв'язки між словоформами в реченні). При цьому він зазначає, що словоформа, яка характеризується семантичною морфологічною категорією, є домінантною, а словоформа, що експлікована реляційною категорією, – субординантна. Оскільки морфологічні категорії підмета, як, наприклад, число, є семантичними

для іменника-підмета, і реляційними для дієслова-присудка, підрядні відношення узгодження спрямовані від підмета до присудка. Підмет і присудок пов'язані подвійним різноспрямованим зв'язком – що заперечує розгляд будь-якого з них як самостійного представника синтагми і, отже, речення загалом.

Згідно з цією концепцією, присудок можна розглядати в межах вербоцентричної теорії як елемент, що керує формою підмета, а підмет – як елемент, що зумовлює відмінкову форму присудка [Сильницький 1981, с.41].

Інші лінгвісти, услід за І. І. Мещаниновим, вважають, що два головних члени речення незалежні один від одного [Мещанинов 1978, с. 203]. Підґрунтям для розгляду цієї синтагми як домінанти речення служить положення про існування ізоморфізму структури думки і структури одиниці мови – речення. Відображення мінімального відрізка дійсності в мисленні людини здійснюване за допомогою одиниці думки, що має суб'єктно-предикатну структуру, – судження, втілене в двочленну підметову-присудкову граматичну структуру висловлення. Лінгвісти, підтримуючи зазначену концепцію, виходять із унікального статусу цієї синтагми в структурі речення. В англійській мові підмет і присудок – єдині синтаксичні одиниці, необхідні й достатні для вираження категорії предикативності, а отже, для створення структурно-семантичного мінімуму дієслівного речення. Підмет і присудок є взаємопов'язаними один з одним, але при цьому незалежними від інших членів речення. А всі інші члени співвіднесені або з підметом, або з присудком як із головними одиницями речення [Бурлакова 1984, с. 187–191].

Аргументи на користь головної ролі присудка, орієнтовані на статичний аспект речення, тобто на аналіз його готової структури. Вивчення речення в динамічному аспекті, у плані його розгортання в просторі й часі, спонукає дослідників до думки про провідну роль підмета. Подібні розбіжності можна розглядати як підтвердження того, що ні підмет, ні присудок окремо не є головними членами речення. Залежність підмета від присудка, з одного боку, і залежність присудка від підмета, з іншого, перебуває в різних площинах і має різний характер. Підмет домінує над присудком у семантичному плані: він

постає компонентом речення лиш тому, що йому притаманна субстанційна потенція, тобто є особливим семантичним компонентом, який сигналізує про належність предикатної ознаки субстанції – носія цієї ознаки. Підмет є носієм предикативної ознаки, позначеної присудком. Ця властивість підмета зближує його з другорядними членами речення, які також позначають ознаку: ознаку дієслова (додаток або обставина) і ознаку іменника (означення). Присудок домінує над підметом у формальному (синтагматичному) плані – він задає граматичну структуру речення, є необхідною ланкою у створенні структурної схеми речення. Головна або підпорядкована роль одного із складників у групі підмет-присудок визначується безпосередньою метою дослідження й відповідно до цієї мети напрямом аналізу: у вивченні синтагматичної структури речення виявлюється провідна роль підмета; в аналізі готового речення на перший план висувається присудок як елемент, що організовує структуру й семантику речення. Динамічний, статичний або синтетичний підхід до аналізу речення висуває на роль домінанти одну з перерахованих трьох концепцій.

У нашій роботі в аналізі фактичного матеріалу дотримуємося концепції, обґрунтованої в працях І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 2009], А. П. Загнітка [Загнітко 2001] та ін., де предикативність пов'язана з наявністю предикативного центру, тобто підмета й присудка. І. Р. Вихованець наголошує, що особливість предикативного зв'язку зумовлена поєднанням двох компонентів, які однаковою мірою передбачають один одного [Вихованець 1992, с. 23]. Підмет і присудок є взаємозалежними один від одного, оскільки підмет визначає присудок шляхом вираження особи предикації, а присудок визначає підмет за допомогою вираження процесного ядра події предикації.

Адекватний і вичерпний опис відокремлення як синтаксичного явища базований на понятті синтаксичного зв'язку як під час внутрішнього (тобто всередині груп головних і другорядних членів), так і зовнішнього членування (тобто між членами речення).

2.2. Статус відокремлення в системі синтаксичних зв'язків

Для адекватного та більш глибокого розуміння ролі відокремлення в структурі тексту доцільно з'ясувати сутність відокремлення, уточнити його статус у системі синтаксичних зв'язків між членами речення (у термінах І. І. Мещанінова, у «зовнішньому членування речення»). В аналізі ролі відокремлення в інформаційній структурі тексту базуємося на концепції М. Я. Блоха, згідно з якою речення є діалектичною єдністю, що поєднує в собі мовні й мовленнєві риси. При цьому мовний аспект речення конкретизовано на основі співвіднесення таких явищ як синтаксис, інформація й семантика [Блох 1983, с. 33–38].

Згідно з поглядами М. Я. Блоха, речення – це незалежна одиниця інформації під час мовного спілкування. Речення як предикативна одиниця – носій певної інформації, воно описує й оцінює ту чи ту ситуацію реальної дійсності [Блох 1983, с. 35–36]. Цю ж думку висловлює Н. Д. Арутюнова, називаючи інформативний аспект речення терміном «пропозиція» [Арутюнова 2009].

Інформативний характер речення пов'язує мову з мовленням, статику з динамікою, синтагматику з парадигматикою. Аналіз сучасних синтаксичних концепцій природи речення підтверджує його (речення) бінарний зв'язок із мовою й мовленням. Семантична інформація, уміщена в реченні, актуалізована під час функціонування речення в мовленні, тобто в тексті. Функційні властивості мови тісно пов'язані з поняттям комунікативного (актуального) членування речення.

Вивчення відокремлення як синтаксичного явища має тривалу історію. Лінгвістичні теорії вдосконалювали, видозмінювали наукові напрями й досліджували нові, змінювали орієнтири у вивченні відокремлення як особливого типу синтаксичного зв'язку. Уперше на інтонаційно виділювані й невиділювані члени речення звернув увагу О. О. Потєбня [Потєбня 1958, с. 122]. Згодом О. М. Пешковським був уведений термін «*відокремлений член*

речення» [Пешковский 1956, с. 291]. Цей лінгвіст сформулював фундаментальні ознаки відокремлених другорядних членів речення, ґрутуючись в основному на їхніх інтонаційних показниках.

Дослідники явища *відокремлення* на матеріалі англійської мови (наприклад, І. П. Іванова та ін.), крім сегментних особливостей відокремлення, акцентують увагу на ньому як прийомі семантичного виокремлення члена речення фонетичними (в основному просодичними) засобами. Згадані автори у визначенні відокремлення наголошують на синтаксичну процесі виокремлення членів речення й семантичне підкреслення відокремлених членів. Причому така актуалізація досягнута просодичними засобами (паузацією, логічним наголосом, інтонацією) [Іванова 2002].

Автор словника лінгвістичних термінів О. С. Ахманова під відокремленням розуміє маркування якогось члена речення за допомогою фонетичних засобів (пауз, інтонації й фразового наголосу) із метою зробити окремий елемент більш помітним і синтаксично незалежним [Ахманова 2005, с. 274]. У визначенні відокремлення, запропонованому в сучасному лінгвістичному енциклопедичному словнику, підкреслено комунікативну особливість відокремлення. Також наголошено, що відокремлення являє собою «ритміко-інтонаційну актуалізацію» будь-якого члена речення, який не є головним, для надання йому комунікативної незалежності [ЛЭС 2002, с. 340].

Автори практичних граматик англійської мови або зовсім не аналізують проблему відокремлення як синтаксичне явище, або описують тільки відокремлений додаток як член речення, що містить ідентифікацію, експлікацію або додаткову інформацію про особу чи предмет, позначений антецедентом [Ганшина, Василевская 1964, с. 377–378].

Інші автори практичних граматик англійської мови відзначають слабкий зв'язок відокремленого означення з антецедентом і, як наслідок цього, його граматичну та семантичну незалежність і факультативну значущість для структури речення, а також інтонаційне й пунктуаційне виокремлення [Каушанская, Ковнер, Кожевникова и др. 2008, с. 310–312]. Зарубіжними

лінгвістами – авторами комунікативних граматик англійської мови – у розділі «синтаксис» проблема відокремлення зовсім не проаналізована [Quirk, Greenbaum, Leech, Svartvik 1982; Leech, Svartvik 1983].

У вітчизняній лінгвістичній літературі опис відокремлення близький до аналізу названих вище: *під відокремленням* розуміють такі інтонаційно-семантичні відрізки мовлення, утворювані шляхом виокремлення того чи того другорядного члена речення – одного або із співвіднесеними з ним словами [Мещанинов 1978, с. 95].

В. В. Виноградов наголошує, що відокремлені члени й конструкції – специфічні семантичні синтаксичні єдності всередині самого речення. Їхнє відокремлення марковане за допомогою зміни звичного порядку слів та інтонації, щоб надати їм емоційного забарвлення [Виноградов 1975]. У другому томі академічної граматики російської мови запропоновано дефініцію відокремлення, яка описує не тільки фонетичні та граматичні характеристики відокремлення, але і його семантичні особливості. Автори академічної граматики називають відокремленням «інтонаційне маркування такого члена речення», який поширює не тільки слово, що є його антецедентом, а й інше слово або член речення. З цього випливає, що семантичні зв'язки відокремлених членів мають різноспрямований характер [РГ 1980, с. 180].

Г. В. Колшанський у визначенні відокремлення акцентує увагу на його особливій синтаксичній позиції в системі членів речення, наголошуючи на своєрідності відокремлення як граматичного засобу, наявного тільки в певних реченневих синтаксичних позиціях [Колшанский 2005, с. 113].

Відокремлення – ритмо-інтонаційне й семантичне маркування в складі простого речення словоформи або групи словоформ (конструкції, звороту), напр.: *Колись мені мати спадок шукали, **жартуючи**, жати в степи виряджали* (Т. Осьмачка). На письмі відокремлена частина речення графічно позначувана комамою або тире. Відокремлені члени речення містять додаткові повідомлення про предмет, ознаку, виконують щодо означувального члена функцію пояснення, уточнення. В окремих випадках їх можна розгорнути

в предикативні одиниці: *В мить, коли довериши діло, догодити кесарю, – / Вибирайся на волю сміло* (Б. Олійник) → *В мить, коли довериши діло, яке догодить (щоб догодити) кесарю, – / Вибирайся на волю сміло*. Відокремлення – смислове й інтонаційне маркування в реченні непоширеного чи поширеного другорядного члена, внаслідок чого він набуває більшої самостійності й інформативно-сислової значущості; спосіб актуалізації другорядних членів речення в інтонаційному, смисловому та формальному (пунктуаційному) вимірах для надання їм відносної синтаксичної самостійності в реченні. Відокремленими можуть бути означення (*Я, спокійний і врівноважений, знову пишу тобі* (В. Стус), прикладка (*Мій син, грибок на тоненьких двох ніжках, у перший раз пішов сьогодні в школу...* (М. Рильський), додатки (*Усі, крім директора, уже прийшли на нараду*); обставини (*З одного місяця переходили люди на друге, шукаючи волі* (Панас Мирний) [Загнітко 2012, с. 132].

У нашій роботі як робочу використано таку дефініцію відокремлення: відокремленими вважаємо другорядні члени речення, інтонаційно, графічно й іноді позиційно відокремлені від означуваних ними членів. Відокремлені члени, на відміну від невідокремлених, утворюють окрему від означуваного члена синтагму, вимовлену на більш низьких тонах, ніж інші синтагми в реченні (на письмі це інтонаційне оформлення зазвичай позначено комою, зрідка іншими графічними знаками). Однак специфіка відокремлення полягає не тільки в засобах граматичного (синтаксичного) зв'язку між членами речення, а й у тому, що сприяє здійсненню семантичного зв'язку між відрізками тексту.

2.3. Моделі з відокремленим означенням

Відокремлені члени речення зазвичай ототожнюють із відповідними другорядними членами, підкреслюючи тільки їхній особливий статус у реченнєвій структурі. Ця традиція відображає певний етап у вивченні відокремлення як синтаксичного явища, коли функцію відокремлення

витлумачували тільки як «посилення», «підкреслення», «маркування» певного члена речення.

Відокремлені означення проаналізовано в працях І. Нечуя-Левицького [Нечуй-Левицький 1914], Н. Кагановича [Каганович 1935], І. Огієнка [Огієнко 1935], С. Смеречинського [Смеречинський 1932], М. Я. Блоха [Блох 1983], І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], М. О. Вінтоніва [2013], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1999], А. П. Загнітка [Загнітко 2001], Л. В. Захарової [Захарова 2008], О. Є. Іванової [Иванова 1985], Б. М. Кулика [Кулик 1965], А. К. Мойсієнка [Мойсієнко 2006], А. Ф. Прияткіної [Прияткина 1983], К. Ф. Шульжука [Шульжук 2004] та ін., які у визначенні відокремлення наголошують, що це синтаксичний процес виділення членів речення й одночасна семантична актуалізація цих членів. Причому таке маркування досягнуто просодичними засобами (паузацією, логічним наголосом, інтонацією) [Иванова 1985, с. 228].

2.3.1. Прикметникові, дієприкметникові відокремлені означення

Відокремленим означенням притаманні такі *диференційні ознаки*: мають двочленну структуру, утворену поєднанням головного члена, вираженого іменником (займенником), й атрибутивного звороту, формованого з головного слова та залежних від нього складників або тільки з головного слова, конституюючи певний вид конструкції з його особливостями. Їм притаманна граматична категорія додаткової предикативності, що виражає своє значення за допомогою залежного таксису та певних засобів, які прогнозують таксисні відношення з предикатом основної частини. Важливою особливістю відокремлених означень є суб'єктно-предикатна розчленованість, що в комплексі актуалізує цю додаткову предикативність; реалізують у мовленні вказану предикацію як другорядне висловлення в межах ускладненого речення; входять до семантико-синтаксичних відношень з атрибутивними утвореннями різних рівнів, реалізуючи свої семантичні й функційні особливості.

Простому реченню, ускладненому відокремленим означенням, притаманні особливі принципи формальної організації. Головний із них – дворівнева синтаксична будова. Синтаксичні відношення й зв'язки в ускладненому реченні належать різним рівням. Перший, нижчий, – рівень словоформ, другий, більш високий, – власне-синтаксичний рівень.

Оскільки кожному рівневі притаманна відносна самостійність, автономність, ускладнене речення може являти собою багаторівневу структуру, у якій одні відношення й зв'язки ніби накладені на інші.

Другий принцип пов'язаний із заміщенням позицій. В елементарному реченні кожна словоформа є окремим другорядним членом. Для ускладнювального ж члена несуттєво, чим він представлений – окремою словоформою чи групою слів, що утворюють цілісність. «Ускладнення речення за допомогою синтагматичного членування називають відокремленням. Відокремлення – це тільки спосіб вираження певної синтаксичної функції, але не сама функція» [Прияткіна 1983, с. 16].

Інтонаційно виділену частину речення називають відокремленим зворотом. Але зворот – поняття ширше, він не обов'язково виділений інтонаційно. «Зворот – це член речення, що ускладнює просте речення» [Прияткіна 1983, с. 17]. Він може бути репрезентований однією словоформою або мати складну внутрішню будову, один зворот може входити до складу іншого. Зворот може бути оформлений не тільки за допомогою інтонації, але й за допомогою форми слова, сполучника чи сполучного слова: дієприслівниковий зворот, інфінітивний, прийменниково-відмінковий тощо. Звороти можна класифікувати за семантичною роллю (порівняльний), синтаксичними відношеннями (приєднувальний, уточнювальний, напівпредикативний тощо). Їм притаманна функційна єдність, цілісність, членованість у реченні. А. Ф. Прияткіна пропонує таку дефініцію звороту: «Зворот – це член речення, що має єдину функцію незалежно від кількості складових його словоформ і характеру зв'язку між ними» [Прияткіна 1983, с. 17].

У сучасній українській мові активно вживаними є речення, ускладнені відокремленими означеннями. Залежно від позиції означення щодо антецедента їх поділено на два різновиди: *препозитивні* й *постпозитивні* означення. У кожній із цих груп є своя специфіка вираження.

Група препозитивних означень репрезентована контактними відокремленими означеннями, напр.: *Заглиблена в спогади, Ніна не почула, як розчинилися двері і мати переступила через хатній поріг* (А. Шиян); *Наляканий громовицею, кінь тихенько заіржав* (М. Стельмах); *Напоєний цілющим зіллям, зігрітий теплом, Остап розплющив очі* (М. Коцюбинським).

Дистантне розташування відокремленого означення можливе як у препозиції щодо антецедента, пор.: *Осяяний сонцем, перед нами розкрився зовсім новий світ* (О. Довженко), так і постпозиції, пор.: *Село ще спало, намокле, змерзле, ховалося під білу ковдру квітучих садків і ждало сонця, щоб обігрітися* (М. Карплюк).

Зазвичай дієприкметникові та прикметникові препозитивні означення є невідокремленим прислівними поширювачами, пор.: *Закинутий аркан стягувався все тугіше* (О. Гончар); *Навіть сам собі ще боявся зізнатися в цих думках, а цей закинутий у яму чоловік, виходить, усе бачить і знає* (П. Загребельний); *Осріблені місяцем гори блищать, Їм кедрі і сосни казки шелестять, І дивні пісні їм співають вітри, Що нишком підслухали в моря з гори* (Олександр Олесь); *Околичні вулиці степового райцентру були без хат і дерев – купи цегли, та глини, та уламків* (М. Вінграновський); *Радісним буремним громом спадають з неба блискавиці, Тарасові провісні птиці – слова шугають над Дніпром* (В. Стус). Препозитивне означення, виражене дієприкметниковим зворотом, відокремлюємо, якщо воно має обставинний відтінок або відділене від іменника іншими членами речення, пор.: *Дезорганізований раптовістю нічної атаки, ворог не встиг учинити скільки-будь сильного опору* (О. Гончар); *У червоному намисті, зав'язана великою хусткою, Марта була б дуже гарною молодницею* (І. Нечуй-Левицький); *Мучений голодом і своїми чорними думками, Андрій палив цигарку*

за цигаркою (П. Панч); *Опівночі, після того, як промчить, прошурхоце велосипедами нічна зміна у бік заводів; і, зморена денними клопатами, Зачіплянка нарешті поринає в сон, і висне над нею з просторів неба місяць зеленорогий, собор стоїть над селищами в задумі один серед тиші, серед світлої акацієвої ночі, що більше навіть не на ніч схожа, а на якусь, сказати б, антиніч* (О. Гончар).

Означення, співвіднесені з особовим займенником, відокремлювані незалежно від позиції, пор.: *Утомлені своїм довічним рабством, вони жадають розірвати пута і скинути ярмо з своєї шиї* (Леся Українка); *Єльчині подруги теж цілим гуртом зібралися йти до землячки Вірки із сусідніх Погребущ; степовичка, вона вгадала вийти заміж сюди, – рудий та витрішкуватий її Іван, а став знатним сталеваром, і Вірунька тепер ох і живе ж!* (О. Гончар); *Видима, справдішня, вона майже повільно, ніби знехотя виходила з вогняного клубовиння, а потім враз понеслась блискавкою, зникала невловиме, щоб приземлитись десь, може, аж на далеких водах океану, теж рівних і відкритих, як степ* (О. Гончар); *Це його, білявого, аж рудого, вона називала чорнобривчиком* (О. Гончар).

Відокремлюємо означення, якщо в реченні відсутнє слово, якого воно стосується, пор.: *Невідомий нікому, сідаю на лавку, слухаю і дивлюся* (М. Стельмах); *Побрела до собору і, похнюпившись, по очі закутана хусткою, зупинилась біля порога, навпроти навстіж відчинених у соборну сутінь дверей* (О. Гончар).

Аналіз мовного матеріалу засвідчує, що відокремленому означенню, вираженому прикметником або дієприкметником (із залежними словами чи без них), у препозиції притаманна подвійна залежність, оскільки синтаксично таке означення поєднане узгодженим прислівним зв'язком з антецедентом (іменником або займенником), семантично ж воно побічно підпорядковане присудкові, доповнюючи його зміст обставинним відтінком зі значенням причини, наслідку, допусту, порівняння тощо. Особові займенники не можуть бути антецедентом невідокремленого означення.

Морфологічні категорії дієслова, прикметника й синтаксичні особливості дієприкметників тісно взаємопов'язані у вираженні напівпредикативної атрибутивності. Відокремлене дієприкметникове означення як виразник напівпредикативних відношень переважно вживане в постпозиції щодо головного слова, пор.: *Промінь сонця, проведений крізь геліоніт, уведений до тканини рослини, змішаний із енергією людини, перетворюється в цілком придатну до вжитку людського організму сонячну енергію* (В. Винниченко).

Зазвичай як напівпредикативні атрибути функціують звороти з якісними прикметниками, пор.: *Стояла темна ніч, холодна, вітряна* (Є. Гуцало); *Він стоїть на мурі, юний і прекрасний, і кладе цеглини, зводить дім новий* (В. Сосюра). Зрідка як напівпредикативні атрибути вживані відносні прикметники, пор.: *Зали, спортивні, тренажерні, фітнес-центри, басейни припиняють свою роботу до 25 січня* (Українська правда, 07.01.2021), що пов'язано з певною стійкістю іменника з відносним прикметником, слабкою їхньою сполучуваністю із залежними словами, нетиповим вживанням у функції іменного присудка, обмеженим уживанням у цій же функції непрямих відмінків і прислівників, від яких може бути утворений корельований із присудком відносний прикметник.

Прикметникові відокремлені звороти вживані в постпозиції щодо головного слова, що нетипово для невідокремлених означень. Постпозиція невідокремлених прикметникових означень – це вже актуалізація потенційної предикативності. Потенційна предикативність ад'єктивних зворотів зазвичай актуалізована до рівня напівпредикативних: *Весь світ був як казка, повна чудес, таємнича, цікава й страшна* (М. Коцюбинський);

У структурі речення постпозитивні відокремлені означення можуть бути співвіднесені з:

а) підметом чи головним членом номінативного односкладного речення, пор.: *Зовсім новий, напористий, веселий трактор, керований Василем* (О. Довженко); *Дітям – розкіш: обляжуть криницю з усіх боків, набирають воду в пригорці й смаковите п'ють, а понапивавшись, пустують, бризкають*

один одному в обличчя, ляцать, аж поки знову прищухнуть, дивлячись, як вода в криниці встоюється і сонячне **проміння, зламане в ній**, перестане гойдатись (О. Гончар); **А колос, викупаний сонцем**, вклоняється ниві (М. Стельмах);

б) компонентом складеного іменного присудка, пор.: **Він був як бог, знаючий і сильний, той градівник і мольфар** (М. Коцюбинський); **Гра була розігруванням, розрахованим на майора, і не більше** (О. Гончар);

в) додатком, пор.: **Дедалі виразніше чуємо характерний сморід** хімічних заводів, **змішаний із затхлим духом боліт** (О. Гончар); *n*

г) обставиною, пор.: **Тут, серед степів, пропалених і пропечених сонцем**, Ліна частіше згадує батька (Д. Фальківський);

г) субстантивним складником відокремленого члена речення, пор.: **Зустріне тебе товаришем тут хіба що стовпчик межовий, що ниви чийсь розполовинює, вилізеши на нього, зовсім як у тій колядці, складеній для найменших** (О. Гончар);

д) нульовим компонентом речення, пор.: **Навіки могла зникнути, в пітьмі штольні зітліти, згнити, завалена камінням гори, а сталося інакше...** (О. Гончар);

е) звертанням, пор.: **Не шкодуй нічого для перемоги, визволителю і меснику, загартований у боях, слава тобі!** (О. Довженко)

За позиційним розташуванням відокремлюваними бувають як контактні означення, що безпосередньо стоять за означуваним словом (останнє нерідко має препозиційні означення), пор.: **На волохатій руці фіолетове серце, пронизане стрілою** (О. Гончар); **Вона хоче спробувати, хоч і сказано, що тільки споріднені організми можуть їсти хліб, зроблений другим** (В. Винниченко); – **Ель Алеф** – початок усіх початків, зміїста перша літера арабського алфавіту, слід змії на просонченому піску, **тінь, кинута на землю гілкою квітнучого дерева**, вказівка сонячного годинника, знак життя й смерті, лінія, що з'єднує схід і захід і з'єднує північ та південь, міра всіх мір, одиниця й безмежність, минуле, нинішнє й майбутнє в одному начерку (П. Загребельний); так і дистантні, пор.: **Траса**, вражаючи прямизною, летить

далі й далі через болота, **прокладена ніби під лінійку** (О. Гончар); *Ти насадив би сто мільйонів фруктових дерев на Україні, ти змінив би її пейзаж і навіть клімат і жив би в саду своєму, **оспіваний своїми поетами, прославлений своїми митцями*** (О. Довженко); *Коли замість розбишаки й волоцюги побачила в ньому, хай і ненадовго, хай і поверженого, але ж таки **Майстра, того, хто здатен виявився на щось незвичайне, соколине, – хіба ж не таким лежав він тоді перед нею, **перев'язаний рушником, у пилюці***** (О. Гончар).

Цих обмежень позбавлені якісні прикметники, або ж обмеження загалом незначні. Субстантивні конструкції з напівпредикативними якісними атрибутами широко вживані в художньому й публіцистичному мовленні.

Зауважимо, що часові конкретизатори частіше використовують за умови розходження часових планів напівпредикативних структур та основної частини речення. Ад'єктивні відокремлені звороти вживані в постпозиції щодо головного слова, що є не типовим для невідокремлених означень. Постпозиції невідокремлених ад'єктивних означень – це вже актуалізація потенційної предикативності. Потенційна предикативність ад'єктивних зворотів може бути актуалізована до рівня напівпредикативності й у препозиції – за допомогою детермінантної позиції відокремлення – детермінантних конкретизаторів. У цих випадках звороти виражають обставинні значення зумовленості й часу і зближені з іменними структурами з дієприслівниковими зв'язками, пор.: ***У білій сукенці, тонесенька в талії, під хвилями буйного волосся, Олена скидалась на велику ромашку*** (І. Вільде);

Розглядані структури вступають у системні відношення з реченнями з іменним присудком і з різними субстантивними утвореннями, займаючи своє місце в субстантивному синтаксичному ряді.

Постпозитивні означення, виражені прикметником чи дієприкметником (із залежними словами чи без них) щодо антецедента відокремлюють, якщо:

– стоять після означуваного слова, вираженого іменником, пор.: ***За вікном спить ніч, в темне небо загорнена, зорями прихорошена*** (Ю. Збанацький); ***Вранці, коли робітники поїдуть на зміну, помітно безлюдніє Зачіплянка, тільки***

дітлашня, заїдена шовковицею, галасає на вулиці та біля саги (О. Гончар);
Орлянченко, вражений відповіддю, обернувся до Миколи (О. Гончар).

– стоять після означуваного слова, вираженого іменником, якщо перед ним є своє означення, пор.: *Лукаш – дуже молодий хлопець, гарний, чорнобривий, стрункий, в очах ще є щось дитяче* (Лєся Українка); *Гола земля, бита крилами вітру, безнадійно сіріла під олив'яним небом* (М. Коцюбинський).

2.3.2. Відокремлені іменні звороти

До структур із відокремленими зворотами зараховують субстантивні конструкції з *ад'єктивними, субстантивними неузгодженими й узгодженими означеннями й порівняльними зворотами*. Однією з важливих особливостей відокремлених іменних зворотів, що відрізняє їх від розглянутих утворень із дієприкметниками, є недієслівність головних слів зворотів, що ставить питання про засоби вираження їхнього модально-часового значення, зокрема про наявність граматичних засобів парадигматичного способу вираження цього значення. Саме з цим пов'язана їхня інша особливість – співвіднесеність головного слова звороту з іменним складеним присудком (а не з дієслівним, як у дієприкметників).

2.3.2.1. Узгоджені субстантивні означення

Теоретичне осмислення іменних атрибутів представлено в працях В. В. Бабайцевої [Бабайцева 1988], В. А. Белошапкової [Белошапкова 1977], І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], М. О. Вінтоніва [Вінтонів 2013], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1993], А. П. Загнітка [Загнітко 2001], Н. Л. Іваницької [Іваницька 2002], Л. В. Шитик [Шитик 2013] та ін.

У сучасних концепціях членів речення за основу їхнього виокремлення взято опозицію центральність / нецентральність, обов'язковість /

необов'язковість, тобто акцентовано на відмінностях між головними та другорядними членами речення, а також між самими другорядними членами [Загнітко 2011, с. 489]. Зокрема Г. Г. Почепцов розрізняє три основні групи членів речення: 1) підмет і присудок, 2) додаток та обставину, 3) означення [Почепцов 1971, с. 187]. Такий розподіл ґрунтований на специфіці синтаксичних зв'язків і на частиномовному підпорядкуванні.

Різне потрактування синтаксичного зв'язку в апозитивній конструкції позначено й термінологійно: відмінковий паралелізм [Овсяннико-Куликовський 1912], аплікація [Распопов 1973], кореляція [Кротевич 1954], узгодження [Вихованець 1993].

Поняття «прикладка» до цього часу витлумачене лінгвістами по-різному. Термін «прикладка» поряд із терміном «апозитія» використаний О. О. Потєбнею на позначення означень, зближених за своєю функцією із присудком. У такому значенні він не закріпився в лінгвістиці. Одні автори стали позначати цим терміном широке за своїм морфологічним вираженням коло різних членів речення, об'єднаних по суті значенням пояснення (ототожнення) (див., напр.: [Руднев 1959]), інші – тільки субстантивні члени речення, узгоджені з головним субстантивним членом у відмінку [Шахматов 2001, с. 39] і навіть сам тип зв'язку [Ахманова 2005, с. 359].

Але й за другого підходу до цього часу нерозмежовані прикладки й пояснювальні (уточнювальні) субстантивні члени (про розмежування цих членів див.: [Основина 1983; Прияткина 1990 та ін.]). І вічні проблеми визначення в кожному конкретному випадку без відокремлення, який із субстантивних членів – прикладка, а який – означуване слово.

Об'єктивні труднощі в розв'язанні питань статусу прикладки, розмежування означуваного та означального тощо пов'язані з типологією синтаксичного зв'язку, із особливостями вираження ознаки прикладки. Окремі автори висновковують, що означення визначає предмет, даючи йому іншу назву. Таке твердження потребує уточнення. Як друга назва прикладка може

бути вжита тільки в наступній частині тексту й за умови зміни своєї референції й синтаксичної функції (тобто вже не будучи прикладкою).

У лінгвоукраїністиці як різновид означення традиційно виокремлюють *прикладку* – залежний від головного слова другорядний член, виражений іменником або субстантивованим словом, приєднаним до головного компонента паралельними з ним формами з метою його визначення, уточнення або пояснення [Загнітко 2011, с. 504].

Прикладка узгоджувана з означуваним словом у відмінку й зазвичай у числі, рідше – у роді. Від узгодженого означення, вираженого прикметником, вона відрізняється тим, що вказує на ознаку предмета та водночас дає йому другу назву, тоді як узгоджене означення лиш називає ознаку предмета [Кулик 1961, с. 65]

Під час визначення прикладки потрібно звертати увагу на такі чинники: 1) відношення між предметами, що мають видову й родову назви, бо в одних випадках у ролі прикладки функціює видова назва (частіше), в інших – родова (рідше); 2) синтаксичні зв'язки деяких форм присудка (не є прикладкою слово, із яким узгоджується присудок), пор.: *День осінній ... вітер віє, і красуня-сонце змерзло* (М. Рильський); 3) зміст цього речення й навіть зміст попереднього чи наступного речень.

У структурі речення прикладка зазвичай позначає:

1) назву осіб за професійною спеціалізацією, пор.: *Лікар-стоматолог-ортопед виявляє стоматологічні проблеми, здійснює протезування відсутніх зубів та лікує дефекти навколишніх* (Українська правда, 23.01.2017);

2) назву осіб за посадою, пор.: *Сторож-дід змете з порога сніг і слід твоїх чобіт* (А. Малишко);

3) назву осіб за службовим званням, пор.: *29 вересня 1866 р. у русинському м. Холм (нині – Хелм, Польща) народився Михайло Сергійович Грушевський, професор історії, академік, організатор української науки, політичний діяч, Голова Центральної Ради Української Народної Республіки* (espresso.tv. 29.11.2020);

4) назву осіб за родом занять безвідносно щодо професії, пор.: *Напевне, наші мисливці знають чимало способів виготовлення шроту, але я отишу той, яким користувався мій **батько**, завзятий **мисливець*** (Українська правда, 23.01.2017);

5) носій актуальної ознаки чи назва особи за ситуацією, у якій вона перебуває, пор.: *Андрій, **переселенець з Луганська**, живе в Києві, платить податки в місцевий бюджет* (Українська правда, 30.11.2018);

6) національну належність, пор.: *Христя Фріланд, **українка за походженням**, стала міністеркою Канади* (Українська правда, 18.08.2020);

7) соціальне походження, пор.: *Молоді люди довго не розмовляли – 21-річний хлопець, **робітник однієї із кременчуцьких фабрик**, підвівся та побив нерозважливого перехожого* (telegraf.in.ua, 25.10.2017);

8) місце проживання, пор.: *Що бажаєте? Кави, печива, чаю, гарячого бульйону? Звернулася до Тані симпатична дівчина-**киянка** в одному з пунктів обігріву на узбіччі Хрещатика* (Львівська газета, 08.12.2004);

9) вік, пор.: *Крім Баглая-молодшого, є ще Баглай-**старший**, що за свій темперамент та задержуватість раніше був знаний на селищах як Іван-дикий, чи Іван-рудий...* (О. Гончар);

10) родинні стосунки, пор.: *Дударевич, **батько Лідин**, давній колега Заболотного по службі, пробував відрадити доньку, малював труднощі далекої дороги, обіцяв навзамін інші спокусливі видовища, але дівчинка затялась: їду, і край, якщо, звичайно, Кирило Петрович не проти* (О. Гончар);

11) видову назву при родовій, пор.: *Жовтий-прежовтий метелик мов дразнився: сяде на **буркун-траву** й гойдається, а коли до нього підійдеши — летить собі геть* (Ю. Яновський);

12) родову назву при видовій (рідше), пор.: *У Києві, у **столиці**, Галя в технікумі вчиться* (П. Воронько);

13) якісну характеристику особи чи предмета (у ролі прикладки часто використовують іменники-епітети, художні порівняння), пор.: *І мої хлопці-**перевізники** проводять, як то сказано, через пороги* (П. Загребельний).

Дискусійним і на сьогодні постає питання щодо функціонування в ролі прикладки імен людей. Поширеною є думка, обґрунтована Б. М. Куликом, що власне ім'я є переважно означуваним словом, а загальна назва, яка характеризує особу за її національністю, професією, характером діяльності, віком, місцем проживання, походженням, за належністю до певної соціальної групи, до організації чи до певного політичного напрямку, є прикладкою, пор.: *І мовчав юнак Федькович* (П. Тичина) [Кулик 1961, с. 66]. Натомість С. П. Бевзенко відзначає, що здебільшого прикладкою є власна назва, пор.: *В козацькому стилі можна ж усе оформити, на фасаді кафе запорожець стоятиме зі списом або козак Мамай сидітиме з бандурою, в шароварах!* (О. Гончар) [Бевзенко, Литвин, Семеренко 2005, с. 158].

Прикладка як різновид означення зазвичай позначає клас предметів, до якого належить головне слово, тобто акт повинен проходити зважаючи на конкретизацію предмета – від найменшої до найбільшої. Особливістю такої конструкції є наявність у ній слів, у значення яких входить вказівка на індивідуалізовану ознаку об'єкта (власна назва) або, навпаки, слів, що мають гранично абстрактне значення. Прикладка – різновид означення, вираженого іменником, узгодженого зазвичай граматично й семантично з головним словом, що виражає синкретизм семантики – поєднання ознак предмета та предиката.

В акті предикації позначено й оцінку властивостей і дій, процесів і подій шляхом підведення їх під закріплені в певній мові коди поняття [Арутюнова 1976], тобто характеристика в широкому значенні слова. При цьому на перший план виступає близькість членів апозитивної конструкції на сигніфікативному рівні. Головне слово в предикованій апозиції має виражати поняття, що відображає сутнісні для цієї ситуації ознаки одиничного предмета або класу предметів, тобто акт предикації в межах апозитивної конструкції проходить у напрямі зменшення конкретизації.

Однак в апозитивній конструкції прикладка є означальним, тобто в широкому розумінні функціонує як потенційний предикат, тому в межах апозитивної конструкції можна говорити про ідентифікаційні й предикативні

відтінки відношень. Складним постає питання розрізнення прикладки й означуваного слова. Їхнє розмежування потребує акцентування уваги на засобах вираження цього різновиду означення, адже прикладка може бути виражена як власною, так і загальною назвою.

Щодо функціювання прикладок у структурі речення, виокремлено такі моделі:

1. $N_{\text{вл. нз.}} + N_{\text{заг. нз.}}$

В аналізі апозитивних конструкцій, побудованих за моделлю $N_{\text{вл. нз.}} + N_{\text{заг. нз.}}$, виникає питання, який із компонентів уважати другорядним. В основу виокремлення прикладок у таких моделях Л. Д. Чесноковою покладено функційно-синтаксичний принцип: «Якщо виходити з того, що прикладка – це різновид означення, то їх відмежування від головних слів повинно спиратися на основні властивості означення. Одним із головних критеріїв означення як члена речення є обмеження обсягу поняття головного слова. Винятки становлять епітетні означення, мета яких «образно характеризувати, не обмежуючи поняття» [Чеснокова 1996, с. 136]. Проте залежно від мовної ситуації, від того, що вважає автор відомим і невідомим, загальна назва може бути прикладкою. У цій моделі члени апозитивної конструкції репрезентовані власними й загальними назвами, до структури яких входить денотат і сигніфікат, що мають різне наповнення, пор.: *Одна тільки Палажка, вдова убитого партизанами начальника поліції, зловісно мовчала* (О. Довженко); *І хто ж не поклониться з живих і прийдеших невмирущій красі Марії Стоянихи, матері, що просила милостиню для дітей чужих?* (О. Довженко); *Андрій Білецький, мовознавець, поліглот, перекладач, народився 1911 року* (zik.ua); *На 74-му році життя помер Мойсей Фішбейн, український письменник і перекладач, член Українського ПЕН та Національної спілки письменників України* (Дзеркало тижня, 25.10.2019); *36-річний Цукерберг, засновник Facebook, увійшов у трійку лідерів рейтингу найбагатших людей світу, його випереджають тільки глава Amazon Джефф Безос (\$190 млрд) і засновник Microsoft Білл Гейтс (\$120 млрд)* (Голос України, 14.10.2020).

Функції суб'єкта й предиката, зараховані до синтаксичної структури речення, перебувають у прямій кореляції з позицією головного слова й прикладки в межах апозитивної конструкції, оскільки іменник, що є головним словом, так само як і в позиції суб'єкта, є визначальним, темою висловлення, а іменник, який виконує функції прикладки, так само як і в позиції предиката, є характеризувальним, ремою висловлення.

Власна назва у зв'язку із своєю категорійною семантикою (позначає індивідуальну ознаку) прагне до виконання в реченні функції суб'єкта, якій у межах апозитивної конструкції відповідає позиція головного слова, а власна назва може передавати поняття різного ступеня абстракції, тому позиція суб'єкта або предиката визначується у нього залежно від контексту.

2. $N_{\text{заг. нз.}} + N_{\text{вл. нз.}}$

Апозитивні конструкції, побудовані за моделями $N_{\text{заг. нз.}} + N_{\text{вл. нз.}}$ і $N_{\text{вл. нз.}} + N_{\text{заг. нз.}}$, співвіднесені за структурою, але мають різний характер зв'язку між членами. У моделі $N_{\text{заг. нз.}} + N_{\text{вл. нз.}}$ формально головне слово семантично функціонує як означуване. Головне слово, виражене загальною назвою, конкретніше, ніж прикладка, репрезентована власною назвою, між означальним і означуваним компонентами спостерігаємо, на відміну від попередньої моделі, уточнювальний зв'язок. У структурі лексичного значення головного слова і прикладки міститься сигніфікат і денотат, які відрізняються наповненням. Прикладка, що має значення індивідуального імені, виконує конкретизувальну, уточнювальну функцію, що зазвичай супроводжується відокремленням прикладки і розвитком напівпредикативних відношень. Семантика залежного члена сприяє формуванню ідентифікаційного характеру апозитивної конструкції, пор.: *На покинутому березі, вже по той бік, на стрімкій кручі стояла **мати Івана Орлюка** — **немолода колгоспниця Тетяна*** (О. Довженко); *Для Григора Тютюнника великим авторитетом був старший **брат, Григорій Тютюнник*** (<http://visnyk98.blogspot.com>); *А на порозі пнеться вже **друге маля** — **Орися**, материна доня* (А. Головка); ***Журналіст, історик та ведучий***

програми «Тема дня» на телеканалі «UA: Рівне», Олексій Бухало, отримав грант у розмірі 30 тисяч (<https://svoi.media>).

3. Pron + N_{заг. нз.}

Модель, утворену поєднанням займенника та прикладки, вираженої загальною назвою, об'єднує пояснювальний зв'язок, «виходячи з факту, що головний займенник у реченні може функціювати тільки в ролі підмета й ніколи присудком, а прикладка-іменник відповідно в ролі присудка. Відношення прикладки-іменника до головного слова – особового займенника не має значення власне уточнення, конкретизації» [Зверев 1961, с. 13]. Незважаючи на те, що особливістю займенника є наявність високого семантичного потенціалу, у контексті він виражає конкретне значення, вказуючи на конкретну особу або предмет. Тому контекстуальне значення займенника, який експлікований головним словом, завжди конкретніше за значення загальної назви, що функціює як прикладка. Слова, замінювані займенниками, легко відновити, тому пояснювальний зв'язок між прикладкою-загальною назвою і головним словом-займенником подібний до того, що виникає в апозитивній конструкції, побудованій за моделлю N_{вл. нз.} + N_{зн. нз.}

Порівнюючи моделі Pron + N_{заг. нз.} і N_{заг. нз.} + N_{зн. нз.}, можна зробити висновок, що апозитивна конструкція із займенником в контексті конкретніша за апозитивну конструкцію із загальними назвами. Прикладка, виражена загальною назвою, характеризує головне слово, у ролі якого вживають загальну назву, описує цілий клас предметів або осіб. В апозитивній конструкції Pron + N_{заг. нз.} виразніше прослідковуємо контекстуально зумовлену характеристику зв'язку з категорійною семантикою займенників.

На характер зв'язку між прикладкою й головним словом в апозитивній конструкції, побудованій за цією моделлю, впливає не тільки категорійна семантика, але й контекст. Коли займенник як головне слово має конкретне значення, що не поступається за ступенем конкретності значенню загальної назви, то між членами апозитивної конструкції фіксуємо пояснювальний зв'язок. Модель N_{заг. нз.} + Pron, тобто прикладка + головне слово, відповідає

предикативному характеру апозитивної конструкції. Якщо займенник контекстуально позначає те саме, що й загальна назва, між ними спостерігаємо уточнювальний зв'язок, пор.: *Безсонне дівчисько, вона* робила для них паперові троянди, дарувала команді переможців букетики своїх паперових квітів, і був там серед вояків смаглявий один, чимось трохи на Єгипту схожий, і вона була трішки по-дитячому закохана в нього... (О. Гончар); *Дівчина-воїн, вона* самим своїм виглядом захоплювала їх, здавалася їм незвичайною, як з пісні (О. Гончар); *Ось вони, рідні озера та луки, в синім добрі солов'їних очей* (М. Руденко); *Я, людина двадцятого віку, – і от, зачудована, бачу лише первозданність* (Л. Костенко); *Везу яось їх, а вони, ідоли, як почали стріляти, ті вже фашисти, щоб їм добра не було* (О. Довженко); *Та й для чого їй обдумувати, коли вона сама чула розмову батька з матір'ю, коли сам батько сказав, що вона, Труда, не дочка йому, що її батько один із колишніх любовників матері* (В. Винниченко).

4. Pron + N_{вл. нз.}

Прикладка, виражена власною назвою, виконує в цій моделі конкретизувальну функцію. У структурі обох компонентів апозитивної конструкції наявний денотат, сигніфікат виражений імпліцитно. У випадку предикативної зворотності займенник як головне слово буде підметом, а власна назва, яка виконує функції прикладки, стане присудком. Але визнати наявність пояснювального зв'язку між ними перешкоджає несхожість категорійної семантики займенника й власної назви. Вказівна функція займенника значно послаблена у зв'язку з прямою назвою особи за допомогою власної назви. Семантика власної назви як носія індивідуалізованої ознаки конкретніша за значення займенника, що зумовлює між прикладкою й головним словом уточнювальний зв'язок. З використанням як прикладки іменників-ідентифікаторів уся апозитивна конструкція набуває цього ж значення, тобто ідентифікація здійснювана через власну назву, пор.: *Хай графиня, граф, хай навіть принцеса й принц зрадять свою віру, хай перейдуть у табір богозневажників і руйнівників довічного ладу, він, Ганс Штор, сам-один буде*

в цьому домі берегти крижалі старого вічного закону (В. Винниченко); *І він, Отава, теж міг вигадати щось схоже, наприклад, цілувати Таїсу на кожному новому закруті дороги, цілувати її лукаві уста і мовчати, мовчати* (П. Загребельний); *Але ж Кет, вона таки, видно, для нього існувала, хай навіть і в якомусь безтілесному образі* (О. Гончар).

5. N_{вл. нз.} + N_{вл. нз.}

У моделі, утвореної поєднанням власних назв, наявна повторна номінація індивідуальним ім'ям ідентифікаційного характеру, напр.: *Восени 1943 року Пауль Зіберт – Микола Іванович Кузнєцов – організував кілька замахів на заступника Еріка Коха та керівника управління адміністрації Рейхскомісаріату Пауля Даргеля* (Високий замок, 11.12.2017); *З тих пір я закохалася в Богдана Ступку – Богдана Хмельницького* (Гордон, 13.04.2016). Обидва члени апозитивної конструкції репрезентовані власними іменами, яким притаманна унікальна референція. Якщо до цих моделей застосувати принцип предикативної зворотності, то прикладка буде підметом, а головне слово – присудком, що підтверджує уточнювальну функцію прикладки.

6. N_{заг. нз.} + N_{заг. нз.}

У моделі, утвореної поєднанням загальних назв, значення позиції прикладки щодо головного слова має дещо інший характер, оскільки обидва складники аналізованої апозитивної конструкції – це слова одного лексикограматичного розряду й однакової семантичної структури, куди входять денотат і сигніфікат, тому в апозитивній конструкції цієї моделі виникають складнощі з розмежуванням прикладки та головного слова.

На відміну від автономних постпозитивних прикладок, напр.: *Соняхи, щирі огнепоклонники, сходу кивають злогоголово* (А. Малишко), препозитивні тісніше пов'язані з узгоджувальним словом, оскільки основний наголос припадає на головний компонент цієї моделі, напр.: *Близнюки-дівчата пережили двадцятигодинну операцію* (znaj.ua); *Раз у раз пригадувалося їй чудове «Лебедине Озеро» і красуня-дівчина, яку злий чаклун перетворив на лебедя* (Н. Забіла). Також характеризувальна семантика іменників одного

з членів апозитивної конструкції (*близнюки, красуня*) вказує на виконання ним функції прикладки. Відокремлені препозитивні прикладки можуть бути виразниками супровідної обставинної семантики, напр.: *Мандрівник вічний – невблаганний час іде вперед* (Л. Дмитерко); *Як учений, етнограф і фольклорист, письменник все життя цікавився народною творчістю* (М. Рильський).

В аналізованій моделі можуть функціювати іменники, яким притаманний однаковий обсяг понять, вони позбавлені виразної характеризувальної семантики. У таких випадках постпозитивною буде позиція прикладки, оскільки головне слово – це тема висловлення, а додаткове повідомлення буде ремою, тобто рема-прикладка повідомляє щось нове про тему, напр.: *Урочисто вишикувалася проспектами зелена варта каштанів – почесна варта весни* (О. Гончар); *За вікном вагона мерехтіли далекі возники сіл – теплі земні зірки* (В. Кобець).

Отже, щоб визначити характер апозитивної конструкції, побудованої за аналізованими моделями, зазвичай недостатньо знання категорійної семантики чи позиції прикладки щодо головного слова, у цьому випадку тільки комплексний аналіз різних чинників дозволяє розмежувати прикладку та головне слово.

2.3.2.2. Неузгоджені субстантивні означення

У літературі відокремлені неузгоджені члени або розглядають разом з узгодженими, або взагалі не згадують, як, наприклад, у «РГ 1980». Проте вони функціують, хоч і трапляються значно рідше за інші відокремлені члени, і при цьому через свої особливості потребують до себе більшої уваги. Відокремлені неузгоджені означення зазвичай репрезентовані іменниками. Ці одиниці та їхні напівпредикативні члени відрізняються від утворень з ад'єктивними відокремленими членами і від їхніх напівпредикативних членів не тільки частиномовною належністю напівпредикативного члена, але й низкою інших ознак.

Перша особливість зумовлена тим, що вони трапляються значно рідше, ніж синтаксичні одиниці з узгодженими відокремленими означеннями. Інша специфіка є наслідком того, що ці терміни семантично обмежені лиш значенням характеристики означення за наявністю / відсутністю чого-небудь чи належності до чого- / кого-небудь. З цим пов'язаний обмежений склад форм (синтаксем), що експлікують це значення, пор.: *Це були неприємні і страшні озера, з чорною водою і чорними торф'яними берегами* (І. Багмут); *Ось сонце віри – чисте і просте, ось сонце міри – з віжками на хрпах* (І. Драч).

Розглядані синтаксичні одиниці за своєю структурою, функціями, системним відношенням з іншими конструкціями близькі до непередикативних словосполучень або збігаються з ними, але суттєво відрізняються від них обмеженістю складу, формою відокремленого члена і відповідною функцією й системними зв'язками. Так, їхні атрибути, як і невідокремлені неузгоджені атрибути, можуть бути співвіднесені з іменним присудком, але лиш за умови вираження їх обмеженим колом форм.

Як і невідокремлені неузгоджені означення, відокремлені неузгоджені означення можуть бути замінені узгодженими більш загальними за значенням, але обмеженішими: *магазин із його квітами; магазин із квітами – квітковий магазин.*

Відокремлені неузгоджені означення виражені:

1) іменником у непрямому відмінку, що стоїть в однорідному ряду з узгодженим, пор.: *Потім він танцював з якоюсь високою, смуглявою, в косах, дівчиною, схожою на гречанку* (О. Гончар); *Яке більше багатство може бути для чабана, ніж цей колодязь, круглий, просторий, з віконцем із жовтого ніздрюватого каменю* (О. Гончар); *У хату ввійшов старий Джеря, високий, тонкий, з сивуватими довгими вусами, з нужденним блідим лицем та смутними очима* (І. Нечуй-Левицький);

2) іменником у непрямому відмінку, який пояснює власну назву або стосується особового займенника, пор.: *Клим, з бичачою шиєю, мав уже власний розум і кулаки не менші за батькові* (П. Панч);

3) інфінітивом із залежними словами, що має уточнювальне значення і стоїть здебільшого в кінці речення. У цих випадках зазвичай вживаємо тире, пор.: *Одне лише мав на меті – знайти їду* (Ю. Покальчук); *Якесь незвичне, незрозуміле почуття... пройняло Катрю і виповнило серце їй невизначним бажанням – розповісти йому, пожалітися* (А. Головка);

4) іменником у непрямому відмінку, якщо потрібно підкреслити їхню важливість у реченні, пор.: *Кремезні козаки, в одних кольорових сорочках, чистили коней* (М. Коцюбинський).

Напівпредикативне вживання неузгоджених означень трапляється зрідка (правда, якщо вони не вжиті в ряду з однорідними узгодженими означеннями).

2.3.3. Конструкції з порівняльними зворотами

Структури з порівняльними зворотами вирізняються особливою складністю, їх вивчення має своєрідну історію, питання про синтаксичну кваліфікації цих синтаксичних одиниць і до цього часу розв'язують по-різному. Наприклад, у реченнях *Що довга вона та худа, як лицар печального образу?* (О. Гончар); *Товста його шия почала брякати, як у кобри* (О. Довженко); *Ви, як та пчїлка, були зайняті і од роси носили все мед до радянського вулика, поки не одняли у вас життя недолюдки з Європи* (О. Довженко); *Бійці, мов білки, вправно перескакували по столітніх повалених деревах, але коням з вантажем перебиратись було далеко важче* (О. Гончар) автори виокремлюють означення й обставини.

Широко вживані придієслівні порівняльні звороти з обставинною функцією способу дії, подібно до дієприслівникових зворотів, певним чином пов'язані й із суб'єктом дії, опосередковано через спільний дієслівний член, визначаючи й суб'єкт. Порівняльний придієслівний зворот позначає предмет, із яким порівнюють суб'єкт порівняння, пор.: *Як рідну ми оту селянку Стрічали* (С. Венцимеров).

Формальною ознакою присубстантивного порівняльного звороту є його незмінність, пор.: *Карпо ... став непорушно.., білий, як крейда* (І. Нечуй-Левицький); *А коли ж то його вхопить, коли він здоровий, як віл,* – знов обізвався Кавун і похилив на стіл свою русяву голову, своє довгообразе лице з тонким рівним... (І. Нечуй-Левицький); *Навіть дід-сторож якось уночі прикрався під вікно, став шкребтись, як собака:* – *Єлько, Єлько, пусти перегрітись...* (О. Гончар).

Порівняльні звороти в поєднанні з іменниками, дієсловами й прикметниками або прислівниками утворюють різні конструкції. У поєднанні з іменниками вони – виразники атрибутивної семантики, у сполученні з прикметниками й прислівниками – конкретизувальні члени речення. Найчастіше порівняльні звороти співвіднесені з дієсловом, щодо якого функціують як обставини способу дії, утворюючи складну конструкцію.

В історії лінгвістики немає єдності у визначенні статусу порівняльного звороту. Його кваліфікували то як неповне підрядне речення [Буслаєв 1959, с. 549; Богородицький 1935, с. 231–232; Булаховський 1952 та ін.], то як порівняльний зворот [Шапиро 1954, с. 363–369; Крючков, Максимов 1977, с. 108; Федоров 1972, с. 119–120 та ін.]. При цьому пропонували способи розмежування порівняльних зворотів і неповних підрядних речень із порівняльними сполучниками [Руднев 1959, с. 74; Гвоздев 1968, с. 291–293; Широкова 1960, с. 28–37; Федоров 1972; Загнітко 2001; Заборна 2002; Кучеренко 2003].

А. Ф. Прияткіна в праці «Осложненное простое предложение» [Прияткіна 1983] речення з порівняльними зворотами зараховує до складних, хоч вона як один з авторів академічної «РГ 1980» порівняльні конструкції аналізує «і в системі простого, і в системі складного речення» [РГ 1980].

Порівняльний зворот прийнято розуміти як безприсудкове утворення, уведене до простого речення порівняльними сполучниками з метою реалізації значення порівняння (див., напр.: [Розенталь, Теленкова 2001, с. 419–421; Черемисина 1976, с. 19–21, 241; Прияткіна 1983, с. 176; Прияткіна 1990, с. 28–

29]). Наявні й інші назви: *конструкції з порівняльними сполучниками, порівняльні конструкції в складі простого речення, підрядна частина* (пор.: [Киселева 1959; Постникова 1972; Шапиро 1954, с. 366–367]). Сучасні дослідники слідом за О. М. Пешковським указують на зв'язок і близькість порівняння і сурядності [Черемисина 1976]. В. З. Санников уважає, що порівняльні конструкції слід зараховувати до особливого, третього класу конструкцій у ряді із сурядними й підрядними [Санников 1989, с. 32]. А. Ф. Прияткіна зазначає, що близькість порівняльних відношень та відношень, виражених сурядними сполучниками, ґрунтована на тому, що будь-яке порівняння є окремим випадком зіставлення [Прияткіна 1990, с. 90–91]. Вона знаходить точки дотику порівняльних відношень і з пояснювальними відношеннями [Прияткіна 1990, с. 91]. Авторка виокремила власне-порівняльні й невласне-порівняльні конструкції. У «РГ 1980» акцентовано увагу на зближенні значення порівняння в певних контекстах із сурядними, зокрема й пояснювальними відношеннями [Ляпон 1980]. До порівняльних конструкцій у простому реченні зазвичай зараховують лиш порівняльний зворот. Однак сам по собі порівняльний зворот «не становить порівняльної конструкції – він сам може бути тільки її частиною. Говорити про структуру самого звороту та його морфологічний склад, як це зроблено в багатьох граматиках, не має особливого значення: його слід характеризувати в ставленні до інших форм, що входять до складу речення» [Прияткіна 1990, с. 89]. Проблему становить структура конструкції, а в її складі й структура порівняльного звороту [Черемисина 1976, с. 243–244].

Сутність порівняльних відношень очевидна: «предмет або явище характеризуване шляхом уподібнення його іншому предмету або явищу» [Прияткіна 1990, с. 90], тобто предмет порівнюють з іншим предметом, дію – з іншою дією, ознаку – з іншою ознакою. Однак в утвореннях із порівняльним зворотом, граматично залежним від дієслова, механізм порівняння досить складний, зокрема він значно складніший порівняно з механізмом у порівняльних складнопідрядних реченнях (пор.: [Черемисина 1976]). Якщо

в утвореннях із порівняльним зворотом, у якому дієслівна форма виступає в ролі головного слова звороту, дію порівнюють із дією, то в утвореннях із порівняльним зворотом з іменниками в ролі їхнього головного слова говорити про порівняння предмета з предметом набагато складніше і навіть проблемніше. Напр.: *Вони саме йшли, а не бігли короткими перебіжками, причому посувались не прямо вперед, як годиться при атаках, а перетинали поле в різних напрямках, навскоси і вбік, здавалось, блукали по ньому, і навіть, зійшовшись в гурти по кілька чоловік, деякий час пристоявали, немов про щось радились* (О. Гончар) і *Але справжня демократія уб'є їх, немов сонце!* (О. Гончар). У першому реченні чітко виражена характеристика дії шляхом уподібнення її до дії тієї ж особи (*по кілька чоловік*), а порівняння *демократії із сонцем* у другому реченні такого чіткого вираження не набуває. Ще більш очевидна відсутність зв'язку в утвореннях, де предмет семантичного уподібнення позначений непрямим відмінком, пор.: *Як цвіт троянди, повен аромату, Люблю тебе і радуюсь тобою* (П. Карманський)

На думку одних авторів, у подібних випадках відповідного граматичного зв'язку немає [Санников 1989]. На думку інших, він є. Зокрема А. Ф. Прияткіна виокремлює у відповідних конструкціях дві лінії зв'язку за допомогою порівняльного сполучника: один із них – між дієсловом і порівняльним зворотом, інший – між іменником і порівняльним зворотом [Прияткіна 1990, с. 91–92], пор.: *Часом їм здавалося, що поміж очеретом щось шмигнуло, немов пес або вовк, інколи вони з огидженням обминали сонних, млявих од холоду гадюк, що купами лежали на купинах або ліниво пересувалися поміж очеретом* (М. Коцюбинський). Порівняльний зворот *немов пес або вовк* синтаксично і семантично співвіднесений і з дієсловом *шмигнуло*, і займенником *щось*.

Уважаємо, що граматичний зв'язок між іменником і порівняльним зворотом в аналізованих конструкціях має не прямий, а (подібно до зв'язку дієприслівника з позначенням суб'єкта дієприслівникової дії) опосередкований характер. Проте в ролі першої лінії зв'язку дослідниця називає зв'язок між іменником і порівняльним зворотом, а в ролі другого зв'язку дієслова

з порівняльним зворотом, відзначаючи при цьому і його відносну несамостійність [Прияткина 1990, с. 93]. Пряма характеристика предмета через його уподібнення притаманна лиш предикативній основі речення і в поєднанні звороту з іменником. У конкретних випадках, на думку авторки, можуть переважати то одні, то інші відношення [Прияткина 1990, с. 93–94]. Уважаємо, що посилення відношень уподібнення одного предмета до іншого за допомогою порядку слів та інших засобів, названих автором, слід характеризувати лиш як певну актуалізацію цих відношень, не робить першу лінію зв'язку прямим, основним із граматичного погляду залишається друга лінія зв'язку. Актуалізація ж зазначених відношень між предметами визначується більшою мірою або перш за все за рахунок послаблення лексичного значення й загальної значущості дієслова, як одного з елементів характеристики й відповідно посилення значущості другої частини характеристики, вираженої порівняльним зворотом.

Уточнення функцій придієслівних порівняльних зворотів уможливило досить адекватно визначити склад і структуру порівняльних конструкцій, і зокрема порівняльних зворотів. Не менш важливу проблему, пов'язану, проте, зі структурою розгляданих конструкцій, являє собою розв'язання питання про відношення цих утворень до предикативності. «Порівняльні відношення виявляють внутрішню спорідненість із предикативними відношеннями» [Черемисина 1976, с. 249]. На жаль, автор не розмежовує поняття предикативності й предикації, а поняття напівпредикативності порівняльного звороту залишається нерозкритим.

У «РГ 1980» виокремлено предикативність порівняльних зворотів, але її характеризують як потенційну, при цьому потенційно визначувану вузько: мається на увазі предикативність несамостійна, «наявна лиш в опорі на словесно виражену предикативність основної частини речення [Прияткина 1983, с. 97], пор.: *Вона впала додола, як <падає> сніп, не встигнувши й крикнути* (О. Довженко).

Для глибшого розуміння монопредикативних речень із порівняльними зворотами їх аналізують у зіставленні зі складнопідрядними реченнями з порівняльними підрядними [Черемисина 1976; Ляпон 1980]. Прості речення з аналізованими утвореннями співвідносні з тією частиною таких складних речень, предикативні частини яких позначають ситуації з предметом або предметами (не діями) зіставлення, пор.: *Коли до тебе прилечу, Засяє в сонці все навкруг, Як після теплого дощу В росі тремтить зелений луг* (Д. Павличко).

У таких реченнях виявлюваний чіткий синтаксичний механізм порівняння. Як основа порівняння вживані слова у функції присудків предикативних частин, тотожні або близькі, наближені за семантикою, перетин значень яких утворює певний семантичний інваріант, семантичну константу. Цей лексичний паралелізм зумовлює синтаксичний паралелізм предметних членів. Лексичні відмінності паралельних іменних членів «у цих умовах набувають характеру компаративного контрастування», що «формує» власне специфічне значення <...> конструкції» [Черемисина 1976, с. 85–86].

У простому реченні з порівняльним зворотом наявний один присудок як спільне слово, з яким пов'язаний член речення, що позначає порівнюваний предмет, і компаративна частина – порівняльний зворот, який виконує функцію обставини способу дії. Крім того, нібито наявний і структурний паралелізм порівнюваних членів, відзначений і підкреслений А. Ф. Прияткіною [Прияткіна 1990, с. 91–92]. Напр.: *В неї були брови чорні, як у тих піснях, що не раз він чув у цих краях, в неї були очі ясні, такі принадно-живі, яких, мабуть, і в піснях не було* (О. Гончар).

Деякі автори в порівняльних зворотах бачать пропущений присудок, відзначаючи наявність складників підмета й присудка, пор.: *Не піддавайсь на провокації, їй підіслано до тебе, як голови колгоспу, зі спеціальною метою!* (О. Довженко). На нашу думку, експлікувати в порівняльному звороті присудок, «відновлюючи» його, некоректно внаслідок невизначеності модально-часового значення відновлюваного присудка, що принципово відрізняє порівняльний зворот від порівняльної підрядної частини, у якій

модально-часове значення присудка чітко виражено, пор.: *Час летів, як вітер* (О. Довженко) і *Сагайда від душі радий йому, як радий усьому на світі, що якоюсь мірою причетне до його першого друга, до Брянського* (О. Гончар). У підрядній частині предикат конкретизований щодо часу й модальності. Але саме ці значення відсутні в першому реченні *Час летів, як вітер* реченні, що й становить специфіку звороту на відміну від підрядної частини [Прияткина 1990, с. 97].

Синтаксичний паралелізм, що створює тло для компаративного контрастування предметних членів, притаманний не тільки складному, але й простому реченню з порівняльним зворотом. Правда, у складному реченні зазвичай міститься 1–2 контрасти [Черемисина 1976, с. 80], у простому реченні кількість контрастів редуковано зазвичай до одного, хоч трапляються випадки «парного паралелізму».

Синтаксичний паралелізм членів порівняльного звороту з членами основної частини «засвідчує» наявність у ньому неексплікованого предиката, у семантичному відношенні тотожного або близького за значенням до предиката основної частини. Напр.: *Панас Кандзюба хитнувся вперед, немов верба од вітру* (М. Коцюбинський); *Руки тремтіли, немов <тремтить> коріння, яке підмиває вода* (Є. Гуцало). У складному реченні обидва члени, семантичний перетин яких утворює змістову константу, експліковані. У простому реченні константа репрезентована одним предикатом, експлікованим в основній частині речення.

У конструкціях із паралельними членами домінанта приймає паралельні члени іншого предиката (роблячи його формалізацію зайвою), у конструкціях із порівняльним зворотом домінанта не приймає паралельних членів порівняльного звороту, а тільки весь порівняльний зворот.

Наявність імпліцитного предиката, показником якого є синтаксичний паралелізм членів, не робить його присудком, а порівняльний зворот неповним реченням (пор. близькі в цьому плані до порівняльного звороту еліптичні речення) через несамостійність вираження модально-часового значення.

Значущість спільної семантичної частини може послаблюватися. Проте, будучи представлена одним дієсловом (як домінанта семантичної константи), вона в простому реченні порівняно зі складним уже стає послабленою. Відповідно в порівняльній частині посилюється значущість опосередкованого дієсловом характеристики. Порівняння предмета з іншим предметом із метою характеристики першого найбільш чітко, прямо здійснювана в уживанні порівняльного звороту у функції іменного присудка, а також у функції означення (тобто за відсутності опосередкованого дієслова). У розглянутих утвореннях воно здійснюване непрямо, не набуває чіткого граматичного вираження, а тільки опосередковане дієсловом, дієслівний складник є важливим.

Крім того, і характеристика з боку спільного члена теж семантично структурована, оскільки в ній можна виокремити дієслівну «частину та якісну ознаку» або власне підгрунтя порівняння. Якщо візьмемо структури зі значенням невластне порівняння зі сполучником «ніж», напр.: *Петро біг швидше, ніж Микола*, то в основі порівняння обидві частини будуть експліковані – опосередковане дієслово й зазначена ознака – ознака *швидко*: *Петро та Микола бігли швидко*. В утвореннях із приприкметниковими та приприслівниковими порівняльними зворотами, із конкретизувальною функцією останніх, есплікується або другий спільний компонент, або обидва, пор.: *Петро біг швидко, а саме як Микола* (у конструкціях із приприслівниковими порівняльними зворотами експліковано обидва спільних компоненти); *Твої очі, як небо блакитні, Як волошки в житях золотих* (А. Князь) (експлікований спільний компонент *блакитні*, де значення порівняльного звороту прирівняє до спільного позначення ознак.

Зазвичай подібні ознаки порівняння не розрізняють і змішують, оскільки друга спільна ознака в аналізованих конструкціях імпліцитна, і загалом в утвореннях із порівняльними зворотами есплікується не завжди, але саме вона й повинна бути покваліфікована як основа порівняння.

Виокремлення предиката в порівняльному звороті аналізованих утворень дає підстави говорити про суб'єктно-предикативну розчленовану структуру порівняльного звороту і власне про вторинну предикацію, а також про вторинне висловлення, що оформляє вторинну пропозицію. Відповідно виникають неповнонапівпредикативні відношення між основною частиною та порівняльним зворотом, подібні до поліпредикативних відношень між частинами складного речення, і відповідна їм предикація.

Спільним для всіх порівняльних зворотів є відсутність предикативної форми. У реченні порівняльний зворот репрезентує окрему синтагму, однак відокремлення – не обов'язкова його ознака, оскільки порівняльні звороти можуть бути й невідокремленими. У реченні порівняльні звороти зазвичай підпорядковані головним членам речення, пор.: *Товста його шия **почала набрякати, як у кобри*** (О. Довженко); *Що й говорити, по глухих закутках такі люди, як її чоловік **Бродський**, ще існують, існують і такі, як Топченко* (М. Хвильовий); *Очолював групу В. Шкловський, **котрий, як теоретик-формаліст**, убачав головним завданням «оволодіти технікою письменницького ремесла», експерименти і пошуки нових форм та шляхів подолання примітивізму і спрощеності в літературній творчості* (М. Хвильовий). Однак в окремих випадках у ролі головного слова можуть функціювати й другорядні члени речення: а) означення, пор.: ***Таких, як «я»**, сьогодні ми майже не бачимо на нашій радянській землі, на початку ж непу серед дрібнобуржуазної інтелігенції їх було чимало* (М. Хвильовий); *Мишко – липовий комуніст, але й він, користуючись з нашої фразеології («тепер для бідних школа»), одвернув неписьменну Оксану від «темного життя», і вона кинулася до життя «світлого, **молодого, як молодик**»* (М. Хвильовий); *Але зате Криленко згадав і рівні берлінські вулиці, і тихий кабінет над Шпрее, і нормальне й **точне, мов годинниковий механізм**, німецьке життя* (М. Хвильовий); б) обставини способу дії: *Тоді Сузанна **так, як Макс**, укладає руки в середину скриньки й серед гомону, галасу, вигуків помалу витягає Сонячну Машину* (В. Винниченко); *Доктор Рудольф обома руками завзято зачісує волосся назад,*

обводить аудиторію мокро блискаючими очима, посміхається **так, як людина**, що має ошелешити своїх ближніх, і раптом рішуче стріпує всією головою (В. Винниченко).

За своєю структурою порівняльні звороти поділяють на: а) прості (непоширені), пор.: *І товаришка її дівоцтва, мати Софійчина, по якійсь хвили знехотя, хрипкувато, наче з простуди, приєдналась до неї* (О. Гончар); *Маленька калюжа, як дзеркало, блищить під численними променями* (М. Хвильовий); б) складні, пор.: *Після цього дня молода пшениця, як дитя в казках, почала змінюватися на очах, немов виростаючи в день по місячній нормі* (Високий замок, 21.10.2019). Крім того, вони можуть бути неускладненими, пор.: *Та вже краще бути переповненим молоком, ніж дурістю* (В. Винниченко) й ускладненими, пор.: *О, вони в неї нічого, не сваряться так, як інші, як, наприклад, двоє прекрасних, чудесних товаришів, Тіле й Шпіндлер (колишні інаракісти)* (В. Винниченко).

Основна функція порівняльного звороту полягає в тому, що яка-небудь якість, властивість, дія головного слова зіставляювана, порівнювана з іншою, добре відомою субстанцією, виразником, носієм цієї якості, властивості, дії або одна дія, якість, властивість порівнювана з іншим. Порівняння здійснюють для того, щоб, порівнюючи або зіставляючи ті чи ті предмети, їхні ознаки або дії, наочніше показати, краще охарактеризувати порівнюваний предмет, його ознаки, якості, властивості, дії.

Порівнюють а) живі предмети, пор.: *А коли доктор Рудольф зупиняється, вони балакають із ним знехотя, трошки насмішкувато й трошки вибачливо, як із людиною, яка не знає елементарних, відомих усім речей* (В. Винниченко); б) неживі предмети, пор.: *Героїчні будні важче написати, ніж героїчне свято* (М. Хвильовий); в) живі й неживі предмети, пор.: *А він [Стенька] сидить на коні й посміхається до людей, наче вечірня зоря до річки* (М. Хвильовий). Порівняння природних явищ із живими предметами є образним засобом підвищення емоційності: *Квіти, як люди, – живі, мають душу...* (Високий замок, 12.05.2017); г) одну дію з іншою, пор.: *Дощ невриписто, нудно,*

безустанку дряпається в маленьке заплакане вікно, по горах лаять, як безпритульні пси, шматки хмар, Кравтурст без потреби довго обгупує черевки на порозі дому, надокучливо, без мотиву свище в кухні Отто (В. Винниченко); г) одну ознаку предмета з іншою ознакою, пор.: *І в цей раз сумний стогін зачепив його душу так само, як в ті роки* (Високий замок, 02.04.2019); д) різні обставини перебігу дії, стану, процесу, пор.: *Отже, краще раніше захопити в нас хворобу, ніж пізніше* (В. Винниченко).

Порівняльні звороти в реченні можуть виконувати функції означення, пор.: *А таким, як я і як ти, слабким людям буде особливо важко* (Гордон, 04.06.2018); *Аж тепер зрозумів, як попався Ситникові в лабеті, прийшло перше усвідомлення сили, що перейшла йому в спадок від Родима, та водночас відчув і брак сили для того, щоб боротися з таким, як Ситник* (П. Загребельний) та обставини, пор.: *Тут і ходиш якимось не так, як завжди, а вдома й не думаєш про це, хоч і рачкувати можеш, бо ніхто не дорікне* (Є. Гуцало); *Він горів завжди й вабив завжди, наче степові огні в темряві* (М. Хвильовий); *Мати дивиться на свою дитину, як на святого* (Є. Гуцало). Більшість порівняльних зворотів виконує функцію обставини способу дії, хоч фіксуємо й у ролі інших семантичних різновидів обставини, зокрема мети, пор.: *Командир, ніби шукаючи смерті, з'являвся в найнебезпечніших місцях* (Гордон, 23.08.2018); обставини міри і ступеня, пор.: *Ну звук такий сильний, як вибух якийсь* (Голос України, 26.08.2019); зі значенням уточнення, пор.: *І та червона голова, може, так само, як у Лондоні, кудись полетить, одірвана страшною силою від тулуба, і влетить кому-небудь у кімнату* (В. Винниченко).

Отже, порівняльні відокремлені звороти виконують ті самі синтаксичні функції, що й інші відокремлені члени речення. Специфічна ж особливість порівняльних зворотів, на відміну від інших типів відокремлених і невідокремлених членів речення, полягає якраз у тому, що їм притаманна наявність моменту порівняння, граматично вираженого зазвичай сполучниками. Подібність та відмінність відокремлених порівняльних зворотів з іншими типами відокремлених членів речення і стала підставою аналізувати

відокремлені порівняльні звороти як один із типів відокремлених членів речення.

2.4. Функційні вияви відокремленої обставини

Синтаксичний зв'язок відокремленої обставини в реченні складний, багатовимірний і виявлюваний комплексом неоднорідних за граматичною природою більш простих типів зв'язку, кожен із яких має свою специфіку й вносить певну частку до загального зв'язку. Важливим аспектом цієї проблеми є питання конструктивної значущості різних засобів, що беруть участь у поєднанні відокремленої обставини з іншими членами речення.

Складником загального зв'язку відокремленої обставини в реченні є напівпредикативний, підрядний прислівний, паралельний і сурядний зв'язки. Вони диференційовані за ознакою облігаторності / факультативності. Облігаторні, обов'язкові зв'язки – це напівпредикативний і підрядний прислівний (власне-прилягання) синтаксичні зв'язки, притаманні відокремленій обставині, пор.: *Їх було сотні – цих кліток, у яких товклись, б'ючи крилами та дзьобами, великі неповороткі птахи* (С. Жадан). Факультативними для відокремлених обставин є паралельний і сурядний зв'язки, яких вони набувають тільки в складі синтаксичної групи або синтаксичного ряду – у конструкції теж факультативній у структурі речення. Важливо, що паралельний і сурядний зв'язки прогнозують напівпредикативний зв'язок та власне-прилягання дієприслівникових обставин і можливі тільки за їхньої наявності.

Кожен із факультативних зв'язків окремо залучений до загального зв'язку відокремленої обставини, проте можливе їх співіснування в межах одного речення за умови об'єднання різних відокремлених обставин, пор.: *«Розвідувач риби» проносився над шхуною, стрілою злітаючи угору, роблячи «горку», тобто задираючи ніс майже вертикально, робив петлю і прямим пікуванням ішов знову на «Колумба»* (М. Трублаїні) (третя відокремлена обставина

поєднана з другою в складі речення паралельним зв'язком, експліцитним пояснювальним сполучником *тобто*). Принципово інше явище являє собою нерозрізнення, нейтралізація сурядного й паралельного зв'язків між одними й тими ж двома відокремленими обставинами, пор.: *Видно, був контужений, бо щось кричав, заїкаючись і, вже не відаючи, що робить, намагався зняти з убитого коня сідло* (В. Шкляр).

Різний статус і обов'язкових зв'язків відокремленої обставини: провідним є напівпредикативний, оскільки саме він, одночасно пов'язуючи відокремлену обставину в типовому випадку з дієсловом-присудком і суб'єктом-підметом, відкриває для неї позицію в реченні. Прилягання ж, будучи обов'язковим для відокремленої обставини, проте завжди співіснує з напівпредикативним зв'язком, супроводжує його.

Зв'язку конкретної відокремленої обставини в реченні притаманні такі риси: напівпредикативний зв'язок, власне-прилягання, паралельний чи / і сурядний або недиференційний зв'язок. Саме обов'язковими зв'язками зумовлені різні синтаксичні відношення відокремлених обставин: перші – напівпредикативні, і другі – обставинні в їхніх різновидах, що також співіснують у загальному синтаксичному значенні відокремленої обставини.

Основним виявом зв'язку відокремленої обставини в реченні є напівпредикативний зв'язок, оскільки саме він визначає його особливу позицію з-поміж інших другорядних членів речення. Як й інші синтаксичні явища, напівпредикативність не має єдиного трактування в лінгвістиці. Поширений підхід до напівпредикативності на основі співвідношення основних і вторинних предикативних категорій. Не заперечуючи подібного підходу, вважаємо важливим і актуальним у дослідженні синтаксичних явищ акцентувати увагу на таких функційних синтаксичних характеристиках, як синтаксичні зв'язки та синтаксичні відношення. Кваліфікацію поліпредикативності на основі синтаксичних зв'язків запропонував О. С. Попов. Ставлячи на перше місце спосіб поширення предикативного центру членами речення, дослідник визначає це явище так:

«Напівпредикативність – особливий характер поширення предикативного зв'язку, за якого залежний компонент підпорядкований одночасно присудку й підмету, на відміну від непередикативного поширювача, де залежні компоненти співвіднесені з присудком або з підметом окремо» [Попов 1974, с. 68].

У нашій роботі напівпредикативність витлумачено як особливий тип синтаксичного зв'язку, якому притаманні специфічні синтаксичні відношення; напівпредикативність вважаємо синтаксичним явищем. До розряду напівпредикативних залучаємо члени речення, характеризовані двоспрямованим синтаксичним зв'язком та формалізовані цими зв'язками синтаксичні відношення. Різні типи напівпредикативних одиниць мають свої особливості, які, однак, зводять до різної реалізації їх спільних синтаксичних відношень у реченні.

Напівпредикативність відокремленої обставини полягає в одночасному зв'язку її з присудком і підметом у двоскладних реченнях, із головним членом і додатком у безособових, безособово-інфінітивних та інфінітивних реченнях, із головним членом і репрезентантом суб'єкта в односкладних особових реченнях, тому напівпредикативні члени тісніше пов'язані з предикативним центром, ніж непередикативні. Відокремлена обставина є найближчим членом речення до граматичної основи у зв'язку з одночасною залежністю від підмета й присудка. Відокремлена обставина, поєднувана з компонентами за її межами, зберігає напівпредикативність, проте набуває іншого виміру.

Відокремлені обставини завжди поєднуювані обов'язковим, сильним зв'язком із дієсловом, справедливо наголошено О. О. Каминіною, і цей зв'язок необхідний «перш за все самому дієприслівнику (тобто слову залежному)» [Камынина 1980, с. 300].

Відокремлена обставина поєднувана як із відмінюваними, так і з невідмінюваними формами дієслова, може вступати у зв'язок із девербативом, якому притаманне дієслівне значення. Саме дієслівна семантика в девербативі «відкриває» в реченні зв'язок для відокремленої

обставини. Наступна особливість синтаксичного зв'язку відокремленої обставини зумовлена асоціативними особливостями дієслова. Його зв'язок, незалежно від того, сильний він чи слабкий, передбачає відокремлену обставину, виражену дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, як один із варіантів, і реалізується необов'язково ним: можливі інші способи – реалізація прислівником, прийменниково-відмінковою формою іменника. Важливо, що не тільки відокремлена обставина визначає дієслово, а й сама визначувана цим дієсловом. Названі єднальні ознаки дієслова зараховують до чинників, що дають змогу відокремлену обставину залучити до синтаксичної групи, синтаксичного ряду на правах їхнього члена.

2.4.1. Зв'язок дієприслівникової відокремленої обставини з присудком

Відокремлена обставина попри залежність від обох головних членів речення тяжіє до присудка, саме тому в певних умовах, наприклад, у безособових реченнях, вона об'єктивно втрачає зв'язок із суб'єктом, набуваючи його з об'єктом. Збереження ж залежності від присудка обов'язкове, оскільки за умови втрати зв'язку відокремленої обставини з підметом чи додатком фіксуємо нейтралізацію напівпредикативності. У таких реченнях реалізований тільки підрядний прислівний синтаксичний зв'язок. Напр.: *І ти займав їхні столиці, не особливо переймаючись тим, що на тебе чекає далі і куди на завтра проляже твій шлях* (С. Жадан) – *І ти їхні столиці займав **переймаючись**, що на тебе чекає далі і куди на завтра проляже твій шлях* – у першому реченні відокремлена обставина пов'язана з присудком і підметом; у другому реченні наближена до прислівника, оскільки її зв'язок із підметом послаблений.

Двоспрямований зв'язок відокремленої обставини не має синтагматичної формалізації, він виявлюваний у парадигмі, пор.: *Упавши **ниць додолу від удару по голові**, вона не скоро підвелася* (О. Довженко) – *Вона упала **ниць додолу***

від удару по голові і не скоро підвелася; Він говорив, усміхаючись і думаючи вголос (О. Довженко) – *Він говорив, усміхався і думав вголос.*

Проте відокремлена обставина не позбавлена зв'язку з підметом, підтвердженням чого є можливість залучити її в структуру односкладних речень: він знижується з усуненням в останніх прямого суб'єкта. Важливо, що відокремлені обставини здатні вступати в синтаксичні зв'язки не лиш з експлікованим підметом, але і з його репрезентантом.

Відокремлена обставина поєднувана напівпредикативним зв'язком із різними типами присудків без будь-яких обмежень.

Розглядана конструкція вступає у зв'язок з простим присудком, пор.: *Перебуваючи у 20-ті роки на керівній партійній і культурно-видавничій роботі, вона сприяла українському письменству, зокрема М. Хвильовому та його колу письменників* (<http://bukvoid.com.ua/>); *Там? – вказуючи пальцем в якусь стіну, прищулила око товаришка Люся* (М. Хвильовий); *От він, не довго думаючи, скік у діжку та й сховався* (І. Франко); *Згідно з матеріалами слідства, лікар-анестезіолог Національного інституту раку перед початком операції, не провівши передопераційну підготовку пацієнтки, ввів в її організм препарати, які є несумісними при одночасному введенні.* (Українська правда, 12.11.2020); *В урочистому відкритті брав участь тодішній президент Леонід Кучма, додавши ваги музею. І підкресливши значення України для всього пострадянського авіапрому* (Українська правда, 12.11.2020).

Сполучуваність визначувана наявністю в кожному з присудків дієслова як носія найважливіших предикативних категорій модальності, темпоральності, а в дійсному способі теперішнього й майбутнього часу – позицій синтаксичної особи, саме до дієслова в будь-якому типі присудка спрямована одна лінія напівпредикативного зв'язку відокремленої обставини.

Відокремлена обставина вступає у зв'язок зі складеним присудком, зокрема і з його ускладненими формами. Наші спостереження підтверджують, що напівпредикативний зв'язок і прилягання спрямовані на різні складники названих присудків. Як справедливо наголошує М. О. Герасименко, можливість

окремого вираження речового та граматичного значень, створювана присутністю в присудка зв'язки, дає змогу залучити в систему присудка частини мови, що не спроможні своїми формами реалізувати граматичні значення речення: модальність, час і особу, тобто предикативність» [Герасименко 1999, с. 241]. Окреме вираження цих значень зумовлює різне спрямування обов'язкових зв'язків відокремленої обставини. Напівпредикативного – до зв'язкового компонента в широкому його розумінні, приляганя – до призв'язкового. Напівпредикативний зв'язок відокремленої обставини належить до сфери речення і виявлюваний у парадигмі. За умови залучення в парадигму речення дієприслівник відокремленої обставини в простому дієслівному й складеному іменному присудку замінюваний відмінюваним дієсловом, пор.: *Він [хлопець] закрит обличчя руками і був збентежений, не розуміючи, за що його б'ють.* (Високий замок – 13.02.2017); *Тоді Ярина Федорівна, догадуючись, мабуть, що Варка обов'язково «приведе дитину несвоєчасно», а може, й просто не бажаючи випустити з рук цікавого командира, примушена була остаточно піддатися* (М. Хвильовий).

Напівпредикативний зв'язок відокремленої обставини спрямований на дієслово-зв'язку складеного іменного присудка всіх семантичних різновидів, пор.: *Василій теж почав з конюхування, своїм умінням приборкувати диких огирів він припав до серця імператорові Михайлові Третьому, згодом він показав, що має не лише залізні кулаки, але й залізну волю, нещадно розчистив собі місце при дворі, став сопровителем, а потім власноручно вбив Михайла і став імператором, справдивши материн сон про золоте дерево і свою мандрівку до Царграда з порожнім мішком, у який тепер убгав цілу імперію* (П. Загребельний); *... всі речі стали незнайомими, набравши зовсім іншого узагальненого нічного вигляду і почавши жити якимсь окремим таємним життям* (О. Довженко); *Вірячи у прикмети, Роман був певен, що як тільки він – всупереч совісті – візьме чуже, скривдить когось, так щастя й відступить від нього: не вийде він тоді з мастьку живим!* (О. Довженко).

У реченнях зі складеним дієслівним присудком відокремлена обставина пов'язана з допоміжним дієсловом незалежно від його різновиду, пор.: *Уранці прокинувшись, ми побігли вмитися до озера* (М. Стельмах); *Тримаючи в руках яблуко, воно вперто намагалось вкусити його двома своїми першими зубками, але яблуко було чимале, а ротика на нього дитині ще не ставало* (О. Довженко); *Корній, не зупиняючись, почав просуватися до віддаленої кімнати* (У. Самчук)

Відокремлені обставини вживані в структурі двоскладного речення з нульовим підметом, пор.: *Може, сам підліз під чийсь колеса, по дурості вискочивши з поля на трасу?* (О. Гончар); *Все ніби дослухався до чогось стороннього чи до чогось у собі, потім сказав несподівано, кинувши у бік траси: – Ото вам, друзі, хайвей: фугуйте далі без мене...* (О. Гончар); *Від океану до океану перегнав, не втративши жодної!* (О. Гончар); *Потім махнула рукою, запрошуючи всіх на місток* (Л. Улицька); *Я подумав, що хлопець, звичайно, далеко не втік. Де-небудь стоїть і чекає, спостерігаючи за мною* (Г. Медведєв). Показово, що неповні речення аналізованого типу можуть розпочинати текст, виконуючи тим самим текстотвірну функцію й набуваючи значної комунікативної ваги, пор.: *Лежав на боці, відкинувши ноги, і тепер здавався ще більшим* (Є. Гуцало). У реченнях із нульовим підметом можливі як одиничні відокремлені обставини, так і синтаксичні ряди з ними, пор.: *Давши собі волю, ховаючи лице у зелені столочені пасма, захлинав, заридав, що були дивовижно схожі на дівочі розпущені коси-косички...* (О. Гончар).

Відокремлені обставини вільно залучені до структури двоскладного речення з незаміщеними синтаксичними позиціями обох головних членів, пор.: *Один працює, захоплюючись математикою, а інший – люблячи слово* (Голос України, 26.08.2019).

Наявні двоспрямовані синтаксичні зв'язки відокремлених обставин у випадках, коли, зовні ізольовані, вони являють собою відповідь на питання в діалогізованих монологіях й у відповідних репліках діалогів: відокремлена

обставина пов'язана з граматичною основою речення-питання, пор.: *Як вони працюють? Не прогнозуючи, не прораховуючи ні кроків, ні наслідків* (Голос України, 26.08.2019).

Показові відокремлені обставини-парцеляти: вони зберігають синтаксичні зв'язки з відповідними компонентами базового речення незалежно від дистанціювання їх щодо цього речення і незалежно від наявності / відсутності вербалізованих зв'язкових засобів, пор.: *Підхопивши із снігу залізний прут. Мина заміривсь, як для удару, але Гришуня не відсахнувся, тільки зблід: – Ну бийте! Бийте! Чого ж ви?* (О. Гончар); *Покажуй! Огинаючись і зітхаючи* (П. Загребельний).

2.4.2. Зв'язок дієприслівникової відокремленої обставини з головним членом односкладного речення

Аналіз напівпредикативного зв'язку відокремленої обставини в односкладних реченнях ускладнюваний зважаючи на їх неоднозначне потрактування в мовознавстві. У лінгвістичних студіях О. О. Шахматова односкладні речення визнано самостійним структурно-семантичним типом, сформованим одним головним членом – виразником предикативності, експлікованого нерозчленовано. О. О. Шахматов підкреслював, що головний член односкладного речення «<...> відрізняється від присудка двоскладного речення тим, що викликає уявлення про предикат і суб'єкт, тоді як присудок двоскладного речення відповідає тільки предикату», так само й головний член називного односкладного речення «<...> спричиняє уявлення і про суб'єкт і про предикат, тоді як підмет двоскладного речення відповідає тільки суб'єкту» [Шахматов 2001, с. 50]. Структурно-семантичну самостійність односкладних речень підтримують Н. Д. Арутюнова [Арутюнова 1976], В. В. Бабайцева [Бабайцева 1986], В. В. Виноградов [Виноградов 1955], І. Р. Вихованець [Вихованець 1993], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1999], А. П. Загнітко [Загнітко 2001], П. О. Лекант [Лекант 2002], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004],

О. Б. Сиротиніна [Сиротинина 1985], О. С. Скобликова [Скобликова 2006] та інші лінгвісти.

Інший погляд на односкладні речення полягає у визнанні в їхній структурі нульового підмета у зв'язку з тим, що обґрунтовано розчленований спосіб вираження предикативності. М. В. Панов переконаний у тому, що відмінювана форма дієслова в реченні «<...> завжди супроводжувана підметом, вираженим іменником або його нулем» [Панов 2004, с. 229]. Зокрема він наголошує, що в основі неозначено-особових, узагальнено-особових і безособових речень лежить предикативне поєднання нульового підмета й відмінюваної форми дієслова. Предикативне поєднання вчений вбачає в інфінітивних реченнях – інфінітив + відсутня відмінювана форма дієслова [Панов 2004, с. 223]. Відстоює нульовий підмет у реченнях на зразок *Дайте мені газету* і І. Ф. Вардуль: «Присудок подібних речень передбачає наявність підмета» [Вардуль 2006, с. 309]. Убачають нульовий підмет в односкладних реченнях І. А. Мельчук [Мельчук 1974], Т. В. Булигіна й Л. Д. Шмельов [Булыгина, Шмелев 1990].

Заперечуючи визнання нульового підмета, Г. О. Золотова наводить такі докази. Порівнюючи їх із нульовою флексією в іменників, дослідниця зазначає, що при всій своїй значущості нульова флексія іменників «невідновлювана». «Тим часом неназваний суб'єкт речення може бути відсутнім у певних конкретних умовах, але речення зберігає його категорійне значення, його відмінкову форму, його позицію, його роль носія названої предикативної ознаки». Визнання позиції суб'єкта веде до потрактування традиційно виділюваних односкладних особових речень як суб'єктних модифікацій традиційних двоскладних речень [Золотова, Онипенко, Сидорова 1998, с. 114]. Двоскладність речень, традиційно визначуваних як безособові або інфінітивні, Г. О. Золотова аргументує наявністю в їхній структурі суб'єкта і предиката або імені предикативної ознаки, стану й імені його носія [Золотова, Онипенко, Сидорова 1998, с. 122–123].

Переконливим аргументом для визнання односкладних речень особливим структурно-семантичним типом служить абсолютно незалежна позиція

головного члена речення в їхньому складі. П. О. Лекант справедливо підкреслює: «У дієслівних односкладних реченнях різні дієслівні форми ужиті як незалежні» [Лекант 2002, с. 17], тоді як при підметі, вираженому будь-якою формою, присудок втрачає незалежність. Речення різного типу, побудовані за однокомпонентними схемами, з одним головним членом виокремлені у «РГ 1980» [РГ 1980, с. 348–356].

Дотримуючись цієї граматичної традиції, односкладні речення вважаємо особливим структурно-семантичним розрядом поряд із двоскладними реченнями.

В односкладних особових реченнях відсутні обмеження для напівпредикативного зв'язку відокремленої обставини, оскільки вона поєднувана з будь-яким дієсловом, що виконує функцію головного члена речення. Напряму зв'язку в цьому випадку не відрізняється від напряму відповідного зв'язку з дієсловом-присудком у двоскладному реченні.

*Означено-особові односкладні речення, пор.: **Прийнявши тверде рішення, поспішає** в маєток Яблонівських (Ю. Кирик); **Творячи велике, спускаєш** з припону диких коней сваволі, і вони розтворюють колісницю світу, і тоді настав п'ятьма, якої вже несла побороти, відкривається скриня Пандори, вилітають з неї демони руйнувань, донищують залишки життя в тобі самому (П. Загребельний); **Переходячи через міст, і ведмедя дядьком назвеш, а свиню тіткою**» (П. Загребельний); **Пиши** заяву за власним бажанням, **не чекаючи запускання іншого механізму звільнення** (Українська правда, 12.11.2020); **І, опустивши скло, висунь руку** (О. Гончар).*

*Неозначено-особові односкладні речення, пор.: **Ішли, розбиваючи ноги до крові** (О. Гончар); **Забачивши старших, пустилися, пішли порізно, на хиливши низенько голови, очі ховають...** (Г. Тютюнник); **Випавши з орбіти загального планового руху, брели по волі й без мети, ніби не підлягаючи вже закону тяжіння, й здавались невагомими** (О. Довженко); **Сівши на призьбі, неквапом гомонять про дивовижно мудрий бджолиний уклад життя, про закони та звичаї цих створінь, пробують розгадати, чому іноді бджоли***

пускаються в танець біля вулика після польоту і що означає той їхній танок: чи то тільки знак товаришам, куди їм летіти, на якій відстані від вулика шукати поклади нектарів та квітковий пилок, чи й ще якась мова є в ньому? (О. Гончар).

Узагальнено-особові односкладні речення, пор.: *Що маємо, не дбаємо, а втративши, плачемо* (Народна творчість); *Не знаючи броду – не лізь в воду!* (Народна творчість); *Не спитавши броду, не лізь у воду* (Народна творчість); *Не спечеш калачі, сидячи на печі* (Народна творчість); *Зробивши діло, гуляй сміло* (Народна творчість); *Втративши голову, за волоссям не плачуть* (Народна творчість).

Водночас наявні й інші умови для реалізації напівпредикативного зв'язку відокремленої обставини в безособових, безособово-інфінітивних та інфінітивних реченнях. Залучення відокремленої обставини до структури названих речень визначається: 1) наявністю суб'єкта, спільного для відокремленої обставини і головного члена речення, 2) здатністю безособового дієслова в формі способу приєднувати до себе суб'єктний інфінітив, 3) належністю суб'єктного інфінітива в складі присудка до особових дієслів, 4) здатність безособового дієслова бути допоміжним у структурі головного члена речення, 5) наявністю модальності в семантиці безособового дієслова.

Головному члену безособових речень притаманна різноманітність морфологічних форм вияву. Один зі способів вираження головного члена в безособових реченнях – безособове дієслово. В одних випадках воно пов'язане з лексичним значенням дієслова: *сутеніє, морозить* (можна констатувати лексичну безособовість), в інших – воно є результатом словотворення (*хочеться, думається, живеться, віриться*). Більшість лексично безособових дієслів позбавлена здатності приєднувати до себе суб'єктний інфінітив і супроводжується додатковою дією, формалізованою відокремленою обставиною, тому такі обставини не вступають із ними в синтаксичні зв'язки. Наявні окремі винятки, до них зараховують, наприклад,

слова категорії стану *треба, необхідно* тощо, що приєднують інфінітив і тим самим відкривають у реченні позицію для відокремленої обставини, пор.: *Відчувається, що стало важче рухатися машині, зараз куди більше їй **треба докладати сил, пробиваючи товщу навстрічних водяних потоків*** (О. Гончар).

Саме модальність *повинності* дає змогу безособовим дієсловом приєднати до себе суб'єктний інфінітив, а самим ставати допоміжними, у результаті прогнозувати позицію для відокремленої обставини в наведених прикладах: *Оповитий сяйвом Сталінграда, озброєний посланець молодого стомовного світу, він став для них надійним взірцем, **показавши, як треба захищати** свою волю і честь, як треба карати ворогів людства* (О. Гончар); *Та й не можна, ніяк не можна спати; **розпочинаючи кампанію рішучу, грізну, треба обдумати** все, як слід* (В. Винниченко).

Наявність суб'єктного інфінітива – необхідна й достатня підстава для появи синтаксичної позиції відокремленої обставини, вираженої дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, у безособових реченнях із предикатом у граматичному центрі: формування напівпредикативного зв'язку здійснюване на тих самих підставах, що й зі складеним присудком. Дієприслівник відокремленої обставини поєднуваний із граматичною основою головного члена безособово-інфінітивного речення, пор.: *Єпраксія щосили боролася з розпачем, сиділа коло вікна непорушне й невідривне, линула поглядом у безвість слідом за птахами, страждання поглиблювало її цікавість, помічала, збирала в своїй пам'яті все, що дарували їй очі: ріку, кам'янисту рівнину з маленькими селищами, ланцюг до небесних гір, горби білі й темні, хатини, такі низькі, що, **входячи, треба пригинатися**, високі дзвіниці-кампаніли, поля чергувалися з оливковими гаями, дерева зеленіли на сіро-сухих похилостях, у долинах сияли пшеницю і ячмінь, далі – під гори густо зеленіли ліси і звідти дихало прохолодою* (П. Загребельний); ***Треба вивільняти дух, віддаючи тілові тілесне*** (П. Загребельний); *Легше було б **проскакати, не злазячи з коня, місяць або й три, ніж таке сказати, але не було ради*** (П. Загребельний).

У безособових реченнях із предикативним прислівником без інфінітива для реалізації напівпредикативного зв'язку, експлікованого дієприслівниковою відокремленою обставиною, необхідна зв'язка не абстрактна, а яка хоч частково зберігає лексичне значення, оскільки дієприслівник і семантично, і граматично підпорядкований дієслову, а не придієслівній частині. Справді, абстрактна, десемантизована зв'язка об'єктивно не супроводжувана додатковою дією / станом, позначеним дієприслівником, пор.: *Йому спокійно, дивлячись на грайливих дітей – Йому стає спокійно, дивлячись на грайливих дітей*, хоч і такі конструкції, на думку В. А. Іцкович, «<…> перебувають на межі сучасної літературної норми, у сірій зоні між нормою і ненормою» [РГ 1980, с. 140], пор.: *Чи й для їхніх убрань **награбовано** коштовностей з усього світу, **платячи за них сотнями тисяч людських смертей**?* (П. Загребельний).

Спостереження над фактичним матеріалом дає змогу встановити дві умови реалізації напівпредикативного зв'язку відокремленої обставини в інфінітивних реченнях: 1) наявністю суб'єкта, спільного для відокремленої обставини й інфінітива-присудка, 2) належністю інфінітива-предиката до особових дієслів. Суб'єкт в інфінітивних реченнях, як і в безособових, непрямий, пор.: *Зводити кінці з кінцями, не ображаючи й нічим не принижуючи одне одного* (М. Рудь).

2.4.3. Зв'язок дієприслівникової відокремленої обставини з компонентами речення поза предикативним центром

Відокремлена обставина виявляє напівпредикативний зв'язок не тільки з членами граматичної основи, але й із компонентами речення, які перебувають за його межами, утворюючи з ними синтаксичні поєднання – із прислівником, іншим дієприслівником, інфінітивом та іменником. Дієприслівник у названій позиції менш типовий, проте він стабільно використовуваний і являє собою реальні факти мови. Зв'язок дієприслівника з компонентами речення поза предикативною основою описаний у лінгвістиці: названі його поєднання

з інфінітивом у позиції другорядного члена і з дієприкметником [Гвоздев 1958: 210], з інфінітивом, з іншим дієприслівником і дієприкметником [Валимова 1945; Булаховський 1952, с. 343; Граматика 1954 II, с. 656–658 і ін.]; схарактеризовано зв'язок дієприслівника з іменником і прислівником [РГ 1980, с. 182–183], проте ці відомості мають констатувальний характер. Те ж, до речі, можна сказати про дослідження синтаксичних відношень відокремленої обставини з цими компонентами. Такі поєднання зовсім не однотипні, кожне з них специфічне й потребує окремого наукового аналізу.

Названі словоформи, з якими пов'язана відокремлена обставина, займають позиції поза граматичною основою (свого роду винятком є інфінітив-підмет), тому напівпредикативний зв'язок має дещо інший характер порівняно з аналогічним зв'язком відокремленої обставини при граматичній основі. Відокремлена обставина в аналізованих поєднаннях характеризує не дієслово-предикат, а інші члени речення, проте одна й та сама частина мови здатна займати різні синтаксичні позиції, визначальним чинником для здійснення напівпредикативного зв'язку є тут не синтаксична функція словоформи, а її морфологічна належність, і тільки в окремих випадках, наприклад, в інфінітива, – синтаксична функція. Сполучення відокремленої обставини з компонентами поза предикативним центром відрізняються характером напівпредикативності: за цією ознакою протиставляють зв'язки відокремлених членів речення з дієприслівником та дієприкметником, з одного боку, і зв'язки його з іншим дієприслівником та іменником – з іншого. Сполучення відокремленої обставини з інфінітивом виявляють схожість із першою або другою групою залежно від синтаксичної позиції інфінітива.

Відокремлена обставина вступає в напівпредикативний зв'язок з іншою дієслівною формою – дієприкметником, підпорядкованим субстантивному слову, що перебуває в позиції означення, зазвичай відокремленого. Зв'язок відокремленої обставини в цьому випадку обмежений поєднаннями з активними дієприкметниками, що виражають активну процесуальну ознаку, поєднання з пасивними дієприкметниками неможливі з двох причин: 1) пасивні

дієприкметники займають призв'язкову позицію в складеному іменному присудку, 2) у такому випадку друга лінія зв'язку відокремленої обставини була б спрямована не до узгоджуваного з дієприкметником слова, а до компонента, підпорядкованого дієприкметнику, що порушує правило односуб'єктності відокремленої обставини і – в цьому випадку – дієприкметника, тобто речення були б побудовані з порушенням граматичних нор, пор.: *Ранок, зустрінутий мною, сидячи при свічках, залив кімнату сонячним світлом.*

Своєрідний зв'язок відокремленої обставини з іменником-суб'єктом, що являє собою іменну частину складеного іменного присудка. У двоскладному реченні зі складеним іменним присудком напівпредикативний зв'язок відокремленої обставини спрямований до дієслівної зв'язки, тут відокремлена обставина через дієприкметник вступає у зв'язок тільки з іменною частиною, що є для нього суб'єктом, пор.: *Уже він все зробив і знову вільний, переступаючи з ноги на ногу* (О. Гончар).

Опосередкована відокремлена обставина, що належать до іншої відокремленої обставини, пов'язана із суб'єктом речення, підметом, оскільки в іншому випадку речення була б граматично неправильним. Зв'язок другої відокремленої обставини із суб'єктом-підметом більш слабкий порівняно зі зв'язком першої відокремленої обставини, проте він зберігається і наявність одночасного подвійного зв'язку в другій відокремленої обставини підтверджує його напівпредикативність, пор.: *Хома сидів глибоко внизу, закинувши ногу за ногу, тримаючи автомат на колінах, і просторікував* (О. Гончар); *Занесене звідкись повинню торішнє сіно сохло, зависнувши на куцах рівною лінією, вказуючи, як високо буяли ще недавно тут весняні води* (О. Гончар). Можливий зв'язок другої відокремленої обставини із сурядним рядом відокремленої обставини, пор.: *Проїхавши кілька десятків метрів вузьким, покрученим завулком і не зустрівши нікого з однополчан, Хома з обачності зупинив підводи і, передавши коня їздовим, подався пішки шукати своїх* (О. Гончар); *Першим пустив його Козаков, підлетівши до командира полку і рапортуючи йому з якимось сердитим, загрозливим виглядом, наче своєму підлеглому* (О. Гончар).

Учені звертають увагу на те, що в конструкціях із відокремленими обставинами виникають труднощі в розрізненні підрядних і сурядних відношень між такими відокремленими обставинами [РГ 1980, с. 183], пор.: *О, то ти все пройшов, халамиднику, і Попервах воно, либонь, гарно було йти, задержши голову, зажгираючи баньками світ!* (О. Гончар); *Там вони тепер, збиваючись в окремі групи, розсипаючись дрібними групами, шукали собі порятунку* (О. Гончар). Однак існують конструкції з більш чітким підпорядкуванням другої відокремленої обставини першій, що виявлювано різними способами. В. А. Іцкович до таких конструкцій зараховує звороти з *будучи*, завжди підкорядковані першому дієприслівнику, оскільки вони позначають стан суб'єкта дії, названої дієслівною формою [РГ 1980, с. 149], пор.: *Пильно Бубиренчиха оберігає свого Антидюрінга від усіх можливих невісток та спокусниць, вважаючи Романову Надьку найнебезпечнішою, будучи певна, що цій від батька відоме всяке чаклунське зілля і що здатна Винниківна хоч кого повернути на любові* (О. Гончар). Спостереження дали підстави виявити також інші способи актуалізації підпорядкування. Серед них – вставні слова, що конкретизують відношення між об'єднаними відокремленими обставинами, пор.: *Вона повела гостей будинком, всюди відкриваючи навстіж двері, очевидно, показуючи, що все добре* (Р. Іваничук) (*відкриваючи, очевидно, показуючи*). Ознакою підпорядкування одної відокремленої обставини іншою є лексема *при цьому*, що покваліфіковано в «РГ 1980» як аналог сполучника [РГ 1980, с. 629] та ін. Напр.: *Пропоную професорові Отаві зголоситися табірному командуванню добровільно, при цьому обіцяючи йому збереження життя і цілком цивілізоване з ним поводження* (П. Загребельний); *В цій історії бракувало початку, власне, історії теж не було, Сивоок вигадав її сам, йому хотілося знайти в світі ще одну долю, схожу на його власну, нарешті не почувався він таким осамотненим, міг стати рятівником для цієї нещасної, тим самим мовби рятуючи й самого себе* (П. Загребельний). У реченні також можливі порівняльні сполучники *ніби, наче, неначе* тощо, пор.: *Карячкувате ставлячи ноги, ніби все ще побоюючись льоду,*

накульгуючи, вийшов на берег, ще раз озирнувся на річку, захоплюючи своїм зором і залужся в срібlistому серпанку, й дітей, які все ще зачаровано дивилися на нього, не вірячи, що допомогли врятуватися цьому великому звірові, й легенько почвалав до лісу (Є. Гуцало); Федько стрибнув на лід і, **наче** пробуючи його, потопав ногами (В. Винниченко); *Ріжте швидше!* – наказав він ще раз і навіть хитнув головою, **мов зважившись** одкинути геть непотрібну руку (О. Довженко); *Ступає вона плавно, рівно, високо несучи маленьку голову, **неначе** не маючи на плечах великої ваги трагедії свого роду* (В. Винниченко).

Відокремлена обставина утворює напівпредикативні поєднання з іменниками, що перебувають за межами предикативної основи: *вплив, лікування, перехід, пошук, форсування* тощо. Усім їм притаманне дієслівне значення, що визначає їхню процесуальну семантику, хоч віддієслівні іменники називають «<...> процес як абстрактну категорію, тобто репрезентує його предметно» [Шведова 2005, с. с. 392]. Важливо, що розглядана позиція відокремлених обставин не зумовлена ні характером граматичної основи речення, ні синтаксичною позицією девербатива. Саме збереження девербативом низки властивостей мотивувального дієслова й наявність у нього суб'єкта відкриває в реченні позицію для відокремленої обставини.

Девербатив позначає опредметнену дію, стан, відповідно в поєднанні з ним відокремлена обставина характеризує цю дію або стан; суб'єктом для відокремленої обставини постає суб'єкт девербатива, пор.: *Питання про виплату грошових компенсацій, **розмежовуючи фізичних і юридичних осіб, перебуває на контролі центральної влади*** (Високий замок, 03.06.2020). Девербативи в розгляданих поєднаннях зазвичай мають форму непрямих відмінків, хоч не буде винятком форма називного відмінка, пор.: *Головне його заняття – **тренування в дріманні, не заплющуючи очей*** (Високий замок, 21.03.2018).

У моделях девербатив + відокремлена обставина виявлюваний взаємоспрямований вплив його складників: дієслівна сема в значенні іменника передбачає активність названої ним опредмеченої дії-стану, що сприяє зв'язку

з ним відокремленої обставини, і, навпаки, відокремлена обставина «активізує» девербатив.

Відокремлена обставина пов'язана напівпредикативним зв'язком з інфінітивом у позиції додатка, означення, із синкретичним інфінітивом, що експлікує значення додатка та означення. Відзначений напівпредикативний зв'язок відокремленої обставини з інфінітивом-підметом багато в чому аналогічний зв'язку відокремленої обставини з інфінітивом в позиції другорядних членів, що дало змогу проаналізувати їх в одному розділі роботи. Наявні ж відмінності зумовлені різними синтаксичними функціями інфінітива.

Відокремлена обставина поєднувана з об'єктним і суб'єктним інфінітивом у позиції додатка. У сполученнях з об'єктним інфінітивом одна лінія її зв'язку спрямована на інфінітив, інша, за наявності в реченні суб'єкта-підмета, – на додаток, непрямий для відокремленої обставини суб'єкт. Якщо позиція інфінітива завжди заміщена, то позиція суб'єкта може бути вакантною, пор.: *Іноді мене просили закрити очі і слухати, дозволяючи уяві малювати картини зі звуків, замість того щоб дивитися на екран* (Гордон, 12.03.2017).

Інфінітив *слухати* й відокремлена обставина *дозволяючи уяві малювати картини зі звуків* позначають дії непрямого суб'єкта *мені*. Важливо й те, що, синтаксично не пов'язані інфінітив і його суб'єкт виявляються опосередковано об'єднані відокремленою обставиною за змістом, яка додатково посилює цей зв'язок.

Інфінітивне означення залежить від іменника, що функціонує як головний чи другорядний член речення. Звичайний зв'язок відокремленої обставини з інфінітивом-означенням у позиції при іменнику-додатку, пор.: *Більше не маю сили тримати в собі ту бурю, слухаючи ці канали* (Місто, 02.11.2020). Відзначено поєднання відокремленої обставини з інфінітивним або інфінітивно-іменним підметом: *Сидіти, схрестивши ноги і злегка витягнувши їх вперед*, – ознака владної й досить жорсткої особи (gazeta.ua, 29.01.2019); *Найпростіший спосіб вразити ваших близьких, витративши мінімум зусиль, – замовити качку «Пекінську»* (gazeta.ua, 25.01.2016).

Притаманним для всіх випадків зв'язку відокремленої обставини з інфінітивом-означенням слід визнати опосередкований зв'язок з одним спільним для нього й інфінітива суб'єктом дії, що дозволяє відокремленій обставині отримати позицію в структурі речення. Напівпредикативний зв'язок відокремленої обставини з інфінітивом-підметом, не пов'язаний із присудком, подібний до зв'язку з інфінітивом у функції означення. Аналогія пояснювана трьома причинами: по-перше, зв'язком відокремленої обставини тільки з одним членом граматичної основи, а не з усім предикативним центром, по-друге, неморфологізованим характером самого підмета і, по-третє, тим, що «інфінітив у функції підмета зберігає притаманне йому значення дії, представлене поза зв'язком із суб'єктом» [Лекант 2002, с. 82].

Висновки до розділу 2

У роботі, відповідно до прийнятого нами функційного підходу до одиниць синтаксису як елементарної основної одиниці аналізу, член речення вважаємо найменшою функційно-структурною одиницею. Поняття *член речення* і *частина мови* не тотожні, але взаємопов'язані й взаємозумовлені. З одного боку, члени речення – це функційно-структурні одиниці, що займають певні позиції в складі речення і виконують певні синтаксичні функції. З іншого боку, член речення – це двостороння одиниця, якій притаманні значення й форма.

Адекватний і вичерпний опис відокремлення як синтаксичного явища ґрунтований на понятті синтаксичного зв'язку у внутрішньому (тобто всередині груп головних і другорядних членів), і в зовнішньому членуванні (тобто між членами речення). З'ясовано сутність відокремлення, уточнено його статус у системі синтаксичних зв'язків.

Відокремленими вважаємо другорядні члени речення, інтонаційно, а іноді й позиційно відокремлені від означуваних ними членів. Відокремлені члени, на відміну від невідокремлених, утворюють окрему від означуваного члена

синтагму, вимовлену на більш низьких тонах, ніж інші синтагми в реченні (на письмі це інтонаційне оформлення зазвичай позначене комою, зрідка іншими графічними знаками).

Простому реченню, ускладненому відокремленим означенням, притаманні особливі принципи формальної організації. Головний із них – дворівнева синтаксична будова. Синтаксичні відношення й зв'язки в ускладненому реченні належать різним рівням. Перший, нижчий, – рівень словоформ, другий, більш високий, – власне-синтаксичний рівень.

Залежно від позиції означення щодо антецедента їх поділено на два різновиди: препозитивні й постпозитивні. За місцем розташування відокремлені означення можуть бути контактними й дистактними.

До моделей із відокремленими іменними зворотами зараховано конструкції з узгодженими означення, неузгодженими означеннями й порівняльними зворотами.

Однією з важливих особливостей відокремлених іменних зворотів, яка відрізняє їх від розглянутих утворень із дієприкметниками, є недієслівність головних слів зворотів, що ставить питання про засоби вираження їхнього модально-часового значення, зокрема про наявність граматичних засобів парадигматичного способу вираження цього значення.

Щодо функціонування прикладок у структурі речення, виокремлено такі моделі:

1. N_{вл. нз.} + N_{заг. нз.}; 2. N_{заг. нз.} + N_{вл. нз.}; 3. Pron + N_{заг. нз.}; 4. Pron + N_{вл. нз.}; 5. N_{вл. нз.} + N_{вл. нз.}; 6. N_{заг. нз.} + N_{заг. нз.} Найважливішим чинником, що впливає на семантику прикладки, є категорійно-розрядне значення членів апозитивної конструкції. Особливості лексико-граматичної семантики іменників загальних, власних та займенників багато в чому зумовлюють їхнє функціонування як прикладки або головного слова апозитивної конструкції.

Характер категорійної семантики, наявність спільних сем у складі компонентів апозитивної конструкції допомагають визначити тип семантичних відношень між головним і залежним складниками.

Із погляду семантики, синтаксичної ролі, синтаксичних зв'язків і морфологічного вияву порівняльні звороти не утворюють підрядних частин, а є компонентами простого речення, до складу якого вони входять як відокремлений член речення. Порівняльний зворот являє собою експресивне вираження тих чи тих якостей, властивостей, дій шляхом безпосереднього зіставлення в складі речення з іншим предметом, властивістю, дією тощо. Відокремлений порівняльний зворот виконує функцію означення, обставини або уточнення до інших членів речення.

Від неповних підрядних частин відокремлені порівняльні звороти різняться тим, що позбавлені власного організаційного центру, оскільки є засобом пояснення думки, експлікованої іншими членами цього речення, поза якими відокремлені порівняльні звороти як особлива синтаксична категорія втрачають свій зміст, бо мають на меті сприяти більш наочному уявленню про головний предмет.

В односкладних реченнях напівпредикативний зв'язок відокремленої обставини здійснюваний інакше, ніж в реченнях двоскладних, крім того, його вияв неоднаковий в односкладних особових реченнях, з одного боку, і в безособових та інфінітивних – з іншого. Відмінності зумовлені типом головного члена речення й напрямом суб'єктної лінії зв'язку відокремленої обставини.

Експлікація відокремленої обставини в особових односкладних реченнях, у яких підмет не формалізований, але має показники своєї позиції, практично не обмежена. Можливість функціонування відокремленої обставини в безособових та інфінітивних реченнях значно знижена й обмежена. Експлікація відокремленої обставини в номінативних речень неможлива через відсутність у таких структурах присудкової позиції. Тобто в реченні, у якому немає дієслова (експліцитного чи імпліцитного), не може бути реалізований другий присудок.

Основні теоретичні положення цього розділу відбито в таких публікаціях автора: «Відокремлені обставини в сучасній українській мові: статус, функції»

[Новікова 2019б]; «Історія вивчення пояснювальних конструкцій в лінгвоукраїністиці» [Новікова 2019д]; «Статус відокремлення в системі синтаксичних зв'язків» [Новікова 2020б]; «Функційно-семантичне вираження відокремлених обставин у сучасній українській мові» [Новікова 2020в]; «Функційне вираження відокремлених прикладок у сучасній українській мові» [Новікова 2020д].

РОЗДІЛ 3

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КООРДИНОВАНИХ СИНТАКСИЧНИХ ОДИНИЦЬ

Однорідність як один із традиційно виділюваних типів синтаксичного ускладнення структури простого речення небезпідставно переміщена з периферії описової граматики в центр актуалізованих операційних положень. Основу синтаксичної однорідності становлять спільні функції, паралельний зв'язок із одним і тим самим членом, наявність сурядного ряду, а також роль інтонації, характерної для однорідних членів, паузи й засоби зв'язку. Функційна однорідність мовних одиниць, будучи безпосередньо пов'язаною з такими фундаментальними поняттями, як словосполучення і речення, сурядність і підрядність, синтаксична функція і семантико-синтаксичні відношення, входить до числа важливих проблем синтаксису. Тому в сучасних умовах необхідність розробки й застосування нових підходів до аналізу функціонування подібних одиниць у межах простого речення є актуальною й необхідною.

3.1. Аспекти вивчення конструкцій з однорідними членами

Незважаючи на тривалу історію вивчення, поняття однорідності до кінця не є з'ясованим. Проблема однорідності ще не знайшла вичерпного обґрунтування, оскільки традиційне студіювання однорідних членів як логічно однорідних, морфологічно однотипних, однофункційних членів суперечить реальним фактам мови, втрачаючи свою пояснювальну силу. Тому наразі постає необхідність розробки й застосування нових підходів до аналізу функціонування подібних одиниць у межах ускладненого речення.

Сучасна українська літературно-нормативна практика засвідчує значний розвиток і динаміку сурядних компонентів, що часто постають різнофункційними й утворюють ряд у структурі речення. Усе це актуалізує

проблему співвідношення / неспіввідношення понять *ряду*, *однорідності* й *сурядності* та окреслення функційної специфіки їх складників.

Як стверджує О. Д. Пономарів, однорідність виникла на вищому ступені розвитку людської свідомості, людського пізнання. Спочатку відбувалося нагромадження, потім добір складників одного ряду. Після добору людина почала класифікувати дібране [Пономарів 1992].

За окресленням Н. С. Валгіної, однорідними члени речення стають лиш тоді, коли опиняються в сурядному ряду, тобто вступають один із одним в перелічувані, зіставно-протиставні чи розділові синтаксичні відношення. А це, на думку дослідниці, можливо за логічної однозначності сполучуваних слів і їхньої лексичної зіставляюваності [Валгіна 1991, с. 222]. Отже, висновковуємо, що однорідними є члени речення, що «...пов'язані сурядними відношеннями, які визначають однаковість їхньої синтаксичної позиції в реченні» [Там само]. Бачимо, що Н. С. Валгіна робить спробу вдосконалити вчення про однорідність, проте не порушує проблеми ідентичності ряду й однорідності.

Своє бачення щодо дефініювання поняття *ряду* подає А. Ф. Прияткіна: «Ряд – це найбільш простий тип конструкції з паралельними членами, що включає такі функційні різновиди: однорідні члени речення; неоднорідні, але сурядні члени речення; пояснення, уточнення, включення» [Прияткіна, 1990, с.44], пор.: *Очі її сміялись, проте були сумними* (Люко Дашвар); *Ні з ким, навіть із Германом у неї не було таких довірливих стосунків* (С. Жадан); *Коли і хто приніс цю звістку?* – запитав командир роти (О. Довженко).

Цікавою є концепція про співвідношення понять *ряду*, *сурядності* та *однорідності*, запропонована авторами «Синтаксису сучасної української мови. Проблемні питання» І. І. Слинком, Н. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянською. За окресленням науковців, *ряди* – словоформи, пов'язані сурядним зв'язком і займають у реченні однакову синтаксичну позицію. Якщо *сурядні ряди* пов'язані з третім членом підрядним зв'язком, то їх можна називати

однорідними членами [Слинько, Гуйванюк Кобилянська 1994, с. 299]. Проте таку концепцію подеколи піддають критиці.

Поза всяким сумнівом, поняття *ряд* є значно ширшим, адже воно охоплює як однорідні члени, так і сурядні (такі, що належать до різних членів речення або частин мови). Такі конструкції перетинаються тільки в одному з виявів ряду – типових реалізаціях синтаксичних позицій та однаковій їхній семантичній репрезентації, у всіх інших випадках (неоднорідні члени речення, але такі, що зорганізовані сурядним зв'язком; пояснювальні; уточнювальні, включувальні відношення) ряд не корелює з поняттям однорідності [Загнітко 1991, с. 231].

Уважаємо, що ознака однорідності (однофункційності) як обов'язкової умови ряду потребує певного уточнення. Зазвичай термін *однорідність* в українському мовознавстві розглядають у двох значеннях: 1) вказівка на певну близькість, подібність; 2) наголошення на включенні до сурядного ряду (однорідні компоненти = члени сурядної конструкції). *Категорія сурядності* є багатолінійною й багатовимірною, вона функціонує на різних мовних ярусах. *Категорія однорідності* функціонує й виявлювана тільки на внутрішньореченневому рівні, пор.: *Падають тепло і глухо яблука в нашім саду* (В. Сосюра); *Голос її окликався гнівом, докорою, огидою* (Панас Мирний); *Рівний, залитий сонцем степ одразу принишк* (О. Гончар).

Оскільки українській літературній мові притаманні найрізноманітніші вияви граматичної однорідності, навряд чи можна констатувати, що будь-якому рядові притаманний повний набір ознак. Відсутність якоїсь ознаки заповнена іншими, релевантними для цього конкретного ряду.

Лінгвісти, які потрактовують однорідність як базову ознаку граматичної однорідності, аналізують різнофункційні сурядні ряди як особливе явище в межах сурядності, не зараховуючи їх до однорідних. Наприклад, Л. Д. Чеснокова кваліфікує такі ряди як «сурядність без однорідності, тобто «чиста» сурядність усередині речення» [Чеснокова 1980, с. 73]. Автори «Русской грамматики 1980» стверджують, що різнофункційні сурядні сполуки об'єднані в ряд за умови їхнього зв'язку із спільним членом речення лексико-

семантичної адекватності [РГ 1980, с.166]. А. Г. Пospelова потрактує такі конструкції як перехідну площину від неоднорідності до однорідності, як «частково однорідні члени речення» [Пospelова 1969], пор.: *Ніхто і ніде мене не чекає* (М. Хвильовий) (*ніхто* – підмет, *ніде* – обставина), *Коли і ким було започатковане це поняття? – розмірковував Джуліус* (І. Ялом) (*коли* – обставина, *ким* – додаток); *Вона була дівчиною здоровою, роботящою і з приданим* (М. Стельмах) (*здоровою, роботящою* – прикметники, *з приданим* – прийменник + іменник). За окресленням П. С. Дудика, такі розчленовані мовні одиниці є порівняно малоکیلкісними, тому поняття синтаксичний ряд (блок) іноді застосовують до обох випадків [Дудик, Прокопчук 2010, с. 191].

Не кожний ряд охоплює повний набір ознак, притаманних граматичній однорідності. Тому необхідно встановити й інші, другорядні ознаки, які об'єднують різнофункційні члени в сурядні утворення в ускладненому реченні:

1) семантична схожість (однорідні члени, які стоять в одному сурядному ряду, візуально схожі, а за синтаксичною семантикою різні (спосіб дії і місце, час і місце), а також можуть виступати різними членами речення), пор.: *Як і де ми можемо зустрітися? – невпевнено запитав її Стьопка* (Люко Дашвар) – питальне утворення; *Ніхто й ніколи не згадує про тебе* (І. Ялом) – заперечне утворення; *Але це вона – моя ненька. Я впізнав би її завжди і всюди* (Ю. Збанацький) – стверджувальне утворення;

2) морфологічна однотипність (однорідні члени, які перебувають в одному сурядному ряду, виконують однакову синтаксичну функцію, проте виражені різними частинами мови), пор.: *Густий сосновий ліс височів за хатами і праворуч від них* (Люко Дашвар); *Уже є з десятків лабораторій і в нас, і за кордоном* (І. Ялом).

Отже, виокремлення розглянутих різнофункційних компонентів як одного із функційних виявів сурядного ряду є цілком логічним і закономірним явищем. Різнофункційні компоненти ряду вважаємо однорідними, оскільки вони належать до тих випадків, коли ряд не корелює з однорідністю.

3.1.1. Класифікаційні ознаки конструкцій з однорідними членами

На сьогодні проблема однорідності є до кінця не розв'язаною. Дехто з мовознавців вважає, що в ролі однорідних членів можуть виступати будь-які члени речення – як головні, так і другорядні [Вихованець 1992; Кулик 1965, Козачук 2008, Шульжук 2004 та ін.]. Інші заперечують однорідність присудків через те, що їм притаманна конститутивна функція [Белошапкова 1977; Загнітко 2001, Кучеренко 2003; РГ 1980]. Ще інші шукають компромісні варіанти [Валгіна 1991, Слинко, Гуйванюк, Кобилянська 1994]. Дехто зараховує речення з однорідними присудками до складних [Востоков 1831; Загнітко 2011; Кучеренко 1976], пор.: *Я пурхала в саду, розгойдувала квітку* (Л. Костенко); *Гори підступають до самого моря, насторожено височать над водою* (П. Загребельний). За переконанням К. Ф. Шульжука, для такого погляду існує чимало аргументів: «наявність двох і більше присудків засвідчує таку саму кількість вираження категорії модальності й синтаксичного часу, а отже, поліпредикативність речення» [Шульжук 2004, с. 157]. Структури з однорідними присудками дослідник називає перехідними, адже з урахуванням семантико-синтаксичних ознак вони є складними. Утім, на формально-граматичному рівні, на якому відсутній формально виражений підмет, автор зараховує розглядані конструкції до простих ускладнених речень [Там само].

Цікавою з цього приводу є думка Н. С. Валгіної, яка розподіляє речення з кількома присудками на три різновиди [Валгіна 1991, с. 228]: 1) прості речення з однорідними присудками, пор.: *Робота в нас була дивна й непередбачувана* (С. Жадан); 2) прості речення з більш самостійними присудками (які мають свої поширювачі), пор.: *Носив не дорогий офісний одяг, стригся рідко* (С. Жадан); 3) складні речення (неповні – присудки мають обставинні поширювачі, тому їх кваліфікують як предикативні основи різних частин складного речення), пор.: *Уважно оглянув мене з голови до ніг, обережно взяв під лікоть і, вивівши з гаража, потягнув убік від здивованих Кочі з Травмованим* (С. Жадан). Дослідниця кваліфікує речення з іменними

присудками як прості речення з однорідними членами, речення ж із дієслівними присудками називає реченнями *перехідного типу* – простими чи складними, залежно від контекстуальних умов, у яких перебувають присудкові компоненти. До конструкцій перехідного типу Н. С. Валгіна зараховує також речення з різнооформленими предикативними частинами [Валгіна 1991, с. 214–216].

Автори «Синтаксису сучасної української мови» констатують, що у визначенні однорідності / неоднорідності членів речення слід брати до уваги те, що виразниками предикативності виступають модальність, темпоральність і персональність. У зв'язку з цим речення з кількома підметами та присудками вони зараховують до «потенційно складних» [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 300]. Водночас наголошено, що «при цьому слід говорити про перехідний характер таких висловлювань, у яких є кілька компонентів рівня предикативної основи, тобто кілька підметів чи присудків», пор.: *Тракторист **скрутив** козячу ніжку, **курить**, **слуха** в небі **голосок*** (А. Малишко); *Трохи пізніше тобі **зателефонує** моя медсестра **й повідомить** деталі щодо місця **й** часу* (І. Ялом). Такий компромісний варіант постає дещо некоректним, оскільки носієм усіх конститутивних ознак речення на семантико-синтаксичному рівні є присудок-предикат, лівобічна позиція при якому (позиція суб'єкта стану, дії, процесу, якості тощо) може бути формально заповненою й формально незаповненою. Тому конструкції, у яких наявні кілька присудків і при цьому кожен з них характеризується власним інвентарем залежних компонентів, необхідно вважати складносурядними з нулем підмета в другій частині, пор.: *Ліда розгублено **озирнулась**, стурбовано **подивилась** у його сторону **й попленталась** назад в гуртожиток* (Люко Дашвар); *Понаді **й** небагаті панії **частували** її в покоях, **садовили** поруч із собою на стільці як потрібну людину* (І. Нечуй-Левицький); *Воно тихо з полів **зайшло** в село, **постояло** біля кожного тину, городу та **й взялося** до свого ділечка, щоб усе росло, родило* (М. Стельмах); *Легенький вітрець **подихав** з теплого краю, **перебігав** з нивки на нивку* (Панас Мирний). Тож виявляється цілком

виправданою думка тих дослідників, які речення з кількома предикативними одиницями зараховують до складних [Востоков 1831; Загнітко 2011; Кучеренко 1976].

Водночас з-поміж загалу конструкцій із кількома присудками слід відрізнити речення з однорідними присудками. У таких реченнях однорідними ряд дієслів можна замінити більш загальним за змістом дієсловом, пор.: *Усі сміялися, реготалися, жартували* (Панас Мирний); *І квітла, снила, парувала важка чорноземна рілля* (А. Малишко); *Серце рвалося, сміялось* (Т. Шевченко).

Зважаючи на особливості фактичного матеріалу, можемо констатувати, що в ускладненому реченні наявні два (і більше) однорідні компоненти в позиції чи в субпозиції підмета, додатка, означення або обставини. Такі конструкції мають певні особливості: 1) функційно рівнозначні й незалежні; 2) пов'язані сурядним, безсполучниковим або змішаним зв'язком; 3) здебільшого виражені однаковими частинами мови; 4) презентують у висловленні переважно однотипні поняття. Наприклад: *Та під збільшувальним склом можна побачити вкраплення червоного, чорного та навіть сірого кольору* (І. Ялом) → *колір* (головний компонент) + *червоний* (підрядний зв'язок) + *чорний* (підрядний зв'язок) + *сірий* (підрядний зв'язок), де *червоний, чорний, сірий* виражають однотипні поняття й пов'язані між собою безсполучниковим зв'язком. У реченні конструкції з однорідними членами об'єднані в окремий структурно-семантичний блок щодо інших членів, який виконує функцію одного члена речення. Тому однорідні члени пов'язані з іншими складниками речення не окремо, а лиш в структурно-семантичній єдності, у сурядному ряду. Усі однорідні другорядні члени є супідрядними, оскільки підпорядковані одному й тому самому членові речення.

Однорідні члени речення з'єднані між собою або сурядним сполучниковим зв'язком, пор.: *Над лісом і над полем чути спів жайворонка* (Є. Гуцало); *І тільки рідна кімнатка зі шкіряним диваном та дзеркальною шафою стала великою, мов світ* (Люко Дашвар); змішаним зв'язком, пор.: *Столом перекочувались волоські горіхи, мідні монети, пивні корки й гудзики*

від армійських шинель (С. Жадан); *Він ударився об близьку гору, вкриту лісом, одскочив і залунав коло дальшого штиля* (І. Нечуй-Левицький), або відповідним безсполучниковим зв'язком (інтонацією), пор.: *Голубі, сині, фіолетові, рожеві пасма снували над горами* (І. Цюпа); *На ходу Соломія висмикувала моркву, цибулю, часник* (М. Коцюбинський).

Проаналізуємо більш докладно структурні вияви конструкцій з однорідними компонентами в ускладненому реченні.

1. *Однорідні підмети* утворюють структурно-семантичний блок щодо інших членів речення й підпорядковують присудок не кожний сам по собі, а в структурно-семантичній єдності, пор.: *Карпо й Лаврін zostались дома* (І. Нечуй-Левицький) → однорідні підмети *Карпо + Лаврін* утворюють структурно-семантичний блок щодо інших членів, поєднані сурядним сполучником *й*; підпорядковані присудкові *zostались* як структурно-семантична єдність. Те саме можемо говорити й про зазначені нижче речення: *Кухня, коридори і навіть ванна цього напівзруйнованого помешкання були забиті довоєнними меблями* (С. Жадан); *Тут були і авіатори, і танкісти, і артилеристи* (О. Гончар.); *В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля* (Т. Шевченко); *Тягнуться до сонця і квітки, і трави, віти кучеряві, гори голубі* (В. Сосюра); *І гул моторів, і брязк заліза злилися вдалині в знайому музику похідних ночей* (О. Довженко); *Серед стола, на білій скатертині, лежав хліб та сіль* (І. Нечуй-Левицький). Подібні речення виражають одне судження, суб'єкт якого має «комплексний» зміст. Відповідно й структура такого речення є простою, розширеною однорідними підметами.

2. *Однорідні додатки* засвідчують наявність кількох предметів-об'єктів дії, чим інформаційно збагачують зміст речення, пор.: *Я спав у джинсах і розтягнутій футболці* (С. Жадан); *Нехай тендітні пальці етики торкнуться вам серце і вуста* (Л. Костенко); *Ще ніколи він не був такий лютий на брата й на селян* (Б. Грінченко); *На ранок мороз сивиною вкривав землю, стріхи, дерева* (А. Головка);

3. *Однорідні означення* зазвичай репрезентовані «прикметниками тієї самої значеннєвої групи – якісними, відносними або присвійними й характеризують предмет із погляду якоїсь однієї ознаки (кольору, розміру, матеріалу, зовнішності, приналежності)» [Жовтобрюх 1965, с. 218], пор.: *У селі пролунав гучний і веселий сміх* (Люко Дашвар); *І скрізь пливуть широкі звуки гучної, світлої землі* (М. Бажан); *Сиві, рожеві, блакитні дими кучеряві плинуть з високих, мов бапти, стрімких димарів* (М. Рильський). П. С. Дудик справедливо зауважує, що «чим більше в реченні однорідних членів, тим повніша в ньому однотипна розчленованість висловлюваної думки, тим вона ширша й багатша, тим повніше охоплено нею певні реалії життя» [Дудик 2005, с. 252].

Ряд з однорідними означеннями розрахований на перелік, розширення інформації про ознаку якогось предмета, пр.: *Різнобарвні, яскраві, золотисті, сріблясті іскорки від вогню стрибали над полум'ям* (Панас Мирний). У такому ряді означення характеризують предмет в одному плані, за якоюсь однією ознакою (колір, смак, розмір, приналежність тощо), репрезентовані зазвичай прикметниками однієї групи (якісними, відносними або присвійними), пор.: *В одну мить з усіх вікон гуртожитку повисувались біляві, чорняві, руді, каштанові жіночі голівки* (Люко Дашвар). Однорідними можуть бути прикметники різних значеннєвих груп, поєднані з прикметниковими чи дієприкметниковими словами / словосполученнями, якщо всі вони характеризують предмет в одному плані, пор.: *Рівний, залитий сонцем степ одразу принишк* (О. Гончар); *Я пив її, свіжу, холодну, ще повну снігів...* (М. Коцюбинський); *Навкруги була чорна, пухка, родюча земля* (М. Коцюбинський). Також до однорідного ряду зараховуємо означення, репрезентовані прикметниками в поєднанні з поширеними неузгодженими означеннями, порівняльними зворотами або різними словосполученнями, пор.: *Бачу дівчат у хмарі пилу, брудних, негарних, з обвислими грудьми, кістлявими спинами...* (М. Коцюбинський); *Ясні, охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю – далекого, синього, чистого* (О. Гончар); *Йому*

протуркотів вуха щирий душею, чистий, як небесна зоря, юнак Діон, один із кращих Платонових учнів... (Ю. Мушкетик).

Однорідними в ряді є означення, де друге виступає текстовим синонімом першого, пор.: *Джуліос дозволив їй виконати цю важливу, складну роботу* (І. Ялом). Певними особливостями наділені однорідні означення, виражені прикладками. Такі конструкції поглиблено характеризують предмет, різнобічно показують, ким або чим він є, пор.: *Він був лікарем від Бога – лікарем-спасінням, спиритним чарівником, готовим на все* (І. Ялом); *Усій країні стали відомі імена асів буріння, таких, як Геннадій Левін, Віктор Китаєв та інших земляків із Івано-Франківщини....* (Голос України, 14.10.2019); *Підвівся Іскра, полковий обозний, син Острияниці Якова, Іван* (Ліна Костенко).

Водночас однорядні складники в синтаксичних структурах не завжди бувають однорідними. Це стосується означення. У навчальній літературі на сьогодні усталеним є термін *неоднорідні означення* – синтаксичні утворення одного сурядного ряду, але різної семантики, що характеризують предмет із різних сторін за допомогою прикметників різної семантики (якісних і відносних, якісних і присвійних тощо) або поєднанням прикметника з іншими частинами мови, пор.: *Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на берег* (М. Коцюбинський); *Жовті сухі пальці нервово ламають газетний папір* (І. Ялом); *Задріботіла Мотря й блиснула двома рядками маленьких дрібненьких зубів* (І. Нечуй-Левицький); *Я на гору круту крем'яную буду камінь важкий підіймать* (Леся Українка); *То була перша гарна новина* (С. Жадан).

Однорідні й неоднорідні ряди відрізняють за такими критеріями:

1. Однорідний ряд перебуває в прямому, безпосередньому зв'язку з пояснюваним іменником, водночас вступаючи в сурядний зв'язок з іншими означеннями й утворюючи разом із ними сурядне словосполучення, пор.: *Сосни росли тут от давніх-давен, кострубаті, густі, невисокі* (Ю. Мушкетик) → *сосни які?* → *кострубаті, які?* → *густі, які?* → *невисокі.*

Означення неоднорідного ряду по-різному характеризують предмет. Вони перебувають у послідовній супідрядній залежності, за якої означення, що знаходиться ближче до іменника, вияскравлює найхарактернішу його ознаку й прямо пов'язане з ним, друге означення вже деталізує іменник разом із його найближчим означенням і под., пор.: *Світ Місяця облив їх білі лиця, сині очі та русі довгі коси, промкнув наскрізь **тонку прозору білу** одежу* (І. Нечуй-Левицький) → *одежу яку?* → *білу*; *білу одежу яку?* → *білу прозору одежу*; *білу прозору одежу яку?* → *тонку прозору білу одежу*.

2. Ряд неоднорідних означень є обмеженим, зазвичай він містить не більше трьох (подеколи чотири) однорідних членів, пор.: ***В густім зеленім березовім** гаю над Дністром весело щебетали пташки* (Є. Гуцало).

Отже, однорідність означень становить певне коло своїх варіантів зв'язку.

Однорідні обставини «утворюють ряди виразників характеристики дії з різноманітних боків її перебігу. Якщо однорідний ряд обставин утворений із іменників однієї відмінкової форми з тим самим прийменником, прийменник може не повторюватися з метою міцнішого зв'язку в словосполученні» [Загнітко 2001]. Однорідні обставини в ускладненому реченні виражені: 1) прислівниками, пор.: *Од вибухів – **багряно, чорно, сизо** навколо простір дибився в диму* (О. Гончар); 2) прийменниково-іменниковими конструкціями, пор.: ***На столах, стільцях і просто на підлозі** був звалений посуд* (С. Жадан); *Пролетів буйний вітер в пустині, по безкрайому, мертвому полі* (Ю. Мушкетик); *Чарівний своєю природою зоосад і в травні, і в червні, і кожного місяця* (Остап Вишня); *Для перемоги над темними силами і для миру на землі вони йшли в бій* (О. Довженко); 3) різними морфолого-синтаксичними одиницями, вираженими прислівниками, прийменниково-іменниковими конструкціями, дієприслівниковими, порівняльними зворотами, пор.: ***Вчора і сьогодні, у місті і в селі** поширювався дух Незалежності, дух Державності, вимріяної і вистражданої цілими поколіннями людей* (Голос України, 14.10.2019).

Аналіз фактичного матеріалу дає змогу констатувати наявність (порівняно малокількісну) синтаксичних конструкцій із неоднорідними обставинами. Такі утворення характеризують дію або стан різнобічно (за допомогою прислівників різної семантики або поєднанням прислівника з іншими частинами мови), пор.: *Коли і як це відбулося?* – схвильовано запитав її Герман (С. Жадан); *У лісі зненацька хлинув теплий грибний дощ* (Є. Гуцало); *Недалеко від хати під грушою Мотря терла коноплі* (І. Нечуй-Левицький).

Кожна із структур речень з однорідними обставинами має свою неповторну індивідуальну сутність, вагому стилістично, оскільки така конструкція активізує весь склад речення, логічно виділяє якусь дію в певній площині, характеризує її в часі та просторі.

Синтаксична рівноправність кожного з однорідних членів речення переважно «підтримана» їхньою морфологічною ідентичністю. Зібраний нами фактичний матеріал уможлиблює констатувати наявність реченнєвих структур, у яких однорідність виражена:

– іменниковими формами: *У старій хаті і миску, і капці старі, і рушники нові забула* (Люко Дашвар); *Працювали вони в рекламній агенції, в газеті безкоштовних оголошень, в прес-секретаріаті Конгресу націоналістів і навіть у власній букмекерській конторі* (С. Жадан); *Серед стола, на білій скатертині, лежав хліб та сіль* (І. Нечуй-Левицький); *Прудка Маринка вихором змоталася до Ніни Іванівни у школу, до фельдшерсько-акушерського пункту та в контору* (Люко Дашвар); *Він любив співати колядки, щедрівки, обжинки* (О. Довженко); *Густі високі вишині зовсім закривали од вулиці вікна й стіни, наче густий ліс* (І. Нечуй-Левицький). При іменникових однорідних членах речення в центр уваги слухача (читача) потрапляє певне поєднання чимось близьких між собою осіб чи однотипних за якоюсь ознакою предметів [Дудик 2005, с. 254];

– прикметниковими формами: *Наприкінці березня у районному пологовому будинку Маруся народила вправного, міцного хлопчика* (Люко Дашвар); *Веселому, жартівливому меншому братові хотілось говорити*

(І. Нечуй-Левицький); *Та під збільшувальним склом можна побачити вкраплення червоного, чорного та навіть сірого* (І. Ялом); *Дивлюсь я на спраглий, нещасний натовп* (О. Гончар); *Висока на зріст, рівна станом, але не дуже тонка, з кремезними ногами, з рукавами, позакачуваними по лікті, з чорними косами, вона була ніби намальована на білій стіні* (І. Нечуй-Левицький). За наявності однорідних прикметників у межах одного речення увага сконцентрована на найменуваннях різних якостей людини чи предмета [Дудик 200, с. 254];

– прислівниковими формами: *І влітку, і взимку Льолік постійно мерз* (С. Жадан); *Од вибухів – багряно, чорно, сизо навколо простір дибився в диму* (О. Гончар); *Гукнула вона щось твердо, голосно, ясно, наче крикнула чайка* (М. Коцюбинський); *Мене кличе суворо і трубно мій обов'язок* (Л. Костенко); *Тут і там білими купами чорніли сосни* (Ю. Мушкетик);

– дієсловами: *Старий Кайдаш сидів і майстрував* (І. Нечуй-Левицький); *Наша дума, наша пісня не вмре, не загине* (Т. Шевченко); *Сонце сяяло й гралося* (Г. Тютюнник); *Я живу, і борюся, і творю* (О. Довженко); *Паша проходить і сідає* (С. Жадан). Наявність у реченні дієслівної однорідності наповнює його зміст очевидною дієвістю, динамікою, енергією руху [Дудик 200, с. 254];

– дієприкметниковими формами: *Мати, заклопотана і сконфужена, доливає горщик водою, бубонить щось* (Панас Мирний); *З-поміж сосен виринули сконструйовані з фанери й пофарбовані в різний колір колони* (О. Довженко);

– дієприслівниковими формами: *І належачи дню нинішньому, і прагнучи дня завтрашнього, ми продовжуємо існувати в минулому* (Є. Гуцало); *Розкинувшись на землі, поклавши під голови сідла, а під себе опони, лежала, спочивала дружина князя* (С. Скляренко);

– займенниковими формами: *Мені б забути всіх уже і все* (Л. Костенко); *Ця справа потребувала неабияких наших і його зусиль* (С. Жадан); *Бо кожному книжку виймати з шафи та розглядати – що воно та для чого – дуже забарно*

(Панас Мирний); *І він, і вона, і вся їхня компанія* були надзвичайно талановитими й неординарними постатями (І. Ялом);

– числівниковими формами: *Дев'ять, два, і шістдесят чотири....*– прошепотів я цифри без пуття (А. Головка); *Чи стонадцять, чи мільйон* нюансів вгадані інтуїтивно точно... (І. Драч); *І третій, і четвертий, і п'ятий* ласкаво закурликали десь над моєю головою (О. Довженко); *Джуліусе, йдеться про меланому з виразковою поверхнею завглибишки чотири міліметри та п'ятьма вузлами* (І. Ялом);

– службовими словами: *Тільки «так» чи «ні», «за» чи «проти»* мало сьогодні сенс (П. Загребельний).

Однорідні члени в структурі речення функціують і як непоширені лексеми (виражені без залежних слів), пор.: *Карпо схопився й зачепив ногою* глиняник. *Глиняник перекинувся й покотивсь* з горби (І. Нечуй-Левицький); *Ванько уважно оглядав морквинку і бурячок, диньку і цибулинку, огірочок і помідорку...* (В. Підмогильний); *А тому протягом років, століть, тисячоліть* ми невгамовно вибудовуємо тимчасові заперечення того факту (І. Ялом), і як поширені (мають при собі залежні слова), пор.: *На обличчі було видно розум із завзяттям і трохи зі злістю* (І. Нечуй-Левицький); *Він на два тижні скасував індивідуальні консультації та заняття з групою* (І. Ялом); *Тепер він був хазяїном для паразита, джерелом живлення, їжею для організму* (І. Ялом). Утім, наявні приклади, коли в одному ряду одночасно функціують і непоширені, і поширені однорідні члени, пор.: *Джуліус відкрив ящик, заповнений старими, подряпаними й порозписаними медичними картками та касетами з аудіозаписами розмов з пацієнтами* (І. Ялом); *Всю кибалку кругом і всі коси* вона обтикала квітками з червоних, зелених, синіх і жовтих вузеньких стьожок (І. Нечуй-Левицький).

Однорідні члени речення можуть займати будь-яку позицію щодо цілісної синтаксичної структури (препозицію, інтерпозицію, постпозицію), пор.: *Карпо й Лаврін* zostались дома (І. Нечуй-Левицький); *По одному, по двоє, цілими групами* вони важко виринають з-поза лінії горизонту й рухаються сюди, у бік

натовпу (С. Жадан) – препозиція; *І от сьогодні по синьому ранку, по блакитному сніжку, по притіненій стежині* вони йдуть ловити рибу (М. Стельмах) – інтерпозиція; *Січневий ранок був довгий і нерухомий, як черга в лікарні* (С. Жадан); *Пів будинку належало йому, пів – дружній Пашиній родині: татові, мамі, Паші, сестрі* (С. Жадан) – постпозиція.

Однорідні члени можуть супроводжуватися в реченні так званими узагальнювальними словами. Узагальнювальні слова при однорідних членах, незважаючи на свою начебто структурну обтяжливість, є одним із засобів послідовного формування думки, класифікації та об'єднання за релевантними ознаками понять, предметів і деталізації їхніх ознак.

Структурні різновиди речень із узагальнювальним словом і однорідними членами здавна привертають увагу мовознавців своєю структурною організацією, комунікативними та стилістичними можливостями.

Прихильники традиційного підходу розглядані конструкції аналізують у межах речень такого типу, до якого зараховують утворення з однорідними членами без узагальнювального слова.

Специфіка синтаксично однорідних членів із узагальнювальним словом пов'язана із структурою речення. Однорідні члени (без узагальнювальних слів) в межах простого речення розширюють функційну структуру одного члена. Узагальнювальне слово як структурно-семантичний компонент займає в загальній позиційній структурі речення своє конкретне місце. Тому природним постає питання про вплив узагальнювального слова на синтаксичну структуру ряду, у якому воно функціює. Більшість мовознавців вважає, що введення в речення узагальнювального слова не змінює структури речення, оскільки це слово й однорідні члени кваліфікують як синтаксично рівнозначні члени речення (додатки, означення, обставини) [Дудик 2002; 1965; Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994; Шульжук 2004; Ющук 2008].

Утім, дехто з дослідників речення з узагальнювальним словом при однорідних членах вважає більш складним синтаксичним явищем. Наприклад, Т. М. Радіонова зазначає, що в таких конструкціях присудок

зазвичай узгоджений тільки з узагальнювальним словом і не має безпосереднього зв'язку з однорідними членами. Однорідні члени не можуть утворювати структурно-семантичної єдності у зв'язку з тим, що їм притаманна різна синтаксична природа, а отже, у зв'язки з іншими компонентами речення вони вступають кожний сам по собі. Відповідно їхні синтаксичні функції не можуть бути тотожними в межах одного простого речення [Радіонова 2004]. Погоджуємося з такою думкою й на прикладі проілюструємо, що параметри синтаксичної конструкції з узагальнювальним словом при однорідних членах не збігаються з ознаками простого речення.

Щоб побачити, у чому саме полягає складність, проаналізуємо дві синтаксичні конструкції: *Луки і гори сховалися в тумані* (Є. Гуцало) та *Луки, гори, пишні сади – усе зеленіє* (О. Гончар).

Луки і гори сховалися в тумані = *луки* + *гори* → структурно-семантичний блок утворений однорідними підметами щодо інших членів, який підпорядкований присудкові *сховалися* як структурно-семантична єдність. Речення виражає одне судження, хоча й суб'єкт його має більш широкий (ніж звичайно) зміст. Отже, це просте речення, ускладнене однорідними підметами.

Луки, гори, пишні сади – усе зеленіє → підмет *усе* (узагальнювальне слово) граматично пов'язаний із присудком *зеленіє* (повна відповідність форм, узгоджених у числі). Проте граматична форма присудка *зеленіє* не збігається з граматичною формою однорідних членів *луки, гори, сади* (невідповідність форм, неузгодженість у числі).

Як бачимо, взаємозв'язаність узагальнювального слова як функційної одиниці – члена речення й однорідних членів із іншими складниками висловлення (наприклад, із присудком) різняться в межах такої структури. Однорідні члени в такій конструкції не мають структурно-семантичної єдності й у зв'язки з іншими компонентами вступають кожний окремо. Саме тому їхні синтаксичні функції не можна ототожнювати в межах одного простого речення. Таку думку підтримують й інші дослідники [Кучеренко 1959; Радіонова 2004].

Граматична основа конструкцій із узагальнювальним словом при однорідних членах організована насамперед своєю семантико-структурною двоплановістю. Така конструкція містить два основні компоненти, неоднорідні за змістом, будовою та спрямованістю, але об'єднані семантикою й структурою в одному цілісному словесному комплексі. Перший компонент – узагальнювальне слово – надає висловленню узагальнювального характеру; другий – однорідні члени – конкретизує подану інформацію.

Характерною рисою речення з узагальнювальним словом при однорідних членах виступає його неповнота у формально-граматичному плані. У такому реченні матеріально виражена лиш позиція одного члена – узагальнювального слова, пор.: *Через політичні погляди Паша завжди сварився з ними – батьком та його колегою по цеху* (С. Жадан). Услід за Т. М. Родіоною вважаємо, що однорідні члени в таких конструкціях є складниками неповного речення, у якому експліцитно виражений тільки додаток *батьком та колегою* із залежними від нього словами, що свідчить про комунікативну неспроможність цієї конструкції поза контекстом [Радіонова 2004, с. 16].

Специфічною особливістю неповного речення в складі конструкцій із однорідними членами та узагальнювальним словом є їхня контекстуальна зумовленість. Контекст виступає основною ознакою, що детермінує неповноту речення і водночас допомагає зрозуміти його, незважаючи на пропуск тих чи інших членів. Контекстом у цих конструкціях служить та її частина, у якій функціонує узагальнювальне слово.

Матеріально виражена частина речення (конструкція з узагальнювальним словом) і неповне речення (конструкція однорідним членами) у складі висловлення є взаємозалежними. Матеріально виражена частина вимагає розширення, яке розкривається в контексті. Без частини з однорідними членами не лиш узагальнювальне слово, а й уся конструкція з ним залишається нерозкритою. У неповному реченні розгляданих конструкцій незаповнена синтаксична позиція є тим спеціальним елементом, який указує на залежність від матеріально вираженої частини. Отже, конструкція з однорідними членами

пояснює, конкретизує, уточнює матеріально виражену частину, доповнюючи її семантично. Водночас із огляду на структуру репрезентованих висловлень, комунікативно неповні речення в них є повними, оскільки в них експліковані всі необхідні позиції. За окресленням О. М. Пешковського, справжній зміст та структура синтаксичних одиниць розкриваються лиш у взаємозв'язку з іншими реченнями [Пешковский 1956, с.58–116].

Так, у вищерозгляданому реченні його матеріальна частина *Через політичні погляди Паша завжди сварився з ними* є структурно повною, але поза контекстом вона не містить достатньої інформації. Узагальнювальне слово, виражене прийменниково-займенниковою конструкцією з *ними*, стає зрозумілим лиш з контексту неповного речення з однорідними членами *батьком та його колегою по цеху*, синтаксичні елементи якого надають об'єктові дії повної лексичної визначеності. І тоді речення стає семантично повним.

Отже, частини ускладненого речення – матеріально виражена частина (конструкція з узагальнювальним словом) і неповне речення (конструкція однорідним членами) – є взаємозалежними. Їхню семантичну й структурну залежність зумовлюють узагальнювальне слово та неповнота формально-граматичного складу в неповному реченні.

Семантична та структурна єдність розгляданих речень доповнена й інтонаційною виразністю, яка завжди по-особливому розгортає зміст висловлення.

У реченнях із узагальнювальними словами та однорідними членами конструкції, що містять однорідні члени (неповна частина), можуть займати будь-яку позицію (препозицію, інтерпозицію, постпозицію):

– препозицію, пор.: *І над водою, і над гаєм – кругом, як в усі, все мовчить* (Т. Шевченко); *На річці, в лісі, на полі – усюди стоїть тиша* (Панас Мирний);

– інтерпозицію, пор.: *Усі ці інструменти: церемоніальні рясни, ладан, священні книги, гіпнотичні григоріанські співи, молитовні колеса, молитовні килимки, хустки та тюбетейки, єпископські митри та посохи, священні*

облатки та вино, соборування, схилені голови й похитування у такт старовинним співам – він завжди зневажав (І. Ялом);

– постпозицію, пор.: *Чого ми тільки там не побачили: і побитий мілля одяг, і дебелі чоботи, і порожні банки для закрутки, і діряві миски, і дерев'яний ящик із зіздками, і купа ще радянської доби шкільних підручників, і мішок твердої, мов каменюка, солі, і кілька бухт мідного дроту... (С. Жадан); Між людьми видніються вози з усяким селянським добром: діжечками, скринями, плугами й деякими іншими домашніми речами (М. Коцюбинський).*

Принагідно зауважимо, що складники конструкції з однорідними членами й узагальнювальним словом, виражені підметом, є більш автономними в структурному й функційному плані. Ряди з однорідними членами в таких реченнях «тяжіють» до односкладних номінативних утворень. Зорієнтованість таких речень на наступний контекст вияскравлена тільки інтонацією, пор.: *Примхи твої, й легковажність, і ревності – все я люблю (О. Гончар) → Примхи твої. Й легковажність. І ревності. Все я люблю → Примхи твої, й легковажність, і ревності. Все я люблю.* Тож, як бачимо, конструкції з однорідними членами та узагальнювальним словом виходять за межі простого речення.

3.1.2. Функційні вияви конструкцій з однорідними членами

Сурядні ряди бувають відкриті (незамкнені), пор.: *Голос її окликався гнівом, докором, огидою (Панас Мирний)* та закриті (замкнені), пор.: *Машина старенька, зате дешева дісталась мені, – невесело пробурмотів Герман (С. Жадан).* Однорідні члени, що утворюють відкриті й закриті ряди, реалізують у реченнях сурядні відношення двох типів: 1) відношення синтаксично недиференційованих членів; 2) відношення синтаксично диференційованих членів [Радіонова 2004]. Така різниця виявлювана в тому, що перші оформлені за допомогою простого сполучника або парного, що складається з однакових компонентів (подеколи за допомогою сполучника підрядності).

1. Семантико-синтаксичні різновиди відношень синтаксично недиференційованих членів

Ряд недиференційованих членів охоплює чотири самостійні типи відношень із відповідними сполучниками.

1) *єднальні відношення* (з відповідними сполучниками – на зразок *і, й, та, ні... ні*) – відношення, які однаково підкреслюють реальність / нереальність членів ряду, однакову їхню значимість. Члени такого ряду поєднувані яксполучниковим зв'язком, так і інтонаційно, пор.: *І на тім рушникові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, й твоя материнська любов* (А. Малишко); *Це була дуже давня, цікава, надзвичайно хвилююча історія* (Ю. Мушкетик). З-поміж єднальних відношень вирізнимо їхні вужчі різновиди:

– *власне-єднальні* (виражають сумісне співпідпорядкування або поняття, які перетинаються), пор.: *Росія ясно і недвозначно прийняла самостійне існування України, її кордони та її особливу ідентичність* (Голос України, 14.10.2019); *Таях слухала й мовчала* (Ю. Яновський);

– *єднально-перелічувальні* (вияскравлюють коло наявних / відсутніх об'єктів, обставин тощо), пор.: *Паша стоїть на узбіччі, розчавленому танками й колесами вантажівок* (С. Жадан); *Запахла осінь в'ялим тютюном, та яблуками, та густим туманом* (М. Рильський); *Весняний місяць світить легко, молодю* (Є. Гуцало); *Привіз він бджолиний мед, яблука й паляницю* (А. Головка). Такі відношення реалізовані сполучниковим / безсполучниковим / мішаним зв'язком та специфічною перелічувальною інтонацією, яка найбільш вияскравлена, коли однорідні члени не мають при собі залежних слів;

– *єднально-видільні* (перелічувально-видільні) (виокремлюють певні предмети, об'єкти тощо як щось найбільш важливе, хоча при цьому вони включені в загальнотипологічний ряд), пор.: *І втома від цілоденної праці, і холод, і ця сумна картина* мимохіть насували мрію про теплу хату (М. Коцюбинський); *Він уважно перечитував кожну сторінку, кожен рядок і навіть кожне слово Марусинового листа* (Люко Дашвар);

– єднально-розподільні (перелічувально-розподільні) (розчленовують на пари або на окремі величини, або диференціюють ознаки за певними характерними прикметами), пор.: *Марія Гнатівна знову подивилася пильним поглядом у відчинені двері, зітхнула і поклала на стіл гербарій з квітами і пенал, щоденники своїх вихованців і контрольні роботи, ручку для перевірки і нотатник для записів* (О. Гончар);

– єднально-порівняльні (порівнюють, зіставляють у реальному / ірреальному плані певні події), пор.: *До лівоцентристської фракції можуть увійти депутати, незадоволені діями і більшості, і меншості* (Дзеркало тижня, 13.12.2019); *І вранці, і вдень, і вночі не було їй спочинку* (А. Головка).

– єднально-заперечні, пор.: *У лісі не було ані грибів, ані ягід, ані черешень...* (Є. Гуцало); *Ви ж до нас не маєте жалю, ні до мене, ні до графині, ні до сина, ні до доньки* (Б.Лепкий); *Ні аналіз крові, ні ліки, ні дієта не зробили своєї справи* (І. Ялом); *Правкраїнське радіо степену не дає ні вітру, ні хвилі* (Є. Маланюк).

2) *зіставні відношення* (з відповідними сполучниками – на зразок *а, але, та* (у значенні *але*), *зате, проте, однак*) – відношення, у яких зіставленні два різні явища, які хоча й конфронтують, але співіснують, і кожне з них реальне [Радіонава 2004]. Члени такого ряду поєднані спеціальними сполучниками або сполученням спеціальних актуалізаторів конфронтативності з єднальними сполучниками. З-поміж зіставних відношень вирізнимо їхні вужчі різновиди:

– власне-зіставні (репрезентовані майже однаково значущими компонентами, які деякою мірою наближені до єднальних відношень), пор.: *Вперше вони зустрілися на Новий Рік, а ввечері вже продовжили знайомство* (І. Ялом); *Солдати позаносили до складу спочатку стільці, а потім столи* (С. Жадан);

– приєднувально-зіставні (вияскравлюють однаковою мірою реальні / нереальні події, ознаки тощо, при цьому другий із них виступає додатковим, а відповідно менш значимим, пор.: *Усмішка гостра, а однак сумна* (Леся Українка);

– обмежувально-зіставні (вияскравлюють однаковою мірою реальні/нереальні події, ознаки тощо, при цьому другий компонент обмежує перший), пор.: *Тече вода в синє море, та не витікає* (Т. Шевченко); *Герман узяв чарку, однак зробив лише кілька ковтків* (С. Жадан);

3) протиставні відношення (з відповідними сполучниками – на зразок *а, але, та* (у значенні *але*), *зате, проте, однак*) – відношення, у яких два різних явища виключають одне одного (реальність одного заперечує реальність другого). Типовим показником таких відношень виступає наявність заперечення (частка *не*) при одному з членів ряду. У відношеннях із синтаксично диференційованими членами такі структури є менш поширеними, ніж зіставні, пор.: *За тебе марно я в чужому краю караюсь, мучуся, але не каюсь* (Т. Шевченко); *Степан хотів промовчати, але в останню мить не стримався* (Люко Дашвар); *На мене дивились не її очі, а діаманти – бездонні, чисті, глибокі, мінливі* (І. Ялом). Подеколи репрезентованим відношенням притаманний безсполучниковий зв'язок, пор.: *Це була не звичайна – мінеральна вода* (О. Гончар).

4) розділові відношення (з відповідними сполучниками – на зразок *або, чи, або... або, чи... чи, то... то, чи то... чи то*) – відношення, що вияскравлюють семантику роздільності, чергування, взаємовиключення понять. За окресленням О. М. Пешковського, розділові сполучники мають «додатковий відтінок потенційності, або взаємозумовленості» [Пешковский 1956, с.448]. Розділові відношення, з одного боку перетинаються з протиставними, а з другого – наближаються до єднальних. Вони реалізовані сполучниковим зв'язком, інколи безсполучниковим та специфічною інтонацією. З-поміж розділових відношень вирізнимо їхні вужчі різновиди:

– єднально-розділові (члени такого ряду реальні не тільки окремо, коли реальність одного члена виключає потенційну реальність решти, але й разом) відношення репрезентовані одиничним сполучником *чи / або*, який можна замінити на *і* без зміни семантичного наповнення конструкції., пор.: *Вони казали, може, олії за трудодні дадуть або цукру* (Люко Дашвар); *На час*

косовиці у класі сільської школи було **двоє чи троє** учнів (М. Коцюбинський); *Відповідно не можна розправлятися з ідеологією за помилки чи позицію окремих людей* (Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2016 р. № 3);

– власне-розділові (члени ряду взаємовиключають один одного) відношення вияскравлені одиничним сполучником *чи / або* (перед яким стоїть кома) або повторюваним сполучником *чи...чи / або...або*, пор.: *Перед очима нелегкий вибір: або смерть, або зрада, або дезертирство* (С. Жадан); *Біля суконки крутився заєдно якийсь чорний фрак, або офіцерський мундир* (Б. Лепкий);

– чергувально-розділові (члени ряду позначають предмети, явища, ознаки, які послідовно – у часі або просторі – заміщують одне одного або чергуються) відношення репрезентовані повторюваним сполучником *то...то*, пор.: *Місяць то ховав свій блідий вид у хмарах, то знову горів ясно й чисто* (Ю. Мушкетик); *Дитина стоїть, пильно дивиться то на батька, то на матір* (Панас Мирний); *А по дашку прозорої веранди ходили то дощі, то голуби* (Л. Костенко);

– передбачувально-розділові (підкреслюють невпевненість мовця в тому, що з позначуваного рядом виступає реальним, або здається схожим на щось подібне) відношення найбільш чітко репрезентовані повторюваними сполучниками *чи то...чи то, не то...не то*), пор.: *Заговорив він чи то піснею, чи то казкою, чи то відгуком далеких чар* (Ю. Іздрик); *Не то був приголомшений, не то просто з несподіванки зомлів* (Ю. Смолич); *Чи то сором, чи то гнів опанував його серце?* (Панас Мирний).

2. Семантико-синтаксичні різновиди відношень синтаксично диференційованих членів

У сучасній лінгвоукраїністиці панує аргументована думка, що здатність сполучника поєднуватись із частками, займенниками та іншими словами уможливорює наявність більш складних, комплексних утворень [Загнітко 2011;

Мойсієнко 2009; Радіонова 2004; Шульжук 2004]. До таких утворень зараховуємо ряди синтаксично диференційованих членів, що охоплюють відношення, які виявляють різний ступінь несамостійності. Вони спираються на відношення синтаксично недиференційованих членів, про що свідчить сполучниковий склад: сполучники, що беруть участь в оформленні відношень першого типу, зазвичай виступають компонентами-складниками парних сполучників, які виражають відношення другого типу (*i – i притому, а – не...а*). Завдяки здатності сполучника поєднуватись із частками, займенниками та іншими словами з'являються більш складні, комплексні значення.

1. *Градаційні відношення* реалізують ступінь вияву якогось явища [Мойсієнко 2009; Радіонова 2004; Руднев 1968; Шульжук 2004]. Такі відношення поділяють на:

– *градаційно-зіставні* (репрезентовані рядами зі сполучниками на кшталт *не тільки...але й, не лише...але й, не тільки ... а й, не стільки...скільки, не просто...а, як...так* тощо), пор.: *Митець думає не тільки розумом, але й серцем!* (О. Довженко); *У Ірландії «Прогресивно-консервативна партія Канади» – не стільки прогресистська, скільки консервативна* (Дзеркало тижня, 13.12.2019); *Тут розум набуває не просто пасіонарних ознак, відмінних від принципів оволодіння й ототожнення, а здатності розпізнавати вплив нерозумного на становлення людського буття* (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 2); *Я бачу, Лілю, ти вивчаєш не лише медицину, а й суміжні з нею науки* (Ю. Мушкетик);

– *градаційно-розділові* (репрезентовані рядами зі сполучниками на зразок *якщо не...то, якщо не ...так, не то що...а, не то щоб...а* тощо), пор.: *Не то щоб дуже зажурившись, а так на палубі стояв* (Т. Шевченко). *Не те що слів, а навіть мотиву пісень не можна було розібрати* (А. Головка); *Усі боялися не те що мовити слово на захист, а хоч би спитати* (П. Загребельний).

2. *Приєднувальні відношення* відображають такі ряди, у яких у процесі мовлення про ті чи ті речі потребують додаткових зауважень. Про наявність таких відношень постулюють у своїх працях А. П. Загнітко [Загнітко 2011],

А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009], Т. М. Радіонова [Радіонова 2004], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004] та ін. Приєднувальні відношення реалізовані за допомогою сполучників на кшталт *а також, та ще, і притому* тощо, пор.: *Сьогодні ж Маковейчик несподівано випив свою порцію, та ще й забавив випити Хомину* (О. Гончар); *Кіборг «Шаман» після поранення повернувся на службу, а також і його молодший рідний брат!* (Голос України, 14.10.2019); *Вона дуже любила брата та й усю його родину* (А. Головка); *Дала йому тонкий стан козацький, та ще й чорнії брови* (Леся Українка).

Принагідно зауважимо, що приєднування в ряді розглядаємо не як якесь особливе значення, а як спосіб і характер поєднання членів ряду. Тому і градаційні, і приєднувальні відношення, були розглядані як випадки акцентуальної синтаксичної нерівноправності.

У лінгвістичних студіях подеколи градаційні й приєднувальні відношення розглядають поряд із зіставними, розділовими тощо. Уважаємо такий погляд не зовсім коректним, адже вони вияскравлені на інших підставах і тому перетинаються з першими. Градаційні відношення встановлюють не за роллю членів відношення, а за ступенем наявності, вияву предметів і ознак, за різним ступенем значущості членів ряду.

3. *Допустові відношення* – відношення, у яких один із членів ряду набуває додаткового значення з відтінком допусту. О. Г. Руднев зазначає, що такі відношення виникають унаслідок використання парних сполучникових елементів на зразок *хоч / хоча ... але, але ... хоч / хоча* або одиничного сполучника допустовості *хоч / хоча, хай / нехай* [Руднев 1968, с. 112], пор.: *Попереду нас чекала, хоча і недовга, але завжди важка дорога* (Б. Лепкий); *Нехай цього року весна була і рання, але похмура і непривітна* (І. Нечуй-Левицький). *І хоча життя іноді виставляє нам переешкоди, але й рухає нас вперед* (Ю. Іздрик). Уважаємо, що виокремлення зазначеного різновиду семантико-синтаксичних відношень є цілком логічним, адже в таких випадках є встановлення основного значення, яке може супроводжуватися різними відтінками.

Крім власне-сурядних, члени ряду можуть виражати пояснювальні відношення, які вияскравлюють пояснювальну семантику поняття, вираженого попереднім членом речення.

4. *Пояснювальні відношення* – широке синтаксичне поняття, що об'єднує різні типи на основі семантичної й конструктивної спільності. Конструкції з пояснювальними відношеннями одні дослідники зараховують до прикладок із сполучниками [Кулик 1965, с. 152; КСУЛМ 1951, с. 352], інші виокремлюють як окремий різновид [Загнітко 2011, с. 561; Поспелов 1969, с. 38; Радіонова 2004, с. 16]. Характер пояснювальних відношень впливає на засоби утворення пояснювальної конструкції. Повторюване позначення конкретизує, уточнює, дає суб'єктивну оцінку фактів, можливість подвійної назви тощо. Це впливає на вибір сполучників – показників пояснювальних відношень, а також на інтонаційне оформлення. Пояснювальним сполучникам характерна інтерпозитивність, тобто формально вони виявляють себе як сурядні. Якщо не брати до уваги семантику відношень та інтонацію, то сполучникова пояснювальна конструкція буде мати схему сурядності. Водночас члени такої конструкції не є однорідними, оскільки їм притаманні деякі ознаки, що характеризують підрядний зв'язок: 1) інтонаційне виокремлення другої частини, що свідчить про факультативність другого члена; 2) визначений порядок слів, який вказує на функційну різницю між першим і другим членом; 3) бінарність, характерна для підрядності. Поєднання ознак сурядності й підрядності демонструє, що пояснювальні конструкції належать до різних рівнів синтаксичної структури: на рівні словоформ вони мають ознаки сурядності; на більш високому, синтаксичному рівні – ознаки підрядності. У цьому полягають загальні принципи структурування рядів. На першому рівні всі ряди з граматичного боку однакові, на другому – різняться: в одних рядах принцип незалежності й рівнозначності словоформ збережений, в інших діє принцип залежності, підпорядкованості одного члена іншому. Тож конструкції з пояснювальними складниками утворюють ряди, проте не є однорідними.

Ряди, яким притаманні пояснювальні відношення, переважно замкнені. Вони реалізовані сполучниковим, а також безсполучниковим зв'язком. Такі відношення розподілимо на вужчі різновиди:

– власне-пояснювальні (зазвичай побудовані за допомогою спеціальних пояснювальних сполучників *тобто, цебто, себто, або*) відношення виникають між двома членами речення, які позначають одне й те саме поняття, явище, ознаку, проте називають його по-різному (в основу власне-пояснення покладено тотожність), пор.: *Мова, звичайно ж, заходить і про Україну, тобто про її керівництво, ядерну зброю тощо* (Дзеркало тижня, 13.12.2019); *Над Дністром на правому березі, цебто на милі нижче від міста Самбора, лежить велике село Тишинівці* (С. Жадан); *Показувала вона мені в саду й свою гордість, себто свій розкішний квітник* (Є. Гуцало);

– конкретизувальні (зазвичай побудовані за допомогою конкретизувального сполучника *саме / а саме* або безсполучниковим зв'язком) відношення, у яких другий член конкретизує перший, що має невиразне значення, пор.: *А там, саме на рідній Україні, в холонучих садах ще світяться жоржини з крижинками в очах* (Е. Андієвська); *Це може спричинити в майбутньому неприємну розмову, а саме суперечку щодо ядерної зброї* (Дзеркало тижня, 07.12.2019); *30 вересня 1991 р. у приміщенні Українського інституту відбулася зустріч Л. Кравчука з представниками Школи управління ім. Дж. Кеннеді, а саме Гремом Еллісоном, Ештоном Картером, Біллом Хоганом, Філліпом Зеліковим (т. зв. Гарвардською групою)* (Голос України, 14.10.2019);

– уточнювальні (зазвичай побудовані за допомогою інтонації, тобто безсполучниковим зв'язком) відношення, у яких другий член реалізує уточнювальну семантику за допомогою звуження, обмеження обсягу інформації двох синтаксичних одиниць, порівняних за змістом (другий член ряду більш точно визначає те, що названо першим членом), пор.: *Поляна ця, подзьобана струхлявліми пеньками, викружилася край осичняка, трохи на*

згірку (Є. Гуцало); *Щось промайнуло в сутіні за мостом, під вербою* (О. Довженко).

Отже, однорідні члени речення є важливим засобом детального опису предметів, явищ, їхніх ознак, процесів, що репрезентують емоційність та експресивність висловлення, його різноманітні колорити. Виразальні можливості однорідних членів залежать від їхньої належності до тієї чи тієї частини мови, члена речення, типу зв'язку (сполучникового чи безсполучникового). Однорідні члени ускладненого речення, так само як і пояснювальні конструкції, можна зарахувати до реченневих конструкційних ускладнювачів. Розглядані утворення сприяють розширенню й поглибленню смислового плану висловлення, збільшуючи його обсяг загалом і конкретизуючи його зміст.

3.2. Структура й типологічні вияви пояснювальних конструкцій

Наявність у простому ускладненому реченні синтаксичних конструкцій із пояснювальним компонентом пов'язана з комунікативною потребою мовця пояснити певне явище, факт, події найчастіше в спосіб коментування. Комунікативно-прагматичні передумови використання пояснювальних конструкцій перебувають у площині організації тексту й мовленнєвих актів як реалізації потреби людини в спілкуванні та досягненні порозуміння між учасниками комунікації. Відмінність між науковим визначенням поняття (терміна) та поясненням – інтерпретацією, що розгортає його, формулює закон, правило тощо, і поясненням, спрямованим на порозуміння з адресатом, впливає з іллокуції (мети висловлення) адресанта, й зумовлена стилем мовлення, відповідно до якого він реалізує різні функції пояснення.

Пояснювальні синтаксичні одиниці являють собою один із різновидів конструкцій із синтаксично паралельними (однофункційними як члени речення) щодо загального, головного компонента членами. Ці члени речення є різними позначеннями одного й того самого об'єкта (референта) – предмета,

ознаки, дії, події, між ними мають місце відношення ототожнення першого позначення з другим із погляду віднесеності їх до одного й того самого об'єкта позначення.

Погляди вчених щодо визначення й опису семантичних виявів категорії пояснення на сьогодні є розбіжними, але загалом дослідники пояснювальних конструкцій розрізняють вираження в них відношень тотожності, уточнення й виокремлення, вивченню яких присвячені праці як українських мовознавців (С. А. Байдусь [Байдусь 2009], І. Р. Вихованець [Вихованець 1991], М. О. Вінтонів [Вінтонів 2013], Н. Г. Гуйванюк [Гуйванюк 1999], А. П. Загнітко [Загнітко 2001], С. М. Глазова [Глазова 2016], А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009], О. П. Кадочникова [Кадочникова 2016], Т. М. Радіонова [Радіонова 2004] та ін.), так і вчених близького закордоння (А. Ф. Прияткіна [Прияткіна 1990], Н. В. Кирпичникова [Кирпичникова 1976], Г. В. Маркелова [Маркелова 1990], І. М. Ойце [Ойце 1965], Є. П. Седун [Седун 1959], Г. П. Уханов [Уханов 1961], Н. С. Фомина [Фомина 2009], В. І Чуглов [Чуглов 2012], М. Г. Шатух [Шатух 1959] та ін.).

А. Ф. Прияткіна подає таке визначення категорії *пояснення*: «Логічну основу пояснювальних відношень становить думка про тотожність. Два члени речення мають спільну денотативну віднесеність, причому вона встановлюється лиш самим мовцем» [Прияткіна 1990, с. 64]. І. М. Ойце констатує, що пояснюване є тотожним або може сприйматися як тотожне пояснювальному. Щоправда, автор зауважує, що в пояснювальних конструкціях із уточненням значення тотожності виникає в результаті конкретизації, уточнення за рахунок уточнювальної частини слова чи словосполучення уточнюваної частини, а у власне-пояснювальних реченнях пояснювальна частина стосується пояснюваної загалом, позначаючи те саме, що й перша, але інакше, більш деталізовано, засобами іншого мовленнєвого стилю [Ойце 1965, с. 4]. П. Ф. Іванушкина розширює поняття пояснювальних одиниць: пояснювальні відношення виражають логічну тотожність між змістом двох компонентів; вони репрезентовані такими різновидами, як власне-

тотожність (відношення логічної рівності), уточнення (відношення загальне – часткове) й узагальнення (відношення часткове – загальне) [Иванушкина 1973, с. 7].

У сучасній українській лінгвістиці семантико-синтаксичні *відношення пояснення* окреслені як значення, що полягає в «повторному називанні, але іншими лексико-граматичними засобами, того самого явища дійсності» [УМ 2004, с. 513], а термін *пояснювальні конструкції* потрактований як особливий різновид семантико-синтаксичних відношень між частинами речень або реченнями, який полягає в «повторному називанні, але іншими лексико-граматичними засобами того самого явища дійсності» [Вихованець 1993, с. 345]. Наприклад, у реченні *Квіти на столі були незвичайного кольору, а саме бузково-сірого* про категорію пояснення можна говорити не в термінологійному значенні слова, оскільки поєднання *якогось бузково-сірого* не обмежує обсяг поняття, вираженого попереднім визначенням *незвичайного*, а роз'яснює його, конкретизує.

При широкому підході пояснювальний зв'язок ґрунтований на відношеннях *прикладка – апозиція – аплікація*. Виникає особливого роду конструкція, що містить два компоненти: пояснюваний і пояснювальний. На рівні формально-граматичної структури пояснюваний і пояснювальний компоненти не залежать один від одного, є ізофункційними, пояснювальний компонент не зумовлює виникнення пояснюваного, завжди займає постпозицію й виокремлений як самостійна синтагма, що ускладнює просте речення семантично й структурно. Засоби вираження пояснювальної конструкції залежать від характеру пояснювальних відношень.

Наявність пояснювальних конструкцій у простому ускладненому реченні зумовлена такими особливостями: 1) двокомпонентність структури, яка формується внаслідок членування на пояснюваний і пояснювальний складники; 2) незворотність цих складників, яка зумовлена чітко встановленим місцем сполучника; 3) однофункційність та семантико-синтаксична однотипність складників; 4) наявність функції пояснення; 5) поєднання з іншою частиною

речення за допомогою сполучників, їхніх аналогів, вставних і вставлених конструкцій, що виражають пояснювальні відношення; б) за відсутності приєднувальних компонентів поєднання з іншою частиною речення за допомогою інтонаційного зв'язку.

Поняття пояснення й уточнення застосовувані до найрізноманітніших мовних утворень. У пояснювальних конструкціях пояснення постає як роз'яснення одного позначення об'єкта (референта) шляхом ототожнення його з іншим, тобто на основі віднесення назв до одного й того самого об'єкта (референта) з метою його ідентифікації. Мовець вважає, що перше пояснення об'єкта залишає пояснюваний об'єкт або якусь його сторону невідомими для адресата, тому він уводить іншу назву, достатню для усунення зазначеної невідомості, або вводить інше позначення з іншими намірами – нагадування, узагальнення, конкретизування тощо. Наприклад, у реченні *Усі частини цього напівзруйнованого помешкання, а саме кухня, коридори і навіть ванна, були забиті довоєнними меблями, потріпаніми книгами та стосами журналу «Огонёк»* (С. Жадан) автор повідомляє (конкретизує) читачеві, які саме частини помешкання були забиті меблями, книгами та журналами. Принагідно зауважимо, що йдеться саме про тотожність (референтну тотожність) назв, а не понять. Сигніфікати цих понять зазвичай різні.

Назва як мовний знак, як відомо, є довільною, проте така довільність обмежена і соціально, і структурно. Існує безліч можливостей позначити один і той самий об'єкт, який є наслідком множинності суджень, у яких ідеться про один і той самий об'єкт [Арутюнова 1976]. Виникає питання щодо систематизації використання подвійного позначення одного й того самого об'єкта з якоюсь певною метою, при цьому не просто з метою виокремлення різновидів пояснювальних конструкцій, а їхніх окремих функції, що реалізують спільну функцію пояснювальних одиниць. Як зазначає А. Ф. Прияткіна, «дві різні номінації віднесені до одного й того самого об'єкта дійсності, проте кожна презентує цей об'єкт у своєму аспекті» [Прияткіна 1990, с. 64]. Зазначимо, що ці аспекти пов'язані із сигніфікатами різних позначень.

Говорячи про функції пояснення, або роз'яснення як усунення чогось невідомого для слухачів, некоректно звужувати обсяг цього поняття. Так, на одному з етапів вивчення пояснювальних конструкцій утвердилась думка, на яку посилаються й сучасні мовознавці, що пояснювальні члени не розвивають повідомлення, а лиш роз'яснюють уже сказане [Уханов 1961, с. 34]. Однак існує й інший погляд, що пояснення суттєво збагачує речення в змістовному відношенні, часто несе в собі нову інформацію, а іноді є головною смисловою частиною повідомлення [Прияткина 1990: 64-65], пор.: *Одного він не вмів – виховувати дітей* (Люко Дашвар).

Очевидно, що в репрезентованих конструкціях слід розглядати не два складники окремо, де один усуває недостатність іншого, а єдність двох позначень – цілісне позначення об'єкта, де обидві частини взаємодіють одна з одною. У такій єдності слід розрізняти два плани змісту – відношення позначень і відношення сигніфікатів.

Склад пояснювальних конструкцій сучасними авторами визначений не однаково. Частини аналізованих синтаксичних одиниць розрізняють за ступенем узагальнення характеристики певного явища. У зв'язку з цим П. Ф. Іванушкіна акцентує увагу на тому, що пояснювальні відношення виражають логічну тотожність між змістом двох компонентів і репрезентовані такими різновидами, як *власне-тотожність* (відношення логічної рівності), *уточнення* (відношення загальне – часткове) й *узагальнення* (відношення часткове – загальне) [Иванушкина 1973; с. 7]. Але за такого підходу виникають труднощі щодо визначення пояснювальних відношень як граматичного значення: воно позбавлене єдності (конструкції з відношенням логічної рівності не містять, на нашу думку, пояснювального компонента, а лиш дублюють попередній складник).

Автори «*Русской грамматики 1980*» також розглядають три різновиди пояснювальних значень, проте зараховують до них *власне-пояснення*, *уточнення та включення* [РГ 1980, с. 174]. *Власне-поясненням* називають синтаксичну конструкцію, у якій два різних визначення називають один і той

самий предмет, пор.: *Більшість рішень приймає рада директорів, тобто фактично представники аграрних компаній* (Голос України, 14.10.2019). У таких конструкціях і пояснювальний, і пояснюваний компоненти або називають по-різному одне й те саме (за допомогою сполучників *тобто, або*), або другий член уточнює, конкретизує перший (за допомогою сполучників *а саме, саме*). *Власне-пояснювальні конструкції* дослідники ранжують на просте пояснення (за сполучником *тобто*), пор.: *Неабияк тішить, що найкращими стали знову тернопільські бігуни, тобто наші хлопці* (Голос України, 14.10.2019) та пояснення з узагальнювальним словом, пор.: *На фініші для нас приготували найскладніші перешкоди на техніку й силу – і рукоходи, і дошку під нахилом із канатами, і похилу стіну, і мокру та височезну рампу тощо* (Голос України, 10.11.2019) [РГ 1980, с. 174].

Уточнення – це звуження, обмеження обсягу позначуваного: другий член ряду не дублює, а більш точно визначає те, що названо першим членом. Уточнення завжди має додаткову інформацію й не пов'язано зі значенням уточнюваного, пор.: *Він був родом з Черкащини, давньої козацької сторони* (Голос України, 28.10.2019); *Перед дуплом, на порозі своєї хижі, сич струснув із себе краплі дощу і повільно, вайлуватю пробрався на постіль з пір'я та сухого листя* (Г. Тютюнник).

Під включенням автори «Русской грамматики 1980» розуміють відношення загального та часткового: другий член ряду називає те, що входить до складу першого [РГ 1980, с. 175]. Включення може бути виражене як безсполучниковими конструкціями, так і словами, які слугують для вираження загального – часткового або мають функцію виділення, пор.: *Психологи, особливо західні, охоче розглядають таку форму навчання як інновацію* (Дзеркало тижня, 07.11.2019); *на жаль, в Україні вибори впливають на все, навіть на ринок нерухомості* (Голос України, 28.10.2019); *Стилістика його творів є передбаченою, зокрема Писання про Істину* (Дзеркало тижня, 07.11.2019).

А. К. Мойсієнко студіює всього два типи пояснювальних відношень: *власне-пояснення* й *включення* [Мойсієнко 2009, с. 26]. До власне-пояснювальних конструкцій автор зараховує такі, що називають той самий об'єкт, явище чи ознаку через конкретизацію більш абстрактного, ідіоматичного, пор.: *Він власними вчинками винищує рідне, тобто українське* (Урядовий кур'єр, 10.10.2019). До цього ж різновиду він зараховує й конструкції, у яких другий компонент поєднаний із попереднім на основі конкретизувально-уточнювальної семантики, без допомоги сполучників, пор.: *На сьогодні в Україні 10,8 млн. га лісу, 15,6 % усієї території України* (Дзеркало тижня, 27.07.2019); [Мойсієнко 2009, с. 48]. Дослідник наголошує, що при включенні компоненти ряду вибудовані таким чином, що перший своїм загальним значенням обіймає конкретизаційні значення наступних, а роль маркерів при цьому виконують службові слова, слова з акцентаційною семантикою (на зразок *наприклад, зокрема, у тому числі, особливо, навіть, головним чином, точніше*), пор.: *Це стосується всіх виробників, головним чином експортерів м'яса та птиці* (Дзеркало тижня, 27.07.2019) [Там само].

Водночас Г. В. Маркелова не поділяє поглядів А. К. Мойсієнка щодо категорії включення, адже, на її думку, у таких конструкціях із паралельними членами відсутнє значення ототожнення першого позначення з другим, тому їх навряд чи можна зараховувати до аналізованих синтаксичних конструкцій [Маркелова 1990]. Ми розділяємо думку Г. В. Маркелової й уважаємо, що синтаксичні одиниці зі значенням включення не належать до пояснювальних, а кваліфіковані як самостійні утворення з паралельними членами.

Заслуговує поцінування думка І. Р. Вихованця, який пояснювальні конструкції зараховує до *другорядних опосередкованих членів речення*, оскільки, як уважає автор, вони становлять периферійний різновид другорядних членів речення. Серед опосередкованих конструкцій мовознавець виокремлює такі різновиди: *конструкції тотожності* (повний збіг змісту опорного та залежного компонентів) і *конструкції загального – часткового* (частковий

збіг змісту компонентів), пор.: *Родзинкою стала присутність на ярмарку дуже неординарного пана зі Сполучених Штатів Америки, Ренді Сантела* (Дзеркало тижня, 20.08.2019) (синтаксична конструкція зі значенням тотожності) та *На ярмарку був його останній рекорд з поїдання страв національної кухні, уже 778-ий* (Дзеркало тижня, 20.08.2019) (синтаксична конструкція зі значенням конкретизації). Найбільш уживаними серед них є групи прийменниково-відмінкових і морфологізованих прислівникових форм із просторовою й часовою семантикою. Зазвичай опорним словом опосередкованих конструкцій є займенникові прислівники (на зразок *тут, там, всюди, тоді* тощо), зміст яких уточнюють, конкретизують опосередковані другорядні члени речення [Вихованець 1992].

І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська послуговуються поняттям *пояснювально-уточнювальні звороти*, яке витлумачують як відокремлені конструкції, що пов'язані з різними членами речення особливим пояснювальним чи уточнювальним зв'язком [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 364]. Дослідники розмежовують дефініції *уточнення й відокремлені члени речення*, наголошують, що вони відрізняються структурно й семантично. Семантично уточнення конкретизують компоненти висловлення, а напівпредикативні звороти містять додаткове повідомлення. Із структурного погляду *пояснювально-уточнювальними* зворотами можуть бути будь-які члени речення – головні та другорядні, *напівпредикативними* – тільки другорядні. Напівпредикативні звороти можуть бути постпозитивні й препозитивні, пояснювально-уточнювальні майже завжди постпозитивні [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 364].

Н. С. Фомина покласифіковує конструкції зі значенням пояснення на *власне-пояснювальні одиниці, уточнювальні одиниці, субстантивні звороти, однорідні члени речення з препозитивним узагальнювальним словом* та інші *суміжні семантико-синтаксичні явища* [Фомина 2009, с. 6]. Особливостями зазначених синтаксичних одиниць дослідниця вважає: обов'язкове інтонаційне відокремлення; визначену структуру (пояснюване й пояснювальне –

уточнюване й уточнювальне, кожний із яких може бути виражений одним словом або словосполученням); двосторонній зв'язок із уточнюваним словом і з одним із членів речення, з яким пов'язане уточнюване слово.

Цікавою є концепція, яку сповідує С. А. Байдусь. Суттєвою ознакою категорії пояснення в лінгвістичному потрактуванні, постулює авторка, є те, що основне її значення – це пояснення як операція інтерпретації, яка в мові представлена кількома видами: визначення (ідентифікації), з'ясування, пояснення (*власне-пояснення, пояснення-уточнення, пояснення-виокремлення, пояснення-висновок, пояснення «загальне – часткове»*) тощо. За окресленням С. А. Байдусь, пояснення в мові виступає як одна з функцій інтерпретації поняття, явища, події або як намір адресанта передати іншими словами, інакше (*власне-пояснення – ототожнення*), розкрити загальне через конкретні вияви його (*«загальне – часткове»*), уточнити думку (*пояснення-уточнення*), виокремити із загалу (*пояснення-виокремлення*), узагальнити сказане (*пояснення-висновок*) чи просто порозумітися з адресатом [Байдусь 2009].

А. П. Загнітко аналізовані конструкції називає *опосередкованими синтаксичними компонентами*, які, на його думку, пов'язані з реченнєвою структурою опосередковано, через наявність ще одного члена речення, пор.: *Блискавка вдарила неподалік від нас, справа від горизонту → Блискавка вдарила неподалік від нас → Блискавка вдарила справа від горизонту*. Як зазначає мовознавець, опосередковані компоненти речення є результатом згортання окремих самостійних речень у компоненти реченнєвої структури за рахунок редукації тотожної семантики. До опосередкованих членів речення він зараховує такі, що характеризовані або повторним значенням, або уточненням. У складі висловлення повторне позначення може виражати: конкретизацію, перелік частковостей, пояснення, тлумачення, точніше позначення, окреслення значущості чого-небудь, з'ясування сутності явища, його суб'єктивну оцінку [Загнітко 2011, с. 567]. З-поміж пояснювальних конструкцій автор розрізняє *власне-пояснення, конкретизацію (або уточнення) та включення*.

В. І. Чуглов використовує семантико-синтаксичну класифікацію, згідно з якою поділяє пояснювальні синтаксичні конструкції на такі різновиди: 1) пояснювальні конструкції зі значенням ототожнення шляхом власне-пояснення (виражені за допомогою сполучників *тобто, або*), пор.: *Уже 2 грудня 1939 р. московське радіо офіційно оголосило про підписання двосторонньої угоди, тобто документа «Про взаємодопомогу та дружбу між урядами ФДР і СРСР»* (Дзеркало тижня, 23.11.2019); 2) пояснювальні конструкції зі значенням ототожнення шляхом конкретизації (сполучники *а саме, саме, як-от*), пор.: *У межах заходів для розвитку інфраструктури в меморандумі враховано всі важливі моменти, а саме умови будівництва зернового терміналу на території Маріупольського порту і реконструкція причальних споруд та операційних акваторій* (Урядовий кур'єр, 23.11.2019); 3) пояснювальні конструкції зі значенням ототожнення шляхом уточнення (відсутність сполучників), пор.: *Тимчасовий повірений у справах США в Україні, посол Вільям Тейлор відгукнувся на запрошення і відвідав державне підприємство «Маріупольський морський торговельний порт»* (Урядовий кур'єр, 23.11.2019) [Чуглов 2011, с. 127–132].

Як бачимо, ранжування пояснювальних конструкцій не є однозначним. Воно виконане з різною повнотою й послідовністю – розподіл за значенням сполучників, структурою, семантикою, функціями й іншими засобами вираження пояснювальних одиниць.

Ураховуючи окремі значення й функції, що модифікують указане значення, можна запропонувати на основі загальних функцій пояснювального члена ще одне важливе диференціювання – розподіл на утворення, у яких роз'яснення (усунення невідомого компонента) першого складника здійснено в напрямі *невідоме – відоме*, напр.: *На трьох поняттях – свобода, гідність і рівність – побудовано всю Європу* (Урядовий кур'єр, 23.11.2019), а також в напрямі *більш відоме – менш відоме* для адресата, напр.: *Тим часом міжнародні компанії – виробники сигарет – погрожують піти з України*

і відмовляються купувати у держави замовлені акцизні марки (Урядовий кур'єр, 23.11.2019).

У таких конструкціях другий компонент не дублює перший, а усуває щось невідоме для мовця в першому позначенні. Таке невідоме пов'язане з мовленнєвим наміром мовця й покликане не лиш бажанням його усунути, а й з'ясувати певні характеристики окресленого предмета. Наприклад, у реченні *З дипломом інженера-радіотехніка мріялося про роботу на сучасному підприємстві, а саме про нові технології й професійне зростання* (Голос України, 18.10.2019) автор шляхом конкретизації не лиш усуває невизначеність для адресата першого складника – *про роботу*, а й подає його характеристику – *нові технології й професійне зростання*.

Отже, невідома для адресата частина першого позначення може бути різною. Тому для систематизації пояснювальних конструкцій ранжування їх за характером невідомого складника першого позначення й способу його усунення є вкрай важливим. За характером невідомого в першому позначенні й способом його усунення пояснювальні конструкції, на нашу думку, можна покласифікувати на три різновиди.

Власне-пояснювальні конструкції – синтаксичні одиниці, у яких і пояснюваний, і пояснювальний компоненти виражають по-різному одне й те саме явище, поняття, ознаку, дію тощо. Для таких одиниць є характерною модальність ствердження на основі роз'яснення й інтерпретації, тобто власне-пояснення. Вони побудовані за допомогою спеціальних пояснювальних сполучників (на зразок *або, тобто, себто*), пор.: *Боря і Льоша, або Болік і Льолік* – були двоюрідними братами (С. Жадан); *Велику роль відіграє в ньому (поетичному вислові) паралелізм, себто тісний внутрішній зв'язок між двома й більше висловленнями* (Урядовий кур'єр, 23.11.2019); *Хто за мою пропозицію, себто щоб змінити прізвище, прошу підняти руки* (М. Куліш); службових слів, що поєднують власну функцію із сполучниковою (на зразок *правильніше, точніше, швидше, інакше кажучи, навіть* тощо), пор.: *Працювали в рекламній агенції, точніше у відділі безкоштовних оголошень* (С. Жадан);

Він ніколи, навіть у воєнні роки, не забував про своє минуле (Дзеркало тижня, 27.07.2019); Що ми знаємо про Івана Багряного, точніше – що ми про нього знали до останнього часу? (Л. Череватенко).

*Конкретизувальні конструкції – синтаксичні одиниці, у яких другий компонент звужує, конкретизує обсяг першого. Для таких конструкцій є характерною модальність вибору або пошуку об'єкта, який пояснюють. Вони побудовані або за допомогою конкретизувальних сполучників (*саме / а саме*), пор.: *У цьому плані сталася дуже важлива для них обох подія, а саме зустріч Борі і Льоліка (С. Жадан); Такі випадки траплялись і закінчувались трагедією, а саме травмами і навіть смертю (Урядовий кур'єр, 23.11.2019),* або безсполучниковим зв'язком та відокремлені інтонацією, яка пов'язує перший член із другим і є єдиним показником відношень між ними пор.: *Тоді кінець може настати досить швидко – за кілька тижнів або місяців (І. Ялом).**

*Уточнювальні конструкції – синтаксичні одиниці, у яких другий компонент (уточнювальний) звужує або обмежує обсяг першого (уточнюваного). Для таких конструкцій є характерною модальність вибору. Вони побудовані безсполучниковим зв'язком та відокремлені інтонацією, яка пов'язує уточнювальний член із уточнюваним і є єдиним показником відношень загального – часткового, цілого – частини, пор.: *Льолік займав прохідну кімнату, ближче до коридора (С. Жадан); Попереду, на обрії, сяяли білі багатоповерхівки (Дзеркало тижня, 20.08.2019); Вдень забігали вуличні пси, обнюхували всі ці сліди любові й заклопотано вибігали назад – на центральні вулиці міста (С. Жадан).* Значення загальне – часткове, ціле – частина в таких конструкціях мають кожне своє граматичне вираження.*

3.2.1. Власне-пояснювальні синтаксичні одиниці

Власне-пояснювальні конструкції – синтаксичні одиниці, у яких пояснювальне слово означає, що той самий об'єкт, явище або ознака

представлені в найбільш доступній формі для читача (слухача) через конкретизацію більш загального, абстрактного, ідіоматичного. Приєднуючись до основної частини речення, пояснювальний складник здійснює функцію власне-пояснення через опосередкований зв'язок з одним із членів речення. Такий складник завжди займає постпозицію й виокремлений як самостійна синтагма, яка ускладнює просте речення семантично й структурно.

Власне-пояснювальні конструкції за різноманіттям окремих випадків невідомого, функцій і відповідних значень є основним різновидом пояснювальних синтаксичних одиниць. Лексичне вираження таких компонентів граматично не обмежене, унаслідок чого мають місце найрізноманітніші відношення між сигніфікатами ототожнювальних значень, зокрема й відношення *загальне – часткове, ціле – частина*, про що вже йшлося вище. Це дає певні підстави говорити про немаркованість номінативної семантики членів ряду зі значенням власне-пояснення порівняно із семантикою членів ряду зі значенням конкретизації й уточнення, у яких наявна модифікація лиш відношень *загальне – часткове, ціле – частина*.

Засоби утворення власне-пояснювальних одиниць залежать від характеру пояснювальних відношень. У складі висловлення повторне позначення переслідує різні цілі: конкретизацію, перелік окремих випадків, різновидів, наведення прикладу, роз'яснення, тлумачення, вказівку на можливість двоякої назви тощо. Це знаходить вираження насамперед у виборі службових слів – показників власне-пояснювальних зв'язків, у типі інтонації, а також у лексичному складі пояснюваного.

Конструкції з власне-пояснювальним складником зазвичай побудовані за допомогою спеціальних пояснювальних сполучників *тобто, цебто, себто, або*. Зазначені конструкції покласифіковуємо за морфологічним виявом стрижневого слова. Така класифікація, на нашу думку, є більш зручною й поширеною в сучасних наукових студіях [Шведова 1980; Слинко; Гуйванюк; Кобилянська 1994 та ін.], пор.:

– субстантивні, напр.: *Мергель, або глинистий вапняк, має велике значення для цементної промисловості* (Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. № 2, 2019); *На жаль, він не має своєї історії, тобто минулого* (Голос України, 18.10.2019); *Сільський чабан, себто дід Свирид, розказав мені про ті солом'яні стріхи* (Ю. Збанацький).

– вербумфінітні, напр.: Радченкові на час артпідготовки *випало бути старшим, тобто командувати з'єднанням вогнем усіх трьох мінрот* (С. Жадан); *Вона пообіцяла виконати всі умови Марка, себто потрапити до Гарварду впродовж двох років* (А. Тоссс); *Професорові довелося зізнатися в усьому Марині, тобто розповісти про свої найпотемніші хвилювання* (А. Тосс);

– ад'єктивні, напр.: *Так, я побачила себе колишню, себто веселу, смішну, відкриту, трохи безтолкову* (А. Тосс); *Мені залишився останній, тобто фінішний ривок, іще максимум півтора роки* (А. Тосс);

– адвербіальні, напр.: *Дивляться на них звично, себто як на рухому мішень* (С. Жадан); *Станемо тут, себто на узліссі, й послухаємо пташиних пісень* (Є. Гуцало); *Поблизу від Полтавщині, тобто недалеко від славного міста Гадяча, є село Веррик* (Остап Вишня).

Серед власне-пояснювальних одиниць виокремлюємо також такі, у яких другий складник поєднаний із попереднім на основі конкретизаційно-уточнювальної семантики, без допомоги сполучників (інтонаційно), напр.: *Ці люди для них були своїми, «донецькими»* (Дзеркало тижня, 07.11.2019); *Його вважали значною постаттю, відомою й поважною особою м. Черемшини* (Є. Гуцало); *Визначення поняття «інформаційне забезпечення», наведені в різних наукових джерелах, висвітлюють мету інформаційного забезпечення, його об'єкт, засоби здійснення – процесуально-діяльнісний та інформаційно-ресурсний складники* (Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. № 1, 2019). Розглядані конструкції в текстах різних функційних стилів уживані з різною частотністю. Картотека власне-пояснювальних одиниць дає змогу констатувати перевагу зазначених

синтаксичних складників у науковому, публіцистичному й офіційно-діловому стилях. Таку частотність можна пояснити тяжінням до точного вираження думки, тобто повного й однозначного розуміння реципієнтом логіки, яку закладає автор у свої міркування.

З'ясування семантичної сутності пояснення, різновидом якого є власне-пояснювальне значення, передусім передбачає аналіз конструкцій із сполучником *тобто* (або його лексичними дублетами – *себто*, *цебто*), який найбільш уживаний у текстах наукового, публіцистичного й офіційно-ділового стилів. Саме конструкції з цим сполучником виражають власне-пояснення, в основі якого лежить тотожність. Сполучник *тобто* в їхньому складі є найменш диференційованим за своїм значенням, а отже, найбільш відповідає сутності власне-пояснення, пор.: *Йшлося, звичайно ж, і про Україну, тобто про її керівництво, політичну нестабільність, ядерну зброю тощо* (Голос України, 07.12.2019); *Перед другим читанням, тобто вже з новим складом парламенту, до законопроекту було внесено цю пропозицію* (Голос України, 11.12.2019); *Багато років її використовували просто як майданчик для різних «вхідних» заходів, цебто галузевих* (Дзеркало тижня, 13.12.2019); *Йдеться про поєднувальну ланку між загальним та особливим у праві, тобто ідеєю права як такого та правовим приписом, правилом* (Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. № 1, 2019 р.). Відсутність суб'єктивно-модальних нашарувань у семантиці цього сполучника зумовлює його нейтральність щодо семантики частин, які ним поєднані. Проте, з іншого боку, жорстка констатація співвідносності лівого й правого складника як рівнозначних на рівні формування власне-пояснювальної конструкції й відповідних семантичних відношень найчастіше виливається в те, що складники оцінювані слухачем і мовцем як такі, що мають збігатися за своїм змістовим обсягом [Глазова 2016, с.45].

Аналізовані конструкції в текстах літературної мови реалізують різні функції. У найбільш повному й чітко систематизованому вигляді ці функції представлені в роботах А. Ф. Прияткіної [Прияткіна 1990], В. І. Чуглова

[Чуглов 2012], С. М. Глазової [Глазова 2005; 2016], С. А. Байдусь [Байдусь 2009]. У нашій роботі розглянемо такі основні функції, властиві власне-пояснювальним конструкціям: *власне-пояснювальну, інтерпретаційну, корегувальну.*

Власне-пояснювальна функція узагальнює в двох різновидах низку окремих функцій. У першому випадку власне-пояснювальний складник слугує засобом реалізації адекватності мовного вираження. Ця функція охоплює:

– пояснювальну функцію, адже, на думку мовця, друга частина є більш зрозумілою адресатові, напр.: *Йому пощастило бути в самому центрі подій, тобто керувати цією небезпечною, але й водночас цікавою операцією* (Голос України, 18.10.2019); *Він досконало вивчив науку службової балістики, тобто вміння завжди поціляти в саму серцевину справи, завжди бути на рівні* (Дзеркало тижня, 13.12.2019); *Радченкові на час артпідготовки випало бути старшим, цебто командувати з'єднанням вогнем усіх трьох мінрот* (С. Жадан).

– функцію перекладу, де власне-пояснювальна конструкція розтлумачує термін, діалектизм, жаргонізм, фразеологізм, іншомовне слово тощо, напр.: *Він умів, як кажуть, добре чесати язиком, тобто вести пусті й нікому не потрібні розмови* (Люко Дашвар); *Перед кожним учнем було поставлене завдання – накреслити на новенькому комп'ютері ікосаедр, себто многогранник із двадцятьма гранями* (Голос України, 07.09.2019).

– контекстуально-уточнювальну функцію, де другий складник використовує в контексті одне зі значень багатозначного слова, напр.: *Паша зібрав усі свої сили разом, тобто згуртував кожен клітинку свого виснаженого мозку й тіла* (С. Жадан); *Наші гравці не бояться кидати виклики перешкодам, тобто тернистим стежкам, воді, камінню та неприступним стінам* (Дзеркало тижня, 13.12.2019).

В іншому випадку власне-пояснювальна конструкція виконує інформаційну функцію – повідомляє відсутню точну й необхідну інформацію,

напр.: *Вона готова була чекати його до кінця життя, тобто до останнього подиху* (Люко Дашвар).

Інтерпретаційна функція пояснює певне явище, пропонує його конкретизацію, трактування. У таких конструкціях друга частина найбільш зрозуміло й більш виразно формує зміст першої й містить у собі уточнювальний коректив, напр.: *На диво, у своїй доповіді професор Зильбер до процесу задоволення зараховував не лиш позитивні, а й негативні явища, тобто лайку, образи, поганій настрій* (А. Тосс); *Незабаром до столу було подано чай, тобто самовар* (Є. Гуцало); *А Одарка свої пелюстки маку, губи себто, ледь умочила в оковиту і гомонить* (Є. Гуцало); *Великої шкоди суднам завдають плавучі крижані гори, тобто айсберги* (Дзеркало тижня, 07.11.2019); *Перлина півдня України, тобто Азовське море, гостинно зустрічає відпочивальників і туристів кожного року* (Дзеркало тижня, 07.11.2019).

Корегувальна функція перетинається з двома попередніми й виражає інформацію, яка, на думку автора, найбільше відповідає дійсності, напр.: *Усім присутнім подобалась його впевненість, тобто сила духу – незмінна ознака внутрішньої чоловічої сили* (С. Жадан); *Він радив якомога старанніше вивчити її, тобто перейнятися нею* (А. Тосс); *Уже через тиждень він став для неї рідною людиною – замінив загиблих бальків* (Люко Дашвар). Такі пояснення є яскравим свідченням суб'єктивного змісту висловлення.

У простому неелементарному реченні з власне-пояснювальними складниками для досягнення максимально успішної комунікації пояснювальну одиницю можуть оформлювати за допомогою таких синтаксичних одиниць, як слово, напр.: *Увесь час вони говорили про рятівника, тобто Олексія* (С. Жадан); *Вільну годину він любив проводити на повітрі, себто рибалити* (Є. Гуцало), словосполучення, напр.: *Хоча ця дата, тобто вересень 1940 року, не відповідає дійсності* (Дзеркало тижня, 07.11.2019); *Українська діаспора, звичайно, підтримує такі наукові ініціативи, зокрема створення катедр вивчення України* (Голос України, 18.10.2019) або однорідний ряд, напр.: *А тим часом, попри всю повагу до озвучених проблем, себто мізерну заробітну*

плату, роль школи для села, скорочення робочих місць учителів тощо, хвилювати нас має якісна освіта для всіх дітей (Голос України, 18.10.2019).

3.2.2. Конкретизувальні синтаксичні одиниці

Незважаючи на важливі спостереження, зроблені синтаксистами в межах згаданих робіт, на сучасному етапі розвитку лінгвоукраїністики недостатньо з'ясованим є статус пояснювальних конструкцій із конкретизувальним значенням у загальній класифікації простих ускладнених речень. Яскравим свідченням цього виступає той факт, що лінгвісти пропонують суперечливі, а іноді – цілком полярні кваліфікації таких одиниць. Термінологійно аналізовані конструкції визначають як *уточнення* (І. М. Арібжанова [Арібжанова 2011]; М. Я. Оленяк [Оленяк 2011]; Т. Б. Фунтова [Фунтова 2002]), *пояснення* (А. Ф. Прияткіна [Прияткіна 2001]), *відокремлені уточнювальні члени речення* (Б. М. Кулик [Кулик 1965]), *пояснювально-уточнювальні звороти* (І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994]), *речення з опосередкованими компонентами* (І. Р. Вихованець [Вихованець 1992], А. П. Загнітко [Загнітко, 2011]), *синтаксичні конкретизатори* (М. О. Вінтонів, І. О. Аксьонова [Вінтонів, Аксьонова 2018]). Тому актуальним на сучасному етапі постає питання щодо комплексного дослідження конкретизувальних синтаксичних конструкцій.

У сучасній лінгвістиці нез'ясованим є поняття синтаксичного конкретизатора. У словнику іншомовних слів за редакцією О. С. Мельничука подано такі дефініції понять *конкретизація, конкретизування*: «*конкретизація* – вираження в наочнішій, точнішій, конкретнішій формі; уточнення»; «*конкретизація поняття* – обмеження обсягу поняття; логічна операція, коли для даного поняття (яке вважають родовим) знаходять вужче за обсягом поняття (яке вважають видовим), що неодмінно входить до обсягу даного» [Мельничук 1966]; «*конкретизувати* – робити наочнішим, доступнішим,

уточнювати» [Мельничук 1966]. Отже, увагу зосереджено на уточненні, більш точній, конкретнішій формі вираження, обмеженні обсягу поняття.

У нашому дослідженні поняття *конкретизація* (конкретизувальні конструкції) застосовуємо саме до різновиду пояснювальних синтаксичних одиниць. Під *конкретизувальними синтаксичними конструкціями* розуміємо синтаксичні одиниці, у яких другий компонент звужує, конкретизує обсяг першого (який має невизначене значення). Термін «конкретизація» мотивований відношеннями диктумного характеру: конкретизоване перше, невизначене позначення з огляду на те, який елемент якоїсь множини, так чи так позначений зазвичай у першій назві, виокремлений із множини за ознаками, названими головним словом конструкції, і про який так чи так ідеться в реченні. Саму множину, з одного боку, розуміють як однорідну, з іншого – як таку, що містить елементи у своїх окремих нетотожних ознаках, які так само зумовлюють необхідність виокремлення з неї одного чи кількох предметів за згаданою ознакою, пор.: *Її зацікавила одна з точних наук – математика* → *одна наука* виокремлена з числа *точних*, яка зацікавила її, інші її не зацікавили, така *наука* позначена двічі – першою, невизначеною назвою (*точна наука*) і другою, визначеною (*математика*). Одночасно на диктумному рівні вирішують ті чи ті завдання (у наведеному прикладі *математика* подана як *точна наука*, яка зацікавила її).

Поняття *множина*, яким ми оперуємо, аналізуючи конкретизувальні синтаксичні конструкції, потребує уточнення. Уживаємо його як синонім до поняття *загальне*, а конкретизувальний складник – як його *частину*, пор.: *Була в нього незвичайна особливість* (загальне) – *гуляти нічним містом* (частина) (Люко Дашвар). Відношення «загальне – частина» є суттєво виразнішим у семантичному й структурному аспекті порівняно з відношенням «ціле – частина», яке співвідносять із поняттям уточнення. Проте останнє також має місце як окремий випадок конкретизації, але лиш за умови маркованості сполучником *а саме* (*саме*) та / або інтонації попередження, пор.:

Він призначив їй зустріч на залізничному вокзалі, а саме на 3-ому пероні (І. Ялом); *Зйомки фільму проходили в старенькому занедбаному будинку, саме в найменшій його кімнаті* (Голос України, 10.02.2020) – речення з конкретизувальними конструкціями;

Учора, десь опівночі, прийшов з кіньми старший Єлисеїв син, також Василь (У. Самчук); *У понеділок, удосвіта, як тільки благословилося на світ, прийшов з кіньми старший Єлисеїв син, також Василь* (У. Самчук) – речення з уточнювальними конструкціями.

Наведені приклади доводять, що конкретизувальні конструкції завжди відокремлені, перебувають у постпозиції, побудовані за допомогою конкретизувального сполучника *а саме / саме*, пор.: *Ми дуже вдячні кураторам дослідження, а саме Вікторії Бурлаці* (Дзеркало тижня, 13.12.2019).

Деякі автори виокремлюють ті чи ті різновиди конкретизації. Зокрема А. Ф. Прияткіна виокремлює 1) відношення *абстрактне – конкретне*, в іншій редакції – *невизначене – визначене*, 2) відношення *загальне – окреме*, в іншій редакції – *загальне – конкретне* (у конструкціях із так званим узагальнювальним словом) [Прияткіна 2001, с. 71; РГ 1980, с. 141].

У нашій роботі конкретизувальні конструкції покласифіковуємо за морфологічним виявом стрижневого слова. Вирізнимо такі типи конкретизувальних синтаксичних одиниць:

– субстантивні, напр.: *Можливо, йому імпонували такі незвичайні пропозиції – нав'язані ритуали* (І. Ялом); *У пам'яті поволі зринали й інші деталі їхньої плідної роботи, саме перша зустріч та перший сеанс хіміотерапії* (І. Ялом); *В опорній школі (куди довозять дітей із нашого села) один профіль, а саме – біологічний* (Голос України, 10.12.2019);

– ад'єктивні, напр.: *У моїй пам'яті він залишився доброю людиною – сонячною, відкритою, із чистою душею* (І. Ялом);

– адвербіальні, напр.: *Гість провів у казармі небагато часу, не більше п'ятнадцяти хвилин* (С. Жадан); *Новою Зеландією він подорозував довго – два місяці* (Дзеркало тижня, 07.02.2020); *Доволі давно, а саме десять років тому*

Боб Кінг вирішив проконсультуватися з ним щодо лікування своєї тривалої залежності від вікодану (І. Ялом);

– вербумфінітні, напр.: *Від нього вимагалось лише одне – вижити у таких надзвичайно важких умовах* (І. Ялом); *Тепер у нього був лише один вихід – визнати свої помилки* (С. Жадан). Аналізований матеріал свідчить, що найуживанішими в текстах різних функційних стилів є субстантивні й адвербіальні конкретизувальні синтаксичні конструкції.

Конкретизувальні синтаксичні одиниці порівняно з іншими різновидами пояснювальних конструкцій (власне-пояснювальними й уточнювальними) поступаються різноманіттям відношень пояснюваного й пояснювального складників, значенням, функціями. Проте вони є доволі значущими, специфічними в системі пояснювальних складників, частотними в письмовому мовленні. Фактичний матеріал свідчить, що конкретизувальні конструкції можуть бути вживані в ролі будь-якого члена речення (зазвичай виступають додатком), наприклад, підмета: *До фінального відбору дійшла тільки остання, а саме генеральна продюсерка ОМКФ, членкиня наглядової ради та співзасновниця Української кіноакадемії, членкиня Європейської кіноакадемії, Національної спілки кінематографістів України та Українського оскарівського комітету* (Дзеркало тижня, 13.12.2019); додатка: *Громадяни нашої країни прагнуть змін, а саме цивілізованих умов життя* (Дзеркало тижня, 07.11.2019); обставини: *На запаших луках, саме понад Ташанню, густими хвилями перекочувався туман* (Є. Гуцало).

Для одиниць зі значенням конкретизації наявними є такі функції: комунікативна, акцентуаційна, модально-оцінна. Водночас у нашій роботі конкретизувальні синтаксичні одиниці, що пояснюють якусь невизначену множину, розглянемо в поєднанні двох аспектів:

1) якісного (конкретизувальні конструкції з якісною інтерпретацією), пор.: *На його прохання все-таки хтось відреагував, а саме студенти з юнацької ліги* (А. Тосс); *Від нього вимагали лише одне – швидкість у прийнятті рішень* (С. Жадан);

2) кількісного (конкретизувальні конструкції з кількісною інтерпретацією), пор.: *У цій маленькій непримітній хатинці мешкала **вся** родина, а саме батько з матір'ю й п'ятеро дітей* (Люко Дашвар); *Прокуратура Франції при касаційному суді складається з **трьох осіб** – генерального прокурора та двох заступників* (Дзеркало тижня, 07.02.2020).

До засобів, що утворюють аналізовані конструкції, деякі автори уналежнюють займенники. Зокрема Є. В. Падучева зауважує, що «семантика неозначених займенників (як і вказівних) суттєво пов'язана з уявленням про те, що наявна множина об'єктів, конкретна чи універсальна, природніше пояснена через властивість, про яку займенник повідомляє цій множині» [Падучева, 2004: 210]. Таку думку підтримує А. Ф. Прияткіна, наголошуючи, що «завдяки займенниково-вказівним словам пояснювальні відношення й без сполучників оформлені достатньо чітко», а «пояснювальна конструкція виконує акцентуаційну, посилювальну роль і має додаткову, модально-оцінну функцію [Прияткіна 1993, с. 73]. Погоджуємося з дослідниками в цьому питанні, адже дійсно «спеціальні показники відношення конкретизації» – займенники (за А. Ф. Прияткіною) розкривають якісний характер невизначеності пояснювальної конструкції, пор.: *Хтось таки (не знаю / незрозуміло хто) може розв'язати цю задачу, напевно найкращі студенти математичного факультету – Задачу розв'язав студент математичного факультету, а саме переможець олімпіади Сидоренко Антон.*

Якісна інтерпретація, на наш погляд, виконує службову функцію. Розчленування і єдність двох частин експліковані в такий спосіб: *кванторний займенник + іменник* (вказівку на зміст множини здійснено за допомогою конкретизувального складника), пор.: *Він загубив у цьому житті **одне** – **свою совість***. Отже, до складу першого визначення зазвичай входить певна множина (складник цілого) й адресатові, а інколи й мовцеві не зрозуміло, який саме об'єкт, позначений першим найменуванням, виокремлений із множини, індивідуалізований за вказаною головним членом ознакою. У реченні *Він*

загубив у цьому житті **одне – свою совість** така ознака позначена присудком *загубив*.

Крім якісної оцінки, як було зазначено вище, конкретизувальні синтаксичні конструкції виконують і функцію кількісної оцінки, пор.: *Він провів у курсантських казармах **небагато часу, не більше п'ятнадцяти хвилин*** (Дзеркало тижня, 07.02.2020); *Також один наш представник в індивідуальному ультразабігу подолав **величезний шлях, а саме дистанцію на 40 кілометрів*** (Голос України, 18.10.2019).

Фактичний матеріал засвідчує перевагу безсполучникових конкретизувальних одиниць порівняно із сполучниковими. Безумовно, це не зменшує важливості сполучників конкретизації, тим більше, що сполучники *а саме / саме* можна вжити й у безсполучникових утвореннях, актуалізуючи такі відношення.

3.2.3. Уточнювальні синтаксичні одиниці

Поняття *уточнення* в лінгвістичній науці вживають щонайменше в двох значеннях. У широкому розумінні – це будь-яка інформація, яка реалізує якусь додаткову характеристику. В. Г. Адмоні вбачає уточнення в будь-якому семантико-синтаксичному зв'язку. У такому аспекті кожний другорядний член, який поширює речення, завжди уточнює його зміст, семантично збагачує, розширює можливості експліцитного вираження певної думки [Адмони 1964]. Від широкого розуміння поняття уточнення, яке має місце серед різноманітних утворень (наприклад, словосполучення, складні речення, утворення з конкретизаторами, прикладки), слід відмежовувати *уточнення* в термінологічному значенні, пов'язане здебільшого з аналізованими конструкціями (у традиційному плані – з уточнювальними членами речення). У вузькому розумінні *уточнення* – це особлива категорія семантико-синтаксичного характеру. Першим у лінгвістиці поняття уточнення як синтаксичне явище намагався обґрунтувати М. М. Шанський, наголошуючи

на тому, що «уточнення як пояснювальний член постає в реченні... як відокремлений, зазвичай після того члена, який він пояснює або визначає, і може бути при будь-якому члені». За досить короткий час поняття уточнення міцно ввійшло в науковий обіг як різновид відокремлення в структурі простого ускладненого речення. Учені по-різному потрактовують це поняття: *уточнення, відокремлений уточнювальний член речення, пояснювальний відокремлений зворот, опосередкований синтаксичний зв'язок, синтаксичний конкретизатор, пояснювально-уточнювальний зворот* тощо. Проте на сьогодні чіткого визначення цього поняття не існує.

Вивченню уточнювальних конструкцій приділяли увагу такі мовознавці: І. М. Арібжанова [Арібжанова 2011], Т. А. Александрова [Александрова 1974], М. Д. Ахмедханова [Ахмедханова 1998], І. Р. Вихованець [Вихованець 1993], А. П. Загнітко [Загнітко 2011], Б. М. Кулик [Кулик 1965], М. Я. Оленяк [Оленяк 2010], А. Ф. Прияткіна [Прияткіна 1990], І. І. Слинько [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994], Н. С. Фомина [Фомина 2009], Т. Б. Фунтова [Фунтова 2002], В. І. Чуглов [Чуглов 2012] та ін. Автори досліджували різні аспекти зазначених синтаксичних одиниць, зокрема їхню типологію, функції, структурно-семантичні особливості тощо. Суперечливим у наукових студіях залишається наразі питання щодо семантичного й граматичного розмежування уточнювальних і пояснювальних синтаксичних конструкцій. Дехто з дослідників не розмежує поняття пояснення й уточнення, а поєднує їх в одну групу. Так, у «Русской грамматике – 80» такі конструкції називають ширшим терміном – *пояснювальні відокремлені звороти*, оскільки уточнення – це один з видів пояснення – відношення цілого й частини [РГ 1980]. І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська послуговуються поняттям пояснювально-уточнювальні звороти, яке витлумачують як відокремлені конструкції, пов'язані з різними членами речення особливим пояснювальним чи уточнювальним зв'язком [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994]. А. К. Мойсієнко пояснювальні й уточнювальні конструкції також вважає однотипними й зараховує їх до одного різновиду – *власне-пояснювальні*

синтаксичні одиниці [Мойсієнко 2009]. Проте існують праці, у яких послідовно доведено думку щодо необхідності розмежування цих двох понять.

Власне-пояснення виникає між двома членами речення, які позначають одне й те саме поняття, явище, ознаку, проте називають його по-різному (в основу власне-пояснення покладено тотожність), напр.: *Надвечір їй, себто Соломії, почувся дим* (М. Коцюбинський). Уточнення – це семантико-синтаксична категорія, яка реалізує уточнювальну семантику за допомогою звуження, обмеження обсягу інформації двох синтаксичних одиниць, порівняних за змістом (другий член ряду більш точно визначає те, що названо першим членом) [Селіванова 2008]. Уточнення завжди має додаткову інформацію, напр.: *Напередодні, 29 листопада, Єльцин надсилає «другу Біллу» листа* (Голос України, 12.10.2019). На відміну від пояснення, уточнення не пов'язане з невизначеним значенням уточнюваного (пор.: *Напередодні, 29 листопада, Єльцин надсилає «другу Біллу» листа* ← *Напередодні Єльцин надсилає «другу Біллу» листа* + *29 листопада Єльцин надсилає «другу Біллу» листа* – уточнення (тотожність періоду не стверджено, обсяг інформації обмежено); *Надвечір їй, себто Соломії, почувся дим* ← *Надвечір їй почувся дим* + *Надвечір Соломії почувся дим* – власне-пояснення (тотожність акцентовано й передано сполучником *себто*, що свідчить про пояснення). Уточнюваний та уточнювальний складники не дублюють один одного за синтаксичною позицією, не є взаємозамінними.

Уточнювальні конструкції – синтаксичні одиниці, які містять уточнюваний і уточнювальний («звужувальний») складники й слугують синтаксичною формою реалізації семантики уточнення певного члена речення. Уточнення передбачає більш докладний зміст інформації, заявленої в попередньому контексті, із метою досягнення більшої відповідності змісту мовленнєвого відрізка дійсності й комунікативного завдання. Воно слугує засобом конкретизації (обмеження) змісту (відношення цілого й частини), який уже виражений граматично й семантично оформленою одиницею за допомогою зміни обсягу інформації.

Уточнювальні члени не реалізують свого значення поза синтаксичною конструкцією. Значення уточнення притаманне лиш одній із двох, зазвичай, однорівневій синтаксичній одиниці, поєднувальній за змістом. Причому значення уточнення виникає лиш за умови відповідних синтаксичних відношень і вимагає особливого структурного оформлення. Уточнювальний складник завжди перебуває в постпозиції і є відокремленим, напр.: *У нас багато маленьких шкіл, здебільшого сільських* (Дзеркало тижня, 07.12.2019); *А ось до 2010-го – цілих вісім років – я працювала саме в Українському домі* (Голос України, 12.10.2019), *На жаль, колектив у нас дуже маленький, утричі менший від необхідного* (Дзеркало тижня, 07.12.2019).

Наявність в уточнювальних конструкціях відношення *від цілого до частини* не вимагає для їхнього вираження спеціальних сполучників, адже вони були б надмірними. Тому для уточнення як синтаксичної категорії характерним є безсполучниковий зв'язок, напр.: *Поляна ця, подзьобана струхлявленими пеньками, викружилася край осичняка, трохи на згірку* (Є. Гуцало).

Зазвичай уточнювальним конструкціям притаманна відносна самостійність, що пояснює їхнє інтонаційне перетворення на конструкції без уточнення, напр.: *Того осіннього вечора у провулку поблизу Контрактової темрява світло з'їла* (Люко Дашвар); *Он там на горбку стояла колись батьківська хата* (М. Жадан). Прочитання таких речень можливе як із відокремлювальною інтонацією, так і без неї. На можливість такого вживання звертав увагу ще О. М. Пешковський: «...можемо сказати й просто *одного разу восени він захворів*» [Пешковский 1956]. О. М. Гвоздев наголошував, що обставини місця можуть являти собою поєднання двох окремих позначень місця: «... *На столі в саду вже стояв кошик із яблуками*». Такі конструкції можуть репрезентувати «тісне поєднання», без вираження їх (обставин) відношень» [Гвоздев 1958].

Уточнювальним конструкціям притаманні й менш виразні засоби – перш за все інтонаційне відокремлення, близьке до інтонації перерахування

і вставності, а також наявність конкретизаторів на зразок *точніше, правильніше, краще* в поєднанні із словоформами *сказати, кажучи* або без них, напр.: *21 листопада стали відомими результати конкурсу на зазначену посаду, а точніше – їх відсутність* (Дзеркало тижня, 07.12.2019); *Нашим завданням було забезпечити умови, точніше – знайти фінансування* (С. Жадан); *Шахтарі до кінця року отримують надані урядом гроші, точніше додаткові 322,6 мільйона гривень на погашення заборгованості із зарплатні* (Урядовий кур'єр, 21.12.2019) *Знайшла вона обох поляків у бідності, точніше сказати – у страшних злиднях* (Олесь Гончар). Як і інші різновиди пояснювальних конструкцій, ці утворення мають свої особливості подвійного позначення об'єкта.

У сучасній лінгвістичній теорії значного поширення набула класифікація уточнювальних конструкцій за морфологічним виявом стрижневого складника [РГ 1980, с. 315–319]:

– субстантивні, напр.: *На тому боці, ген під обрієм, примостилося село* (Є. Гуцало); *Його хата стояла край села, на пагорбі* (У. Самчук); *Та сльози дуба – жолуді перлисті, на землю впавши, знов дають життя* (Н. Кащук); *Так, ще за часів наших пращурів, наприкінці XVII століття, у документах з'являється слово «закон»* (Дзеркало тижня, 12.11.2019); *У степу, кілометрів за двадцять від Жовтого Яру, можна побачити цю історичну пам'ятку* (Урядовий кур'єр, 23.10.2019).

– ад'єктивні, напр.: *Цієї зими дерева взагалі особливі – чутливі, сполохані, мов тварини, здригаються на кожен вибух, тримають у собі своє тепло, не вимерзають, прогрівають довкола себе чорні лунки, в яких темно зеленіє стара трава* (Є. Гуцало); *А за ним іде молодий, зовсім сопливий якийсь, із червоними, злими й припухлими очима* (С. Жадан); *На жаль, колектив у нас дуже маленький, утричі менший від необхідного* (Дзеркало тижня, 07.12.2019); *Це вже було щось нове, нечуване для каховського ярмарку* (О. Гончар);

– адвербіальні, напр.: *А за вікнами десятки очей так само, по-пташиному – приречено й прискіпливо*, – пильнують за кожним його рухом, за кожним його кроком (С. Жадан); *Але й це в нього виходило якимось особливо, по-панському* (О. Гончар); *І ось сьогодні врешті-решт, увечері, усіма членами комісії було підписано цей довгоочікуваний контракт* (Урядовий кур'єр, 11.10.2019); *Звідти, десь з висока, впало на нього світло, розріджене, скупе* (О. Гончар); *Учора, десь опівночі, прийшов з кіньми старший Єлисеїв син, також Василь* (У. Самчук);

– вербумфінітні, напр.: *Востаннє Паша їхав на таксі місяць тому – повертався з міста* (С. Жадан); *Раніше в політиці, у будь-якій серйозній справі, жінкам не давали можливості реалізувати себе – робили їм на кожному кроці перепони* (Дзеркало тижня, 11.10.2019). *Далі юрби розривалися – звертали в провулки й пропадали в темряві* (А. Головка); *Артем послухав це мовчки й знов став клепати – рогача Орісі справляв* (А. Головка).

У наукових студіях акцентовано увагу на обмеженому вживанні уточнювальних конструкцій у синтаксичній функції членів речення. Зокрема в «Справочнику лингвистических терминов» наголошено, що «уточнювальну роль зазвичай виконують обставини часу й місця, менш поширеними є уточнювальні обставини способу дії», «функцію уточнювальних членів виконують також конструкції, що вказують на розмір, колір, форму та інші ознаки предмета» [Селіванова 2008]. Погоджуючись із першою частиною характеристики, щодо другої відзначимо, що уточнювальні конструкції можуть також бути вживаними й у функції будь-якого члена речення, наприклад, підмета: *Квіти, точніше – пальми і аспарагуси, відразу навіяли життя у мертві кімнати* (Люко Дашвар); додатка: *Він звернув увагу на платани, точніше на їхнє листя, понищене гусінню* (Є. Гуцало).

Однією з важливих ознак репрезентованих конструкцій є можливість мати ряд послідовних уточнень, реалізованих у мовленні як ряд уточнювальних складників, напр.: *У метафорі, у її значенні, точніше кажучи – у самій основі її значення – три елементи* (З підр.); *Пташка сиділа на дереві, на кремезному*

дубі, на зламаній гілці (Є. Гуцало); *І щось там, за воротами, просто на землі, між подертими комбінезонами й перемашеним ганчір'ям* (С. Жадан); *Зустрінемося в університеті, у бібліотеці, у читальній залі, за останнім столом* (С. Жадан). Зазначена особливість уточнювальних конструкцій не просто характерна для аналізованих синтаксичних одиниць, а й істотно виявлювана в семантиці й особливо структурі подвійного (іноді потрійного тощо) позначення об'єкта. У семантичному плані це виражено різним ступенем семантичної віддаленості уточнювального складника від уточненого, пор.: *(зустрінемося) в університеті, у бібліотеці й ... в університеті, за останнім столом у читальній залі*. У такий спосіб виявляють не тільки цілісність, а й певну смислову й синтаксичну зв'язаність, «невільність» подвійного позначення.

У лінгвістичних працях до основних функцій уточнювальних конструкцій уналежнюють конкретизувальну, обмежувальну функції та функцію додаткового уточнення [Прияткіна 1990]. Уважаємо, що конкретизувальна функція є недостатньо обґрунтованою, а отже, її варто зарахувати до компетенції відповідного різновиду пояснювальних конструкцій (конкретизувальних синтаксичних одиниць). Функцію обмеження від функції додаткового уточнення відрізняє, очевидно, лиш ступінь виразності. Особливої уваги заслуговує третя функція, яка репрезентує широке семантичне розмаїття уточнень, адже, як слушно зазначає А. Ф. Прияткіна, «... уточнюване – це завжди інше, нове, додаткове» [Там само].

3.2.4. Синтаксичні утворення зі значенням «включення» / «виключення»

Сучасній українській мові притаманні деякі типи синтаксичних утворень, які за структурою й семантикою близькі до пояснювальних. Вони не претендують на повноту виокремлення їхнього складу й оптимальної систематизації, проте є доволі значущими. Ці конструкції, так само як

і пояснювальні, роз'яснюють, дають більш точне визначення, уточнюють, указують на можливість двоякої назви, розкривають сутність певного явища тощо, перебувають у постпозиції, поєднані з іншою частиною сполучниковим зв'язком та інтонаційно.

До синтаксичних утворень, наближених до пояснювальних, зараховуємо *конструкції зі значенням «включення» / «виключення»*.

Питання статусу цих одиниць на сьогодні залишається дискусійним. В окремих лінгвістичних студіях [Доленко 1974, с. 316; СУМ 1975, с. 353; УМ 1977, с. 39; Загнітко 2012, с. 132] відмінкові форми з прийменниками на кшталт *крім, окрім, незважаючи на, всупереч, на відміну від, завдяки* тощо кваліфікують як відокремлені додатки, оскільки вони поєднані з реченнєвою структурою зв'язком керування, пор.: *Знов султан не хотів бачити нікого, **крім своєї Хуррем**, ночі проводив з нею, а дні віддавав турботам про справедливість, радився з мудрецями про поліпшення й утвердження законів* (П. Загребельний); *Черниш уже не бачив нічого, **окрім протилежного берега**, завихреного вогнями* (О. Гончар); *Прикажчик аж очам не повірив, коли Роман, **всупереч всім припущенням**, вдосвіта явивсь на воловні весь мокрий, але веселий після свого неймовірного бігу...* (О. Гончар); *Лікаря майже-таки вбили за це, але він заперечував чутки й залишився живий чудом, **завдяки своєму велетенському здоров'ю*** (О. Довженко). Хоч інколи лінгвісти наголошують, що такі синтаксичні одиниці вважати відокремленими додатками можна тільки умовно, оскільки вони не виражають об'єктної семантики, а підґрунтям для такої кваліфікації є їхній синтаксичний «зв'язок керування й можливість поставити до них відмінкове запитання» [Галкина-Федорук 1964, с.270; Кулик 1965, с.162; Мойсієнко 2006, с. 61 та ін.].

Заперечував подібний підхід до аналізованих синтаксичних одиниць Є. В. Кротевич [Кротевич 1948, с.73, 75], уважаючи, що прийменниково-відмінкові форми варто аналізувати серед відокремлених означень чи обставин. Поширеним є підхід кваліфікувати такі одиниці як пояснювально-уточнювальні складники речення. Зокрема Н. С. Валгіна зараховує такі прийменниково-

відмінкові форми до одиниць зі значенням включення, виключення й заміщення [Валгина 1973, с.258], у «Русской грамматике» їх зараховано до обмежувально-видільних компонентів речення [РГ 1980, с.187]. А. Ф. Прияткіна вважає конструкції зі значенням «включення» різновидом пояснювальних одиниць, тобто виокремлює їх у певний ряд, який утворює пояснюваний і пояснювальний складники, пор.: *На великі свята, наприклад у день Святого Миколая і на Різдво, сам патріарх вручає їм подарунки і дає благословення* (Дзеркало тижня, 07.11.2019). Авторка підкреслює, що логічні відношення *загального – часткового* створюють особливий тип пояснювальної конструкції – «включення». На відміну від конкретизації, тут немає твердження тотожності шляхом розкриття змісту, оскільки часткове презентує загальне не в повному обсязі, а виступає як випадок, як приклад. І загальне, і часткове в таких випадках мають самостійне значення. Завдяки значенню прикладу, ілюстрації, «включення» отримує в реченні додаткову функцію – приєднувальну. Часткове має яскраво виражене додаткове значення, яке конкретизоване словами на зразок *у першу чергу, перш за все, особливо* тощо. Приєднувальне значення в складі висловлення може бути або посиленням, або послабленням за допомогою інтонації й порядку слів. Якщо ж конкретизувальний член уведений до складу висловлення за допомогою сполучників *а* або *й*, тоді йдеться вже не про власне-пояснювальну конструкцію, а про пояснювально-приєднувальну [Прияткіна 1990, с. 74–75].

Деякі лінгвісти вказують на неправомірність ототожнення цих синтаксичних одиниць із членами речення [Лаврик, 2000, с. 165–166]. Інші навпаки (А. Ф. Прияткіна [Прияткіна 1983], В. А. Іцкович [РГ 1980] та ін.) виокремлюють самостійну категорію, тобто видільно-порівняльні або обмежувально-видільні звороти. Окремі лінгвісти такі звороти зараховують до детермінантів [О. О. Крылова 2009]. Зокрема О. М. Клейменова [Клейменова 1961] кваліфікує обмежувально-видільні детермінанти як різновид обставинних поширювачів речення загалом.

Різне денотативне співвіднесення опорного й відокремленого компонентів і незворотність синтаксичних відношень зближують «включення» з уточненням. Співвідношення цілого й частини на перший погляд також рівноцінне відношенню загального й часткового в уточнювальних конструкціях. Проте «загальне» й «часткове» під час «включення» має самостійне значення для речення: загальне, ціле з усіма складниками виконує певну функцію в синтаксичній семантиці речення, а роль однієї частини акцентована як ілюстрація, приклад або посилення його значущості за рахунок виокремлення з безлічі [Захарова 2008, с. 42]. Під час «виключення» вказують єдиний елемент, що не поділяє роль інших, які репрезентують однорідну безліч, пор.: *Він дививсь тільки вниз і мав такі насуплені брови, що з-під них, якщо й були в нього очі, нічого, **крім землі під ногами**, не було йому видно* (О. Довженко); *Невинні, чисті, прекрасні люди гинули на полях битв, а нікчеми процвітали тим часом тільки тому, що назвали себе служителями віри і були послідовно безжалісні до всіх і всього, **окрім себе й свого бога*** (П. Загребельний). З усієї запитуваної інформації мовцю відома лиш незначна її частина, представлена у відокремленому компоненті, що і є винятком з основної маси відомостей.

З огляду на своєрідність відокремлених структур зі значенням «включення» / «виключення», вважаємо правомірним їх зарахування до окремого ускладнювача простого речення.

Синтаксичні утворення зі значенням «включення»

У нашому дослідженні *синтаксичні утворення зі значенням «включення»* зараховуємо до периферійних виявів пояснювальних одиниць, оскільки, з одного боку, вони не розкривають зміст за рахунок тотожності (як власне-пояснювальні конструкції), проте, з іншого, містять у собі відношення *загальне – частина*, зумовлюючи при цьому самостійність щодо висловлення кожного складника, тобто різнореферентність. Останнє є найбільш суттєвим, адже це стосується головного – відсутності тотожності між першим і другим складниками (метарівень) шляхом включення (диктумний рівень). Російська

дослідниця Г. В. Маркелова підкреслює, що різнореферентність складників не дозволяє зараховувати такі синтаксичні одиниці до пояснювальних [Маркелова 1990]. У нашому дослідженні підтримуємо таку позицію.

Відношення *загальне – частина* наближують аналізовані конструкції до уточнювальних або конкретизувальних, проте вони характерні не лише пояснювальним конструкціям, а й як окремий випадок – конструкціям із однорідними членами речення (за умови маркування їх парними конкретизаторами на зразок *у цілому / зокрема, загалом / зокрема*), пор.: *Світ у цілому і Сполучні Штати Америки зокрема із великим порозумінням підійшли до непростих відносин між Росією й Туреччиною* (Українська правда, 23.08.2019); *Нові кредити надійно захистять від фінансової кризи загалом і від девальвації гривні зокрема* (Дзеркало тижня, 07.12.2019); *По-н'яте, розглянутий дисбаланс сприяє продукуванню негативних тенденцій в організації взаємодії між правоохоронними органами загалом та суб'єктами сторони обвинувачення зокрема* (Вісник Національної академії прокуратури України, 1(53), 2018).

Розглядані конструкції, поєднуючи в собі ознаки утворень із однорідними членами й пояснювальних конструкцій, являють собою самостійну синтаксичну одиницю з паралельними членами, яка має своє граматичне значення (порядок слів, постпозиція пояснювального компонента) й засоби вираження (службові слова, слова з акцентаційною семантикою, інтонація). Утрадиційним є погляд, що такі конструкції називають *включенням* ([Загнітко 2011; Мойсієнко 2009; Прияткина 1990]), хоча й досі вчені дискутують щодо їхнього дефініювання. На думку В. В. Чуглова, більш доречною назвою для них є *виділення* [Чуглов 2012]. Автор вважає, що термін *включення* відповідає лише окремим конструкціям – словоформам із скріпами *в тому числі*, пор.: *Вони розпитували зустрічних, голосно кликали, шукали її скрізь, у тому числі біля озера* (Є. Гуцало). Проте в аналізованих текстах трапляються й конструкції з іншими словами-скріпами – на зразок *наприклад, зокрема*, пор.: *Загальні закони діють у всіх суспільних системах, наприклад*

закон товарно-грошових відносин (Дзеркало тижня, 23.11.2019); *Сьогодні до Валі мали прийти гості, зокрема Рада й Аліна* (Ю. Яновський). Значення таких конструкцій науковець розглядає через характеристику загального (множини) шляхом подання його окремої частини [Чуглов 2012].

Аналіз прийменниково-відмінкових форм, що репрезентують значення «включення» дає підстави виокремити такі семантичні групи: *ілюстративні, підсилювальні, корегувальні*.

Ілюстративні – синтаксичні конструкції, які ілюструють, пояснюють певну інформацію (за допомогою слів-скріп *наприклад, скажімо, припустимо, зокрема*), пор.: *До застосовуваних методів зараховують класичні статистичні підходи, наприклад ARIMA, GARCH, та інші варіанти цих алгоритмів* (Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. № 3, 2019); *Регенерація клістрона, скажімо на ДП «Генератор», обійдеться в 700–800 тис. грн.* (Дзеркало тижня, 23.11.2019); *На наш погляд, ця стаття містить чимало незрозумілих оцінних понять, зокрема «погіршення якості життя»* (Вісник Національної академії прокуратури України 1(53), 2018); *Повторюючи кліше кремлівської пропаганди, М. Земан говорить про «громадянську війну», зокрема і в Україні* (Дзеркало тижня, 07.12.2019).

У таких конструкціях перший паралельний складник позначає множину якогось об'єму, другий – виокремлений об'єкт або об'єкти, пор.: *Його винахід був підтриманий багатьма українськими фізиками, зокрема В. А. Андрійчуком, О. К. Бабенком, В. Г. Бухтіяром* (множина – багатьма фізиками, об'єкти – В. А. Андрійчуком, О. К. Бабенком, В. Г. Бухтіяром). Виокремлений складник однаково (порівняно з іншими) ілюструє позначену множину. Це значення модифіковане різними словами-скріпами, наприклад, слово-скріп *зокрема* певною мірою мотивує вибір мовцем ілюстративної множини об'єкта й виражає відповідну модальність, пор.: *Реалізація Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами передбачає низку послідовних кроків, зокрема й зобов'язання, передбачене у ст. 52 Конвенції* (Вісник

Національної академії прокуратури України 1(53), 2018); *Серед різноманітних засобів мовної історичної стилізації значну роль відіграють художні тропи, зокрема порівняння* (С. Єрмоленко); *У поетичній мові Максима Рильського чільне місце посідають словесно-художні засоби, зокрема лексична синоніміка* (С. Єрмоленко).

Підсилювальні – синтаксичні конструкції, які підкреслюють, посилюють, виокремлюють певну інформацію (за допомогою слів-скріп *особливо, головним чином, переважно, здебільшого, частіше за все*), пор.: *Продуктів, особливо муки й сухарів, залишилось обміль* (С. Жадан); *Цілими днями Джефрі читав книжки, переважно романи й повісті* (І. Ялом); *У роботі висвітлено погляди науковців на класифікацію корупційних злочинів, особливо на одержанні неправомірної вигоди криптовалютою* (Вісник Національної академії прокуратури України, 1(53), 2018); *З урахуванням ринкових умов господарювання обліково-економічна інформація, здебільшого підприємницька, повинна нести серйозні якісні зміни з погляду змістовності, корисності, достовірності, повноти, необхідної аналітичності та оперативності надання* (Голос України, 07.09.2019).

Корегувальні – синтаксичні конструкції, які уточнюють першу, не надто точну інформацію (за допомогою слів-скріп *навіть, серед них, у тому числі*), пор.: *Було дуже тепло, навіть жарко* (Є. Гуцало); *Так, за результатами проведення оперативних заходів, у тому числі негласних слідчих (розшукових) дій у межах зареєстрованих кримінальних проваджень, оперативні підрозділи для досягнення суб'єктивно необхідних рішень та/або з метою маніпулювання статистичними показниками на власний розсуд обирають орган досудового розслідування, визначений у ст. 38 КПК України* (Вісник Національної академії прокуратури України, 1(53), 2018); *Усі частини цього напівзруйнованого помешкання, навіть ванна, були забиті меблями, потріпанними книгами та стосами журналу «Огонёк»* (С. Жадан); *Таку думку підтримує більшість науковців, у тому числі Есперсен* (Дзеркало тижня, 23.11.2019). Значення «включення» в таких конструкціях виражає не додавання

до множини ще одного складника, а навпаки виокремлює його через певні обмеження або особливості, пов'язані із зарахуванням до множини й ствердженням цього віднесення. Принагідно зауважимо, що синтаксичні конструкції зі скріпом *у тому числі* на сьогодні є стилістично некоректними, проте часто вживаними в аналізованих текстах сучасної української мови, зокрема в публіцистиці та художній літературі.

Репрезентовані синтаксичні одиниці ускладнюють просте речення другорядною предикацією, що оформлює відповідну пропозицію як другорядне висловлення.

Синтаксичні утворення зі значенням «виключення»

Як уже було зазначено, сучасна лінгвістика констатує невирішеність питання щодо синтаксичної функції й статусу зазначених утворень. У наукових студіях їх потрактовують по-різному: *відокремлений додаток* [Гвоздев 1968; Розенталь 1964; Дудик, Прокопчук 2010]; *умовно виокремлений додаток* [Прияткіна 1990]; *уточнювальний член речення, зокрема прикладка в широкому її розумінні* [Руднев 1959; СРЯ 1987]; *відокремлений член речення зі значенням виключення* [Валгіна 1978]; *обставина виключення з відтінком умови судження* [Никитин 1969]; *відокремлено-уточнювальний компонент* [Мойсієнко 2009]; *обмежувально-видільний субстанивний зворот* [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994] тощо.

Синтаксичні утворення зі значенням «виключення» (зокрема із зіставними прийменниками «виключення» на зразок *крім, окрім, опріч, за винятком, на відміну*) вважаємо близькими до пояснювальних. За окресленням О. М. Гвоздева, синтаксичні одиниці із зазначеними прийменниками «утворюють достатньо однорідну групу конструкцій, що уточнюють та обмежують поняття, виражені іменником чи займенником, через вказівку на виключення предмета» з певної множини [Гвоздев 1958, с. 163], пор.: *У будинку були відремонтовані всі кімнати, за винятком їдальні* (І. Ялом); *У дев'яностих роках в еміграцію виїхала вся їхня родина, крім Федора Михайловича* (С. Жадан). До складу прийменників аналізованих конструкцій

не зараховуємо прийменники на зразок *замість, поряд із* тощо, оскільки вони мають інші значення.

Питання про звороти з прийменниками «виключення» на зразок *крім, окрім, окріч, за винятком* вимагає подальшого вивчення. У нашій роботі вважаємо такі синтаксичні одиниці наближеними до пояснювальних, якщо вони розташовані після іменників (займенників), мають уточнювальне значення, відокремлені інтонацією. Спільною з пояснювальними конструкціями ознакою є й те, що сема «виключення» пов'язана з множиною як окремий елемент (чи елементи) цієї множини, пор.: *Усі, окріч Бойчука, здивовано дивилися на свого шкіпера* (М. Трублаїні); *У цій осінній казці все, за винятком осені, пахне дощем* (Є. Гуцало). *Високий старий боєць, худючий і згорблений, згрібає всі карти, крім самопальної* (С. Жадан); *Усі члени родини, за винятком старого Кайдаша, вибігли на подвір'я* (І. Нечуй–Левицький); *Ніхто, за винятком Джуліуса, цієї зміни не відчув* (І. Ялом).

Лексеми *за винятком, крім, окрім* тощо вживані під час вказівки на людину, предмет, явище, які обмежують повне охоплення якого-небудь предмета або при вказівці на обставину, що суперечить загальній оцінці, обмежуючи її, знімаючи її категоричність, пор.: *Співають усі, за винятком Ліни Яцуби, дочки майора-відставника, яка в їхній школі не так давно і чи не знає ще всіх їхніх пісень, чи, може, в неї якась незгода вдома, бо під очима у Ліни аж синьо – наче плакала вночі* (О. Гончар); *В голосі Заболотного чути, крім внутрішнього усміху, також і певне співчуття, і, вловивши щирість його зацікавлення, юнак одразу проймається довірою, дозволяє собі відвертість майже інтимну* (О. Гончар); *Я маю на увазі лідерів європейських країн, за винятком президента Франції Еммануеля Макрона* (Дзеркало тижня, 07.11.2019);

Аналіз таких структур уточнює й розширює уявлення про пояснювальні конструкції, уводить їх до більш широкого кола синтаксичних одиниць із пояснювальним значенням.

Висновки до розділу 3

У дослідженні *однорідність* розглядано як граматичне явище, а *конструкції з однорідними членами* як семантично й синтаксично однофункційні / різнофункційні щодо головного компонента утворення. Різнофункційні компоненти ряду вважаємо однорідними, оскільки вони належать до тих випадків, коли ряд не корелює з однорідністю. Основними кваліфікаційними ознаками ряду є: сурядний зв'язок між компонентами ряду; загальна співвіднесеність із спільним членом речення; семантична схожість; наявність рівноправних синтаксичних відношень сурядності; морфологічна однотипність. Однорідні члени, що утворюють відкриті й закриті ряди, реалізують у реченнях сурядні відношення двох типів: відношення синтаксично недиференційованих членів і відношення синтаксично диференційованих членів. Виразальні можливості однорідних членів залежать від їхньої належності до тієї чи тієї частини мови, члена речення, типу зв'язку (сполучникового чи безсполучникового).

Ранжування пояснювальних конструкцій не є однозначним. Зважаючи на окремі функції, що модифікують значення пояснення, запропоновано ще одне важливе диференціювання – розподіл на утворення, у яких роз'яснення (усунення невідомого компонента) першого складника здійснено в напрямі *невідоме – відоме*, а також в напрямі *більш відоме – менш відоме* для адресата. У таких конструкціях другий компонент не дублює перший, а усуває щось невідоме для мовця в першому позначенні. Невідоме пов'язане з мовленнєвим наміром мовця й покликане не лиш бажанням його усунути, а й з'ясувати певні характеристики окресленого предмета. Невідома для адресата частина першого позначення може бути різною. За характером невідомого в першому позначенні й способом його усунення пояснювальні конструкції покласифіковано на *власне-пояснювальні, конкретизувальні й уточнювальні*.

Конструкціями, близькими до пояснювальних, вважаємо синтаксичні одиниці, інтонаційно й позиційно відокремлені від членів речення, яких вони

пояснюють. Ознаками таких конструкцій, так само як і пояснювальних, є конкретизація, роз'яснення, більш точне визначення, уточнення, указівка на можливість двоякої назви, наголошення на значущості чого-небудь, розкриття сутності певного явища тощо. До синтаксичних конструкцій, наближених до пояснювальних, уналежнено синтаксичні утворення зі значенням «включення» та «виключення». Синтаксичні одиниці зі значенням «включення» покласифіковано на три групи: 1) ілюстративні; 2) підсилювальні; 3) корегувальні. Репрезентовані синтаксичні одиниці ускладнюють просте речення другорядною предикацією, що оформлює відповідну пропозицію як другорядне висловлення.

Основні теоретичні положення цього розділу відбито в таких публікаціях автора: «Історія вивчення пояснювальних конструкцій в лінгвоукраїністиці» [Новікова 2019д], «Типологічні вияви пояснювальних конструкцій у сучасній українській мові» [Новікова 2019е], «Власне-пояснювальні синтаксичні конструкції: статус, семантика, функції» [Новікова 2020], «Функційні вияви конкретизувальних конструкцій на рівні простого ускладненого речення» [Новікова 2020а], «Особливості функціонування конструкції з паралельними членами на рівні ускладненого речення» [Новікова 2020г], «Special aspects of specifying constructions at the level of a simple complicated sentence» [Novikova 2020].

РОЗДІЛ 4

ФУНКЦІЙНІ ВИЯВИ ВСТАВНИХ І ВСТАВЛЕНИХ КОМПОНЕНТІВ, ЗВЕРТАНЬ, ЧАСТОК ТА ВИГУКІВ

Опис кожної одиниці мови зумовлений її синтаксисом і семантикою. Семантика визначає зміст і правила використання саме тих мовних одиниць, для яких надані синтаксичні визначення. Розглядаючи синтаксичні складники речення, звертаємо увагу на блоки, що беруть участь у його побудові, синтаксична роль, структура й значення яких на сьогодні в лінгвоукраїністиці до кінця не вивчені. До таких одиниць можна зарахувати вставні та вставлені конструкції, звертання, частки, вигуки. У сучасних наукових студіях остаточно не з'ясовано, чи вважати їх членами речення, чи ні, чи вважати їх окремими реченнями, чи самостійними частинами всередині цього речення. Водночас жоден із науковців не заперечує факту участі зазначених синтаксичних складників у побудові речення, їхньої визначеної позиції, функції та комунікативного призначення. Це дає нам право розглядати такі конструкції як будівельний матеріал простого ускладненого речення.

4.1. Вставні та вставлені конструкції в структурі речення

У традиційній синтаксичній теорії вітчизняного та зарубіжного мовознавства, яка, в основному, зорієнтована на опис структурних властивостей та характерних якостей синтаксичних одиниць, ототожнювали категорії вставності й вставленості, що сприяло суперечливому та хибному розгляду цих явищ.

Вставні та вставлені конструкції тривалий час становлять предмет уваги лінгвістів, проте деякі аспекти цього мовного явища на сьогодні ще потребують додаткового дослідження. Так, і досі немає одностайності щодо їхньої інтерпретації та особливостей розмежування.

4.1.1. Основні принципи розмежування вставних і вставлених конструкцій

На ранніх етапах розвитку мовознавства питання щодо розмежування вставних і вставлених синтаксичних одиниць не розглядали (на цьому наголошено в п. 1.5.3.), хоч явище вставності давно перебувало в центрі уваги дослідників. Ми звертали вже увагу на те, що на початку вивчення аналізованої категорії деякі вчені не розрізняли вставні та вставлені одиниці [Буслаев 1959]. Перші натяки на особливий вид «втручених речень» знаходимо в праці О. М. Огоновського [Огоновський 1889]. Пізніше на «вставлені із сусіднього речення слова» звернув увагу О. О. Шахматов [Шахматов 1941]. Більш докладно це питання розроблене в академічній граматиці російської мови за ред. В. В. Виноградова [Виноградов 1972, с. 167]. Утім, остаточно поняття про вставлені одиниці запроваджене в працях І. І. Давидова, Л. О. Кадомцевої, Б. М. Кулика, П. М. Перевлеського, А. Б. Шапіро та ін. [Виноградов 1986; Кадомцева 1985; Кулик 1965; Шапіро 1948]. Проте не можна сказати, що проблема розмежування вставних і вставлених одиниць повністю розв'язана. Свого часу проти ідеї вставленості висловив свої міркування О. Г. Руднев, на думку якого вставлені синтаксичні одиниці «не мають відмінних від вставних слів смислових функцій і особливого оформлення» [Руднев 1959, с. 139]. Проблемою розмежування вставних і вставлених конструкцій займався також Є. П. Седун. Він проаналізував призначення цих одиниць, їхні функції й дійшов висновку, що «вставні і вставлені речення не можуть бути принципово розмежовані ані за конструктивно-синтаксичним, ані за інтонаційним оформленням» [Седун 1959, с. 187]. Автор вважає, що розмежування між ними можливе лиш до певної міри, і не виключає об'єднання цих понять у синтаксичній категорії більш широкого обсягу. Таку ж позицію підтримав свого часу й О. М. Гвоздев, указуючи на брак чіткої межі між вставними і вставленими конструкціями [Гвоздев 1958, с. 168]. На наш погляд, більш

переконливими є погляди тих учених, які встановлюють певні особливості вставлених конструкцій порівняно із вставними.

Розглянемо основні принципи розмежування вставних і вставлених синтаксичних одиниць у сучасній українській мові.

З другої половини ХІХ століття в лінгвістиці набула поширення концепція вставності, згідно з якою термін *вставні слова* закріпився за граматично відокремленими виразами суб'єктивного ставлення до висловлюваного, а *вставлені речення* – за реченнями, вставленими в інше, але не зв'язаними з ним граматично [Турчак 2011, с. 160–161]. Аналізовані конструкції розмежують за семантичними, граматичними, інтонаційними, пунктуаційними показниками, а також за місцем розташування в реченні.

Заслуговує поцінування думка лінгвістів, які вставні та вставлені одиниці розмежують за семантичними ознаками. Б. М. Кулик вставними вважає такі окремі слова, групи слів і цілі речення, які вставлені в речення для того, щоб показати певне суб'єктивне ставлення того, хто говорить, до висловлюваних ним думок, подати їхню оцінку чи зауваження з приводу сказаного [Кулик 1961, с. 169]. На відміну від вставних, наголошує автор, вставлені слова, словосполучення й речення виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які поповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, указуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формування думки [Кулик 1961, с. 175]. А. П. Медушевський зазначає, що вставні слова виражають упевненість / невпевненість, оцінку висловленого, зв'язок думок, а вставлені розкривають, пояснюють або уточнюють якийсь із членів речення [СУЛМ 1975, с. 354]. Є. Б. Коцар вважає близькими до вставних одиниць конструкції, що виражають додаткові зауваження, пояснення, уточнення, посилення, коментарі. Він називає такі конструкції «вставленими» й зараховує до них «слова, словосполучення, речення, які доповнюють, уточнюють або пояснюють основне речення, а також виражають емоції автора» [Коцарь 1966, с. 13].

І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, М. Ф. Кобилянська, А. К. Мойсієнко, А. Ф. Прияткіна, І. І. Слинко, К. Ф. Шульжук та інші науковці, поглиблюючи вчення про вставні конструкції, висновковують, що вони кваліфіковані як носії суб'єктивного смислу речення й уведені в нього з метою вираження суб'єктивної оцінки мовцем тих чи інших подій. Такі конструкції не змінюють об'єктивного плану речення, а надають йому особливого забарвлення. На відміну від вставних поширювачів, вставлені одиниці «виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які поповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, указуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формування думки» [Слинко, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 396]. У таких конструкціях простежуємо бажання мовця повідомити щось, уточнити, доповнити, заперечити або підтвердити реалізоване в процесі мовлення, порушуючи, розриваючи цілісність синтаксичних зв'язків речення, напр.: *Бувало, за турецької війни... Хм... (при цьому, як сидить, то обов'язково засовається на лаві, ногу на ногу заложить і голосно носом повітря втягає)* (У. Самчук); *Це робот, машина. Підійшов, загорнув (живе – не живе) до звалу, там має стати Райх, Третій Райх...* (У. Самчук). Саме таким змістом вставлені одиниці й відрізняються від вставних, у яких виражене суб'єктно-модальне ставлення до висловленого. Даючи суб'єктно-модальне висвітлення основної думки, вставні компоненти не можуть існувати самостійно, напр.: *Боря, як завжди, привітався до кожного зокрема* (О. Гончар); *Як бачимо, законодавство України переважно відповідає вимогам Конвенції* (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018); *Таким чином, дії Н. необхідно кваліфікувати тільки за ст. 396 КК України* (Вісник Національної академії прокуратури України 1(53)'2018).

Досить детально вставні конструкції студіює П. С. Дудик у праці «Просте ускладнене речення», де чітко розмежовує вставні та вставлені одиниці, наголошуючи на тому, що за допомогою вставних слів, словосполучень і речень «виражається різне ставлення мовця до висловлюваної ним же думки»,

а вставлені одиниці «виражають такі повідомлення, пояснення, зауваження, якими доповнюється зміст речення, увесь його членореченнєвий склад...» [Дудик 2002, с. 182–243].

Питання про диференціацію вставних і вставлених поширювачів порушує Г. О. Козачук, яка стверджує, що вставні переважно виражають суб'єктивне ставлення мовця до висловленої думки, а вставлені містять додаткові повідомлення, зауваження, виступають поясненням до якогось із членів речення або до речення загалом. Дослідниця вважає, що на відміну від вставних, «вставлені конструкції не мають модальних значень, не вказують на джерело повідомлення, на зв'язок та послідовність думок тощо. Вони свідчать про побіжні зауваження, додаткові повідомлення, які доповнюють, уточнюють зміст усього речення чи окремого його члена, а у зв'язку з цим вони не можуть починати речення, тому переважно стоять усередині або в кінці його» [Козачук 2008].

К. Ф. Шульжук розмежовує вставні та вставлені компоненти, диференціюючи їх за суб'єктивно-об'єктивним спрямуванням: «На відміну від вставних слів, словосполучень і речень, що виражають суб'єктивне ставлення того, хто говорить, до висловленої ним думки, вставлені слова, словосполучення й речення виражають такі додаткові повідомлення чи побіжні асоціативні зауваження, які доповнюють, уточнюють, розвивають зміст висловлення, указуючи на якісь деталі чи нові факти, що не були передбачені в перший момент формулювання думки» [Шульжук 2004, с. 169].

Із позиції модальності розмежовує аналізовані конструкції А. П. Загнітко: «Вставні та вставлені слова та словосполучення принципово різняться між собою, що зумовлено співвідношенням об'єктивної й суб'єктивної модальності. Вставні слова, словосполучення повністю марковані суб'єктивною модальністю, вставлені ж одиниці корелюють з об'єктивною модальністю, вони постають носіями додаткових об'єктивних смислів, репрезентують окрему пропозицію» [Загнітко 2011, с. 250–251].

Визначаючи функційний потенціал вставлень, Є. В. Кобець наголошує на тому, що «вставлені конструкції демонструють раціональність мовлення, його логічність і точність, і саме в цьому полягає їхня експресивність, вставні – являють собою емоційну експресію мовлення» [Кобець 2011, с. 82]. Т. А. Андрухова, розглядаючи аналізовані конструкції в прозі Уласа Самчука, убачає таку різницю між функціями вставних та вставлених одиниць: основна функція вставних – передати додаткові відомості, які допоможуть читачеві краще зрозуміти зміст речення, ставлення автора до подій, зображених у творі, уточнити місце й час дії, поведінку, міміку, жести, інтонацію героя тощо; основна функція вставлених – виразити обставини дії чи події, розкрити внутрішній світ героїв, їхній психічний стан, стосунки з навколишнім світом, людиною та світосприйняття, експлікувати емоції та ставлення автора до зображуваних подій та суб'єктів [Андрухова 2015, с. 55–59].

Аналізовані синтаксичні одиниці стосуються комунікативного аспекту структури речення, з яким, власне, пов'язують інтонацію вставленості, до якої апелюють науковці, визначаючи її як одну з диференційних ознак відповідного граматичного явища. Автори «Синтаксису сучасної української мови: Проблемні питання» І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська наголошують, що на противагу вставним у вставлених конструкціях і початок, і кінець розірваного речення вимовляють так само, як і без вставленої конструкції, тобто зберігають інтонаційну цілісність основного речення [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 396]. Вставлена конструкція, на думку дослідників, інтонаційно виділювана сильніше, ніж вставна. Цьому допомагає чи то прискорений темп мови, чи то значні паузи. Такої ж думки дотримується І. П. Ющук. У своєму дослідженні він акцентує увагу на тому, що вставлені слова та речення суттєво відрізняються від вставних як своїм значенням, так і своєю інтонацією в усній мові, а також уживанням при них розділових знаків на письмі [Ющук 2004, с. 559]. Проте, на думку автора, зазначені одиниці не несуть нової інформації, вони лиш певним чином оцінюють, уточнюють основне повідомлення й надають мовленню більшої

природності, роблять його емоційно й інтонаційно насиченим [Ющук 2004, с. 556]. А. К. Мойсієнко також убаचाє різницю між вставними і вставленими одиницями в їхньому інтонаційному вираженні. Останні, на думку дослідника, інтонаційно виділювані сильніше – вони характеризовані значною паузністю, особливим темпоритмом при включенні в загальну реченнєву структуру. Водночас «якщо природним середовищем для включення вставних компонентів є речення, то різного роду вставлені конструкції можуть «виходити» за межі окремого речення, стосуватися ширших текстових структур» [Мойсієнко 2009, с. 164].

Вставні та вставлені одиниці виділювані зі складу речення за допомогою трьох знаків пунктуації: подвійних тире й дужок, а також подвійних ком, які за визначенням О. М. Пешковського були названі «слабкими дужками» [Пешковский 1956]. Вставні конструкції виділювані у висловленні переважно комами, пор.: *На Миколіне щастя, один скрипчинський парубок посватав вербівську дівчину* (І. Нечуй-Левицький); *Новітніми проектами впорядкування порогів передбачено, **по-перше**, поліпшення судноплавства, **по-друге**, одержання гідроелектричної енергії* (О. Гончар), тоді як вставлені конструкції виокремлювані в реченні або за допомогою дужок, або за допомогою тире, напр.: *Чи – **що там критися!** – зігріла чарка п'яна* (М. Рильський); *У хащах жасминових кущів – **то ж, безперечно, незаймані тропічні ліси** – Юра нарешті спинився* (Ю. Смолич); *Яр тут є недалеко від Грузького (**Грузьке – зветься його село**)* (В. Винниченко); *Од станції шляхом, накоченим у жниво (**на хлібоздачу хліб возили до комір**), додому Тимофій вертався* (А. Малишко); *Бо, виходить, завжди треба вчасно з жінками розбиратися, а біля мене зараз – **бачить Бог** – одночасно дві жінки об'явилися* (Люко Дашвар).

В. Д. Тихомиров розмежувальною ознакою вставних та вставлених поширювачів вважає їхнє місце у висловленні. Дослідивши місце розташування вставлень у структурі речення, автор висновковує, що «вставлені конструкції можуть знаходитися всередині або в кінці основного речення, розташовуватися постпозитивно або становити абзац; але вони не можуть знаходитися

на початку речення (на відміну від вставних одиниць, які в реченні можуть займати будь-яку позицію щодо цілісної структури (препозицію, інтерпозицію, постпозицію))» [Тихомиров 1963, 100–102]. Це зумовлено тим, що потреба у вставлених конструкціях може з'явитися тільки після того, як уже викладено основний зміст висловлення або яку-небудь його частину. Схожу думку мають й інші дослідники ([Вихованець 1993; Слинко, Гуйванюк, Кобилянська 1994; Жайворонок 1980; Загнітко 2011; Мойсієнко 2009] та ін.). За окресленням В. В. Жайворонка, структури із вставленими конструкціями оформлені «як специфічні складні речення інтерпозиційним або постпозиційним приєднуванням» [Жайворонок 1980, с. 16–17]. Однією з особливостей цих одиниць є те, що вони не можуть стояти на початку речення, оскільки особа, яка говорить, не може наперед уточнювати свої думки, пор.: *Окрилені піснею, вони жили зараз в іншому, уявному світі (але реалістичнішому для, них зараз, аніж сама дійсність) – у світі узагальнених образів* (А. Головка); *А він перестав говорити про стрілянину (хоч вона не втихала, а посилювалась)* (А. Головка), тоді як вставні складники можуть займати будь-яку позицію, пор.: *Між тим, солдат поволі підійшов до груші* (О. Довженко); *Що ж ми, кричить він, не опускаючи кулаків, кинули, втекли, залишили місто?* (С. Жадан); *А ти кажеш, на Січі був. А розкажи мені щось про неї, будь ласка* (Панас Мирний); *Це була доля, напевно* (Голос України, 26.08.2019).

Поглиблює питання щодо розмежування вставних і вставлених одиниць А. Ф. Прияткіна. Дослідниця наголошує, що вставлення не включене в структуру речення, це його факультативна частина, що не впливає ані на зміст, ані на структуру висловлення [Прияткіна 1990, с. 159], тоді як вставні одиниці пояснюють його, надаючи особливого забарвлення. О. Д. Пономарів уважає, що, на відміну від вставних, вставлені конструкції перебувають у синтаксичних зв'язках із цілим реченням або певним його компонентом [Пономарів 1992, с. 208]. А. К. Мойсієнко справедливо наголошує, що вставлені речення, співвідносні з простими двоскладними утвореннями, що є вагомою

розмежувальною ознакою порівняно із вставними компонентами [Мойсієнко 2009, с. 167].

Українська дослідниця З. П. Олейник, докладно аналізуючи категорію вставленості, прагне виокремити як інтегральні, так і диференційні ознаки вставних і вставлених конструкцій: 1) обидві категорії, незважаючи на наближеність у функційному плані, не сполучувані ані за формою, ані за функцією, ані за значенням; 2) категорія вставленості, виконуючи диференційну функцію, зближена з категорією суб'єктивної модальності, проте не є засобом її вираження; 3) речення, що містять вставні та вставлені компоненти, являють собою багаторівневу інформативно-прагматичну структуру; 4) вставні та вставлені компоненти реалізовані на базі синтаксичних зв'язків, що суперечить традиційним поглядам на їхню синтаксичну незв'язаність, ізольованість; 5) вставні компоненти мають узуальний характер; б) вставлені компоненти є результатом суб'єктивного членування / доповнення інформативного поля висловлювання; 7) категорія вставленості виконує стилістичну й стилетвірну функцію; 8) категорії вставності / вставленості репрезентують універсальну категорію суб'єктивності в мові; 9) категорії вставності / вставленості являють собою засіб структурування тексту (дискурсу) [Олейник 2002, с. 57–58].

Утім, необхідно зауважити, що між вставними та вставленими одиницями подеколи не завжди можна провести чітку межу, пор.: *Це була його остання ніч у тайзі – і яка ніч!* – ніби взялася зараз показати всю свою красу і силу (Іван Багряний). Якщо на письмі можна побачити, якою саме є конструкція, за допомогою графічних показників, то в усному мовленні це не завжди можливо.

Отже, вставні та вставлені конструкції деякою мірою схожі, водночас не тотожні, оскільки кожне поняття є цілком самостійним і автономним. Розглядані конструкції різняться не лиш своєю цілеспрямованістю, а й структурними, семантичними, позиційними, інтонаційними, функційними характеристиками. Вставлені конструкції можуть мати у своєму складі вставні,

тоді як зворотне явище неможливе. З погляду комунікативно-прагматичної лінгвістики вставний елемент визначають як компонент висловлення, що формує модальний план і реалізує певні комунікативно-прагматичні настанови мовця; водночас вставлений елемент, з одного боку, визначають як особливе синтаксичне явище, яке виходить за межі як ускладненого, так і складного речення, з іншого боку – як явище, що структурно ускладнює речення, до якого входить, а на рівні висловлення створює «двотекст» і виражає метакомунікативний зміст.

4.1.2. Типологічні вияви вставних і вставлених конструкцій

Вставні та вставлені конструкції є відмінними одна від одної синтаксичними одиницями, що мають диференційні ознаки на функційному, структурному, позиційному, інтонаційному та пунктуаційному рівнях. Розмежування вставних і вставлених конструкцій дає можливість виокремити основні характерні ознаки категорії вставності як самостійного синтаксичного явища, а саме: 1) смисловий зв'язок з окремими членами речення або з базовим реченням загалом; 2) вираження різноманітних принагідних, додаткових зауважень, зокрема пояснювальних, уточнювальних, емоційно-експресивних, емотивно-оцінних тощо; 3) особливості структурної характеристики вставних та вставлених конструкцій; 4) місце розташування в реченні; 5) специфічна інтонація, яка застосовувана лиш за умови вживання вставних і вставлених одиниць; 6) виокремлювання вставних та вставлених конструкцій за допомогою пунктуаційних знаків на письмі та інтонаційно в усному мовленні.

4.1.2.1. Диференційні ознаки вставних конструкцій

Вставні конструкції є важливим будівельним матеріалом будь-якого тексту й найважливішим засобом референції. Вони відображають різноманітні види зв'язку між явищами об'єктивної дійсності. Як незмінні компоненти

мовлення вставні одиниці допомагають встановити залежність між частинами речення й висловлюють характер синтаксичних відношень між ними.

Аналізовані конструкції в лінгвоукраїністиці піддані класифікації на основі різних критеріїв. Найважливіші з них – за компонентним складом і за семантикою. Інші класифікації сполучувані із цими двома.

У сучасних наукових виданнях, посібниках із синтаксису вставні конструкції розглядані зазвичай як граматичні одиниці трьох рівнів:

1. Вставні слова, пор.: *Та це, звісно, ані трохи не промовляло ані до розуму, ані до душі розсварених* (Е. Андієвська); *Такого кобзаря не було, та, може, вже й не буде між козацтвом* (П. Куліш); *По-друге, декілька відтінків кольорів можуть об'єднуватися в загальний опис* (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1); *Ось, наприклад, писала я в школі вірші* (Люко Дашвар); *Справді, вибираючи між смертю й бюрократією, краще іноді вибрати смерть* (С. Жадан).

2. Вставні словосполучення, пор.: *Поза всяким сумнівом, між цими двома сталося щось погане, але некриваве* (С. Жадан); *Та, на превеликий Перегудин подив, Альонка стирчала вдома* (Люко Дашвар); *Ясна річ, бабуся геть зв'язок із реальністю втратила, – дорікав Валерчик татові* (Люко Дашвар); *Хоча, за всіма законами геометрії, кожне місце є безконечно великою сукупністю точок* (Ю. Іздрик). Принагідно зауважимо, що такі конструкції дослідники називають по-різному: вставні словосполучення (на зразок з *оного боку, з другого боку* тощо), вставні вирази (на зразок *таким чином, отже, значить, виходить, одне слово* тощо) [Мойсієнко 2009]; словосполучення [Бевзенко 1993; Кулик 1961; Слинко, Гуйванюк, Кобилянська 1994; Шульжук 2004]; сполучення слів [Дудик 2002]. Дехто загалом не виокремлює такий тип вставних конструкцій [Ющук 2004].

Цінним є спостереження дослідників, які вставні словосполучення розподіляють на вільні та фразеологічні [Мойсієнко 2009; Кулик 1961]. До вільних вони уналежнюють конструкції на зразок *на мій погляд, на мою думку, за словами* тощо, пор.: *За словами заступника голови ХОДА Анатолія*

Бабічева, область активно підтримує реформування в галузі освіти (Голос України, 17.02.2019); *На мою думку, сьогодні в Україні є багато керівників і молодих професіоналів, здатних впровадити якісні зміни* (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018); *На наш погляд, контрактна система обов'язково має бути здійснена* (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018). До фразеологічних – стійкі, невідільні звороти, загальне значення яких мотивоване семантикою складників конструкції, де один компонент може бути використаний у своєму прямому значенні, а другий – у переносному, пор.: *І Германа полюбила. Бо, як не крути, Герман привів мене до Блека* (Люко Дашвар); *І вірші ці, ніде правди діти, мене приголомшили* (Ю. Іздрик); *Цей, із дозволу сказати, «секрет» я знав і раніше, але прив'язував його до якихось тонших матерій* (Ю. Іздрик) [Кулик 1961; Мойсієнко 2009].

3. Вставні речення, пор.: *Петро, як уже було сказано, чоловік суворий та понурий* (С. Жадан); *Уявіть, на Землі існує одне людство, розкидане по материках, островах* (Люко Дашвар); *Із перспективи ж автора, вибачте, Автора цієї історії, вона має літературну привабливість банального, а тому комерційно виграшного сценарію* (С. Жадан); *І, треба віддати йому належне, зробив він це відверто, без недорікуватостей, але й без зайвої афектації* (Ю. Іздрик).

Виокремлення вставних речень бере початок з праць Ф. І. Буслаєва, який наголошував, що вони походять із колишнього речення [Буслаєв 1959, с. 236]. Цю ідею підтримав О. М. Пешковський. Розмежовуючи вставні слова і вставні речення, дослідник застосував принципи тлумачення їхнього походження. Вставні слова, на думку дослідника, беруть початок із односкладних речень, вставні речення – із двоскладних [Пешковський 1956]. Вставні речення можуть бути як односкладними, пор.: *Адже я, як кажуть, письменник. І, як подекують, митець* (Ю. Іздрик); *Отож, як говорилося, був я нещодавно в пеклі* (І. Ялом), так і двоскладними, пор.: *Що ж ми, кричить він, не опускаючи*

кулаків, кинули, втекли, залишили місто? (С. Жадан); *Мій дідусь, щоб ви знали, брав участь у тому бою* (А. Головка).

Вставні речення, на думку Б. М. Кулика, виконують такі функції: можуть виступати маркером ступеня достовірності висловленого, співвідношення між окремими частинами вислову, а також здатні характеризувати вислів із емоційного боку, давати авторську оцінку стилю та способів висловлення думки, що виражена в різних формах до співрозмовника тощо [Кулик 1961, с. 174]. Автор диференціює їх за способом включення на: 1) речення, включені без сполучників, пор.: *А майбутнє, кажуть мудрі люди, про всяк випадок, про запас* (Люко Дашвар); 2) речення, включені за допомогою сполучників або сполучних слів, пор.: *Місце, як уже було сказано, складається з безлічі точок* (Ю. Іздрик) [Кулик 1961, с. 174]. Такий погляд, на нашу думку, є не зовсім коректним, адже вставні конструкції з формально-граматичного погляду є ізольованими від речення, тому сполучники займають лиш ініціальну позицію.

А. К. Мойсієнко, аналізуючи вставні компоненти, висновковує, що різноманітні граматичні характеристики вставних речень дозволяють їм представляти ядерні компоненти практично всіх структурних типів. Серед односкладних вставних конструкцій дослідник виокремлює: означено-особові, пор.: *Знаєте, в Україні навіть немає сучасної термінології на означення певних видів сучасного театру* (Урядовий кур'єр, 08.09.2019); *У зв'язку з цим усім, думаю, час вам, Наталю Іванівно, на мене Оверкове обійстя переписати* (Люко Дашвар); неозначено-особові, пор.: *Рух, як то кажуть, життя* (С. Жадан); *Подійкують, у вихідні вона не приймала клієнтів* (Люко Дашвар); безособові, пор.: *Стара бабця Костомарова, здавалося, призвичаїлася до життя в Перегудиній хаті* (Люко Дашвар); інфінітивні, пор.: *Не добре, що й казати, починає на сій Україні Тетеря* (П. Куліш); номінативні, пор.: *Ясна річ, вже ніякі зусилля не розірвуть її* (Люко Дашвар) [Мойсієнко 2009, с. 131–132].

Місце вставних конструкцій у реченні не фіксоване. Вони вступають у смислові зв'язки з реченням у цілому або з окремими його частинами

й можуть стояти на початку, усередині та в кінці основного речення, причому перші два місця розташування є більш поширеними, пор.: ***Безперечно**, осика відіграє вельми важливу роль у народній медицині* (М. Стельмах); ***Таким чином**, Конвенція сприяє запобіганню всім видам домашнього насильства* (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018); ***Безперечно**, під час семінару використовували й традиційні методи* (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1); *Дияволиада «Рекреацій», як може видатися, всуціль іграшкова, театральна, бубабістська* (Ю. Іздрик); *Із критикою мене, що називається, «понесло»* (Люко Дашвар); *У скептичному ж сьогодні, **натомість**, навіть слово «мама» пишеться з маленької, в лапках і означає найчастіше не маму, а материнську плату комп'ютера* (С. Жадан); *Хоча ознаки і суб'єкта, й об'єкта у мені є десь, **напевно*** (Ю. Іздрик); *У цьому питанні він був неправий, **звичайно*** (Люко Дашвар); *Спокійні й безтурботні дні повного штилю залишилися в минулому, **напевно*** (І. Ялом).

Інтонаційно-смісловий зв'язок є визначальним у синтаксичних конструкціях зі вставними одиницями. «При вимові вони отримують особливий темп (частіше – більш швидкий) й іншу силу і тон (тихше й нижче)» [Богородицький 1935, с. 240], «вимовляються з особливою інтонацією, наче впівголоса» [Ковалів 1946, с. 118]. На письмі вставні слова, словосполучення й речення виокремлені комами, пор.: ***Уявіть**, на Землі існує одне людство, розкидане по материках, островах* (Люко Дашвар); *Під завеликим шоломом виднілися його безтямні очі, безтямні й широко розплющені, розплющені, **скоріше за все**, від страху* (С. Жадан) [УМ. Енциклопедія 2004, с. 89–90; Языкознание. БЭС 1998, с. 303–304].

Наявною є характеристика вставних одиниць за кореляцією їх із відповідними компонентами семантичної структури речення.

Вставні слова можуть бути співвіднесені з іменниковими, прикметниковими, займенниковими, числівниковими, дієслівними, прислівниковими формами. В. В. Виноградов, наголошуючи на тому, що

частина таких форм повністю втратила власне лексичне значення, вирізнив окремий клас – модальні слова, розташувавши їх поряд із частинами мови [Винорадов 1986]. Цей погляд підтримують інші дослідники [Івченко 1965, с. 370; Сучасна 1975, с. 273; Бевзенко 1987, с. 188; Волох, Чемерисов, Чернов 1989, с. 239; Жовтобрюх, Кулик 1972, с. 393; Загнітко 2011, с. 575; Мойсієнко 2009, с. 140], які уточнюють обсяг модальних слів, з'ясовують їхні функції.

С. П. Бевзенко, досліджуючи походження модальних слів, постулює, що більшість із них, «напевне, дієслівного походження», а саме: а) відмінювано-дієслівного (на зразок *знаєш, бачте, пробач, дивись, скажімо*); б) безособово-дієслівного (на зразок *здається, розуміється*); в) відмінювано-дієслівного, що набули неозначено-особової семантики: (на зразок *кажуть, гадають, міркують, уважають*); г) інфінітивного (на зразок *знати, сказати*) [Бевзенко 1987]. К. Ф. Шульжук доповнює зазначену класифікацію групою вставних слів прислівникового (на зразок *безумовно, безсумнівно, очевидно, дійсно* тощо) та іменникового (з прийменником чи без) походження (на зразок *правда, на щастя, до речі, словом* тощо) [Шульжук 2004, с. 168]. Зовсім незначну кількість, зазначає дослідник, становлять модальні елементи відприкметникового (на зразок *власне, головне, основне, найменше* тощо), відзайменникового (на зразок *утім, проте, до того* тощо) та відчислівникового (на зразок *по-перше, по-друге, по-третє* тощо) походження [Шульжук 2004, с. 168].

Цінним є спостереження А. П. Загнітка щодо поширення визначення вставних слів на позначення емоційного ставлення до повідомлення (*на думку, на щастя, на жаль* тощо), послідовності викладу (*наприклад, навпаки, до речі, насамперед, крім того, зокрема, таким чином* тощо) як таких, що не належать до модальних, оскільки, з одного боку, вони містять іменник, що не втратив лексичного значення, а з іншого боку, значна частина їх наближена до сполучників із пояснювальним або уточнювальним значенням [Загнітко 2011, с. 574]. Подібний погляд реалізований і в інших наукових студіях

[Українська граматики 1986; Кулик 1965, с. 393; Волох, Чемерисов, Чернов 1989, с. 239; Шульжук 2004, с. 168]. Ми також підтримуємо концепцію дослідників щодо розмежування власне модальних слів та словоформ, співвідносних із різними частинами мови.

Покласифікуймо більш докладно вставні конструкції за морфологічним виявом.

1. Група вставних конструкцій, співвідносних із різними формами дієслова. На думку більшості дослідників, вони становлять найбільший сегмент аналізованої класифікаційної групи [Бевзенко 1987; Мойсієнко 2009; Загнітко 2011; Шульжук 2004]. Вставні слова вияскравлювані особовими дієсловами, пор.: ***Вважаю**, сам факт цих розмов свідчить про глибину шоку французького суспільства* (Голос України, 17.02.2019); *У вас тут, **бачу**, щодня вихідні* (М. Коцюбинський); ***Думаєте**, такі поняття існують у тваринному світі?* (Е. Андієвська); *Письменник – це, **вважай**, ціла галактика зі своїми магнітними бурями, супутниками, періодами неспокійного сонця* (Б. Олійник); безособовими формами, пор.: ***Виявляється**, я потрапила в якийсь інший Всесвіт!* (Люко Дашвар); ***Здається**, ця дивакувата дівчина хронічно наївна й довірлива* (С. Жадан); ***Здавалося б**, міць російської пропагандистської машини, включивши п'яту швидкість, мала змести всі боязкі посили лідерів меджлісу та інформацію українських ЗМІ, надавши потрібну картинку й відповідний звуковий ряд* (Урядовий кур'єр, 08.09.2019); формами інфінітива, пор.: *На голоси з суміжної кімнати з дитиною на руках вийшла Докія Петрівна. Чула, **знати**, розмову* (А. Головка); *А Герман, **знати**, щось своє надумав* (Люко Дашвар); скороченими / стягненими формами дієслова, пор.: *А розсердився він, **бач**, на комірчику з галстуком, а не на вишиваній сорочці зі стьожкою* (Найшов дурного, щоб всяке бачило, що я українець) (Ю. Іздрик); ***Мо**, вона його вже ніколи й не згадає* (Люко Дашвар); *Від моїх компромісних виправдань її, **бач**, верне* (А. Головка) тощо.

Дієслівні компоненти поширювані частками, сполучниками, займенниками, пр.: *Вночі я прокинувся, **як мені здалося**, від сильної зливи та*

моторошного вітру за вікном (М. Коцюбинський); Мені не вдається вибрати позицію, як то кажуть, об'єктивну чи бодай суб'єктивну (Ю. Іздрик); Чудесна сцена, що й казати, – космогонічний антураж, перша зустріч із безсенсовністю, сенсовний сенсей... (Ю. Іздрик).

2. Група вставних конструкцій прислівникового походження – одна з найбільш уживаних груп, до якої входять різні за походженням прислівники, пор.: **Можливо**, саме та перспектива не така вже й життєздатна (Люко Дашвар); **Звичайно**, це ж вихід! (І. Ялом); **Я, очевидно**, стала на крок ближче до розуміння того дивного зв'язку (Люко Дашвар); **Беззаперечно**, молоко козяче допомогло йому піднятися на ноги (С. Жадан); **Певно**, гонор і капризи їй боком вийшли (Ю. Іздрик); **Проте часу в Паші, вочевидь**, було не так вже й багато (С. Жадан); **Політ, природно**, був бізнес-класу (Люко Дашвар); **Дійсно**, є сенс поритися в Державному реєстрі (Ю. Іздрик); **Цікаво**, чи є там місця для звичайних пасажирів? (Люко Дашвар); **Безперечно**, під час семінару використовували й традиційні методи (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1); **Імовірно**, ідеться про середній рівень доходів (Голос України, 17.02.2019); **Справді**, за статистикою від Голодомору зникли мільйони (Голос України, 17.02.2019); **Освіта, звісно**, у нього була вища (І. Ялом); **Звісно**, це комусь не сподобалося. **Зрозуміло**, нас вирішили залякати (С. Жадан).

У ролі вставних конструкцій функціують прикметниково- / дієприкметниково-іменникові словосполучення, співвідносні з прислівниковими словами (на зразок *звісно, певно, зрозуміло, ясно*), у яких другим компонентом виступають словоформи *річ / діло*, пор.: **Звісне діло** – баришник... Звук на крадених конях тавра випікати і до людей лізе (Г. Тютюнник); **Зрозуміла річ**, ніхто не ідентифікував і не рахував померлих на дорогах (Голос України, 25.07.2019); **Ясна річ**, спортсмен не хотів відтерміновувати початок наступних змагань (С. Жадан).

3. Група, представлена іменниковими або прийменниково-іменниковими конструкціями, уживаними в ролі вставних синтаксичних одиниць, пор.: *Добра*

такого таки зроду У мене, **правда**, не було (Т. Шевченко); **Із нього, без перебільшення**, може вийти поет космічної потуги (Ю. Іздрик); **Поза сумнівом**, між цими двома сталося щось погане, але некриваве (С. Жадан); **Міг би і я приглянути за старою в обмін на Оверкову хату разом із землею чи, приміром**, забрати собі все непотрібне (Люко Дашвар); **На жаль**, сьогодні під час активного порушення російсько-окупаційними військами режиму тиші, внаслідок ворожих обстрілів один наш герой отримав поранення (Голос України, 14.10.2019); **Наприклад**, вода у чайнику за послідовного підігрівання не здатна більше залишатися водою й перетворюється на пару (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016 р. № 1). У таких конструкціях у ролі поширювачів можуть виступати займенники або прикметники, пор.: **За його словами**, погрози пов'язані з антикорупційною діяльністю організації (Дзеркало тижня, 13.12.2019); **Поза всяким сумнівом**, він є зрадником української держави (Урядовий кур'єр, 08.09.2019); **Іншими словами**, понад 80% українців не були готові задекларувати свої доходи (Дзеркало тижня, 13.12.2019); **На вашу думку**, як позначаться паризькі теракти на відносинах Росії і Заходу? (Урядовий кур'єр, 08.09.2019); **Події в Парижі, на превеликий жаль**, стали подарунком Кремлю (Голос України, 14.10.2019). Смысловому, емоційному підсиленню фрази сприяє введення до вставних конструкцій аналізованого типу сполучників або часток, пор.: **Тому стоять, як правило**, на двох (С. Жадан); **Правда ж**, заперечити важко? (І. Ялом); **Старшини, як на мене**, там було багато (П. Куліш).

4. Група вставних конструкцій, співвідносних із прийменниково-займенниковими словоформами, також виступає інвентарем вставних поширювачів, проте менш вживана порівняно з попередніми синтаксичними одиницями, пор.: **Крім того**, лінія має ще одну очевидну перевагу (Вісник Запорізького національного університету. Математичні науки. 2016 р. № 2); **А чому, по-вашому**, Троцький так бився за ідеї перманентної революції? (Ю. Іздрик); **Утім**, як наголошує Б. Соботка, важливо працювати з Росією проти бойовиків з «Ісламської держави» (Урядовий кур'єр, 08.09.2019);

До того ж, це стосується виробників-експортерів м'яса птиці (крім м'ясних консервів, паштетів і замороженої продукції) (Дзеркало тижня, 13.12.2019); Як на мене, це або самодіяльність «ополчення», або спроба впливати на регіональні вибори (Урядовий кур'єр, 15.09.2019).

5. Група вставних конструкцій, співвідносних із числівниками, є невеликою, проте доволі значущою (оскільки вставні одиниці аналізованої групи є необхідним складником у реченнях наукового та публіцистичного стилів), пор.: *Але, по-перше, сам я не поет, по-друге, писати про себе не годиться* (Ю. Іздрик); *По-перше, Германе, доведеться все ж знайти нотаріуса* (Люко Дашвар); *По-перше, політики не мають голосуванням установлювати наукові факти. По-друге, політична інфляція кількості жертв є проявом неповаги до загиблих у протистоянні. По-третьє, у резолюції застосовано подвійні стандарти до злочинців* (Дзеркало тижня, 20.08.2019).

6. Група вставних конструкцій відприкметникового походження (є зовсім незначною за кількістю), пор.: *Художній керівник, власне, й винаймав їх на службу* (Ю. Іздрик); *Головне, око її лишень і має, оту точку, точку однини* (Ю. Іздрик); *Пес зазирає Паши в лице, натякаючи, що йти йому звідси нікуди. Власне, як і самому Паши* (С. Жадан); *І, найголовніше, – сценарій вимагає розвитку не тільки внутрішнього сюжету, але й просторового руху* (Дзеркало тижня, 20.08.2019).

7. Група вставних конструкцій на позначення так званих «власне-модальних слів, які відірвалися від своєї парадигми» [Базыленка 1964, с. 21] і повністю чи частково втратили частиномовну співвіднесеність із класом відповідних лексико-морфологічних одиниць. В. В. Виноградов дефініював їх як «окремий лексико-семантичний розряд слів» [Виноградов 1986, с. 425], пор.: *Йому здається, що очі в ігуани зволожуються. Від сонця, мабуть* (С. Жадан); *Мабуть, у заповіті треба відмовитися від своєї частки родинної оселі на користь батьків* (Люко Дашвар); *Християнка? Либонь, бо хрещена* (Люко Дашвар).

8. Група вставних слів, співвідносна із сполучниками або частками, пор.: *Отже, гендерна рівність в українському суспільстві просувається впевнено, цілеспрямовано, програмно і системно* (Дзеркало тижня, 20.08.2019); *Отже, хочу скористатися можливістю та запросити вас до України* (Люко Дашвар); *Зовні, однак, ніщо не віщувало грози* (О. Гончар); *От, зростила дитину, берегла, доглядала, рада була неба їй прихилити та зорями вкрити* (М. Коцюбинський).

Отже, вставні конструкції є необхідним будівельним матеріалом для текстів різних функційних стилів і найважливішим засобом референції. Їх покласифіковують за структурою, характером інтонації, морфологічним принципом, семантикою, функціями. Морфологічна природа розглянутих синтаксичних одиниць є різноманітною. Вони співвіднесені з іменниковими, прикметниковими, займенниковими, числівниковими, дієслівними, прислівниковими формами, модальними словами, сполучниками.

4.1.2.2. Статус вставлених синтаксичних одиниць у структурі речення

Вставлення різної структури й семантики, різної функційної приналежності постійно перебувають у полі зору граматистів. У наукових студіях представлені теоретичні відомості (від елементарних, найнеобхідніших до ґрунтовних, комплексних) відповідно до мети й завдань, що їх ставили перед собою автори. Науковці намагаються систематизувати добірний фактичний матеріал із урахуванням найновіших досягнень у лінгвістичній царині. А відтак, цілком закономірно, відкриваються нові обрії для наукових пошуків. Задля освоєння цих обріїв варто, вочевидь, повернутися до усталених наукових позицій й усунути певні дискусійні моменти. Адже не все так просто в теорії синтаксично ізольованих частин речення, до яких зазвичай уналежнюють і вставлені одиниці.

Вставлені конструкції в сучасному мовознавстві покласифікують за різними параметрами: 1) структурою; 2) характером інтонації; 3) способом включення до основного речення; 4) модальним значенням; 5) співвіднесенням із відповідними компонентами семантичної структури речення; 6) семантикою; 7) функціями.

У навчальній літературі вставлені конструкції розглядають зазвичай як граматичні одиниці трьох рівнів:

1) вставлені слова, пор.: *Друге (слухати) навіть більш важливе* (М. Рильський); *Так от, цю звичку, ототожнювати себе із власною біологічною оболонкою, довелося відкинути як застарілу після неодноразових (через хворобу) феєричних, але від цього не менш пекучих переживань* (Ю. Іздрик); *Індивідуум як суб'єкт свідомості засвідчений болем та емоціями (любов'ю)* (Ю. Іздрик);

2) вставлені словосполучення, пор.: *Наше ж (українське еміграційне) ставлення до згаданого факту було і є якраз зворотне, суто еміграційне* (Дзеркало тижня, 18.05.2019); *А це вміння (розмовляти й уважно слухати) дуже важливе для письменника* (М. Рильський); *Але – о болісна омана! – для цього вчинку достатньо було одного необережного поштовху серця* (С. Жадан); *Твір сам визначає – і вибором проблематики, і системою алюзій, – культурно важливі для нього координати* (Ю. Іздрик); *Деконструктивізм визнає можливість віри (як і кожного іншого погляду), але не можливість її кінцево довести і, таким чином, узагальнити* (Ю. Іздрик);

3) вставлені речення, пор.: *Тут часові координати стають на узвичаєне місце (любов триває 52 дні і 51 ніч упродовж одного літа)* (Люко Дашвар); *Такі приємні для читацького сприйняття жарти (бо який читач не відчуває вдоволення від упізнавання цитат, від того, що його зачислено до ложі знаючих?) пригадують нам безмежну (трагічно безмежну, хтось може сказати) відкритість написаного інтерпретаціям* (Ю. Іздрик); *Усіх їх об'єднує стиль (пам'ятається: «стиль – це сама людина») – різноманітний і багатий* (С. Жадан).

Проте дехто з дослідників вважає, що таке ранжування не завжди відповідає функційно-прагматичній означеності вставленого компонента. Деякі автори зазначають, що було б «логічніше вести мову про вставлені речення і вставлені поширювачі речення, бо за походженням і формою вставлені слова чи сполучення слів є не що інше, як колишні поширювачі речення, що зберегли їх форму» [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 397].

Ж. В. Колоїз, аналізуючи категорію вставлення, також доходить висновку, що згадана вище класифікація є доволі суперечливою, адже вставленими конструкціями можуть бути не лиш слова, словосполучення й речення, а й інші ускладнювачі [Колоїз 2019, с.46–53]. З огляду на значення лексеми *конструкція* (construction – побудова, складання) дослідниця постулює, що однокомпонентну «синтаксично ізольовану частину речення» (наприклад, *Хіба теза «пролетаріат не має своєї вітчизни» тією чи іншою мірою не є основою соціалістичного (класичного) вчення взагалі в усіх його напрямках?*) негоже називати вставленою конструкцією, адже речення і словосполучення є синтаксичними одиницями-конструкціями, а мінімальна синтаксична одиниця функціює як компонент речення або словосполучення. Також дослідниця наголошує, що не кожне поєднання компонентів можна назвати словосполученням, пор.: *Одна розповідь (про Воццека) заповільна, друга (про А.) зашвидка* (Ю. Іздрик); *Візьмемо, наприклад, виступ генсека під час зустрічі світових лідерів і пильно прочитаймо останнє її число (ч. 12), а перечитавши – до суті справи* (Дзеркало тижня, 18.10.2019); *Нарешті він зрозумів (і не тільки він!) масштабність усієї трагедії* (І. Ялом); *Остання культура проявила найбільшу чутливість до дії іонів хрому, аргентуму та нікелю (за концентрацією 10, 55 та 75 мг/дм³)* (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016/1); *Збірка «Вітер з України» вийшла в світ 1924 року, об'єднавши в собі вірші, писані протягом шести років (1918–24)* (В. Стус). Не залишає поза увагою Ж. В. Колоїз і вставлення-графічні репрезенти, які виконують оцінну (епістемічну, емотивну) функції, ілюструють ступінь упевненості / невпевненості

в істинності інформації, передають різні емоції і ставлення адресанта до повідомлення (подив, захоплення, незгоду тощо) [Колоїз 2019, с.46–53], пор.: *Серед переказів живе, легендами обростає переказ про півгодинне (!) споглядання одного весняного пейзажу самим паном ректором після одного важкого трудового ректорського дня* (М. Стрельбицький); *З висот горобиною млостю (?) покотилися зорі в траву* (Люко Дашвар); *Понад двадцять років (!!!) без тютюну, яєць, сиру і тваринних жирів* (І. Ялом). На наш погляд, зазначена концепція є дещо суперечливою. Її необхідно модифікувати, додаючи інші поширювачі-вставлення.

Автори «Синтаксису сучасної української мови: Проблемні питання» класифікують вставлені одиниці за способом включення їх в основне речення (залежно від наявності / відсутності сполучника) й виокремлюють два типи: 1) вставлені одиниці, введені без сполучників (такі, що мають форму поширювачів), пор.: *Тоді я вперше познайомився з Україною, її історією завдяки чудовим лекціям професора Романа Шпорлюка (історик, ексдиректор Українського наукового інституту Гарвардського університету – ред.)* (Дзеркало тижня, 18.10.2019); *Товариш (тільки це між нами) – причинець тої телеграми* (М. Рильський); 2) вставлені конструкції, введені за посередництвом сполучників, пор.: *Так от – в одному проекті Конституції префекта має призначати президент, в іншому – уряд (бо в нас парламентсько-президентська республіка)* (Дзеркало тижня, 22.10.2018); *Ми хочемо (а ми не просто хочемо, а повинні) платити менше, то є абсолютно зрозумілий шлях* (Дзеркало тижня, 22.10.2018) [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 398–340]. І. І. Щеболева, аналізуючи вставлені конструкції, також ранжує їх на два структурні типи залежно від характеру граматичного зв'язку з основним реченням: до першого типу дослідниця зараховує синтаксично самостійні вставлення, не пов'язані сурядним чи підрядним зв'язком з основним реченням, до другого – вставлені конструкції, оформлені як члени речення або частини складного речення [Щеболева 1971, с. 108].

Схожу думку мають також інші дослідники (Н. В. Адамчик, А. К. Мойсієнко), які витлумачують аналізовані одиниці як конструкції, приєднані до базового речення або сурядним сполучником, або сполучниковим словом, або підрядним сполучником. Останні два способи приєднання вставних конструкцій, на думку дослідників, реалізують предикативний потенціал вставлення: воно є повноцінним підрядним реченням за структурою та семантикою, проте оформлене як включена в основну речення його частина [Адамчик 2008, с. 636; Мойсієнко 2009, с. 189–190].

Уважаємо, що не можна говорити про приєднання чи введення до базового речення вставленої конструкції за допомогою сполучників, оскільки це означає, що сполучник при цьому виконує певну граматичну функцію, яка полягає «у вираженні семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами в складному реченні або між однорідними членами в простому ускладненому реченні» [Городенська 2010, с. 3–21]. І. В. Житар цілком слушно доводить, що це суперечить природі вставлених конструкцій, оскільки вставлена одиниця будь-якої структури стоїть поза граматичними зв'язками в реченні [Житар 2011, с. 170]. Тому вважаємо, що сполучники можуть займати лиш ініціальну позицію у вставленій конструкції.

Вставлені конструкції дослідники розглядають за інтонаційними особливостями, оскільки їх характеризують значною паузністю, особливим темпоритмом при включенні в загальну реченнєву структуру [Мойсієнко 2009, с. 163]. Наприклад, Б. М. Кулик диференціює їх на: 1) речення, проказувані з помітним прискоренням темпу мови, нижчим (порівняно з основним реченням) тоном, тихішим голосом і значними паузами (така інтонація вказує на те, що вставлене речення різко випадає зі структури синтаксичного цілого, а тому на письмі їй відповідають дужки, а саме речення цього типу може стояти всередині основного речення або ж після нього), пор.: *Читачеві (знову ж таки цьому читачеві) подобається така жуль-вернівська експедиція з її стрибками від однієї галузі науки до іншої* (Ю. Іздрик); *Твір у дусі деррідівського деконструктивізму вказує на хисткість і їхнього авторитету, і на можливість*

твердити протилежне (*звісно, з такими самими застереженнями*) (Ю. Іздрик) та 2) речення, виділювані тільки значними паузами, а інтонація (темп мови та сила голосу) його така, яку воно могло б мати, коли б не було вставленим (таке речення здебільшого стоїть усередині основного речення і дуже зрідка після нього): *За вікном – згори було видно – шуміло, вирувало залите сонцем місто* (Люко Дашвар) [Кулик 1965, с. 177].

А. К. Мойсієнко також звертає увагу на реченнєві конструкції зі вставленнями двох груп: а) компоненти цієї групи структурно неможливі без відповідних розділових знаків (дужок, тире), пор.: *Воццек, кохаючи А., сприймає окремішність її існування – її буття у світі нарівні з ним – як привід до глибокої незатишності* (Ю. Іздрик); б) компоненти цієї групи можуть легко зливатися інтонаційно з основною частиною речення – при заміні, наприклад, у підрядних конструкціях дужок чи тире комою, пор.: *Терміну «екзистенціалізм» вона не вживає (ба не розуміє, як виявилось, його важливості), але цитує вельми екзистенціалістські місця з християнської мислительки Симони Вайль* (Ю. Іздрик) [Мойсієнко 2009, с. 173].

Як і більшість дослідників-мовознавців (Н. В. Адамчик [Адамчик 2008], І. Р. Вихованець [Вихованець 1993], І. В. Житар [Житар 2014], А. П. Загнітко [Загнітко 2011], Б. М. Кулик [Кулик 1965], А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009], І. І. Слинько [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004] та ін.), вважаємо, що інтонація є однією з ключових ознак вставлених конструкцій, відповідно до якої аналізовані одиниці виділені в реченні за допомогою дужок, тире.

Вставлені конструкції у висловленні виокремлювані здебільшого дужками: *Три сини, та дочка, та дорослі онуки (Від обличчя твого відірватись несила) підняли тебе легко на дужії руки* (А. Малишко); *З метою повноцінної підготовки робітників залізничного транспорту та урахування його специфіки практикувалася організація виробничого навчання не тільки вдень, але й у нічну пору доби (наприклад, так проходило навчання стрілочників)* (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1).

Навіть одне слово виділюване дужками, якщо воно містить у собі додаткове пояснення: *За селом зелено-зелено, і по хвилях переливи червоні (од сонця)* (А. Головка); *Відповідно, в процесі кругообігу (відтворення) причина стає наслідком, а наслідок стає причиною, і весь час змінюється* (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1).

Невеликі вставлені конструкції, які займають переважно інтерпозицію в базовому реченні й мають із ним тісніший змістовий контакт, виділювані з обох боків за допомогою тире: *За вікном – згори було видно – шуміло, вирувало залите сонцем місто* (С. Скляренко); *Ще недавно – просто, здається, вчора було – стояли ми з нею під нашою любимою вишнею* (М. Коцюбинський).

Класифікацію вставлених конструкцій щодо модального значення подає А. К. Мойсієнко. Автор розподіляє аналізовані одиниці на структури із семантикою розповідності, питальності, бажаності тощо [Мойсієнко 2009, с. 169–170], пор.: *Я викладаю курс з європейської філософії (загалом протягом дванадцяти тижнів я маю охопити дві тисячі років)* (Ю. Іздрик) – конструкція з розповідною семантикою; *Та все одно є в ньому щось напрочуд сильне (хотів би я знати, що саме?)* (Ю. Іздрик) – конструкція з питальною семантикою; *Якщо я не милиюся (і як же бажав би в цьому помилитися!)* – конструкція з бажальною семантикою.

Наявною є характеристика вставлених одиниць за співвіднесенням їх із відповідними компонентами семантичної структури речення:

1) вставлені конструкції як кореляти субстантивних синтаксем, пор.: *Нотаріуси мають вимагати від не підлеглих їм осіб (представників підприємств, установ, організацій) надання інформації, необхідної для здійснення нотаріальних дій* (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018); *До хутора нас підкинув «москвич-пиріжок» (марка авта, а не національність) з розпеченим крихтним кузовом* (Ю. Іздрик);

2) вставлені конструкції як кореляти атрибутивних синтаксем, пор.: *Відкриті переліки є прийомом абстрактно-казуїстичного (оцінно-*

формального) законодавчого моделювання кримінально-правових приписів (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018); Однак знеструмлення Криму за відсутності виразної (принаймні публічної) позиції Києва не було пов'язано з відмовою керівників акції протесту допускати до повалених опор ремонтників (Дзеркало тижня, 18.10.2019);

3) вставлені конструкції як кореляти адвербіальних синтаксем, пор.: *Вступне пояснення як метод виробничого навчання можна проводити фронтально (одночасно для всієї групи) (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1); Прем'єра унікальної п'єси «Сватання не по руках» пройшла надзвичайно успішно – я би сказав феєрично – й показала високий рівень художньої та акторської майстерності сучасної молоді (Голос України, 14.10.2019);*

4) вставлені конструкції як кореляти вербумфінітних синтаксем, пор.: *Третій принциповий підхід являє собою систему делеції трансгенів (передбачає індукбельний механізм регуляції видалення трансгенів) (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016 р. № 1); Його припущення спонукало мене звернутися до течій і практик Далекого Сходу (виокремити ті, які, на мій погляд, мали сенс) (І. Ялом).*

Отже, традиційний опис вставлених конструкцій у сучасних лінгвістичних студіях ґрунтований на таких критеріях: структурному, семантичному й функційному потенціалі; характері інтонації; способах включення до основного речення. Вставлені одиниці співвіднесенні з такими компонентами семантичної структури речення: субстантивними, атрибутивними, адвербіальними, вербумфінітними. Розглядані класифікаційні ознаки є взаємопов'язаними, взаємозалежними й взаємодоповнювальними.

4.1.2.3. Структура й семантика вставних конструкцій

Вставні компоненти є досить різноманітними за формою, проте їх об'єднує суб'єктно-модальне значення, яке вони виражають. У лінгвістичних

студіях на сьогодні не існує єдиної класифікації вставних конструкцій. Учені вказують на дві основні функції, які виконують у реченні вставні компоненти, – модальну й суб'єктивно-оцінну [СУЛМ 1972; Кадомцева 1985]. Реалізуючи ці функції, вставні слова, словосполучення й речення мають досить різноманітну семантику. Різні автори, беручи за основу ті чи ті модально-сміслові ознаки, виокремлюють різне число семантичних груп. Кількість груп неоднакова – від двох – трьох до восьми – десяти й більше. Це залежить від того, наскільки докладно враховувані семантичні відтінки. Наприклад, вісім – сімнадцять груп у «Грамматике русского языка» [ГРЯ 1954], у праці О. Г. Руднева «Синтаксис осложненного предложения» [Руднев 1959], у «Курсі сучасної української літературної мови» Б. М. Кулика [Кулик 1965] тощо.

О. М. Пешковський пропонує семантичну класифікацію вставних компонентів, базовану на взаємопов'язаності їх із загальним контекстом висловлювання. Вставні слова і словосполучення він поділяє на три розряди: а) слова і сполучення, що показують, як мовець ставиться до тої чи тої думки: вірить він у неї чи ні, задоволений нею чи ні, хоче він здійснення її чи ні тощо; б) слова і сполучення, які показують, що мовець вважає висловлену думку не своєю, а чужою; в) слова і сполучення, що виражають відношення цієї думки до попередньої чи наступної [Пешковский 1956, с. 404–410]. Таку думку підтримують автори «Сучасної української літературної мови» за редакцією І. К. Білодіда, також виокремлюючи три групи аналізованих синтаксичних одиниць [СУЛМ 1972, с. 228].

І. І. Слинько [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994], Н. В. Гуйванюк [Гуйванюк 1999], М. Ф. Кобилянська [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994], А. К. Мойсієнко [Мойсієнко], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004], докладно аналізуючи ускладнювальні компоненти простого речення, подають сім груп вставних елементів на семантичному рівні: 1) компоненти зі значенням достовірності, упевненості, категоричності; 2) компоненти на позначення непевності, сумніву, припущення; 3) компоненти, в основі яких – емоційно позитивна чи негативна оцінка; 4) компоненти, що вказують на звичайність

(постійність), обмежену тривалість (непостійність) повідомлюваного у висловлюванні; 5) компоненти, що вказують на спосіб об'єктивації вираженої думки; 6) компоненти, що виражають безпосереднє звернення до особи, привносячи інтимізуючий, довірливий тон у висловлювання; 7) компоненти зі значенням логічного виділення, підкреслення, вмотивування, послідовності вислову [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 390–396; Мойсієнко 2009, с. 139–161], підкреслюючи, що найголовнішими є дві, які виражають значення вірогідності й гаданості, пор.: *У загоні, дійсно, зимовими вечорами хлопці грали і в дурня, і в очко* (М. Стельмах); *Уже й народ увесь, мабуть, зійшовся* (А. Головка) [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 390].

Більшість науковців пропонує розрізнити шість груп вставних компонентів (поєднуючи компоненти зі значенням упевненості й непевненості в одну категорію – ступінь вірогідності), ґрунтованих на їх семантиці та оцінці повідомлюваного, а саме: вставні компоненти, що виражають 1) ступінь вірогідності; 2) передають зв'язок думок, послідовність викладу; 3) позначають джерело повідомлення; 4) виражають емоційний стан мовця; 5) позначають характер висловлення, спосіб передавання думки; 6) передають звернення до особи, ужиті з метою привертання уваги [Загнітко 2011, с. 576–577; Шевчук, Кабиш, Клименко 2011]. М. У. Каранська останній різновид вставних елементів класифікує як такі, що «допомагають мовцеві вступати в тісніші взаємини із слухачами, легше порозумітися з ними...» [Каранська 1992, с. 135]. Сюди віднесено й форми ввічливості, визначені як особливі форми та засоби діалогізації. Подекуди останні уналежнюють до складу нечленованих речень або слів-речень [СУМ 1972, автор підрозділу Дудик П. С.]

Деякі науковці виокремлюють вісім груп вставних одиниць, а саме такі, що: 1) виражають оцінку мовцем міри реальності повідомлюваного; 2) виражають почуття мовця; 3) вказують на джерело повідомлюваного; 4) вказують на зв'язки думок; 5) активізують увагу співрозмовника; 6) виражають емоційну природу вислову, підкреслюють його експресивні відтінки; 7) вказують на оцінку міри того, про що йдеться, а також на міру його

звичайності; 8) допомагають зробити висновок, зв'язати сказане з попередньою думкою, підбити підсумки [Бевзенко, Литвин, Семеренко 2005, с. 141–143].

Нам імponує класифікаційна характеристика вставних синтаксичних конструкцій, подана К. Ф. Шульжуком [Шульжук 2004, с. 166]. Дослідник виділив шість положень, які визначають напрями дослідницьких підходів нашого аналізу. Розглянемо структурно-семантичні групи аналізованих синтаксичних одиниць з опертям на згадану класифікацію.

1. Група вставних одиниць із **суб'єктивно-модальною семантикою, яка вказує на реальність, правдивість того, про що повідомлено в реченні, упевненість в об'єктивності наведених фактів** (на зразок *звичайно, очевидно, безумовно, безперечно, дійсно, справді, природно, певна річ, правду кажучи, напевно, можливо, може бути, мабуть, певно, може, видно, здається* тощо). Серед модальних смислів виділяють значення впевненості, невпевненості, можливості, припущення тощо. Вставні конструкції зазначеної групи активно використовують у всіх стилях сучасної української літературної мови, як правило, в межах тих значень і в структурі тих конструкцій, які передбачені загальномовними нормами. Сучасні автори широко вживають у своїх творах вставні конструкції на позначення впевненості щодо об'єктивності наведених авторами фактів, які реалізують прагматичну акцентно-стверджувальну функцію, пор.: **Звичайно**, я не злодюжка якась, хоч сьогодні й поцупила нахабно ланцюжок із якорем (Люко Дашвар); **Зрозуміло**, поспішали, хапали, що трапиться під руку, передусім документи й коштовності (С. Жадан); Паша вилізає назовні й дивиться на південь, намагаючись убити час, якого в нього, **щоправда**, не так вже й багато (С. Жадан); **Справді**, вибираючи між смертю й бюрократією, краще іноді вибрати смерть (С. Жадан); **Ясна річ**, бабуся геть зв'язок із реальністю втратила, – дорікав Валерчик татові (Люко Дашвар).

Також у художніх творах активного вжитку набувають вставно-модальні слова гіпотетичності:

– можливості, пор.: **Здається**, я потрапила в інший Всесвіт, а мені потрібні лише черевики Германа! (Люко Дашвар); **Можливо**, саме

та перспектива, яку ти собі намалювала на найближче майбутнє, не така вже й життєздатна (І. Ялом);

– припущення, пор.: **Швидше за все**, вона в торгівлі працювала...» (Люко Дашвар); Проблема в тому, – говорить, – що хтось стукає. І схоже, це хтось із цивільних (С. Жадан); Він говорить і одночасно запихає руку в глибоку кишеню, **очевидно**, за посвідченням (І. Ялом); Він ось, **схоже**, вирішив залишити все без змін (С. Жадан); Під завеликим шоломом безтямні очі, безтямні й широко розплющені, розплющені, **скоріше за все**, від страху (С. Жадан); **Певно**, гонор і капризи їй боком вийшли (Е. Андієвська); **Вочевидь**, паркет символізував культуру. Дезодорант, **напевно**, – цивілізацію (Ю. Іздрик);

– невпевненості, пор.: Чи, **можже**, виглядає старшим. Насправді ж – років тридцять п'ять. (Люко Дашвар); **Мабуть**, у заповіті треба відмовитися від своєї частки родинної оселі на користь батьків (Е. Андієвська).

Інколи в тексті важко простежити межу між вставними одиницями категорій припущення, можливості та невпевненості, адже це залежить від наявності переваги авторської думки під час вибору вставного слова чи словосполучення, пор.: У стародавніх слов'ян Радуницею (або весняною радістю) називався, **ймовірно**, цілий цикл весняних свят (О. Воропай); **Напевно**, природа створила хлібну зернину в мить такого високого натхнення (В. Яворівський). Такі вставно-модальні одиниці гіпотетичності не вказують прямо на авторизацію, вони ніби оформлюють роздуми автора, допомагають йому створити враження безпосереднього пошуку істини, змусити читача долучитися до мисленнєвого процесу, самому дошукатися до суті висловлених передбачень. До того ж, зазначені конструкції посилюють вірогідність думки, знижують ступінь її категоричності, тобто успішно реалізують у тексті прагматичну акцентно-гіпотетичну функцію мови.

За допомогою вставних слів модальної семантики автор може зображати мисленнєвий процес героїв, їхні роздуми про спостереження різних явищ і подій. Особливо яскраво виражено таке значення, якщо використовують кілька

вставних слів послідовно, пор.: **Очевидно**, в одній із цих висоток вона й живе, **можливо**, десь там і «горить» (С. Жадан).

Принагідно зауважимо, що українські автори все частіше надають перевагу власне українським, некалькованим із російської мови вставним одиницям на зразок *імовірно, вірогідно, природно, певна річ, поза сумнівом, звісно, беззаперечно, щоправда* тощо, пор.: *Й ігуана слухняно давить, щоправда, не надто впевнено, але повертає й повільно-повільно рушає вперед* (С. Жадан); *І, звісно, включно з тим, де ми взагалі не зустрічаємося* (Ю. Іздрик); *Щойно народжена істота, природно, не те що цифрами не оперує, вона й пам'яті своїй не володар* (Ю. Іздрик); *Імовірно, є сенс поритися в Державному реєстрі* (Люко Дашвар); *Та це, певна річ, ані трохи не промовляло ні до розуму, ні до душі розсварених, і два наймолодші пальці наполягали на своєму* (Е. Андіївська). Поступове домінування таких конструкцій стає настільки помітним, що можна впевнено констатувати типовість уживання названих вставних одиниць цієї семантичної групи в сучасних текстах зокрема та в сучасному мовленні загалом.

У публіцистичних текстах також засвідчуємо тенденцію до переважання власне українських, некалькованих на кшталт російської мови вставних слів та словосполучень, пор.: *Керівництво РФ – це, беззаперечно, колективна система, вибудована за мережесим принципом* (Дзеркало тижня, 20.08.2019); *Щоправда, в останні дні серпня, вже знаючи про напад, поляки постаралися укріпити територію окопами, будівлі захистили мішками з піском* (Дзеркало тижня, 25.10.2019); *Поза сумнівом, мій син став зрадником України* (Урядовий кур'єр, 08.09.2019). Домінування таких конструкцій стає достатньо помітним, а зазначені одиниці активно вживаними.

Аналізуючи науковий, юридичний і публіцистичний тексти, необхідно наголосити, що найбільш уживаними є конструкції, що виражають так звану *констатаційну модальність*, на позначення впевненості щодо об'єктивності наведених фактів, пор.: *Звісно ж, зазначена помилкова кваліфікація є вигідною для злочинців* (Вісник Національної академії прокуратури України

1(53)'2018 р.); **Безумовно**, створення конкурентоздатних та інноваційних приладів високої якості та з великим спектром функційних можливостей є актуальним завданням сучасного медичного приладобудування (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018 р.); **Справді**, на основі аналізу зображень на рентгенівській плівці газорозрядного випромінювання можна отримати дані навіть про незначний прояв мисленнєвої активності (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016 р. № 1); **Звичайно**, в останньому випадку буде абсолютно різним ступінь впливу віддалених і близьких точок на прийняття рішення фільтром у даній точці зображення (Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки. 2016 р. № 1); **Насправді**, в останні дні серпня, вже знаючи про напад, поляки постаралися укріпити територію окопами, будівлі захистили мішками з піском (Голос України, 26.08.2019); **Безперечно**, екс-радянські республіки самі собою цінні для Росії (Українська правда, 05.09.2019).

Подекуди в публіцистичних, юридичних та наукових текстах наявні конструкції, що виражають гіпотетичну модальність, на позначення можливої об'єктивності наведених фактів, пор.: **Вочевидь**, суд не наважився самотійно вирішувати питання стосовно інших осіб (та осіб, які його надають) (Вісник Національної академії прокуратури України 1(59)'2018 р.); **Імовірно**, ідеться про середній рівень доходів (Українська правда, 08.09.2019); **Вони, як правило**, не повинні будуватися з використанням відкритих переліків (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018 р.); **Мабуть**, використовуючи його в педагогіці, є сенс виховувати професіонального випускника школи (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1); **Очевидно**, що майбутнє будь-якої країни за впевненими в собі, психічно й емоційно здоровими молодими людьми (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016 р. № 1). Конструкції з модальністю гіпотетичності є менш поширеними в науковому та юридичному дискурсах, адже роботу як науковця, так і правника

характеризують високими вимогами до точної відповідності наукових досліджень чи відповідності прийнятих рішень чинному законодавству.

Оскільки публіцистичне мовлення є «живим», сьогочасним і від того динамічним, частина його лексики перебуває в безперервному русі, зазнає семантичних модифікацій і конотацій, словотвірних інновацій. Так, стилістично маркованими мовними засобами в жанрах інтерв'ю на сьогодні постають вставні слова та речення розмовного характеру *гадаю, як на мене* цієї самої групи, що сприяє діалогізації усно-розмовної мови, відтвореної в публіцистичних текстах, пор.: *Гадаю, у минулому вони організовували багато конференцій, присвячених цій тематиці* (Українська правда, 08.09.2019); *Як на мене, це або самодіяльність «ополчення», або спроба впливати на регіональні вибори* (Дзеркало тижня, 25.10.2019). Таке явище можна пояснити послідовною спрямованістю публіцистики на сучасного адресата (читача).

Опрацювання фактичного матеріалу дало змогу з'ясувати, що вставні конструкції на зразок *певна річ, правду кажучи, може, здається* в наукових та юридичних текстах не вживають, оскільки вони притаманні переважно розмовному чи публіцистичному стилям.

2. Група вставних конструкцій, **що виражає почуття мовця** (на зразок *на лихо, на горе, на жаль, на біду, на радість, як на гріх, на диво, чого доброго* тощо). Такі синтаксичні одиниці найбільш властиві художньому стилю. Вони додають у тексті різні емоційні відтінки:

– здивування, пор.: *Та, на превеликий Перегудин подив, Альонка скрутилася на дивані й ридала гірко* (Люко Дашвар); *На превеликий подив, жодному з цих двох видатних істориків, як виявилось, нічого не було відомо про цінність і рідкісність цієї архітектурної пам'ятки* (Ю. Іздрик);

– розчарування, пор.: *Як на гріх, він дуже пізно зрозумів серйозність та небезпечність цієї жахливої хвороби* (І. Ялом); *Як на гріх, уже багато років в її житті нічого не відбувається* (Л. Дереш);

– співчуття, пор.: *На жаль, ти все частіше кличеш до себе гостей на зразок Октябрюва – епатажних, неоднозначних, скандальних* (Л. Дереш); *На жаль, Тоня, Вадікова дружина, була особою вкрай раціональною* (Л. Дереш); *Її перший чоловік, потужний інтелектуал, неймовірний логік і оратор, та при цьому, як на біду, героїновий наркоман, влаштував їй кілька років емоційного терору* (Л. Дереш) тощо. Також до зазначеної групи вставних одиниць належать конструкції, які містять біблійні елементи, що сприяє створенню емоційної атмосфери висловлення, його експресивно-оцінній конотації, пор.: *Борони Боже, аби до нас не дійшов той смог* (Л. Дереш); *А біля мене зараз – бачить Бог – одночасно дві жінки об'явилися* (С. Жадан); *Дасть Бог, таки дочекаюсь приїзду Жан-Люка* (І. Ялом).

Аналіз фактичного матеріалу уможливорює констатувати, що вставні компоненти, які виражають емоційний стан мовця, його почуття є мало вживаними в науковому та офіційно-діловому стилях, оскільки однією з визначальних рис зазначених стилів є відсутність емоційного забарвлення. Утім, подекуди можна простежити поодинокі випадки вживання таких словоформ із метою підсилення емоційного ставлення мовця до змісту висловленого, пор.: *Тому, на жаль, немає однозначного формулювання назви цього суб'єкта* (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018 р.); *На жаль, зазначена законодавча прогалина ускладнює здійснення ефективного та дієвого контролю відповідними суб'єктами* (Вісник Національної академії прокуратури України 1(53)'2018 р.); *На жаль, накопичені знання не одержали поки що належного застосування в практичній діяльності лікаря через відсутність надійних і доступних методів діагностики* (Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки. 2016 р. № 1). У публіцистичному стилі аналізовані конструкції також є непоширеними, проте інколи вони трапляються, пор.: *У нас, на жаль, дуже серйозна відмінність між ЦНАПами в райдержадміністраціях і ЦНАПами в місцевому самоврядуванні* (Голос України, 26.08.2019). Такі оригінальні

вставні конструкції здебільшого виконують оцінну комунікативно-прагматичну функцію.

3. Група вставних конструкцій, **за допомогою яких звертаються до читача з метою привернення його уваги** (на зразок *розумієте, бач, бачте, чуєш, пам'ятаєте, уявіть собі, погодьтеся, як ви розумієте, даруйте* тощо). У ролі важливого синтаксичного засобу для здійснення ефективної вербальної комунікації автори досить часто вживають у своїх текстах такі вставні одиниці. Найпоширеніші вони, беззаперечно, у художній літературі, пор.: *І У Германа, як не крути, вона таки закохалась* (Л. Дереш); *Бо, розумієш, час до вечора слушно використати для розгадування її таємниці* (С. Жадан); *Від моїх компромісних виправдань її, бач, верне* (Люко Дашвар); *Цей, із дозволу сказати, «секрет» я знав і раніше* (І. Ялом).

Для художнього стилю характерним є активне використання вставних слів і речень, до складу яких входить дієслово наказового способу. Їхній спонукальний характер надає повідомленню більшої правдивості, взаєморозуміння тощо, пор.: *Уявіть, на Землі існує одне людство, розкидане по материках, островах* (Е. Андієвська); *У вас тут, погодьтеся, щодня вихідні* (С. Жадан); *Даруйте на слові, але їх тут таких через один* (Люко Дашвар); *Погодьтеся, у вашій країні історію вчити – як рибу ловити* (С. Жадан, с.10); *Зрозумійте мене правильно, старий так просто не здасться* (Л. Дереш).

Крім вставних слів та словосполучень цієї семантичної групи активно вживаними є й вставні речення, які, на думку авторів, більш вдало об'єктивують емоційний стан читача, пор.: *Як ви вже здогадалися, нотаріус так і не спромігся купити весь дім* (Е. Андієвська); *Бо, як ти розумієш, друже, не зможу я до Тасі так просто підступитися* (С. Жадан); *Як вам вже відомо, кожен сам хазяїн власної долі* (С. Жадан).

У медіа-дискурсі також наявні різноманітні вияви стилістичної взаємодії згаданих вставних конструкцій, оскільки в процесі мовленнєвого контакту авторові потрібно підтримувати плавний перехід повідомлюваного, готувати слухача до сприйняття чергової мовної дії, зосередити його увагу на всьому

висловленні чи якійсь його частині тощо, пор.: **Погодьтеся**, досить часто питання об'єднань «впирається» у глухий кут конфлікту інтересів різних центрів впливу (Урядовий кур'єр, 08.09.2019); **Як ви розумієте**, саме завдяки підтримці закордонних партнерів в Україні розпочалася просвітницька робота в цьому напрямі (Урядовий кур'єр, 15.09.2019); **Уявіть собі**, ніхто не ідентифікував і не рахував померлих на дорогах (Українська правда, 08.09.2019); **Скажімо**, чому заборонялося записувати до актів цивільного стану померлих дітей віком до одного року? (Українська правда, 08.09.2019); **Виходить**, Ваша служба поділилася на «до» та «після» прийняття присяги Україні (Голос України, 26.08.2019).

Досліджувані тексти засвідчують здатність вставних конструкцій цієї семантичної групи реалізовувати діалогічність монологічного письмового тексту. М. А. Кормілицина у своїй праці «Разговорность как реализация стратегии близости к адресату в современной прессе» [Кормилицына 2008, с. 18] зараховує одиниці вставності до «особливих метатекстових засобів», які забезпечують реалізацію стратегії наближення до адресата, що активізує в текстах сучасної української преси риторичну категорію розмови, пор.: **Погодьтеся**, незабаром влада стикнеться із спротивом української патріотичної спільноти (Українська правда, 05.09.2019); **Знаєте**, в Україні навіть немає сучасної термінології на означення певних видів сучасного театру (Дзеркало тижня, 25.10.2019).

Вставні одиниці аналізованої семантичної групи виражають ставлення мовця до способу оформлення висловлень, їхнього стилю й тону, тому на сторінках сучасних періодичних видань вони слугують здебільшого засобом вираження експресії. Такий погляд підтримують і дослідники публіцистичного дискурсу [Грицина 2002, с. 49; Завальнюк 2009, с. 27], говорячи про те, що вставні сполуки надають висловленню значення вірогідності й указують на його експресивний характер, підтверджуючи відому думку про те, що експресивність властива газетному мовленню.

Науковому й офіційно-діловому стилям конструкції розгляданої групи майже не притаманні, оскільки вони «тяжіють» до «простої» мови. Хоч подекуди поодинокі приклади є вживаними, пор.: *З огляду на необхідність забезпечення безпеки діяльності учнів на транспорті така система, **повірте**, була абсолютно виправданою* (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1); ***Зверніть увагу**, у процесі розв'язання таких задач неоднорідний матеріал представляється однорідним із трансверсально-ізотропними властивостями* (Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки. 2016 р. № 1). Зазначені синтаксичні одиниці володіють широкою комунікативно-прагматичною здібністю й успішно, як показує фактичний матеріал, підтримують та стабілізують соціальні відношення, виконуючи фатичну функцію мови [Загнітко 2001, с. 177].

4. Вставні синтаксичні конструкції **на позначення характеру висловлення, способу передачі думки, типу її оформлення** (на зразок *так би мовити, іншими словами, власне кажучи, сказати по правді, правду кажучи* тощо) активно вживані в усіх стилях сучасної української літературної мови, проте з різною частотністю. У художніх текстах спостерігаємо різні приклади конструкцій зазначеної семантичної групи, пор.: ***Власне кажучи**, навіть ця розвідка могла би називатися ефектніше* (Ю. Іздрик); *Із критикою мене, **що називається**, «понесло»* (Ю. Іздрик); *Воно, **сказати по правді**, за певних обставин і треба завчасно повідомлювати результати комп'ютерної томографії* (І. Ялом); ***Іншими словами**, він мав полюбити свою долю* (І. Ялом); ***Виходить**, не просто так він залишився в місті* (Л. Дереш). Згадані одиниці, окрім основних семантичних ознак, перерахованих вище, надають висловленню значення вірогідності, а також указують на його експресивний характер [Лисак 2006, с. 103], підтверджуючи відому думку про те, що емоційно-експресивне забарвлення є однією з основних ознак художнього стилю.

Аналізуючи складники змісту текстів публіцистики з погляду прагматичної теорії, варто розглядати співвідношення та функціонування мовних засобів, які використовують для передачі думки адресата до того, про що він повідомляє адресантові в конкретній комунікативній ситуації, типу та форми її оформлення. Адже для того, щоб сформувавши певну систему думок слухача, читача, глядача, публіцистичний твір має бути бездоганним щодо логіки й мовного оформлення. З цією метою в публіцистичному дискурсі вживають вставні одиниці на позначення характеру висловлення, способу передачі думки, типу її оформлення, пор.: *Але раніше мери ці гроші, скажімо так, «сушили», на щось відкладали, не вміли витратити...* (Голос України, 26.08.2019); *Іншими словами, не всі позиції документа в першому читанні всіх влаштовують і всіх «ощасливорюють»* (Урядовий кур'єр, 08.09.2019); *Сказати по правді, більшість українців у всіх регіонах і вікових групах уважають Голодомор геноцидом* (Українська правда, 08.09.2019); *Як на мене, це або самодіяльність «ополчення», або спроба впливати на регіональні вибори* (Голос України, 26.08.2019).

У текстах наукового та офіційно-ділового стилів уживання синтаксичних одиниць аналізованої семантичної групи є непоширеним, утім, деякі конструкції зазначеної групи поодинокі вживані, пор.: *Життєве самовизначення, власне кажучи, – це «вибір певного стилю життя і реалізація його в багатьох соціальних ролях»* (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1); *Іншими словами, стадії адміністративного провадження складають чітку, послідовну структуру* (Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2016 р. № 1). У текстах розглянутих мовних стилів такі сполуки виконують адресно-марковану функцію та функцію текстової зв'язності.

5. Група вставних конструкцій, що вказує на зв'язок думок, послідовність викладу чи його завершення, співвідношення загального й конкретного, підкреслення найбільш значущих частин, висновків (на зразок *по-перше, по-друге, між іншим, до речі, втім, однак, отже, значить,*

словом, таким чином, власне, виявляється, зрештою тощо) є значною за частотністю вживання й різноманітною щодо семантичного наповнення її компонентів. Застосування вставних одиниць цієї семантичної групи надає опису перебігу подій, певної достовірності, настільки важливої для авторів усіх мовних стилів. Можна впевнено говорити, що вони відіграють особливу роль у текстах, адже вставні елементи, що відображають рух думки, міркування й висновки, є незамінними. Уміло вставлені в текст, вони імітують розумовий пошук автора, що містить постановку проблеми, етапи її вирішення, висновки, і читач (слухач, глядач) розмірковує разом із автором, поступово підходячи до розуміння певних подій.

Група вставних конструкцій розгляданої семантичної групи активно вживана в усіх стилях сучасної української літературної мови. Вставні конструкції, що передають зв'язок думок, послідовність їх викладу чи логічне завершення цього викладу, виступають чи не найголовнішою групою за активністю вживання в науковому та публіцистичному стилях, оскільки саме за допомогою таких одиниць виявляється можливість виразити підкреслену логічність, зв'язок між реченнями та частинами тексту, підкреслити найбільш значущі частини, підсумувати, пор.: *Так, у червні 1919 р. у Києві відбулися мітинги з цього приводу* (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1); *А. Шалит, зрештою, присягнув Україні першим – прямо того ж вечора, у кабінеті* (Дзеркало тижня, 25.10.2019); *Власне, це і є інформативною функцією психологічного супроводу* (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1); *Отже, слід визначити перспективні напрями для сприяння імплементації положень Стамбульської конвенції та забезпечення їх дієвості в Україні* (Вісник Національної академії прокуратури України. 4/2(58)'2018 р.); *Однак, навіть вони повинні мати добре розвинену науково-технічну базу й висококваліфіковані кадри фахівців* (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1); *Зрозуміло, у подібних завданнях будуть застосовувати міжпредметні зв'язки для виявлення в учнів здібності*

до аналітичної діяльності та відповідних узагальнень (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1); **Крім того**, В. Авраменко здійснював постановку вистав, наближених до жанру балету-поєми та балету-симфонії (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1); **До речі**, за повідомленням кореспондентів інтернет-сайту «ОстроВ», у День Незалежності України в окупованому Слов'яносербську невідомі патріоти привітали населення гімном України (Голос України, 26.08.2019); **Таким чином**, суд має дискреційні повноваження щодо відкритості судового провадження стосовно домашнього насильства (Вісник Національної академії прокуратури України. 4/2(58)'2018 р.); **Разом із тим**, наявна інформація про злочинність не забезпечує повноти даних про потерпілих осіб, а також про відносини між правопорушником і потерпілим (Вісник Національної академії прокуратури України. 4/2(58)'2018 р.); **Іншими словами**, понад 80% українців не були готові задекларувати, що їхнє власне життя залежить від їхніх власних дій (Дзеркало тижня, 25.10.2019); **Між іншим**, на нескінченості задані рівномірно розподілені механічні напруження і електричне та магнітне поля (Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки). Згадані вставні одиниці позбуті змістової самостійності. Це зумовлено специфікою їхніх функцій – слугувати засобом зв'язку між синтаксичними конструкціями та оформлювати відношення між ними, тобто функційно наближатися до сполучників.

За допомогою вставних слів *по-перше*, *по-друге*, *по-третє* декларують таку ознаку наукового й публіцистичного стилів, як аргументованість. Водночас вони допомагають авторам розв'язувати прагматичні завдання: логізувати текст, надавати йому стрункості, оформлювати хід міркувань тощо, пор.: **По-перше**, у цій програмі не всім кольорам та їх відтінкам присвоєно назву, **по-друге**, декілька відтінків кольорів об'єднані в загальний опис (Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки. 2016 р. № 2); **По-перше**, дріжджі майже для кожного металу мали КІ між втратою

пігменту та блокуванням росту. **По-друге**, вони здатні реагувати втратою пігменту з менших концентрацій металів, ніж прокаріотичні клітини (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016 р. № 1). Вставні слова *по-перше*, *по-друге* в наукових текстах виражають не тільки числову послідовність думок, але й ступінь їх важливості, певної значущості. На думку В. В. Виноградова, ці компоненти «визначають не лиш місце якогось пункту в низці перерахованих, але й містять його оцінку, його суб'єктивну кваліфікацію» [Виноградов 1986, с. 579].

В інформаційно-аналітичних публікаціях такі синтаксичні конструкції виконують функцію текстової зв'язаності. Їх уживають із різною комунікативно-прагматичною метою: і для відтворення послідовності явищ, положень, і для переконливого аргументування певного явища, події, і для різнобічного обґрунтування якогось положення, пор.: **По-перше**, політики не мають голосуванням установлювати наукові факти. **По-друге**, політична інфляція кількості жертв є проявом неповаги до загиблих у протистоянні. **По-третьє**, у резолюції застосовано подвійні стандарти до злочинців (Дзеркало тижня, 25.10.2019). Як зазначає І. Я. Завальнюк, уживання вставних конструкцій цієї семантичної групи в сучасному українському газетному мовленні доводить їх семантичну багатоплановість, зреалізовану за принципом стислості в поданні інформації [Завальнюк 2009, с. 16].

Аналізована група вставних одиниць є активно вживаною й у текстах офіційно-ділового стилю (оскільки основними його ознаками є точність, ясність, лаконічність, послідовність викладу фактів, структурованість), пор.: **До речі**, поряд із зобов'язанням Сторін Конвенції щодо загального підвищення обізнаності та навчання з питань, пов'язаних із запобіганням насильству і забезпеченням рівності (ст. ст. 13, 14 Конвенції), Рада Європи вказує на необхідність підготовки відповідних спеціалістів (Вісник Національної академії прокуратури України 1(59)'2018 р.); **Отже**, слід визначити перспективні напрями щодо сприяння імплементації положень Стамбульської конвенції та забезпечення їх дієвості в Україні (Вісник Національної академії

прокуратури України 1(59)'2018 р.); *Між іншим, наявна інформація про злочинність не забезпечує повноти інформації про потерпілих осіб, а також про відносини між правопорушником і потерпілим* (Вісник Національної академії прокуратури України 1(59)'2018 р.); *Як правило, під штучним створенням доказів розуміють формування винним завідомо неправдивих фактичних даних щодо начебто вчиненого потерпілим злочину* (Вісник Національної академії прокуратури України 1(59)'2018 р.); *Більше того, усі норми КПК України повністю узгоджено з конституційними* (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018 р.), а також у художньому (оскільки він поєднує в собі ознаки всіх мовних стилів), пор.: *Де вони, до речі? – думає Паша, короткозоро роззираючись довкола* (С. Жадан); *А отже, я завжди можу почати з чистої сторінки* (Ю. Іздрик); *Скажімо, ти вже встиг добре зрозуміти справжність почуттів у цьому світі* (Л. Дереш); *От, приміром, я зрештою зрозумів важливість цієї знахідки* (Люко Дашвар); *Значить, і я могла б серед них бути. Та краще не заглиблюватися в деталі* (Л. Дереш); *Однак, як виявилось, постать поета Л. інтригувала не лише езотериків-початківців* (Люко Дашвар); *Виявляється, восени він тут теж був* (Е. Андієвська).

Деякі вставні одиниці зазначеної семантичної групи останнім часом зазнають усе більшої актуалізації, а деякі – стають менш уживаними. Це демонструє пересічні можливості української мови до синонімізації її одиниць й українізацію мовного стилю загалом. Так, більш уживаною серед вставних компонентів є перша позиція й менш уживаною – друга (*утім / проте, зрештою / нарешті, словом / до речі, скажімо / зокрема*), пор.: *Утім, ціна обіцянкам Путіна невисока* (Дзеркало тижня, 25.10.2019); *Зрештою, переважання естрогену / окситоцину характерно для інтуїційних і емпатійних осіб – вдумливих і схильних довіряти оточенню* (Вісник Національної академії прокуратури України 1(59)'2018 р.); *Проте, зрештою, матерія просто спілкується сама із собою* (Л. Дереш, с. 19); *«Інститут Вацлава Клауса», словом, фінансує мільярдер, власник групи PPF Пьотр Кельнер* (Голос України,

26.08.2019); *Скажімо, О. Шпак* пропонував запровадити принцип зонального розподілу щодо кримінальних проваджень між прокурорами відповідної прокуратури (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018 р.); *Словом, про потребу ратифікації свідчать і результати громадського моніторингу* (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018 р.);); *Одним словом, у процесі «перезавантаження» держави, реформування інститутів влади випав головний суб'єкт і об'єкт політики, кінцевий споживач її результатів – «громадянин», «обиватель»* (Урядовий кур'єр, 07.09.2019).

Зазначимо, що вставні одиниці згаданої семантичної групи слугують актуалізаторами прагматичної функції текстової зв'язності, спричиненої комунікативними потребами вказувати на перебіг думок автора, їхню послідовність, на взаємозалежність між сусідніми висловленнями, коментувати, доповнювати, узагальнювати сказане, увиразнювати структурні, логіко-семантичні зв'язки між частинами висловлення відповідно до авторського задуму [Грицина 1999, с. 98–104].

6. Група вставних конструкцій, що вказує **на джерело повідомлення** (на зразок *на мою думку, на думку (чию?)*, *як то кажуть, мовляв, за словами, як свідчить, як повідомили* тощо) покликані підвищувати в очах слухачів (читачів, глядачів) об'єктивність, фактологічність поданої інформації й переконувати у справедливості авторської оцінки подій. Уживання вставних одиниць зазначеної семантичної групи дає змогу внести ясність й розставити пріоритети у висловленні, посилаючись на думки авторитетних осіб. Р. С. Аликаєв наголошує, що «адекватне сприйняття конкретного тексту є неможливим без посилань, указівок на групу інших текстів, що уточнюють пресупозицію учасників комунікативного акту» [Аликаєв 2011, с. 178]. Тому цілком очевидним є те, що в цій семантичній групі кількісно переважають синтаксичні одиниці, які мають форму підрядного речення зі сполучником **як**, пор.: **Як уже було наголошено вище, для інших галузей фізики використовуються й інші методи, зокрема метод згладжених гідродинамічних**

часток (smoothed particle hydrodynamics, SPH), метод hp-хмар та розбиття одиниці (Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки. 2016 р. № 1); **Як видно з таблиці 2, діаметр квітки в обох сортів у середньому не змінювався за роками** (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016 р. № 1); **Як зауважують у зазначеному довіднику Ради Європи, Стамбульська конвенція – революційний документ** (Вісник Національної академії прокуратури України. 4/2(58)'2018 р.); **Як свідчить світовий досвід, немає універсального підходу у вирішенні цієї проблеми** (Урядовий кур'єр, 10.09.2019); **Як пише E15, відносини у форматі поставок-закупівель можуть перерости в заснування спільного підприємства** (Голос України, 10.09.2019). Зазначена синтаксична конструкція із сполучником **як** вживана в мовленні для виконання функції вставного повідомлення. Вона має перевагу з погляду впізнаваності вставного компонента, його мобільності: зміст вставного компонента може бути висловлений не лиш в процесі основного повідомлення, а й мати випереджувальний характер [Мамалига 1997, с. 239]. Найбільш семантично придатними для вираження високого ступеня вірогідності поданої інформації, на нашу думку, є дієслівні лексеми *зазначати, засвідчувати, заявляти, запевняти, казати, наголошувати, писати, показувати, повідомляти, пояснювати, стверджувати* тощо в різних видо-часових та особових формах. Як свідчить фактичний матеріал, аналізовані конструкції є притаманними науковому, публіцистичному й офіційно-діловому стилям.

Синтаксичні одиниці на позначення джерела повідомлення з прийменником **на**, які вживають зазвичай або на початку, або всередині речення, функціують у всіх мовних стилях для виконання функції вставного повідомлення, пор.: **На думку В. М. Бевзенка та Р. С. Мельника, компетенція, крім прав та обов'язків суб'єкта публічної адміністрації, передбачає ще й його функції та відповідальність** (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018 р.); **Окрім того, стаття зазначеного кодексу, на нашу думку, не повинна містити більше одного відкритого переліку** (Вісник

Національної академії прокуратури України 1(59)'2018 р.); **На думку самої пані Півник, а також її соратників і спонсорів, такі громадські організації не відіграють необхідної вирішальної ролі** (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р.); **На думку аналітиків російського журналу «Мир перемен», економіка Чехії не відчула на собі наслідків санкцій Росії у відповідь на заборону імпорту на російський ринок продуктів харчування з країн ЄС** (Урядовий кур'єр, 10.09.2019). Вони не лиш конденсують у собі зміст цілого речення, а мають ще й окремий додатковий зміст, який перебуває за межами змісту основного речення.

Різновидом вставних конструкцій цієї ж семантичної групи є поширені словосполучення з прийменником *за*, пор.: **За нашими спостереженнями, річний приріст у 2015 році склав $14,4 \pm 2,83$ см для сорту cv** (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016 р. № 1); **За оцінками експертів ВООЗ, із 2010 по 2019 рр. від захворювань печінки, викликаних вірусом гепатиту С, загинуть майже 166 000 осіб, зокрема 27 200 – від гепатоцелюлярної карциноми** (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016 р. № 1); **За словами заступника голови ХОДА Анатолія Бабічева, область активно підтримує реформування в галузі освіти** (Урядовий кур'єр, 10.09.2019). Зазначені вставні словосполучення, як і попередні, активно використовують у текстах наукового, офіційно-ділового й публіцистичного стилів для доповнення інформації джерелом повідомлення, підвищення ступеня її вірогідності.

У художньому, інколи й публіцистичному стилях (чого не можна сказати про офіційно-діловий та науковий) послуговуються й іншими одиницями, що належать до цієї семантичної групи, пор.: **Ця вода є цілющою, сповненою, як кажуть, внутрішньої енергії** (Голос України, 26.08.2019); **Як відомо, кожен сам хазяїн власної долі** (Люко Дашвар). Наразі помітною є тенденція до врізноманітнення вставних одиниць репрезентованої семантичної групи за допомогою видозмін у граматичному оформленні: уникнення сполучника *як*, його заміни прислівниками, імплікації суб'єкта, якому належить вислів,

реалізації структурної неповноти речення опущенням основних компонентів тощо, пор.: *Мовляв, енергохолдинг ДПЕК поки що не здійснює закупівлі вугілля морським шляхом* (Дзеркало тижня, 25.08.2019); *Зустріч лідерів G7, зазначає ВВС, відбувається на тлі міжнародної напруженості з приводу безпрецедентних пожеж у Бразилії* (Дзеркало тижня, 25.10.2019); *Ці заходи, стверджує адміністрація США, дозволять обмежити доступ Росії до мільярдів доларів від двосторонньої торгівлі зі Сполученими Штатами* (Голос України, 26.08.2019); *Кажуть, вибори й проводять для зваблювання політиками народу обіцянками* (Урядовий кур'єр, 10.09.2019).

На жаль, у текстах різних стилів і досі трапляються поодинокі скальковані вставні одиниці, які перебувають поза нормою вживання (на кшталт з *точки зору, як показує, як вбачається* тощо) і яких слід уникати, пор.: *Тому, як показують дослідження, у гібіску сирійського в цих умовах під дією низьких від'ємних температур відбувається обмерзання верхівки пагонів* (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016 р. № 1); *З точки зору Є. А. Дмитрієва, у природних біогеоценозах певний характер неоднорідності ґрунтів і ґрунтового покриву є їх невід'ємною приналежністю* (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016 р. № 1); *Але, як вбачається з аналізу фактичних обставин справи, операція штучного переривання вагітності відбувалася з урахуванням усіх вимог, установлених законодавством України, щодо порядку проведення операції (процедури) штучного переривання небажаної вагітності* (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1).

Усі вставні конструкції, що вказують на джерело повідомлення, у сучасному мовленні виконують прагматичну адресно-марковану функцію, адже дають змогу авторові, покликаючись на інше джерело, підвищувати рівень правдивості інформації в очах читача, погоджувати власну думку з думкою іншого джерела, знижувати категоричність висловлення, спонукати читача до прийняття авторської позиції тощо.

Отже, вставні одиниці покласифіковані в нашому дослідженні на шість структурно-семантичних груп. Фактичний матеріал демонструє, що розглядані компоненти в текстах сучасної української літературної мови набувають дедалі ширшого вжитку й стилістичної ваги, слугуючи засобом реалізації різноманітних комунікативно-прагматичних функцій: функції текстової зв'язності, акцентно-стверджувальної, акцентно-гіпотетичної, оцінної, фатичної тощо. Помітною є нова тенденція до переважного вживання власне українських, некалькованих із російської мови вставних слів, словосполучень і речень, які дедалі впевненіше витісняють із ужитку поширені донедавна російськомовні вставні одиниці.

4.1.2.4. Функції вставлених конструкцій

У лінгвістичних студіях панівним є погляд, що вставлення виникає тоді, коли мовець, розпочавши фразу, розгортаючи її, завершуючи чи навіть завершивши думку, усвідомлює потребу в її продовженні, доповненні або уточненні. Саме тоді розпочате речення переривається в якійсь його частині, у нього мовець вставляє певне доповнення, після чого завершує реченнєву структуру, привносячи у висловлювану думку додаткову семантику. Таке доповнення містить в собі переважно побіжні зауваження, додаткові повідомлення в основний хід розповіді й має власні цілі висловлювання, які можуть збігатися або не збігатися з цільовою настановою базового речення. Саме тому, із семантичного погляду, вставлені конструкції не можуть бути класифіковані так само, як вставні, адже занадто широкий спектр додаткової інформації, яку вони здатні висловлювати.

Л. О. Кадомцева, аналізуючи поняття «вставленість», доходить висновку, що воно, як і будь-яке функційне явище, не підлягає вичерпній структурній класифікації, «проте напрями взаємодії вставлених компонентів речення в семантичному відношенні з основним реченням і текстом у цілому простежуються» [Кадомцева 1985, с. 105]. Думку про те, що вставлений

компонент не можна покласифікувати за змістом, підтримують й інші лінгвісти [Каранська 1992; Мамалига 1997]. М. У. Каранська наголошує на тому, що вставлені конструкції настільки різноманітні за змістом, що їх неможливо класифікувати, оскільки «тут є і підкреслення якоїсь деталі, й уточнення за бажанням, і побіжні зауваження, певні додаткові відтінки зображення, і широкі доповнення пояснювального характеру, і роздуми та різні спогади, гострі емоційні й експресивні вислови» [Каранська 1992, с. 165]. А. І. Мамалига вважає, що «повідомлення додаткового змісту, виражене вставленою конструкцією, відбувається шляхом вторгнення в основний зміст ... мовленнєвих побудов, підпорядковуваних міркуванням, завданням ефективної комунікації, зокрема необхідності своєчасного роз'яснення, доповнення, що полегшує сприйняття, розуміння сказаного» [Мамалига 1997, с. 241].

Водночас більшість дослідників усе-таки наважується покласифікувати вставлені конструкції, ураховуючи їхні функції й семантику.

Речення в сучасній українській мові не мають таких семантичних і синтаксичних особливостей, які обмежували б не лиш можливість бути ускладненими вставленими компонентами, а й зміст і структуру вставлень. Саме тому синтаксична будова вставлених одиниць характеризується великим різноманіттям і залежить від характеру їхнього граматичного зв'язку з основним реченням. І. Р. Вихованець наголошує, що вставлені конструкції «створюють враження незапланованих заздалегідь повідомлень або доповнень до основної думки речення» [Вихованець 1992, с. 193], а Н. В. Гуйванюк вважає, що такі синтаксичні одиниці «підказані обставинами мовлення, психологічним ходом думок мовця тощо» [Гуйванюк 1999, с. 258].

Функційно-семантичні типи вставлених конструкцій студійовані в працях Л. Є. Азарової [Азарова 2018], І. Р. Вихованця [Вихованець 1993], А. П. Загнітка [Загнітко 2011], І. В. Житар [Житар 2011; 2014], О. А. Іванчикової [Іванчикова 1968], А. К. Мойсієнка [Мойсієнко 2009], А. Ф. Прияткіної [Прияткіна 1990], Д. Е. Розенталя [Розенталь, Голуб, Теленкова 2013], К. Ф. Шульжука [Шульжук 2004], І. І. Щеболевої [Щеболева 1971; 1995] та інших мовознавців. Кожен

із дослідників по-різному класифікує аналізовані синтаксичні одиниці, адже «в кожному окремому випадку слід зважати на особливості їхньої функційної семантики» [Мойсієнко 2009, с. 172].

Становлення функцій вставлених конструкції відбувалося поступово. Зокрема на початку XVIII століття в діловій мові за вставленими конструкціями насамперед закріплювані функції, які необхідні авторові – для правильного й зрозумілого викладу (функція пояснення – зокрема переклади іноземних слів, посилення на джерело інформації тощо). На початку XX століття основною вважають функцію передачі додаткових відомостей, які не є необхідними для розуміння інформації, викладеної в основному реченні. А. Б. Шапіро зазначає, що вставлена конструкція, яка має «характер доповнення, зауваження, пояснення», робить висловлення більш повним, зрозумілим або підсилює його». Дослідник додає, що відсутність таких вставлених компонентів «не позбавляє висловлювану думку її основного змісту» [Шапіро 1948, с. 61–65].

У підручниках, посібниках та довідковій літературі на сьогодні подано різні класифікації вставлених конструкцій, ґрунтовані переважно на їхній семантиці та функціях. Наприклад, І. І. Щеболева зазначає, що основна функція вставлених конструкцій полягає в передаванні додаткової інформації, яка містить різні семантичні відтінки [Щеболева 1971, с. 95]. У підручнику «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (за редакцією І. К. Білодіда) вставлені компоненти розрізняють на два типи за їхніми функціями: 1) уточнення, роз'яснення чи доповнення предметного змісту основного речення; 2) побіжні зауваження чи асоціативні згадки, які безпосередньо пов'язані з предметним змістом основного речення [СУЛІМ 1972, с. 231]. Автори підручника «Українська мова. Енциклопедія» (за редакцією В. М. Русанівського) також ранжують аналізовані одиниці на дві основні групи: до першої уналежнюють логічні й інформативні типи, бо вони мають значення пояснення, коментаря змісту речення або його частини; до другої – вставлені елементи, які функціують як оцінні зауваження або коментарі й так само

поділяються на оцінні та ситуативні [Українська мова. Енциклопедія 2004, с. 83].

Дослідники подають різну кількість груп вставлених синтаксичних одиниць залежно від їхнього семантичного й функційного наповнення.

Л. М. Майданова покласифіковує вставлені конструкції в дві групи: такі, що виконують 1) логічну функцію доповнення, пояснення, уточнення, ілюстрування висловлення й 2) функцію емоційного забарвлення висловлення [Майданова 199, с. 296–298].

І. І. Щеболева, крім основної функції вставлених одиниць – передавати додаткову інформацію, виокремлює й другорядні (не менш важливі, на думку авторки): 1) висловлюють пояснювально-означальний зв'язок; 2) виражають причиново-наслідкові й цільові відношення; 3) позначають часові й просторові відношення; 4) висловлюють якісно-емоційну оцінку висловлення (вставлені конструкції цього типу висловлюють радість, захоплення, здивування, співчуття, іронію, досаду, обурення, почуття страху тощо); 5) підкреслюють логічну функцію [Щеболева 1995, с. 93–109].

Заслуговує поцінування типологічна диференціація вставлених одиниць К. Ф. Шульжука. За його кресленням, вставлені конструкції можуть бути 1) уточнювальними; 2) пояснювальними; 3) доповнювальними [Шульжук 2004, с. 168].

До зазначених типів вставлених конструкцій дехто з мовознавців додає одиниці з 1) принагідним зауваженням; 2) супроводом тексту драматичного твору (як ремарки); 3) посиланням на джерело цитування; [Волох, Чемерисов, Чернов 1989, с. 275].

А. П. Загнітко розрізняє такі одиниці вставленості: 1) пояснювально-уточнювальні (повторне найменування, конкретизація); 2) причиново-мотиваційні; 3) довідково-відправні та 4) конкретизувальні (модально-оцінні) [Загнітко 2011, с. 580].

А. К. Мойсієнко та І. В. Житар вставлені конструкції також розмежовують за семантичними ознаками. А. К. Мойсієнко виокремлює такі синтаксичні

одиниці: 1) власне-пояснювальні; 2) пояснювально-уточнювальні; 3) перелічувально-конкретизаційні; 4) доповнювально-уточнювальні; 5) причиново-пояснювальні; 6) наслідково-пояснювальні; 7) порівняльно-зіставні (протиставні); 8) порівняльно-пояснювальні вставлені одиниці; 9) вставні конструкції емоційно-виражальної семантики; 10) конструкції з власне джерельною вказівкою [Мойсієнко 2009, с. 174–182]. І. В. Житар досліджувані компоненти розмежовує на: 1) часові; 2) зіставні; 3) протиставні й 4) причиново-наслідкові [Житар 2011, с. 170–175].

Спираючись на подані класифікації вставлених компонентів і фактичний матеріал, у своїй роботі пропонуємо такі найбільш активні функційні моделі вставлених конструкцій, які притаманні сучасній українській літературній мові: 1) вставлення, які виступають у ролі пояснювальної функції; 2) вставлення, які повідомляють додаткову інформацію; 3) вставлення, які виконують емоційно-експресивну й емоційно-оцінну функції. Принагідно зауважимо, що вставлені конструкції є синтаксичними одиницями, що містять різного роду зауваження – додаткові коментарі, попутні вказівки, уточнення, поправки, роз'яснення базової частини речення в цілому або окремого слова в ньому, – тому кожний із запропонованих типів може містити додаткові підтипи. Розглянемо їх більш докладно.

До першої функційної моделі вставлених конструкцій зараховуємо *вставлення, які виконують пояснювальну функцію*. Дослідники їх покласифікують по-різному: пояснювальні [Адамчик 2008; Майданова 1993; Шульжук 2004], власне-пояснювальні [Мойсієнко 2009], пояснювально-уточнювальні [Загнітко 2011; Мойсієнко 2009; Прияткіна 1990], пояснювально-означальні [Щеболева 1995] тощо. У нашій роботі зазначений тип вставлених конструкцій ранжуємо на такі підтипи: *власне-пояснювальні, уточнювальні та конкретизувальні*.

Власне-пояснювальними вставленими компонентами вважаємо такі, яким притаманна модальність ствердження на основі роз'яснення й інтерпретації базової частини речення або якогось слова в ньому, тобто

власне-пояснення, пор.: *Сільські баби нарозказували мені багато дивного про Київ, а найбільше про «Лева» (себто фонтан у Києві на Подолі), про здорові дзвони та про давні церкви, а батько хвалив Дніпро та Лавру (І. Нечуй-Левицький); Споконвіку їх куток Кононівни (тобто той, що за річкою) пишався найкращими кіньми (І. Ле); Як відомо, ослаблення дії перешкод (саме шуму) досягається фільтрацією (Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки. № 2. 2018); Завдяки фільтрації яскравість (сигнал) кожної точки вихідного зображення, спотвореного шумом, замінюється деяким іншим значенням яскравості, визначеним в найменшій мірі рівнем зашумленості (Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки. № 2. 2018); Одного разу, увійшовши до хати – у мене був від неї свій ключ, – я почув спів Олесі (Ю. Іздрик); З метою повноцінної підготовки робітників залізничного транспорту та урахування його специфіки практикувалася організація виробничого навчання не тільки вдень, але й у нічну пору доби (так проходило навчання стрілочників) (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. № 1. 2016); Строфи на кшталт «...та згине голос під водою, ніхто на поміч не прийде» так і сочилися зі стержня кулькової ручки (себто зі стрижня моєї особистості) (Ю. Іздрик). До таких синтаксичних одиниць А. К. Мойсієнко слушно зараховує конструкції, відзначені перифрастичністю щодо певного компонента основної структури речення, пор.: *Про тілесне вчать фізичні науки, а саме: анатомія (наука про частини тіла) і фізіологія (наука про функції тих частин, коли тіло живе)* (І. Франко); *Лексика (сукупність слів) сучасної української літературної мови з погляду стилістичної диференціації поділяється на дві великі групи* (Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. № 2. 2016); *Тим терором російський червоний фашизм (більшовизм) намагається перетворити 100 національностей в т. зв. «єдиний радянський народ», цебто фактично в російський народ* (Дзеркало тижня, 27.07.2019); *І те слово не Блек (чорний), ні. Те слово: мій* (Люко Дашвар) [Мойсієнко 2009, с. 174].*

У навчальних підручниках, посібниках та інших науково-популярних джерелах власне-пояснювальну функцію досить часто виконують вставлення, пов'язані з певною особою (наприклад, псевдоніми), що вказують на джерело повідомлення або справжнє прізвище автора, пор.: *Багряний (справжнє прізвище Лозов'ягін) появився з Охтирки чи Богодухова на хвилі другого покоління поштовтневої літератури* (Ю. Смолич); *До цієї школи він залучив Миколу Ушакова, Анну Ахматову (Ганну Горенко), Івана Приблудного (Якова Овчаренка), Михайла Светлова* (Ю. Іздрик).

Погоджуємося з думкою дослідників [Шульжук 2004], які від власне-пояснювальної функції вставлених конструкції відмежовують уточнювальну, оскільки вона має дещо інший відтінок, а саме уточнює, деталізує, звужує зміст базового речення або якоїсь її частини.

Уточнювальні вставлені конструкції – синтаксичні одиниці, які звужують або обмежують обсяг основного речення або якогось слова в ньому. Для таких конструкцій характерна модальність вибору відношення загального – часткового, цілого – частини, пор.: *В хащах жасминових кущів – то ж, безперечно, незаймані тропічні ліси – Юра нарешті спинився* (Ю. Смолич); *Чому вона, незважаючи на свою молодість (їй можна було б дати не більше двадцяти), така насторожена?* (Г. Тютюнник); *Для європейців і для громадян всіх частин світу (безумовно, це не стосується ССРСР) дивним й незрозумілим є небажання вертатися до своєї вітчизни* (Дзеркало тижня, 27.07.2019); *Але хіба той троцькізм свого часу (до розколу зі Сталіним) не вимордовував українського народу, насаджуючи кров'ю, залізом і катівнями чека комуністичну систему?* (Урядовий кур'єр, 23.11.2019).

Конкретизувальні вставлені конструкції – синтаксичні одиниці, які звужують, конкретизують обсяг базового речення або якогось слова в цьому реченні. Для таких конструкцій є характерною модальність вибору або пошуку об'єкта, який пояснюють. Такий різновид вставлених конструкцій розгляданий у працях А. К. Мойсієнка (перелічувально-конкретизаційні конструкції) [Мойсієнко 2009, с. 177], А. П. Загнітка (конкретизувальні одиниці

вставленості) [Загнітко 2011, с. 580], О. Т. Волох (конструкції з посиланням на джерело цитування) [Волох, Чемерисов, Чернов 1989, с. 275] тощо. До них варто віднести компоненти з переліком найменувань, співвідносних із певною родовою настановою, пор.: *Народна поезія (колядки, щедрівки, похоронні голосіння, історичні думи, пісні, легенди і приурочені до всіх подій селянського гуцульського життя співанки-коломийки)* стала для нього найпершою і найзначнішою школою мистецтва слова (О. Засенко); Таким чином, *Конвенція стосується всіх видів домашнього насильства, зокрема й потерпілих від нього (чоловіків, дітей, літніх людей)* (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018). Подекуди такі конструкції можуть супроводжуватися вставними словами на зразок *наприклад, зокрема, точніше*, пор.: *Отже, в межах розвитку транспортної галузі і системи підготовки її кадрів відбувалися трансформації і в системах виробничого навчання (зокрема у предметній, операційній, операційно-предметній, ЦП, операційно-комплексній тощо)* (Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. № 1. 2016); *Однак іноді вживається кілька відкритих переліків (наприклад, «підроблення посвідчення або іншого офіційного документа... а також виготовлення підроблених печаток, штампів чи бланків підприємств, установ чи організацій незалежно від форми власності, інших офіційних печаток, штампів чи бланків...»)* (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018).

Принагідно зауважимо, що аналізованим одиницям притаманне явище синкретизму, оскільки в їхньому змісті одночасно репрезентовані кілька сфер – або поєднання пояснення / уточнення, або пояснення / конкретизації, або уточнення / конкретизації, пор.: *Навіть поминаючи оту казуїстичну «дату» (точний час тієї події, хоча, очевидно ж, що «дата» – надто аморфне означення «моменту» появи на світ), мусимо визнати існування у світі тієї самої точки відліку* (Ю. Іздрик) – у реченні простежуємо перетин, з одного боку, функції власне-пояснення (пояснення поняття «дата» – *точний час тієї*

події), а з іншого – функції уточнення (уточнення обсягу слова «дата» – аморфне означення «моменту» появи на світ).

На синкретизмі функційних властивостей вставлених одиниць наголошено й у працях дослідників, адже вони вже в назві функції поєднують кілька її семантичних відтінків (пояснювальньо-уточнювальні, наслідково-доповнювальні, перелічувально-конкретизаційні тощо (І. В. Житар [Житар 2014]; А. П. Загнітко [Загнітко 2011]; А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009]; А. Ф. Прияткіна [Прияткіна 1990]).

Д. Е. Розенталь, проаналізувавши стилістичні функції вставлених конструкцій, дійшов висновку, що вони вживані в різних стилях мови (і в науковому, і в діловому, і в публіцистичному), але здебільшого репрезентовані «в розмовній мові» й «у мові художнього мовлення». За окресленням дослідника, «стилістичні функції вставленої конструкції зумовлені її особливим лексичним складом (книжною або розмовною лексикою, ступенем фразеологізації), синтаксичною структурою, емоційно-експресивним забарвленням тощо» [Розенталь, Теленкова, 1976, с. 337]. Як на нас, цей погляд є не зовсім коректним, адже на сьогодні науковий і публіцистичний стилі є високорозвиненими функційними стилями, які потребують особливо високого рівня володіння мовним мистецтвом із метою якнайповнішого задоволення потреб сучасного суспільства. Як свідчить фактичний матеріал, аналізовані одиниці найбільш активно вживані саме в науковому й публіцистичному стилях, де виступають засобом уточнення, роз'яснення й конкретизації додаткового повідомлення.

До другої функційної моделі вставлених конструкцій зараховуємо *вставлення, які повідомляють додаткову інформацію*. Дослідники їх дефінують по-різному: доповнювальні (Н. В. Адамчик [Адамчик 2008], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004], Л. В. Майданова [Майданова 1993], О. Г. Волох, М. Т. Чемерисов, Є. І. Чернов [Волох, Чемерисов, Чернов 1989]), побіжні зауваження (І. К. Білодід [СУЛМ 1969]), довідково-відправні (А. П. Загнітко [Загнітко 2001], А. Ф. Прияткіна [Прияткіна 1990]),

доповнювально-уточнювальні (А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009]) тощо. У нашому дослідженні зазначений тип вставлених конструкцій ранжований на такі підтипи: *інформаційно-поглиблювальні, причиново-наслідкові та порівняльні*.

Інформаційно-поглиблювальні вставлені конструкції – синтаксичні одиниці, які поглиблюють інформацію, наведену в базовій частині речення, пор.: *У випадку GURT ця властивість набуває крайньої форми: втрати від висадки насіння (яке за визначенням є стерильним) будуть абсолютними, і використання насіння для селекції буде неможливим* (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. № 1. 2016); *Третій принциповий підхід являє собою систему делеції трансгенів (передбачає індуцибельний механізм регуляції видалення трансгенів)* (Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. № 1. 2016); *Батьки почали шукати для заблудлого сина народних цілителів (мама довго наполягала на регулярному перегляді програм Анатолія Кашипіровського)* (Ю. Іздрик); *Це надзвичайна кліматична ситуація. Сьогодні вона набагато гірша, ніж у Парижі (на момент прийняття Паризької угоди щодо клімату в 2015 році – ред.)* (Голос України, 25.04.2020); *А я на той час уже працював у Маріуполі (Микола Жибаєв очолював організацію охорони морської ділянки та підтримання боєготовності корабельно-катерного складу Маріупольського загону морської охорони – ред.)* (Голос України, 15.01.2020); *Він єдиний із трьох нотаріусів іще сидів за столом (інші вже поїхали, шаруділи-складали речі) і приймав відвідувачів* (Люко Дашвар). Речення з такими конструкціями притаманні всім стилям української літературної мови, адже вони розгортають, інформаційно-поглиблюють канву основної частини висловлення, привносячи конкретику в розповідь. Аналізовані одиниці можуть містити побіжні зауваження й коментарі, що з'являються впродовж висловлення думки.

Причиново-наслідкові вставлені конструкції – синтаксичні одиниці, які вказують на закономірний зв'язок причин і наслідків. У наукових студіях такі

конструкції потрактовані як причинні (О. В. Кульбабська [Кульбабська 1998]), причиново-мотиваційні (А. П. Загнітко [Загнітко 2001], А. Ф. Прияткіна [Прияткіна 1990]), причиново-пояснювальні (А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009]), причиново-наслідкові (І. В. Житар [Житар 2011]) тощо. Причиново-наслідкові одиниці відображають наявні в об'єктивному світі взаємозв'язки між явищами, входять до складу загальної системи, логіколінгвістичних відношень. Такі конструкції відбивають зв'язок не лиш предметів чи явищ навколишньої дійсності, а й подій, ситуацій, фактів, пор.: *Він виїхав з провінції – на зло всім заздрісникам і недоброзичливцям – і домігся величезних успіхів у столиці* (Люко Дашвар); *Невже в найтяжчому горі (бо що є тяжче від смерті матері?) людина може бути байдужою* (С. Жадан); *Деякі правозастосовники не чітко розуміють поняття службової особи (незважаючи на те, що відповідні визначення містяться у ст. ст. 18 та 364 КК України, причому є доволі усталеними – за бажання в них можна добре розібратися)* (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018);

Аналізовані конструкції характеризують різні сфери людської діяльності й можливості в комунікативному акті будь-якого функційного різновиду мови.

Порівняльні вставлені конструкції – синтаксичні конструкції, у яких особи, предмети, явища чи дії зображені через найвизначніші ознаки, які органічно властиві для інших (за енциклопедичним визначенням поняття «порівняння» [Українська мова: Енциклопедія 2004]. У наукових студіях вони розглядані як порівняльно-зіставні (або порівняльно-протиставні) [Мойсієнко 2009], протиставні [Житар 2011]. Такі конструкції, зазначає А. К. Мойсієнко, у реченнєвій структурі виконують роль як конкретизаційних, так і узагальнювальних компонентів [Мойсієнко 2009, с. 174–182], пор.: *Білясте море (воно наче вкрите на ніч рядом) потягається слабо і в сонній млості ніжно викидає перші хвилі на берег* (М. Коцюбинський) – порівняльно-зіставна конструкція; *Літератори (на відміну від більшості літературознавців) теж почали виїжджати ген-ген на шенген, зазвичай якомога західніше* (Ю. Іздрик) – порівняльно-протиставна конструкція; *А чи готовий президент*

до деолігархізації енергосектора (*незважаючи на той незручний момент, що він сам – олігарх*)? (Голос України, 26.08.2019) – порівняльно-протиставна конструкція; *Мабуть, правозастосовники не чітко розуміють поняття «службової особи» (незважаючи на те, що відповідні визначення містяться у ст. ст. 18 та 364 КК України, причому є доволі усталеними – за бажання в них можна добре розібратися)* (Вісник Національної академії прокуратури України 4/2(58)'2018) – порівняльно-протиставна конструкція; *За козацьким законом кошовий (як і вся інша старшина) має обідати у звичайному курені з усіма іншими старшинами* (Ю. Мушкетик) – порівняльно-зіставна конструкція; *Спілкувалися вони невимушено, жартували (хоча того ранку було їм не до жартів), сміялися й переговорювалися* (С. Жадан) – порівняльно-протиставна конструкція. Зазначені синтаксичні одиниці вживані в усіх стилях сучасної української мови.

Останнім часом усе помітнішою постає тенденція, пов'язана з бажанням мовця (автора, журналіста) максимально актуалізувати інформацію, всіляко сприяючи її експресивізації [Загнітко 2001]. Тому не викликає жодних заперечень виокремлення четвертої функційної моделі *вставлених конструкцій, які виконують емоційно-експресивну й емоційно-оцінну функції*. Такі синтаксичні одиниці являють собою особливий тип експресивної синтаксичної побудови висловлювання, який розриває логіко-граматичні відношення основного речення й вносить у нього додаткову інформацію оцінного й емоційного характеру. Науковці по-різному студіюють такий різновид: одиниці емоційно-виражальної семантики [Мойсієнко2009]; конструкції, що виконують функцію емоційного забарвлення [Майданова 1993]; одиниці, які виражають емоції автора або його ставлення до висловлювань [Адамчик 2008]; конструкції з принагідним зауваженням [Волох, Чемерисов, Чернов 1989] тощо.

Вставлення такого типу дають змогу авторові внести в текст свої зауваження, поправки, ставлення до тієї чи іншої події, описаної в базовому реченні. Емоційно-експресивна й емоційно-оцінна вставлена конструкція

допомагають вплинути на читача, спонукати його до певних роздумів. Головне призначення аналізованих одиниць – передати семантично необмежене коло відомостей, додаткових до змісту базової частини речення або будь-якого його компонента. Автор із метою актуалізації виносить такі відомості на особливу площину в семантико-синтаксичних умовах висловлення або цілого контексту, пор.: *Антоніна плечима знизала (з чого дивуватися? І не таке бачила!) та пішла до закладу (Люко Дашвар); Перед нами лежить «Резолюція» шістьох (аж шістьох!) «українських партій (Голос України, 26.08.2019); Мій перший абзац не здатен передати й децимі розмаїття форм, методів і лексем тодішніх літературознавчих часописів (наголошую: літературо! знавчих! часо! писів!)* (Ю. Іздрик); *На жаль (на превеликий жаль!), до розламування нас прикладали й прикладають іноді руки й свої, українці, і часом навіть добрі українські патріоти (Голос України, 26.08.2019); Під парканом стояло з десятків міцних акацієвих стовбурів (які досі не розікрали?), накритих старенькою ковдрою (Люко Дашвар); У футболці і колготках, із вірною Брукс (Ромо, братику, дякую!), обережно суну до дверей (Люко Дашвар); Вперше українська поезія (чи то пак те, що я тоді нею вважав!) зацікавила мене у форматі текстів пісень славетних «Братів Гадюкіних» (Ю. Іздрик).*

Аналізовані конструкції характерні в основному для художнього й публіцистичного стилів.

Отже, традиційний підхід до аналізу вставлених конструкцій передбачає зорієнтованість на їхні структурно-семантичні особливості. Вони містять різного роду зауваження – додаткові коментарі, попутні вказівки, уточнення, поправки, роз'яснення базової частини речення в цілому або окремого слова в ньому. Поширення набула тенденція, пов'язана з бажанням мовця актуалізувати інформацію, надаючи їй експресивної оцінки. Відповідно до семантичного критерію вияскравлені три найбільш активні функційні моделі вставлених конструкцій, які вживають у текстах сучасної української літературної мови: 1) вставлення, які виконують пояснювальну функцію;

2) вставлення, які повідомляють додаткову інформацію; 3) вставлення, які виконують емоційно-експресивну й емоційно-оцінну функції.

4.2. Структура та семантика звертальних конструкцій у простому ускладненому реченні

Звертання як компонент речення завжди привертало увагу мовознавців, оскільки й дотепер немає єдиної загально визнаної теорії щодо його статусу. У наукових студіях наявні численні трактування аналізованої конструкції: компонент, що виступає засобом вираження відношення між мовцями [Буслаєв 1959, с. 277; Огоновський 1889, с. 181; Тимченко 1918, с. 65]; кликання, за допомогою якого мовець привертає увагу співрозмовника, називаючи його [Теньєр, 1988. с. 183.]; граматично та інтонаційно виділена частина речення, котрою мовець називає тих осіб, істот чи персоніфіковані предмети, до яких звертається» [Дудик, 2010 с. 234; Шульжук, 2004 с. 171]; граматична, не залежна від інших членів речення форма, яка називає того, до кого звернене мовлення [Шведова 1980] тощо.

Звертання як багатоаспектна категорія досліджуване в лінгвоукраїністиці з погляду: 1) морфологічного оформлення (І. Р. Вихованець [Вихованець 1992], П. С. Дудик [Дудик 2002], І. К. Кучеренко [Кучеренко 2003], Є. К. Тимченко [Тимченко 1918]); 2) формально-граматичного й семантико-синтаксичного функціонування в реченні (І. Р. Вихованець [Вихованець 1992], Г. В. Волчанська [Волчанська 2010], А. П. Загнітко [Загнітко 2001], М. У. Каранська [Каранська 1992], Н. М. Костусяк [Костусяк 2013], М. В. Мірченко [Мірченко 2004], І. Огієнко [Огієнко 1938], В. А. Олійников [Олійников 2020], О. М. Пешковський [Пешковский 1956], О. О. Потєбня [Потєбня 1958], М. С. Скаб [Скаб 2002], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004]); 3) лексичного наповнення й стилістичного навантаження (М. У. Каранська [Каранська 1992], А. К. Мойсієнко [Мойсієнко 2009], В. А. Олійников [Олійников 2020], О. О. Потєбня [Потєбня 1958], М. С. Скаб [Скаб 2002]); 4) комунікативно-

прагматичного потенціалу (Н. М. Костусяк [Костусяк 2013], О. Г. Межов [Межов 2007], М. С. Скаб [Скаб 2002]) та інші. Незважаючи на значний науковий доробок, окремі питання залишаються не до кінця з'ясованими.

Аналізовані конструкції в лінгвоукраїністиці покласифіковують за такими критеріями: 1) структурою; 2) характером інтонації; 3) позицією в реченні; 4) морфологічним виявом; 5) семантикою; 6) функціями.

У лінгвістичній науковій літературі категорія звертання розглядається як граматична одиниця трьох рівнів:

1) слова-звертання, пор.: *Батя, ну що, – сказав я йому, – давай, підкинь мене до заправки* (С. Жадан); *Для людей, **Стьоно**, краса – то кров з молоком* (Люко Дашвар); *Не говоріть дурниць, **Ніколай Ніколаїч**, – сказав я* (Люко Дашвар); *Коротше, він поїхав, **Германе**, – тривожно зависло по той бік Кочине дихання* (С. Жадан); *Що, **синок**, – спитав, – усе зайнято?* (М. Стельмах);

2) словосполучення-звертання, пор.: *Донечко моя, ходи до мами* (М. Стельмах); *То й не приходь більше ніколи, **крім сліпий!** – розсердилася. І пішла до контори* (Люко Дашвар); *Піди ж, **моя люба доню**, видій корівку* (І. Нечуй-Левицький); *Спасибі тобі, **моє серце кохане**, за привітання, – промовила Кайдашиха до Мотрі* (І. Нечуй-Левицький); *Якби-то ти, **Богдане п'яний**, Тепер на Переяслав глянув!* (Т. Шевченко);

3) речення-звертання, пор.: *Дмитре! **Брате!** Чи не ти поспішаєш свого земляка обняти?!* (М. Стельмах); *Шуро! – вперше за сьогодні Євген назвав її на ім'я* (О. Гончар); *Чуєш... **Марусько...** – І оченята під окуляриками – кліп-кліп...*(Люко Дашвар); *Орисю! **Орисю!** Бери вже свою румунку малу й гайда до клубу! – хтось крикнув з вулиці* (Люко Дашвар); *О люди! **люди небораки!** Нащо здалися вам царі?*(Т. Шевченко). Речення-звертання або вокативні односкладні речення (за визначенням І. Р. Вихованця та ін.) – це синтаксично вільні конструкції, у яких кондентована суб'єктно-предикатно-адресатна структура думки, почуття, волевиявлення. Вони вирізняються семантико-граматичною ізольованістю (автономністю) в тексті, а отже, внутрішньою синтаксичною самодостатністю [Вихованець 1992, с. 190]. Вокативні речення

можуть трансформуватися в нечленовані вигуківі речення на зразок *Господи!* як же мене дратують їхні нескінченні «усе буде гаразд!» – заломила білі ручки пані Олена (Люко Дашвар); *Щоб не кричали: «Ах! аллах! Не варт, не варт на світі жити!»* (Т. Шевченко).

За особливістю структури апелятивні конструкції кваліфікують на непоширені, пор.: *Стьопка! Ти чого за мною пішов? – наче вперше німця побачила.* (Люко Дашвар) та поширені, пор.: *Моя любове! Я перед тобою* (Л. Костенко).

Основним граматичним показником синтаксичної функції звертання є інтонація й синтаксична позиція в реченні. Фактичний матеріал демонструє, що слова-звертання, словосполучення-звертання й речення-звертання в текстах сучасної української літературної мови можуть займати будь-яку позицію (препозицію, інтерпозицію, постпозицію), пор.: *Матвію Івановичу! Та скажіть уже що-небудь!* (Люко Дашвар); *Степане, а чого це ти, трясця матері, поночі вештаєшся?!* (Люко Дашвар); *Може, й так, Гер, може, й так, – захрипів Коча* (С. Жадан); *Ну все, друг, мені праворуч, – сказав водій* (І. Ялом); *Та де ти, доню? Виходь уже...* (Люко Дашвар). Вокатив усередині речення концентрує увагу на змісті тексту, тоді як адресат мовлення нібито залишається на другому плані, пор.: *Уночі, Льошо, кожна дівчина своєю зірку бачить* (О. Довженко). Можливими є повтори як засіб концентрації уваги на адресаті мовлення, пор.: *Геро, Герчику, не спиш?* (С. Жадан); *Карне, Карне, іди полуднувати!* (І. Нечуй-Левицький).

У граматичній структурі сучасної української літературної мови іменник вияскравлений своєю центральністю за семантико-синтаксичними, формально синтаксичними й морфологічними ознаками. Його центральність увиразнена й функціонуванням у ролі звертання. Серед морфологічних категорій іменника центральне місце належить категорії відмінка, що найбільш характеризує іменник і є послідовно корелятивною й абсолютно словозмінною. Основним показником морфологічного вираження звертання є кличний відмінок, пор.: *Ні, Тельмо, я не кажу про події восьмилітньої давнини* (І. Ялом); *А чого це ти,*

Марусю, очі треш? – Орися їй. – Щось наснилося, доню? (Люко Дашвар); *Слухай, Брате, я ще на день залишусь* (С. Жадан); *Ти, Карпе, ніколи не вдержиши язика! Все допікаєш мені гіркими словами...* (І. Нечуй-Левицький); *Бо ви, мамо, не дуже помагали мені варити* (І. Нечуй-Левицький). У сучасних лінгвістичних студіях вокатив потрактований як складник семикомпонентної української відмінкової системи, який має всі ознаки відмінка. Прихильниками цієї концепції є О. К. Безпояско [Безпояско 1993], І. Р. Вихованець [Вихованець 2004], А. П. Грищенко [Грищенко 2002], Н. М. Костусяк [Костусяк 2012], В. А. Олійников [Олійников 2020], М. Я. Плющ [Плющ 2005], М. С. Скаб [Скаб 2008], Є. К. Тимченко [Тимченко 1914] та ін. Зокрема І. Р. Вихованець визначає кличний як периферійну граему морфолого-синтаксичної категорії відмінка [Вихованець 2004, с. 79]. Н. М. Костусяк характеризує його як периферійний і формулює два чинники такого статусу вокатива: по-перше, складна функція кличного відмінка «дає змогу кваліфікувати його як компонент з адресатно суб'єктним значенням або конденсат адресатно суб'єктно предикатної структури», другим чинником є «обмежене коло іменникової лексики (лексичний вияв граєми кличного – назви істот або персоніфікованих предметів)» [Костусяк 2012, с. 116]. М. В. Мірченко, акцентуючи увагу на «власних розрізнявальних морфолого-синтаксичних ознаках» вокатива, аргументовано вважає: «Якщо в російській мові функцію кличного бере на себе називний, то в українській кличний відмінок належить до відмінкової парадигми й виступає окремим відмінком» [Мірченко 2004, с. 180]. Погоджуємося з А. П. Загнітком та В. А. Олійниковим у тому, що кличний відмінок є єдиною нормативною формою, що засвідчує адресатно-суб'єктивну функцію [Загнітко 2001, с. 268–269; Олійников 2020, с. 108]. Окремого поцінування заслуговує, на наш погляд, концепція М. С. Скаба щодо виокремлення кличного відмінка як сьомого компонента відмінкової парадигми. На це вказують його морфологічні, семантико-синтаксичні й формально-синтаксичні ознаки: словозмінний кінцевий афікс (флексія) демонструє наявність семантико-синтаксичних відношень і синтаксичних

зв'язків; первинні й вторинні функції, просодичні засоби кличного відмінка використовують для організації мовлення [Скаб 2012, с. 87–131].

Поряд із називанням адресата іменником у формі кличного відмінка інколи використовують звертання, виражені іменниками у формі називного відмінка однини. На нашу думку, такі конструкції доречніше вважати формою кличного відмінка, що має омонімічну з називним флексію. У такому разі компонентів вказаного зразка властива специфічна клична інтонація, пор.: *Ох, німець, німець...* – *Намисто підхопила, на шию повісила і гайда з хати* (Люко Дашвар); *Шо, синок, – спитав, – усе зайнято?* (С. Жадан); *Ей, батя!* – *закричав до водія Вася Отріцало. – Давай якусь музику увімкни!* (С. Жадан); *Тельма, розкажіть, що відбувалося далі* (І. Ялом); *Ця жінка, Соня, з'явилася в моєму житті як знак долі* (І. Ялом) та у формі називного відмінка множини, пор.: *Привіт, шаровики, – сказав Травмований* (С. Жадан); *Отамани товариші, Брати мої, діти! Дайте мені порадонок, Що будем робити?* (Т. Шевченко); *А йдіть, діточки, полуднуть та й батька кличте!* – *крикнула Кайдашиха тонким голосом* (І. Нечуй-Левицький).

Розгляданий матеріал дає змогу висновкувати, що апелювативні конструкції у творах сучасних українських письменників не обмежувані лиш іменниками, вжитими у формі кличного або називного відмінків (однини і множини), а продемонстровані також субстантивованими частинами мови: 1) прикметниками, пор.: *Пливіть, рідні, плівіть, ненаглядні!..* (Є. Гуцало); *Чи ти, стара, здуріла на старість?* – *обізвався Кайдаш* (І. Нечуй-Левицький); *Що ж ти, сизокрилий, високо літаєси* (В. Сахацька); *Тьху, дурна!* – *плювалися рокитнянські баби. – З такою красою за космонавта могла б заміж вискочити...* (Люко Дашвар); *До волі, бідні, босі й голі! Не час сидіти у норі!* (П. Тичина); *А що ти вночі не спиш, старий?* (С. Жадан); *Кричи, паяце, смійсь, байдужий!* (О. Олесь); 2) дієприкметниками, пор.: *Гей, ви, нехрещені!.. Ніж там гуркотіти, ідіть-но сюди!..* (О. Гончар); *О розп'ятий! глянь на мене!* (І. Франко); *А чому б ото вам, шановний, не піти?* (О. Чорногуз); 3) порядковими числівниками, пор.: *Ти, перший! З тебе й почнемо розмову*

(Голос України, 10.11.2019); *З Новим роком! Вітай нас! Двадцятий!* (І. Кулик); *Що суть в тобі, Двадцятий віку, – Меч, камертон, тверде число?* (В. Боровий); 4) займенниками, пор.: *Прощай, мій* (Г. Квітка-Основ'яненко); *Слухай, ти! Про що з ним розп'якуєш?* (О. Гончар); *Ну, ви! Ходіть сюди!* (Леся Українка); *Ей, ти, ходи сюди швидше!* (С. Жадан); *О, прийди, прийди, хто-небудь, сядь, схилися, припади* (О. Олесь). Такі конструкції здебільшого несуть оцінну характеристику адресата.

Поняття «звертання» пов'язане як із «поняттям спрямованості мовлення», так і з «поняттям спрямованості одиниці мови, зокрема при здійсненні мовної комунікації» [Велтистова 1964, с. 3]. Водночас у комунікативному аспекті власне-клична функція не завжди отримує реальну реалізацію. Тому в лінгвістичних студіях звертальні конструкції потрактовують як власне-звертання й так звані «риторичні» звертання. Така думка знайшла свій розвиток у працях О. О. Шахматова. Серед лексико-семантичних груп науковець розглядав звертання до самого себе у «внутрішній мові» [Шахматов 2001, с. 264]. О. М. Пешковський також виокремив два різновиди аналізованих мовних одиниць: «лицо или предмет» і зазначив, що в мовленні звертання стає естетичним або риторичним центром [Пешковский 1956, с. 407]. Думка О. М. Пешковського про риторичну особливість звертання отримала подальший розвиток. Науковці вважають, що адресат у мовленні репрезентований як власне-звертанням, пор.: *Біжи, доню... У шафці на нижній полиці. Знайдеш?* (Люко Дашвар); *Ну все, друг, мені праворуч, – сказав водій* (С. Жадан); *Жінко, одчиняй! – закричав Омелько й почав лупити з усієї сили кулаком у двері* (І. Нечуй-Левицький); *Ти ще не заснув, Жан-Люк? – стиха обізвася лікар* (І. Ялом); *Але, Тельмо, він же просто людина* (Ю. Іздрик), так і риторичним звертанням, яке не передбачає безпосереднього співрозмовника, не є «спонукою до відповіді» [Пономарів 1997, с. 295], пор.: *Україно моя! Чисті хвилі ланів, Променисті міста, голубінь легкокрила!* (М. Рильський); *Благословенна будь, моя незаймана дівиця Десно... Далека красо моя!* (О. Довженко); *Люди добрі! Адже це мої діти!* (О. Довженко); *Ой, лиха моя*

година та нещаслива! – крикнув *Кайдаш*. – *Це ж мене покарала свята неділя. І нащо було сьогодні їхати по снопи? Простіть, Родени, Моцарти, Ейнштейни* (І. Драч). Риторичне звертання може стосуватися живої істоти, узагальненого образу, явища природи, предмета тощо. О. Д. Пономарів виділяє такі лексико-семантичні групи риторичних звертань: 1) назви людей; 2) назви інших живих істот; 3) імена історичних осіб; 4) назви явищ природи; 5) абстрактні й конкретні поняття [Пономарів 2000, с. 205]. Текстова відповідь на звертання такого типу не передбачена, оскільки вона вміщена в самому звертанні. Такий тип вокатива не має на меті дійсного контакту з особою, предметом або явищем, до якого звертаються, а служить для того, щоб привернути до нього увагу читача й висловити ставлення мовця.

У сучасних наукових студіях чимало уваги присвячено розмежуванню лексико-семантичних груп слів, що експлікують категорію звертання, а також визначенню їхніх головних ознак. До таких праць належать дослідження Е. С. Ветрової [Ветрова 2004], О. В. Гриценка [Гриценко 2016], Н. О. Данилюк [93], А. К. Мойсієнка [Мойсієнко 2009], В. А. Олійникова [Олійников 2020], Л. В. Туровської [Туровська 2009], К. Ф. Шульжука [Шульжук 2004] та ін. Попри значну кількість розвідок, проблема цілісного, системного аналізу структури апелятивних конструкцій сучасної української мови потребує поглиблення й удокладнення.

Однією з перших спроб розмежувати звертання за семантичними ознаками є праця О. О. Шахматова. Автор диференціює розглядані конструкції за такими групами: 1) назви людей за їхніми родинними стосунками (причому особи можуть перебувати, а можуть і не перебувати в родинних стосунках), пор.: *Оце, куме, так натомився, – промовив Кайдаш* (І. Нечуй-Левицький); *Давай, батя!* – радісно підхопили *Балаласінікови*. – *Давай музику!* (С. Жадан); *Тату!* – сказав гордо *Василь*. – *Ви б уже покинули майструвати* (Люко Дашвар); *Піди ж, моя доню, видій корівку* (І. Нечуй-Левицький); *Легенько ставши, невістко!* – крикнула *Олена* (Люко Дашвар); 2) назви людей за віком, пор.: *Ей, старий, ти ще живий?* (Ю. Іздрик); *Ростіть же, маленькі*

(А. Головка); 3) назви людей за соціальним становищем у суспільстві й званням, пор.: *Дядьку лікар, мені вже не буде боляче?* (Ю. Яновський); *А що, бібліотекарко? Підеш за німця?* (Люко Дашвар); *Де твоя шинель, сержанте?* (О. Гончар) [Шахматов 2001, с. 261–262]. Пізніше була виокремлена ще одна велика група апелятивів – назви людей на ім'я, прізвище, по батькові, псевдоніми, прізвиська [Загнітко 2001, с. 268; Шульжук 2004, с. 175–176]. Зазначені групи слугували підґрунтям для сучасної лексико-семантичної класифікації аналізованих мовних одиниць.

1. Звертання, що вказують на імена, прізвища, по батькові, псевдоніми й прізвиська людей [Загнітко 2001, с. 268; Мойсієнко 2009, с. 89–90; Олійников 2020, с. 93; СРЯ 1987, с. 164; Шульжук 2004, с. 173], пор.: *Іване?! Уляно?! Уля! Вони й не вони! Ті ж самі й не ті! Майже зовсім не схожі. Ні, схожі!..* (О. Довженко); *Матвію Івановичу! Він у вас ще з війни в ад'ютантах, кажуть...* (Люко Дашвар); *Чуєш, Миколо... А хай молоді ще раз станцюють* (Ю. Іздрик); *Здоров, Герич, здоров, старий!* (С. Жадан); *Германе Сергійовичу? Доброго дня! — почув я, взявши слухавку* (С. Жадан); *Пахмутова! – кричала вона в порожні поля. – Пахмутоваааа!* (С. Жадан). Вживання імені й по батькові характеризує конотацією ввічливості й поваги, є особливістю етикету при звертанні до людей, старших за віком, офіційним статусом тощо. Це спосіб вираження загальнокультурної норми, яка виявляється національну специфіку українського народу. Звертання на прізвище нехарактерне для українського мовленнєвого етикету, тому й уживане в прозових творах поодинокі. До основних функцій цієї групи зараховуємо номінативно-ототожнювальну, диференційну, культурологічну, експресивну. Розглядані апелятиви становлять найбільший сегмент лексико-семантичної класифікації.

2. Звертання до осіб за їхніми родинними ознаками [Данилюк 2011, с. 36; Мойсієнко 2009, с. 89; Олійников 2020, с. 93; Шульжук 2004, с. 173], пор.: *Постривай же, свекрухо!* – говорила голосно Мотря сама до себе, розвішуючи сорочки по тину (І. Нечуй-Левицький); *Доброго ранку, бабусю!* (Остап Вишня); *Тату, в Мотрі є чоловік, – сказав понуро Карпо* (І. Нечуй-Левицький);

Бабусенько, голубонько! Скажи, бо [ти] знаєш... (Т. Шевченко); *Недобрий, дочко, сьогодні зварила борщ, – сказала Кайдашиха* (І. Нечуй-Левицький); *Доню, ходімо вже швидше!* (Люко Дашвар); *Великомученице кумо! Дурна єси та нерозумна!* (Т. Шевченко); *Ото добре, свате!* – сказав Мартиненко, випроводжаючи сватів за ворота (Люко Дашвар); *Терпіння й сил вам, дорогі батьки, Я щиро і сердечно всім бажаю!* (Л. Степанишена); *Привіт тобі, моя знайома давня* (М. Рильський); *Та, здається, куме, і ти сам котився з тієї гори з своєю Ганною, вертаючись з хрестин?* – обізвався з кутка чоловік (І. Нечуй-Левицький); *Батя, ну що, – сказав я йому, – давай, підкинь мене до заправки* (С. Жадан). Розглядані апелювати здебільшого використовують як шанобливу формулу.

3. Звертання до осіб за їхнім соціальним статусом, класовою чи становою приналежністю, посадою, званням, титулом [Данилюк 2011, с. 36; Мойсієнко 2009, с. 91; Олійников 2020, с. 93; Шульжук 2004, с. 173], пор.: *Чого спши, лорде Пістоне Перчілю?* – крикнув Мальбрук (Остап Вишня); *Комбате! Чуєте нас, комбате!* (С. Жадан); *Професоре, що скажете з приводу моєї хвороби?* (І. Ялом); *Якої ви, лорди, нації?* (Остап Вишня); *Де твоя шинель, сержанте?* (О. Гончар); *Ви ж самі казали, графине* (П. Загребельний); *Султане, схаменися!* (П. Загребельний). Звертання розглядової групи кваліфікують адресата як члена суспільства, указують на місце одержувача інформації в суспільстві, увиразнюють сформовану певними суспільно-життєвими подіями і явищами громадську думку. Мовець уживає слова оцінного ставлення відповідно до наявних у суспільстві соціальних норм; національних, політичних, економічних і культурних чинників; масової свідомості суспільства тощо.

4. Звертання до осіб за професією, спеціальністю, родом діяльності [Мойсієнко 2009, с. 91; Олійников 2020, с. 93; Шульжук 2004, с. 173], пор.: *Пане перукар! У вас 10 хвилин!* (Остап Вишня); *Господин присідатель! А в мене ж оце ряба та таких дев'ятеро поросяток привела, як огірочки!* (Остап Вишня); *Учителю! Пораднику і друже! Ви вибрали дорогу непросту* (В. Сахацька);

Спасибі щире вам, артисте, за ваші образи й пісні (М. Рильський); *Поете, любити свій край не є злочин, коли це для всіх!* (П. Тичина); *Докторе, я цілком розумію суть нашої розмови* (І. Ялом); *Грай, kobзарю, лий, шинкарю* (Т. Шевченко); *Ви, співиці славетні наші, ви, красо всього народу!* (Леся Українка). Уживання в позиції звертання конструкцій цієї лексико-семантичної групи свідчить про необхідність формування в читачів уявлення про соціальні функції людини в суспільстві, сферу трудової діяльності, виконання певних професійних обов'язків в установі чи на підприємстві тощо. На мовному рівні для відображення таких функцій слугує номінація представників тієї чи іншої професії.

5. Звертання до осіб за національністю, місцем проживання [Данилюк 2011, с. 36; Мойсієнко 2009, с. 92; Шульжук 2004, с. 173], пор.: *Що ти, німцю, плутаєш грішне з праведним?!* (Люко Дашвар); *Гуртом же, вкраїнці, до лану освіти* (П. Загребельний); *І ви, молдавани, Тепер ви не пани* (Т. Шевченко); *Вітаю вас, киянине, на святій землі* (С. Жадан) *З Новим роком будьте здорові, любий і щирий мій земляче* (Т. Шевченко); *Красо моя! Вкраїночко моя! Ну, що мені робити – я не знаю!* (М. Вінграновський); *Шановні наші грузинські браття та сестри! Дозвольте щиро привітати вас із Днем Незалежності Грузії!* (Дзеркало тижня, 27.07.2019); *Дихне над очеретами зі сходу вітровій. Донеччино, Донеччино, Коханий краю мій* (С. Жуковський). Розглядані апелятивні конструкції є органічним показником національності, проявом любові й поваги до нації.

6. Звертання до осіб за їхнім віком [Олійников 2020, с. 93; Шахматов 2001, с. 262], пор.: *Чого це ти, парубоче, слідком ідеши за мною?* (І. Нечуй-Левицький); *Ой ти, дівчино, з кучерявої рути-м'яти звита та з гостролистої шельвії!* (І. Нечуй-Левицький); *Добриденю, моя дитино!* (Остап Вишня); *Нумо, що скажете, товаришу Отава-молодий? – звернувся батько до Бориса ...* (П. Загребельний); *Малий, коли ти вже набавишся?* (С. Жадан); *Спи ж, малесенький, пізній бо час!* (Леся Українка); *Гудбайніч, мій старенький! Гудбайніч!* (Остап Вишня). Лексико-семантичне поле репрезентованої групи є

«носієм різноманітної інформації про антропоцентричний характер мови, взаємодію універсальних, особливих та індивідуальних чинників, які зумовлюють базові параметри фрагментів національної мовної картини світу й відображають специфіку ментальності та світобачення народу» [Гурова 2019]. Апелятиви, що позначають різні вікові періоди життя людини, демонструють зумовленість поліфункційності мови і є носіями оцінної, емоційно-експресивної, лінгвокультурної інформації.

7. Звертання за назвами тварин, птахів [Данилюк 2011, с. 35–36; Загнітко 2001, с. 268; Мойсієнко 2009, с. 97; СРЯ 1987, с. 164; Шульжук, 2004, с. 174], пор.: *Гуси, ви до води? – запитала Марійка. – Щоб плисти додому?* (Є. Гуцало); *Громушко, любий, ходімо вже швидше додому!* (А. Довженко); *Цабе, сірий! Цабе, моругий!* – крикнув Карпо (І. Нечуй-Левицький); *Здрастуйте, мої голуб'ятка!* – відповідала бабуся (Остап Вишня); *Плавай, плавай, лебедонько! По синьому морю* (Т. Шевченко); *Соловейку-солов'ю, Я приспівочку зів'ю* (А. Малишко). Звертальні конструкції цієї групи уналежнюють до риторичних. Крім прямого значення, вони здатні до метафоричного переосмислення, що ґрунтоване на співвіднесеності з певними ознаками предметів та істотами навколишнього світу, приписуваними в конкретному контексті людині, пор.: *Моя рибонько, як ти сьогодні себе почуваси* (І. Ялом); *Та зупинись вже, малий віслук,* – гримнула Марійка на свого молодшого брата (Люко Дашвар); *Вовчики-братики, здоровенькі були!* (Остап Вишня); *Любить його, моя сиза, Серце не навчити!* (Т. Шевченко).

8. Звертання за назвами рослинного світу [Данилюк 2011, с. 36; Загнітко 2001, с. 268; Мойсієнко 2009, с. 89; СРЯ 1987, с. 164; Шульжук 2004, с. 174], пор.: *Не кури, зажурена тополе, над розгонам огненних доріг...* (В. Сосюра); *Чом же нині помираєш, Богатирю-дубе?* (П. Юрик); *Світи, світи, ялинонько, царівно лісова* (В. Сахацька); *Рости, рости, тополенько! Все вгору та вгору* (Т. Шевченко); *Я про тебе, о калино, пісню склав оцю дзвінку* (В. Сосюра); *Ой вербо, вербо кучерява, хто ж тобі, вербо, кучері звив?* (Леся Українка); *Берізонько, берізонько, ти мавка лісова!* (Л. Забашта). Такі апелятиви

уналежнююють до риторичних, їх уживають у художніх творах як персоніфіковані образи з метою асоціативності, естетичної вмотивованості.

9. Звертання за назвами небесних тіл, явищ природи [Данилюк 2011, с. 35–36; Загнітко 2001, с. 268; Мойсієнко 2009, с. 98; Олійников 2020, с. 93; Пономарів 2000, с. 205; СРЯ 1987, с. 164; Шульжук, 2004, с. 174], пор.: *Я по ягоди піду... там тебе, вітре, знайду!* (В. Сахацька); *Променю, без тебе меду не дістати* (Д. Луценко); *Дощику, дощику, лий, поливай!* (М. Сингаївський); *І я благаю, сніже мій, осівши, зберігайся, на сито й душу пересій, білій, не запікайся* (П. Мовчан); *О ні! Являйся, зіронько, мені! Хоч в сні!* (І. Франко); *Вечірнє сонце, дякую за день! Вечірнє сонце, дякую за втому!* (Л. Костенко); *Дощик, дощик, ти вже злива!* (Ліна Костенко); *Сяйте, зорі! Сяйте, чисті! Лийте світ!* (М. Вороний); *Місяцю травню, зелен розмаю, Ти цвіти нам і цвіти* (Г. Вієру); *Вітер, вітер, вітерцю, Ти послухай пісню цю* (В. Сахацька); *Гей, ви, грізні чорні хмари! Я на вас збираю чари* (Леся Українка). Активне вживання звертань, що називають небесні тіла, явища природи, пояснює бажання емоційно й образно, яскраво й оригінально, естетично висловити думку, наповнити мову найрізноманітнішими поетичними асоціаціями, стилістично її забарвити для посилення психологічного сприйняття.

10. Звертання за назвами географічних понять [Данилюк 2011, с. 35–36; Шульжук 2004, с. 174], пор.: *Я, син Дніпра, Твого, Дунаю, брата* (І. Нехода); *О Дніпре широкий, о батько Русі!* (В. Сахацька); *Як тебе не любити, Києве мій!* (Д. Луценко); *Живи, Україно, живи для краси, Для сили, для правди, для волі!..* (О. Олесь); *Прощай, Волинь! Прощай, рідний куточок! Карпати, Карпати, зелені Карпати, ви навек полонили мене* (Д. Луценко); *Любий мій краю, рідний мій краю. Будь завжди зі мною ти!* (Г. Вієру); *Доля, і щастя – все спільне з тобою у нас, Вогнений, курганний Донбас!* (С. Жуковський); *О Дніпре, мій Дніпре, широкий та дужий, багато ти, батьку, у море носив козацької крові* (Т. Шевченко). А. К. Мойсієнко розглядану групу розбиває на вужчі сегменти: а) назви держав, країв, територій; б) назви населених пунктів

(міст тощо), вулиць тощо; в) назви водних просторів (морів, рік), долин, гір [Мойсієнко 2009, с. 98–99]. Такі апелятиви слугують для чіткого й точного розрізнення географічних об'єктів (частин світу; держав; адміністративних одиниць; населених пунктів; територій із лісами, лугами, полями, урочищами; гір; водних об'єктів тощо).

11. Звертання за назвами релігійних осіб, демонологічних, міфічних істот [Мойсієнко 2009, с. 98–99; Шульжук, 2004, с. 174], пор.: *Пху на тебе, сатано! – плюнув набік Кайдаш і хрюпнув дверима* (І. Нечуй-Левицький); *О страднику великий Прометею, тобі я заздрю* (Леся Українка); *Ти хіба ніколи не плакала, Русалонько?* (Леся Українка); *Ми твої, ми твої! О, святий отче!* (Остап Вишня); *Боже мій! Їй-богу, мати з батьком їдуть з ярмарку* (І. Нечуй-Левицький); *А як тоді жилось тобі, Климено, нещасна, вірна жінко Прометей* (Л. Костенко); *Господи милостивий та милосердний! Покарала мене й свята неділя, й свята п'ятниця. Тепер хоч сядь та й плач! – говорив Кайдаш і трохи не плакав* (І. Нечуй-Левицький); *Купайло, Купайло! Де ти зимувало?* (В. Сахацька); *Мавко, мавко! На тобі полинь та мене покинь, – співали дівчата, ідучи лісовою стежкою* (Е. Андієвська). Апелятивні конструкції цієї групи презентують моделі лексем уявлюваного світу, які внаслідок здобутих у житті знань і вмінь тотожні з номінаціями реального світу й цілком зрозумілі читачеві, тобто відносно реальні.

12. Звертання за назвами різних частин тіла [Данилюк 2011, с. 35–36; Загнітко 2001, с. 268; Мойсієнко 2009, с. 98–99; Шульжук, 2004, с. 174], пор.: *Я, серце, бувала в світах* (Люко Дашвар); *А ти, серденько, слухай мене та пильнуй за всім у хаті, – сказала Кайдашиха та й знов сіла коло вікна шити, ще й пісні затягла* (І. Нечуй-Левицький); *Очі-зорі, зорі-очі, Я співаю вам!* (М. Вороний); *О, мамині руки! Скільки ж втоми ви зазнали з ранку і до ночі!* (В. Сахацька); *Шийко, шийко! Що з тобою? Нащо крутиш головою?* (В. Сахацька); *Ой, буде, моє серденько! Коли б не впиться, – сказала Кайдашиха і оддала хазяйці чарку в руки, закусивши хлібом та салом* (І. Нечуй-Левицький); *Руки людські, перед вами вклоняюсь! Ваших талантів збагнути не*

можу (Д. Луценко). Лексико-семантичне поле звертань на позначення частин тіла увиразнює образність мовлення, розширює його асоціативне поле, демонструє бажання мовця співвідносити свою оцінку з усвідомленням необхідності різних частин тіла для життя й трудового процесу.

13. Звертання за назвами загальновідомих понять культури й мистецтва [Шульжук 2004, с. 174], пор.: *Лунайте ж, оркестри, грими, барабан, бо крок наш і дух наш міцніє!* (В. Сосюра); *Історіє! Пробач мені за різкість* (Р. Лубківський); *Ой бандуро, рідна сестро, золотії струни! Вложи в неї моє серце, високії думи* (П. Куліш); *В тобі, мистецтво, у тобі одному Є захист* (М. Рильський). Національно марковані звертання розгляданої лексико-семантичної групи виконують кумулятивну й адаптувальну функції, відображають соціокультурну належність мовця, розкривають свій предметний і логічний зміст за допомогою стійких асоціацій.

14. Звертання за назвами абстрактних понять (моральні якості, переживання, психічний стан, почуття тощо) [Данилюк 2011, с. 35–36; Загнітко 2001, с. 268; Пономарів 2000, с. 205; Олійников 2020, с. 93; Шульжук 2004, с. 174]. Не маючи конкретного матеріального вияву, такі звертальні конструкції співзвучні з внутрішнім світом людини, її психічним і духовним станами, почуттями й емоціями, пор.: *Прощай, небесна доле моя вбога! Прощай, печаль і роздуми сумнії* (М. Вінграновський); *Творись, мій труд! На тебе ми проллєм* *Всі грози дня, а не чорнильну воду!* (М. Вінграновський); *Знав би, ти, наша надія і сила, про журбу та тоску за тобою* (Е. Андієвська); *І ти, лиха година! Дивись...* (Остап Вишня); *Крізь сотні сумнівів я йду до тебе, добро і правдо віку* (В. Стус); *О скорбь, О скорбь моя! О скорбь велика!* (Т. Шевченко). Розглядані апелятиви вияскравлюють особливості поведінки, риси характеру, інтелектуальний рівень осіб; указують на перебіг різноманітних дій і процесів, часові межі; визначають ознаки й властивості; є носіями комунікативної й пізнавальної інформації.

15. Звертання за назвами збірних понять, найменувань сукупності когось / чогось [Олійников 2020, с. 93; Шульжук 2004, с. 174], пор.: *Годі вам,*

гурт ворогів і прихильних, марні слова промовлять (Леся Українка); *Товариство, яке мені діло, чи я перший поет чи останній?* (П. Тичина); *Панове! Як же мене дратують оці ваші нескінченні «усе буде гаразд»!* – заломила білі ручки пані Олена (Люко Дашвар); *А все це, шановне громадянство, це треба знати!* (Ю. Іздрик); *Молодь славна, вас вітаю Із прекрасним святом цим...* (Д. Луценко); *Шановна громадо!* – діловито почав бригадир. – *На полі без мордобою. Всі пред'яви після матчу* (С. Жадан).

Розглядана класифікація є вичерпаною. Водночас з огляду на специфіку аналізованої джерельної бази вважаємо за потрібне звернути увагу на лексико-семантичну групу, рекомендовану А. К. Мойсієнком – *«предметні назви»*, пор.: *Кипи, мій казаночку, закипай Під свіжим, тихим, любим вітерцем* (П. Куліш); *Лети, мій балконе, в найвищі околи, порвавши чіпкі виноградні тенета, відчаль від стіни, завертись, мов планета, і лись, як літак, мій фігурний балконе!* (Ю. Андрухович); *Стареньке пожовкле фото, я – пам'ять твоя і слух* (В. Осадчий) [Мойсієнко 2009, с. 99]. Оскільки традиційна класифікація містить групу «звертання за назвами абстрактних понять», зазначена група, на наш погляд, є цілком доречною й умотивованою.

Заслуговує поціновування виокремлення ще однієї семантичної групи, запропонованої В. О. Олійниковим – *«конфесійні звертання»*, яку автор докладно аналізує на матеріалі текстів акафістів і ранжує на дев'ять підгруп, пор.: *Отче Небесний; Ангелів Творче і Господи сил; Ісусе; Сину Бога Живого; Сину Давидів; Пресвята Тройце; Трисонячний Всетворче; пребезначальна і все діюча Тройце, Мати Царева; архангелів і ангелів Владичице; Царице* [Олійников 2020, с.97–99].

Пропонуємо доповнити класифікацію ще однією лексико-семантичною групою – *звертання до осіб за оцінно-характеризувальною ознакою* (зовнішньою або внутрішньою). Варіант звертання, який демонструє особистісні якості мовця, показує його ставлення до адресата, може бути показником передбачуваної моделі мовленнєвої взаємодії, оскільки співрозмовники або зазвичай добре знають один одного, або володіють певною

інформацією, що надає спілкуванню емоційно-оцінного характеру. Виступаючи у функції номінації адресата, звертання виконує ще й оцінно-характеризувальну роль, пор.: *Будь здорова, **чорноброва!** – сказав Карпо, не здіймаючи бриля і легенько кивнувши головою* (І. Нечуй-Левицький); *Аміль тобі, **великий муже! Великий, славний!** та не дуже...* (Т. Шевченко); *Будь здоров, **нечорнобровий!** – обізвалась Мотря* (І. Нечуй-Левицький); *Говори, **дурню!*** (С. Жадан); *Ей, **доходяго,** – чувак буцнув ногою Кочу, що сидів коло нього на асфальті й розтирав шию. – Хто це?* (С. Жадан); *Де ж ти, **волоцюго,** був до цього часу?* (Люко Дашвар); *Нехай, **кляті,** бенкетують, Поки сонце зайде* (Т. Шевченко). Такі апелятиви можуть передавати зовнішні риси людини, її поведінку, моральні якості, риси характеру, емоційний стан тощо. У творах сучасної української літератури конструкції розгляданої лексико-семантичної групи можуть уживатися як в позитивному значенні (передають дружню, довірливу атмосферу спілкування), пор.: *Поглянь на нас, **ясочко наша,** засвіти своїми зорями, ясними очима* (Г. Барвінок); ***Красуне моя!** Куди ж ти тікаєш? – крикнув Іван і засміявся ще голосніше* (А. Головка); ***Моя непорочная білозірочко!** Чуєш мене ... – наважися. І оченята під окуляри сховав. – Ти сама красива...* (Люко Дашвар); *Ей ти! **Чорнява!..** – крикнув знизу Равзан. – Чекай, я до тебе* (С. Жадан); *Ой, болить, **милий!** – крикнула, наче голубка поранена* (Люко Дашвар); *Годі, **любий,** ну годі вже...* – заспокоювала Маруся малого (А. Головка); *Ти тут! Ти тут! **Кохана, ти,** як світ* (М. Вінграновський), так і в негативному, переважно фамільярному (сигналізують про конфліктну ситуацію), пор.: *Що ти, **дурна,** мелеш? – розсердилася Тетянка* (Люко Дашвар); *Стій, **стерво!** Змерзла? А закалялася...* (Остап Вишня); *Молись, **бузувіре,** богу, молись!* (Остап Вишня); ***Дурено,** куди ти побігла?!* (А. Головка); *Тю на тебе, **скажений!** – гримнула на Карпа Мотря* (І. Нечуй-Левицький).

Звертання наділено певними комунікативними функціями, яким дослідники надають різні назви. Розглядана категорія здебільшого виконує роль установлення й підтримування контакту між співрозмовниками, доповнює найменування осіб, стосунки яких ґрунтовані на різній психологічній дистанції,

на певних інтересах тощо. Комплексний аналіз функцій апелятивних конструкцій дає змогу виділити такі найбільш характерні для нашого текстового матеріалу функції: 1) номінативна (виділення адресата); 2) соціально-регулятивна, або етикетна (позначення статусу комунікантів, ступеня їхньої близькості, характеру їхніх взаємин); 3) вокативна (привернення уваги); 4) емоційно-експресивна (вираження емоцій); 5) оцінно-характеризувальна (кваліфікація адресата); 6) дискурсивна (забезпечення формальної й смислової зв'язності частин дискурсу); 7) дейктична (уточнення, вказівка на адресата). У мовленні звертання здебільшого виконують одразу кілька функцій. На наш погляд, польовий підхід – єдина можливість систематизувати нежорсткі динамічні системи, що здаються на перший погляд хаотичними. Найбільш суттєвою ознакою звертання є інваріантна функція ідентифікації адресата мови, яка організує функційно-прагматичне поле розгляданих конструкцій.

Отже, під апелятивом розуміємо граматично незалежний та інтонаційно відокремлений компонент речення, що позначає особу або предмет, до якого безпосередньо звернена мова того, хто говорить або пише. Як правило, категорійним засобом вираження звертання в українській мові є кличний відмінок іменника або будь-яка рівнозначна йому словоформа в поєднанні з особливою кличною інтонацією. Категорія звертання належить до одного із способів вираження загальнокультурних норм, саме в ній вияскравлена українська національна специфіка. Аналіз наукових лінгвістичних студій, докладне вивчення джерельної бази дали змогу вирізнити вісімнадцять лексико-семантичних груп, які з огляду на специфічне функційне призначення варто позначити терміном *звертання*.

4.3. Частки та вигуки в структурі речення: статус, функції

Статус утворень із частками та вигуками в українському мовознавстві є неоднозначним. Упродовж тривалого часу вони залишаються об'єктом

вивчення й жвавих суперечок провідних науковців (С. П. Бевзенко [Бевзенко, Литвин, Семеренко 2005], О. К. Безпояско [Безпояско, Городенська, Русанівський 1993], І. Р. Вихованець [Вихованець, Городенська 2004], К. Г. Городенська [Вихованець, Городенська 2004], П. С. Дудик [Дудик 2002], А. П. Загнітко [Загнітко 2001], О. Й. Курило [Курило 1921], Л. І. Мацько [Мацько 2004], О. Мельник [Мельник 2012], М. Я. Плющ [Плющ 2010], О. М. Рак [Рак 2000], С. А. Романюк [Романюк 2014], К. Ф. Шульжук [Шульжук 2004], І. П. Ющук [Ющук 2004] та ін.), чиї дослідження викликають особливий інтерес для визначення синтаксичних, семантичних, граматичних та стилістичних виявів розгляданих одиниць.

Утворення з частками й вигуками співвідносяться із судженням як логічною основою речення і є виразниками певної думки. Через це їх дефініюють як слова-речення [Вихованець 1993, с. 100]. Такі конструкції, на відміну від речення, не членовані ані на головні, ані на другорядні члени, ані на семантико-синтаксичні компоненти. На цій підставі дослідники уналежнюють їх до нечленованих речень, диференційною ознакою яких є абсолютна неподільність на члени речення [Вихованець, Городенська 2004; Дудик, Прокопчук 2002; Загнітко 2001; Курило 2000; Рак 2000; Шульжук 2004; Ющук 2004]. І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська розглядають такі конструкції як логіко-модальні комунікати, що передають ствердження, заперечення, питання [Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994, с. 292].

У наукових студіях терміни «слова-речення», «нечленовані речення», «замінники речення» здебільшого вважають синонімами. Услід за К. Ф. Шульжуком уважаємо слушним міркування І. Р. Вихованця про те, що в ізольованому вжитку слова-речення втрачають свою інформативну вартість. Без зв'язку з відповідним контекстом вони не мають комунікативної сили. Тому з комунікативного боку нечленовані речення не належать до «справжніх» речень, оскільки не є семантично самодостатніми в ізольованому використанні [Шульжук 2004, с. 139]. Нечленовані речення – явище живого розмовного мовлення, вони часто функціують у діалогічному мовленні, супроводжуючи

синтаксично членовані двоскладні й односкладні речення, і зумовлені їхнім змістом. Ці речення виражають ствердження, заперечення, запитання, спонукання, емоційну оцінку тощо. Залежно від цього виокремлюють стверджувальні, заперечні, питальні, спонукальні, емоційно-оцінні, слова-речення у функції структур мовного етикету [Шульжук 2004, с. 139]. І. Р. Вихованець виокремлює чотири типи слів-речень за лексико-граматичним вираженням: 1) вигуки-речення; 2) частки-речення; 3) звуконаслідувальні слова-речення; 4) модальні слова-речення [Вихованець, Городенська 2004, с. 376].

На сьогодні в наукових студіях статус та форми вираження зазначених утворень повністю не вивчені й потребують подальших досліджень.

4.3.1. Функційно-семантичні особливості вживання часток

Утворення з частками потрактовуємо як одиниці, що 1) походять із повнозначних і службових частин мови; 2) позбавлені номінативної функції; 3) слугують для безпосереднього вираження різних емоцій і волевиявлень; 4) характеризовані особливою семантикою, граматичними ознаками й стилістичними функціями; 5) стоять поза повнозначними частинами мови й службовими словами; 6) висловлюють суб'єктивно-модальні характеристики й оцінки повідомлюваного.

В українському мовознавстві утворення з частками покласифікують за такими критеріями: 1) структурою; 2) характером інтонації; 3) позицією в реченні; 4) морфологічним виявом; 5) семантикою; 6) функціями.

За структурою утворення з частками диференціюють на два різновиди:

1) слова-частки, пор.: *Еге ж, так, так*, – підтакував Терентій, киваючи головою і поглядаючи з докором (О. Довженко); *Можна просто Герман*, – перебив я його. – *Так-так*, звичайно, – погодився він (С. Жадан); *Авжеж, такий у нас ведеться звичай* (Леся Українка); *Ні, сили на землі нема!* (П. Тичина);

Ну, та нехай вже буде ваша зверху (С. Жадан); *Еге, в лісі ходять люди з кошиками* (Е. Андієвська);

2) частки-висловлення, пор.: *Ні!* – скрикнув Герман, – *Ви не можете все кинути й поїхати* (С. Жадан); *Так, так, так!* Голова у батюшки, господи, боже мій, яка голова! – *заметушився Степан* (Люко Дашвар); *Чи йти мені до палацу, чи не йти?* – *спитала Тодозя неначе випадком в тітки Маври.* – *Атож! Авжеж іди!* (І. Нечуй-Левицький); *Хто знає, обід буде?..* – *Аякже! Повинен бути* (Панас Мирний).

Розглядані конструкції досягають виразності за допомогою поєднання лексичних, граматичних та інтонаційних засобів, що переважно виступають одночасно. Утім, необхідно наголосити, що основним засобом вираження їхньої модальності є інтонація, оскільки завдяки їй можна навіть змінити значення слова або зміст висловленого [Дудик 1975, с. 50], пор.: *Нарешті ти згоден зі мною! Так?* (І. Ялом). І. Карпенко-Карий із цього приводу зазначає: «Це своєрідні думки вголос, що завдяки інтонації передають різні емоційні відтінки» [Карпенко-Карий 2009, с. 67].

На думку авторів «Сучасної української мови» за редакцією О. Д. Пономарева, «за синтаксичними можливостями частки поділяються на ті, що мають вільне, відносно вільне та фіксоване місце у реченні (препозиція, постпозиція щодо слова, до якого відносяться» [СУМ 2001], пор.: *У вас із ним були якісь стосунки?* – *Так. Я його бухгалтер,* – *сказала Ольга, дістала сигарету і запалила* (С. Жадан); *Не буду я йому нічого казати. Ні. Може ти сам?* (О. Довженко).

За морфологічним виявом конструкції з частками, які є складниками слів-речень, вияскравлені як власне-частками, так і одиницями, співвідносними із самостійними частинами мови, що втратили номінативну функцію:

1) власне-частки, пор.: *Ми що, далі не поїдемо?* – *визирнув у вікно.* – *Ні-ні, ми вас відвеземо до місця призначення* – *заспокоїв Николаїч* (С. Жадан); *Травмований?* – *Так. Сідай,* – *вона встала з паперів, показуючи на стілець коло столу* (О. Довженко); *Та не буду казати...* – *Та ні! Скажи,* – *наполягав* (Люко

Дашвар); *Тобі подобається бути в стані життя, так? – Так* (О. Гончар); *Авжеж, Джуліусе, ти й сам усе розумієш* (І. Ялом);

2) конструкції, співвідносні із займенниками, пор.: *Ви добре знаєте Карпа? – Атож!* (М. Коцюбинський); *Атож, вона повинна слухати матір* (І. Нечуй-Левицький); *Отож! Я про це й кажу, – голос Боліка справді віддавав якоюсь чи то стурбованістю, чи то недовірою, чи навіть надією* (С. Жадан); *Отож, нахмурюється дядько Іван. – Тож треба думати, що господар планети – це ти, людина* (О. Гончар); *А що? Наїлись вареників?* (Остап Вишня); *Що ж, шановна громадо, пора й честь знати?* (О. Довженко).

Досліджуючи утворення з частками в контексті ускладнювальних одиниць, розглянемо більш докладно конструкції стверджувальної, заперечної й питальної семантики. Зазвичай саме вони є основними складниками речень-часток, за допомогою яких виражають реакцію мовця на слова співрозмовника. Без зв'язку з ними такі слова-речення не мають ніякої комунікативної настанови. У такій позиції розглядані одиниці є формою синтаксичного нечленованого вираження модально-логічної категорії ствердження, заперечення тощо.

1. Утворення з частками стверджувальної семантики.

Кількісний склад розглянутих одиниць порівняно невеликий. Так, автори академічного курсу «Сучасної української літературної мови» до цієї групи зараховують частки на зразок *так, еге, еге ж, атож, аякже, авжеж* [СУЛМ 1969, с. 504–506], пор.: *Так, я сором'язлива. Мені чомусь буває соромно тебе. Йй-богу* (О. Довженко); *Аякже, звісно... Дочекатися свята не може! – жартували інші* (Люко Дашвар); *Авжеж. Вибач, – він подивився йому в очі. – Ти про мене добряче тоді подбав. Я зроблю те саме для тебе* (І. Ялом); *Еге ж, та можливості, як то кажуть, не безмежні* (Ю. Іздрик); *Він думає, що для нього фабрику збудують. Аякже, чорта пухлого дочекаєшся!..* (М. Коцюбинський).

У наукових студіях розглядану групу доповнюють просторічними словами вигуків походження на зразок *угу, ага* [Симонова 1980], пор.: *Ага,*

*Гер, грошей у них занадто, – нервово засміявся Коча (С. Жадан); Нові друзі? – похмуро запитав Травмований. – Угу, – сказав я, – друзі (С. Жадан); Угу, – він про щось міркував, розглядаючи носачи своїх черевиків (І. Ялом) та прислівниками на зразок гаразд, добре, звичайно, справді тощо [Симонова 1980; Гурко 2014], пор.: **Гаразд**, зараз пройдемося разом, – сказав Боб, іще раз переглядаючи звіт (І. Ялом); **Добре**, я заїду за тиждень, – сказав він, посміхаючись (Ю. Іздрик), які вважають погоджувальними частками [Бондаренко 2005]. Принагідно зауважимо, що більшість дослідників кваліфікує одиниці на зразок *гаразд, добре, звичайно, справді* тощо як модальні прислівники [Вихованець, Городенська 2004, с. 307–308; СУЛМ 1972, с. 443–444; Степаненко, Педченко 2019, с. 106], які являють собою частину вставних слів, або ж інтонаційно відокремлювані модальні слова [Виноградов 1958, с. 83–88]. Як слушно зазначають М. І. Степаненко й С. О. Педченко, модальні слова, на відміну від часток, «мають прозору внутрішню форму, передають модальні значення «в чистому вигляді», ідентифікуючи те чи те суб'єктивне відношення. Семантика часток, навпаки, експресивно конотована, детермінована контекстом, вони репрезентують модальні значення, не називаючи їх» [Степаненко, Педченко 2019, с. 71]. Підтримуємо позицію дослідників й услід за ними вважаємо недоцільним інтерпретувати виокремлені погоджувальні лексеми як стверджувальні частки чи синонімічні їм відповідники.*

Серед розгляданих конструкцій вирізняють погоджувальні частки, функцію яких виконують частки інших груп на зразок *ну, ну-ну, нехай, ось* тощо, пор.: **Ось, Боря!** – кричав я йому. – *Саме про це я й хотів із тобою поговорити. По ходу я затримаюсь* (Ю. Іздрик); *Корольов? Юріка брат? – Ну* (С. Жадан); **Ось, це добре, що ви мене розумієте. З братом вашим, Юрою, ми не встигли домовитись...** (С. Жадан); *Ну так що? Може він вже щось скаже?! – Нехай* (Люко Дашвар); *Я думаю, – признався я. – Ну-ну, – холодно сказала Ольга* (С. Жадан).

Стверджувальні частки підсилюють, увиразнюють висловлену думку, супроводять речення чи його неповну реалізацію. За допомогою розгляданих одиниць не тільки стверджують певну думку, а й виражають згоду з пропозицією співрозмовника чи бажання задовольнити його прохання.

2. Утворення з частками заперечної семантики.

Частки, які функціують як еквіваленти речень, що виражають заперечну відповідь на поставлене запитання або незгоду з думкою співрозмовника, називають заперечними частками-реченням [Вихованець, Городенська 2004, с. 389]. Реченням вони є в тому разі, коли пов'язані з попереднім висловлюванням, у якому співрозмовник ставить мовцеві запитання або щось пропонує.

Функційна активність заперечення (так само як і ствердження) поширена у сфері діалогічного, мовлення. Основним репрезентантом розгляданих утворень є частка *ні*, пор.: *Знаєш, де він? – Ні, не знаю. А ти? (Ю. Іздрик); Ховаєтесь від когось? – запитав я Ніколаїча. – Ні-ні, просто Коля знає тут усі дороги, тому завжди зрізає (С. Жадан); А може, краще поїхати? – Ні (М. Коцюбинський); Це не ваше діло. – Ні, це наше діло. – Ні, – сказав Щорс (О. Довженко).*

Утворення з частками заперечної семантики є репрезентантами й у сфері монологічного мовлення, якщо вони реалізують ставлення мовця до свого висловлення, його впевненість у правильності заперечення, «доцільності деяких власних міркувань, висновків, поведінки тощо» [Дудик 1973: 227], пор.: *Ні! Усе не так! Хіба ж я не приймав справжні робочі виклики? (І. Ялом); Куди вона приведе – не так важливо. Чи відаєте ви, що чините? Чи відаю я? Ні (Ю. Іздрик); О ні! Нащо ж ті вуса і та борода такі великі й такі м'які? (У. Самчук); Не можу я цього зробити! Ні! Не правильно це! (С. Жадан).*

3. Утворення з частками питальної семантики.

Про особливий статус розгляданих часток, так само як стверджувальних і заперечних, свідчить те, що вони «виявляють спроможність самостійно заступати репліку в діалозі, інтегруючи в собі пропозиційний зміст

попереднього висловлення [Степаненко 2019, с. 104]. Такі питальні частки-речення виявляють низку емоційно-експресивних модальних значень: від простого здивування до незгоди або навіть образи, пор.: *Мовчи! Мені Степан усе розповів... – скрикнув на неї Василь. – Та невже?! – впевнено глянула йому у вічі Маруся* (Люко Дашвар); *У мене таке враження, Джуліусе, що ти щось від мене приховуєш. – Хіба?* (І. Ялом); *Вродлива панночка скрізь може бути певна, що виграє – Невже?* (Леся Українка); *Ти маєш мене за божевільного?! – знервовано запитав Герман. – Хіба? – іронічно відповідає Ольга* (С. Жадан).

У контексті питального висловлення через семантичне зрушення можуть вживатися й стверджувальні частки з метою спонукання адресата до ствердної відповіді, згоди, пор.: *Оце линеш собі, линеш, не дивишся, що й до чого, на хвильку перестанеш пильнувати – і маєш! – уже куля в кишках сидить. Гарненько, еге ж?* (В. Бабенко); *Певно, він хлопчина добрий і любий – еге?* (Марко Вовчок); *Трохи пізніше тобі зателефонує моя медсестра й повідомить деталі щодо місця й часу. Гаразд?* (І. Ялом).

Функцію питальних сигналів виконують частки, властиві розмовному мовленню (на зразок *га, ге, ну*), пор.: *Іване! – Га? – Та рушай!* (А. Головка); *Мотре! – крикнув Карпо. – Га?* (І. Нечуй-Левицький); *Га? Де?.. Яка царівна?* (Леся Українка); *Ти, – говорила м'яко, – така, як і була. – А була погана, ге?* (Є. Гуцало).

Питання-апеляцію до думок, почуттів, розуму співрозмовника репрезентує частка *ну*, яка може поєднуватися з прислівниками *що* та *як*. М. І. Степаненко та С. О. Педченко в монографії «Семантика і функціонування модальних часток у сучасній українській літературній мові» студіюють п'ять модальних відтінків утворень з часткою *ну* (здивування, непорозуміння, побоювання, сумнів, розпач) [Степаненко, Педченко 2019: 106], пор.: *Ну, чого ти замовк?* (С. Жадан) – здивування; *Ну як? Про що він тебе питає? Що хотів?* (Люко Дашвар) – побоювання; *Ну? Ти ж казала, що в підрахунках все сходиться* (С. Жадан) – непорозуміння.

Отже, на синтаксичному рівні утворення з частками сприймають як слова-речення, зміст яких визначений попередньою реплікою-запитанням або розкритий інформацією. Вони поживляють мову, роблять її експресивнішою, уточнюють смислове значення самостійних слів у контексті, полегшують розуміння висловлення чи його частини. Утворення з частками виконують різноманітні модально-експресивні функції. Зберігаючи тісний зв'язок із лексико-граматичною структурою висловлення, вони експлікують ставлення мовця до повідомлюваного, тобто фокусують у собі об'єктивні та суб'єктивні значення. Стверджувальні та заперечні частки здатні брати участь у формуванні загального модального плану речення, доповнюючи й увиразнюючи його зміст.

4.3.2. Особливості функціонування вигуків у простому ускладненому реченні

Ураховуючи різні підходи до встановлення статусу вигуків, дефінуємо утворення з вигуками як одиниці, що 1) походять із повнозначних і службових частин мови; 2) не мають номінативної функції; 3) слугують для безпосереднього вираження різних емоцій і волевиявлень; 4) характеризовані специфічною семантикою, граматичними ознаками й стилістичними функціями; 5) стоять поза повнозначними частинами мови й службовими словами; 6) виконують комунікативну функцію, яка впливає на створення оцінно-модального оформлення висловлення. Погоджуємося з І. Р. Вихованцем та К. Г. Городенською, що реченнева природа вигуків є особливою, адже полягає в тому, що вигуки, виражаючи емоції мовця, лиш опосередковано пов'язані з логічною основою речення – судженням, яке має в них словесно не виражену основу; у їхньому семантико-синтаксичному функціонуванні важливою є саме роль інтонаційного оформлення та контексту [Вихованець, Городенська 2004, с. 377].

В українському мовознавстві утворення з вигуками покласифікують за такими критеріями: 1) структурою; 2) характером інтонації; 3) позицією в реченні; 4) морфологічним виявом; 5) семантикою; 6) функціями.

У навчальній літературі студіюють вигукові конструкції переважно двох видів:

1) слова-вигуки, пор: ***Ах**, нікого так я не люблю, як вітра-вітровіння* (П. Тичина); ***Ой**, та й гарно ж тут як!* (Панас Мирний); ***Ах**, як всього багато: неба, сонця, веселої зелені* (М. Коцюбинський); ***Ох**, німець, німець... – Намисто підхопила, на шию повісила і гайда з хати* (Люко Дашвар); ***О**... думає собі. Слухати не буду. І до себе не покличу* (Ю. Іздрик);

2) вигуки-висловлення, пор.: ***Гай! Гай!** Море край, Ре-ви, скелі ламай* (Т. Шевченко); ***Ой леле!** не нуртуй! Хатинки не руйнуй!* (Леся Українка); ***Ой Господи!** Доведеться лаяться на Різдво до служби* (І. Нечуй-Левицький); ***Ох-ох!** Так у мене чогось болить спина, – почала Мотря тонесеньким голоском, передразнюючи свекруху* (І. Нечуй-Левицький); ***Ова!** Люди гинуть тисячами! – жахалися рокитнянці* (С. Жадан); ***Слава Україні!** – було чутно з усіх сторін* (С. Жадан).

Одним із граматичних показників синтаксичної функції вигукових утворень є інтонація й синтаксична позиція в реченні. Інтонація відіграє важливу роль в оформленні речення з вигуковим елементом, адже «всі вигуки супроводжує специфічне інтонаційне оформлення – інтонація видільності, проте не завжди оклична, бо частина емоційних вигуків позбавлена інтонаційних ознак окличності» [Вихованець, Городенська 2004, с. 377], пор.: ***Ой!** Як же ви всі мені набридли...* (Люко Дашвар); ***Ой-йой!** І вже не треба хлопцю ніякої тундри* (А. Головка); ***Ох**, дивись мені, Марусько...* (Люко Дашвар); ***О**, скільки ж в тобі краси, життя моє незгасне* (В. Сосюра).

Як свідчить джерельна база, розглядані конструкції в текстах художньої літератури займають переважно препозицію, пор.: ***Ох**, і ловко ж ви мене підманули* (М. Стельмах); ***О!** Німець! – здивувався Льошчин дружбан Микола* (Люко Дашвар). Утім, подекуди вони можуть перебувати в інтерпозиції, пор.:

*Тут чисто, ясно, весело, **ох**, як весело!* (І. Франко); *Як не хотілося йому падати, **ах**, як же не хотілося!* (О. Довженко); *Мені шляху не питають, просто степом мандрувать, **гей-гей**, долю доганять!* (Нар. творчість); *Сонце, волю зустрічати, **гей**, виходь, мій брате!* (В. Поліщук), а інколи – у постпозиції, пор.: *Так ти ще й на харчах на хазяйських, **ой йой!** – зарепетувала стара хазяйка* (Люко Дашвар); *Весно, приходь! Та швидше, **гей!*** (В. Сосюра); *Та Оріся вже вискочила за двері й звідти кричала: – Іди від мене! **Геть! Геть!..*** (С. Жадан); *Либонь, ідуть москалі... **Лихо!..*** (Т. Шевченко).

За морфологічним виявом утворення з вигуками можуть виражатися як власне-вигуковими одиницями, так і конструкціями, співвідносними із самостійними частинами мови, що втратили номінативну функцію:

1) власне-вигуки, пор.: ***Гей**, нові Колумби й Магеллани, напнемо вітрила наших мрій!* (В. Симоненко); ***Ой**, заграй, заграй, синеньке море* (Т. Шевченко); ***Е**, думаю... Треба щастя назад до купи збирати, – замислено промовив Степан* (Люко Дашвар); ***Ой-йой!** І світ розквіт!* (Е. Андієвська); ***Тьху!** Мерзота яка! – вилаявся, закидаючи рушницю за спину, командир* (С. Жадан); ***Ну**, Марусю, готуйся... До нової хати переїжджаємо!* (Люко Дашвар);

2) конструкції, співвідносні з іменниками, пор.: ***Матінко!** Та що ж ти накоїв, паршивець! – сварилася стара через вікно* (О. Довженко); ***О Боже мій милий!** Що за маячня! – обірвала його Руслана і вже ступила крок на розпечений асфальт* (Люко Дашвар); ***Ой лишенько!** – зітхнув Макар Іванович. – Та ходімо вже швидше!* (О. Довженко); *В безсмерті холодно. І холодно в житті. **О Боже мій!** Де дітися поету?!* (Л. Костенко); ***Слава!..** З рожнами, з вилами, з гвинтівками наперевіс вихоплювалися з шелюгів хуторянії стрімголов кидалися в воду* (О. Гончар); ***Гвалт!** Злодії! Людоньки, рятуйте! – закричала Маруся, що аж луна покотилася вулицею* (Люко Дашвар);

3) конструкції, співвідносні з дієсловами, пор.: ***Стривай!** А чого це ти вирішив так швидко їхати* (С. Жадан); *Та навідайся лишень до пана Лотоцького або до Жука... **Бувай...*** (М. Коцюбинський); ***Постій!** – сказав на це водій твердо й переконливо. – Там місто. А нам до міста не можна*

(С. Жадан); *Гляди ж! Щоби і не глянув у її бік! – прошепотіла гаряче. – Бо забуду! Навіки* (Люко Дашвар); *Бувайте! Вечері побачимося, – сказав я і швидко пішов до машини* (С. Жадан); *Рятуйте! Людоськи! Рятуйте!* – почулося із задимленої хати (Люко Дашвар);

4) конструкції, співвідносні із займенниками, пор.: *Раптом зупинилася мама. Руками сплеснула: – Отакої! А хустку я в хаті забула!* (Люко Дашвар); *Отож, отож... – зупинився, та як лясне Германа по плечу* (С. Жадан); *Отакої! На одній галявині стільки грибів назбирали!* (Е. Андієвська); *Отаке! Дурний ти! – кажу. – Не хочеш говорити – не говори. Але хто ж тоді бухгалтерією займатися буде?* (С. Жадан);

5) конструкції, співвідносні із фразеологізмами, пор.: *Бодай тобі добра не було з твоїм мотовилом, Мотре!* – закричала стара Кайдашиха (І. Нечуй-Левицький); *От тобі на! Та нехай вже краще він за тобою тужить* (А. Головка); *Хай йому цур!* – сплюнув Семен (М. Коцюбинський); *То йди, трясця матері!* – розходилася. – *От халамидник!* (Люко Дашвар). Вигукові фразеологізми виявляють традиційні етнічні форми сприйняття дійсності, мислення, спілкування, вартісних орієнтацій. Визначальними ознаками таких одиниць є їхній конотативний характер, поліемоційність значень та зумовленість позамовними чинниками (інтонацією, ситуацією, мімікою).

У лінгвістичних студіях пропонують різні семантичні класифікації утворень із вигуками [Вихованець, Городенська 2004, с. 381–386; Грамматика РЯ 1954, с. 136; Мацько 2002, с. 427–431; Курило 200, с. 130–135; Плющ 2010, с. 316–319; Шульжук 2044, с. 139–144; Ющук 2008, с. 561–564]. Семантичне ранжування розглянутих одиниць зазвичай полягає в розмежуванні їх на такі, що передають різні емоції й почуття мовця, а також на такі, які виражають волевиявлення (наказ, розпорядження, заохочення тощо). У нашому дослідженні для якнайповнішої класифікації рекомендуємо розподілити зазначені групи на підгрупи.

1. Вигуки, які передають різні емоції й почуття мовця:

1) подив, пор.: **О!** – каже. – *Що ти ще видумав?* (С. Жадан); **Ого!** *та й ти, бачу, не все програв у карти!* – весело сказала Марта, підіймаючи рукою добрий кашук з грішми (І. Нечуй-Левицький); **О!** – здивувався німець. *Це ж Маруська (Люко Дашвар); **Ой!** Що се за сопілка (Леся Українка); **Ба!** Так ти вже полковником став? (С. Жадан); **Боже мій милий!** Може, справді се йому мої сльози одливаються (Марко Вовчок); *Та де ж він? – Я тут. – А-а.. – роблено здивувався гість і заговорив трохи втомлено, трохи весело. – Дуже приємно. Будьмо знайомі (О. Довженко);**

2) гордість, захоплення, пор.: **Овва!** *Та й розумна ж голова в тебе, Германе!* (Люко Дашвар); **Отакої!** – Григорій йому. – *Та ти в мене силач!* (С. Жадан); *Невже це осінь, осінь, о!* – та сама (Л. Костенко); **Ой-ой-ой!** *Такої гарної й на світі нема (І. Нечуй-Левицький); **Слава Україні!** – гордо вигукнула Орися (С. Жадан);*

3) задоволення, радість, пор.: **Ха-ха!** – реготала молодь, і навіть беззубі хаджі ховали усмішку у білі бороди (М. Коцюбинський); **Ах,** *скільки струн в душі дзвенить!* (Олександр Олесь); **О,** *знайшов, – майже вигукнув Марко, так що на нього всі за тицькали (Г. Тютюнник); **Ой!** Нарешті вже, гості дорогі! Проходьте! Проходьте!* (Люко Дашвар); **А!** – *зрадів Ладко відверто, по-дитячому (Г. Тютюнник);*

4) досаду, докір, обурення, загрозу, зловтіху, пор.: **Е-е-ех!** *Льошка про все забув (С. Жадан); **Крякають круки про кризи і крах. Фе!** Нецікаво, панове!* (М. Рильський); **О** *краю мій, тужу я за тобою!* (М. Рильський); **Гай-гай,** *як же багато води збігло!* (С. Скляренко); **Е!** *Бачте, які ви! – обізвалась Ярина. (І. Нечуй-Левицький); **Тьху!** – лайнувся Лаврін, поспішно виходячи на подвір'я (І. Нечуй-Левицький); **Пху на вас!** Піду краще в хату (І. Нечуй-Левицький); **О,** *вже, мабуть, натворила щось (А. Головка); **Лиха година!** Такого піджака загубити, сказав Семен (О. Довженко); **А,** *дак так!.. Дак так!.. – скрикнула. – Я серджуся, я гніваюсь, а він сміється, а йому смішки! (Б. Грінченко);***

5) безсилля, безнадійності, розчарування, байдужість тощо, пор.: *Ех!* – зупинився на хвилину Герман і сумно вимовив. – *Не хочеться й жити!* (С. Жадан); *Ат...* *Одчепись од мене...* – якимось безнадійно промовив Герман (С. Жадан); *О лишенько,* – мало не заголосив Степан, – *пропаща ти людина* (Люко Дашвар); *Рятунок, професоре! Ви ж обіцяли принести рятунок.* – *А-а...* – *протяг байдуже, думаючи про своє, професор* (І. Ялом);

б) жах, переляк, стурбованість, пор.: *Давайте диверсанта.* – *Вели Мину Товченика.* – *А?!* – *схопився за серце фон Крауз.* – *Та не лякайся, не акай. Акаєш* (О. Довженко); *Ой лишенько!* *Ще, борони боже, й поляже отам надворі під кулями!* – *бідкалась Галя жартівливо* (І. Нечуй-Левицький); *Ой лишечко,* *як страшно!* (Люко Дашвар); *О матінко моя! Що ж ти оце наробила, Мотре?!* (І. Нечуй-Левицький); *А! Хтось іде* (Б. Грінченко);

7) каяття, відчай, біль тощо, пор.: *Ой-ой, біда! Рятуйте мене, люди!* (В. Симоненко); *А-а! Та це ж бугай, водяний бугай. Він лякає дітей своїм гучним над очеретами* (Остап Вишня); *О,* *знов дзвінок!.. Макар Іванович аж кинувся від переляку* (М. Коцюбинський); *Ой!* – *дико скрикнула Маруся й затулила двома руками намисто* (Люко Дашвар); *Кілька разів схожий пекучий біль з'являвся в області живота.* – *А-а-а-а-!!!* – *виривається на свободу останній мій крик* (І. Ялом);

8) рішучість, упевненість, пор.: *Ну-ну,* – *скрикнув Герич,* – *досить вже мене за носа водити* (Люко Дашвар); *Ну-ну!* *Обіцяв. Слово гонору! Щоб ані один зубчик не вищербивсь!* (О. Гончар); *О!* *Під вогнем долоні тої Я б відчувалася святою!* (Г. Чубач); *Чи піти самій до Степана? А!! Піду Він дома... Він жде...* (Люко Дашвар).

2. Вигуки, які виражають волевиявлення:

1) спонукання, заклик до дії, пор.: *Нумо,* *зберімося в купу тісніше!* (С. Жадан); *Ану,* *то ходімо вже,* – *Орися їй* (С. Жадан); *Ну,* *цю справу ми повинні закінчити* (І. Ялом); *Гайда,* *Уляно! Ходімо по гриби!* (Є. Гуцало);

2) наказ, пор.: *Цить,* *дитино, годі вже сльози лити!* (С. Жадан); *Годі! годі!* – *кричав, переводячи духа, господар.* – *Музико! годі, перестань!* (Панас

Мирний); *Геть, одчепись!* – крикнула Лукина й глянула Уласові просто в вічі (І. Нечуй-Левицький); *Цить! Хай говорить серце* (Леся Українка); *Досить! Зупиніться вже!* – звернувся Андрій до тих, хто йшов попереду (О. Довженко); *Тс! Тихо!* (М. Коцюбинський);

3) привернення уваги, пор.: *Агей! Неси-но, молодице, на стіл з калиною пиріг* (М. Стельмах); *Гей, удармо в струни, браття, золотії!* (М. Рильський); *Агов! Я теж хочу привітати молодих, – упевнено глянула на Тетянку. – То як? Можна?* (Люко Дашвар).

Аналізованим одиницям подекуди притаманне явище синкретизму, адже встановлення меж між різними типами вигуків часто є приблизним і необ'єктивним. І. Р. Вихованець та К. Г. Городенська справедливо висновковують, що «зв'язок емоцій і почуттів, що їх виражають ті чи ті вигуки, з їхньою структурою є суспільно усвідомленим, соціальним, закріпленим історичним досвідом. Про це свідчить, з одного боку, те, що різні за своєю звуковою та морфемною структурою вигуки, набуваючи відповідного інтонаційного оформлення, передають однакові емоції або почуття. Характерно, що чимало вигуків може функційно перетинатися» [Вихованець, Городенська 2004, с. 378]. Значення одного й того самого вигука залежить від контексту – воно може варіюватися, пор.: *Ой, як хороше навколо, як радісно!* (Г. Тютюнник) – вигук, що виражає задоволення, радість; *Ой!* – *скрикнув Остап, ухопившись за груди, і захитався* (М. Коцюбинський) – вигук, що виражає відчай, біль. Проте це виявляється можливим не для всіх розглянутих утворень. Наприклад, вигук *геть* сприймають однозначно, незалежно від контексту: у свідомості мовця, а відтак і адресата його асоціюють лиш «із наказом виконати певну дію» [Вихованець, Городенська 2004, с. 381], пор.: *Геть!* – *скрикнула вона тонко й пронизувано. – Геть!.. Вона ще дітей мені поріже!.. Жени її геть!..* (М. Коцюбинський); *Геть, уславлений спокою! Ми в труді, у боротьбі!* (М. Рильський); *Німець іще гірше розгнівався: – Геть такого голову!* – *гукнув, – геть!* (Люко Дашвар).

Функцію наказових вигуків виконують синтаксичні **утворення, які використовують для привернення уваги тварин** (одиниці на зразок *фу!*, *тсс!*, *тпру!*, *киш!*) [Вихованець, Городенська 2004; Горпинич 2004; Дудик 2002; Мацько 2002; Ющук 2004]. Розглядані одиниці виконують функцію слів-сигналів. Їхнє розуміння вияскравлює прагнення мовця до вироблення інвентаря стійких коротких сигналів, здатних налагодити успішну комунікацію, пор.: *Куди?! Ану **киш!** Пішли! Пішли... Від вікна та до дверей. – От кляті кури!* (І. Нечуй-Левицький); **Но!** – *гукнув знову Яким, смикнувши сердито за віжки* (Панас Мирний); *Він стояв на танку в хромових офіцерських чоботях та новій, либонь, недільній рясі, сипав курям пшеницю з коряка і рокотав басом: – **Ціпоньки-ціпоньки, путь-путь-путь...*** (Г. Тютюнник); **Вой!** – *стрельнув батогом Іван* (М. Стельмах); **Ов-ов-ов** – *одзиваються збуджені гори ... га-га-га – повторюють в тривозі далекі верхи* (М. Коцюбинський).

Звуконаслідувальні утворення в українському мовознавстві витлумачують як звуконаслідувальники [Горпинич 2004], звуконаслідувальні слова [Козачук 2008; Жовтобрюх 1965], різновид вигуків [Дудик 2002; Мацько 2004; Ющук 2004], групу слів, яка прилягає до вигуків, але не зливається з ними повністю, оскільки не виражає ні емоцій, ні волевиявлень [Вихованець, Городенська 2004; Загнітко 2011]. Пройшовши через свідомість людини, відтворені її мовним апаратом, уведені в текст як комунікативні одиниці, такі утворення набули статусу слів. Водночас дехто з мовознавців не визнає їх як слова. Зокрема О. М. Пешковський постулює, що в розгляданих одиницях «відсутній розподіл на звуки і значення, властиві слову, оскільки все значення – у звуках» [Пешковський 1956]. Уважаємо такий погляд дещо помилковим й підтримуємо прихильників традиційного вчення, які вважають, що розглядані одиниці мають здебільшого статус слова. З цього приводу цінним є спостереження К. Г. Городенської, яка наголошує, що конструкції зі звуконаслідувальним значенням мають реченневу природу, тому що пов'язані із судженням, що є логічною основою речення, а отже, наближені до слів [Вихованець, Городенська 2004, с. 387].

За значенням аналізовані конструкції розподіляють на:

1) утворення, що наслідують звуки тварин, птахів, пор.: *Одна птиця весь час методично і невтомно: – Кі-кікс, кі-кікс, к-і-і... І друга лунко-лунко і роздільно пробує флейту: – Кфі-кфі-кфі... І третя, пролітаючи низько і стурбовано ховаючись: – Кжа-кжа-кжа... І четверта недалеко перепурхнула і раз за разом: – Ксвітть! ксвітть! ксвітть! І п'ята граціозно і ласкаво – десь над головою: – Стріті-тс літс... І шоста перелітає і без кінця, голосно, знижуючи тон на останньому складі: – Ксіті-та, ксіті-та, ксіті-та... (В. Барка); Журавлики ніжно відповідають людям: – Курли! Курли! (Є. Гуцало); Рано-вранці у глухому лісі, край болота, токує глухар: – Теке, теке, тек, тек, тек! (Г. Тютюнник); Як увійдеш у волячо-коров'ячо-овечу половину, так саме тобі: – Му-у-у! Ве-е-е (Остап Вишня); А лінивий джміль гуде: – Джу-у, джу-у... (В. Сахацька);*

2) утворення, що наслідують рухи предметів, пор.: *Маруся очі від намиста відвела, та рук не відняла. Так і йшла до Орисі, притримуючи важке намисто. А воно собі Марусю по животі – хльось, хльось, хльось! (Люко Дашвар); Ге-ге-ге! – почувся над головою скрегіт сокири (Г. Тютюнник); І раптом: – Б-б-ба-бах (Остап Вишня); То дзеленькали дзвіночки на череді овечок: Дзень-дзелень-дзінь! Дзень-дзелень-дзінь! (В. Сахацька); Трень, трень, трень! – попливло городами і не вгасло над сонною Ташанню, ніби там запрацювала чиясь весела кузня (Г. Тютюнник); Поштарка на дівча уважно зиркнула, підвелася важко, поправила на голові червону шапку, вкинула до багажника кошук із порожніми банками – дзень-дзень! (С. Жадан);*

3) утворення, що наслідують звуки неживої природи, пор.: *По садах пролетів вітер і прокричав: – Ггу!.. Гу-у (вітер). (А. Головка); Іх-іх, і-хи-хи-х, – засміялися сміхом мідні брязкала на бубні і враз умовкли (Г. Тютюнник); Б'ється, стогне, зітхає море!.. Бу-ух!.. бу-ух! (М. Коцюбинський); Пху, – кадить димом Тимко, сердито збиває на підлогу махорчані іскри (Г. Тютюнник);*

4) утворення, що наслідують дії фізіологічних процесів, пор.: *Апчихи!* – *задихався від пилу старий. – Будьте здорові!* – улесливо відповів Ернст Тельман (С. Жадан); *Ф-ф-ф!* – *подув Антосьо, наче страх видував...* (Ю. Мушкетик); *Хрум-хрум,* – *ласує Іринка добре підсмаженими сухариками* (А. Головка); *Кахи-кахи, кахи-кахи!* – *дідусь знову захворів* (О. Довженко); *Герман Ольгу за руку – цап!* (С. Жадан); *Чуєш... Марусько... – І оченята під окуляриками – кліп-кліп... А вона на Стьопку – зирк* (Люко Дашвар).

Диференціація розгляданих утворень у різних мовах демонструє, що людське сприйняття різноманітних звуків є суб'єктивним і, очевидно, детермінованим фонологічними особливостями кожної конкретної мови. Цінним є спостереження з цього приводу Є. М. Галкіної-Федорук, яка сповідує, що повного, тотожного відтворення звуків птахів, тварин, явищ природи не існує в жодній мові [Галкіна-Федорук 1958].

Отже, визначаючи вигуки як особливий тип реченневих утворень, розуміємо граматично незалежний та інтонаційно відокремлений компонент речення, який виражає емоції мовця лиш опосередковано. Складність семантико-синтаксичної репрезентації утворень із вигуками зумовлена специфічністю їхнього значення, яке не можна описати звичайним способом, прийнятим для інших слів мови, оскільки конструкції з вигуками безпосередньо висловлюють суб'єктивно-чуттєве ставлення до дійсності, не називаючи його при цьому. У живому мовленні розглядані одиниці безпосередньо пов'язані з темою і змістом інформації, емоціями, оцінками, настроями мовців і передані певною інтонацією, мімікою й жестами.

Висновки до розділу 4

До синтаксичних одиниць, що беруть участь у побудові простого ускладненого речення, зараховано вставні та вставлені конструкції, утворення зі звертаннями, частками й вигуками.

Вставні конструкції витлумачено як такі, що введені в речення на семантико-комунікативному рівні з метою вираження ставлення мовця до повідомлюваного. З формально-граматичного погляду вони ізольовані від речення; з комунікативного – не змінюють основного модального значення речення, а пояснюють його, надаючи особливого забарвлення. Вставлені конструкції – синтаксичні одиниці, які на конструктивному рівні не включені до позиційної й синтаксичної структури речення (тобто позбавлені ознак речення); на комунікативному рівні виступають факультативною частиною, за відсутності якої зміст і структура висловлення залишаються незмінними. Вставні та вставлені конструкції деякою мірою схожі, проте не тотожні. Вони різняться не лиш своєю цілеспрямованістю, а й структурними, семантичними, позиційними, інтонаційними, функційними характеристиками.

Відповідно до прийнятого нами функційного підходу, звертання вважаємо синтаксичною одиницею, що має семантико-синтаксичний зв'язок із реченням і членореченнєвий статус. Основним граматичним показником синтаксичної функції звертання є інтонація й синтаксична позиція в реченні. Категорійним засобом вираження звертання в українській мові є кличний відмінок іменника або будь-яка рівнозначна йому словоформа в поєднанні з особливою кличною інтонацією. У роботі вирізнено вісімнадцять лексико-семантичних груп, які з огляду на специфічне функційне призначення позначено терміном *звертання*.

Утворення з частками потрактовано як слова-речення, зміст яких визначений попередньою реплікою-запитанням або розкритий інформацією. Досліджуючи утворення з частками в контексті ускладнювальних одиниць, докладно розглядало конструкції стверджувальної, заперечної й питальної семантики. Саме вони є основними складниками речень-часток, за допомогою яких виражають реакцію мовця на слова співрозмовника.

Вигуки – граматично незалежні та інтонаційно відокремлені компоненти речення, які виражають емоції мовця лиш опосередковано. Семантичне ранжування розглянутих одиниць полягає в розмежуванні їх на такі, що

передають різні емоції й почуття мовця, а також на такі, що виражають волевиявлення.

Основні теоретичні положення цього розділу відбито в таких публікаціях автора: «Функційні особливості вставних конструкцій в лінгвоукраїністиці» [Новікова 2019], «Вставні конструкції в юридичному дискурсі: структурні й функційні особливості» [Новікова 2019а], «Структурно-семантичні особливості вставних одиниць у текстах публіцистичного дискурсу» [Новікова 2019в], «Вставні та вставлені конструкції в сучасній українській мові: статус, функції» [Новікова 2019г], «Структурно-семантичні особливості вставних конструкцій у художніх текстах сучасних українських письменників» [Новікова 2019г], «Вставлені конструкції в сучасній українській мові: структурні й функційні вияви» [Новікова 2020г], «Основні принципи розмежування вставних і вставлених конструкцій» [Новікова 2020е], «Структурні й функційні особливості вставних конструкцій в українському науковому дискурсі» [Новікова 2019є].

ВИСНОВКИ

Посилене за останні десятиріччя зацікавлення текстом, зокрема його комунікативним аспектом, не заперечує важливості подальшого вивчення речення хоча б тому, що текст побудований із варіантів комунікативних парадигм речень. Комунікативний намір мовця, пов'язаний із повідомленням інформації та іншими функціями, зумовлює вибір певних синтаксичних одиниць і різних засобів. Такими одиницями є насамперед предикативні одиниці, які виражають певні предикації – просте й складне речення. Серед простих речень виокремлюють ускладнені, що за складом предикативних утворень не просто наближені до складних, а являють собою особливі форми повідомлення, які ємно й різним структурним виявом експлікують обсяг інформації певними частинами й у певній ієрархії в межах простого речення.

Попри безсумнівну значущість ускладненого речення в синтаксичній системі сучасної української мови воно поступається у своєму вивченні простому та складному реченням.

Дослідження ускладненого речення активізовано із середини ХХ ст. і побудовано на засадах теорії лінгвістичної цілісності. Підходи до вивчення статусу ускладненого речення по-новому сфокусовані на синтаксично й семантично ускладнених реченнях. Проте до цього часу в синтаксичній теорії не напрацьовано однозначної дефініції ускладненого речення. Наявна лиш традиція вживання відповідного терміна. Термін *ускладнення речення* розуміємо як синтаксичну одиницю з одним предикативним центром, якій притаманні синтаксичні й семантичні зв'язки та відношення, що доповнюють зв'язки та відношення між членами простого неускладненого речення. Термін *ускладнення* охоплює багато синтаксичних процесів, що можна звести в одне уявлення з погляду виходу речення за межі ядерної структури.

Просте речення може бути елементарним та неелементарним. Формально елементарне і формально неелементарне речення розмежовано за такими критеріями: 1) складом другорядних членів (синтаксичних позицій);

- 2) характером синтаксичних відношень; 3) типами синтаксичних зв'язків;
- 4) формальними засобами будови речення.

Поняття неелементарності пов'язане з двома аспектами речення: синтаксичним і семантичним. *Синтаксично неелементарне речення* – речення, яке, крім предикативного ядра, містить у своєму складі ускладнювальні утворення, що граматично оформлюють відповідну додаткову пропозицію. *Семантично неелементарне речення* – речення, яке поєднує кілька номінацій подій. Між синтаксично неелементарним і семантично неелементарним реченням немає прямої кореляції: усі формально ускладнені речення семантично неелементарні, проте семантично неелементарні речення можуть бути формально елементарними, тобто формально неускладненими.

Особливістю ускладненого речення є поєднання в одній структурі предикативності (монопредикативності) із додатковою (неповною) предикативністю, ґрунтованою на формальній та семантичній його організації, тобто ускладнення є об'єктом формально-граматичного та семантико-синтаксичного синтаксису. Ця особливість відрізняє ускладнене речення від неускладненого, але не є достатньою підставою для виокремлення її як автономної предикативної одиниці. Ускладнене речення має одне предикативне ядро, щодо якого вибудовувані всі вхідні до нього складники. Приєднуючи ускладнювальні утворення, просте речення зберігає свою головну структурну ознаку – монопредикативність.

До важливих питань належить розуміння предикації й предикативності в ускладненому реченні. *Предикативність* – вербальний засіб вираження предикації, що здійснює приписування ознаки предмету в співвіднесенні з конкретним моментом комунікації. Загальне значення предикативності речення вияскравлене низкою окремих категорій: персональності, темпоральності, модальності. Предикативність перетворює речення в самостійну одиницю комунікації, а також є диференційною ознакою, що відрізняє речення від слова та словосполучення. *Предикація* як логічне (ментальне, когнітивне) поняття пов'язує мислення з мовою за допомогою

свого мовного корелята – предикативності. Наближуючись за складом предикативностей, відповідних предикацій і семантичного обсягу до складного речення, ускладнене речення як синтаксичне явище передусім варто оцінювати з позиції відношення його до предикативності як головної ознаки речення, а саме як неповнополіпредикативне просте речення.

Запропоноване потрактування предикації й предикативності в ускладненому реченні підкреслює взаємозв'язок його складників, реалізований у специфіці ситуації, відображеної пропозицією цілісного речення. Можливість експлікації в неосновних пропозиціях ускладненого речення більш ніж одного реалізованого стану зумовлює ускладненість відбитої ними ситуації, у результаті чого у взаємодії із ситуацією, відображеною основною пропозицією, наявна гіперситуація.

Просте ускладнене речення розглядане з позиції властивої йому додаткової (неповної) предикативності. За типом структурно-семантичного зв'язку субпредикативної й предикативної синтаксичної одиниці конструкції незавершеної предикації розподілені на два типи, які відповідають двом типам ускладнення предикативності – *пряма додаткова предикативність* і *непряма додаткова предикативність*.

Розглядані явища й категорії являють собою в ускладненому реченні ієрархізовану систему: незалежна повна предикативність + залежна неповна предикативність; основна пропозиція + неосновна пропозиція; основна ситуація + додаткова ситуація = макроситуація (гіперситуація).

Семантико-синтаксичні відношення між основною й додатковою предикативністю подібні до тих, що спостерігаємо між предикативними частинами в складному реченні.

Факт пов'язаної предикативності доводить функційну аналогію між простим ускладненим реченням і реченням складним і разом із тим виявляє їхні структурні відмінності – як одиниць монопредикативних і поліпредикативних. Факти зв'язку предикативних частин ускладненого речення підтверджують функційну еквівалентність інтонаційного показника

власне граматичному. Граматичні показники зв'язку предикацій можуть бути різні.

Додаткову предикативність витлумачено як синтаксичне значення, що частково збігається з предикативним, але не утворює речення. Додаткова предикативність є тією диференційною ознакою, що дозволяє відрізнити просте ускладнене речення від семантично неелементарного (поліпропозитивного), але синтаксично елементарного, і від речення поліпредикативного як особливої граматичної структури. Додаткова предикативність чітко відділювана від власне предикативності, яка постає як формальна ознака речення, його конструктивна ознака (предикативна одиниця); її еталоном є дієслово. Синтаксичне вираження, якому притаманна додаткова предикативність, не є предикативною одиницею.

Додаткова предикативність неоднорідна із синтаксичного погляду. Розрізняємо пряму й непряму додаткову предикативність. *Пряма додаткова предикативність* виявлювана в граматичних формах і вербалізована. Її покласифіковано на напівпредикативність (або власне-напівпредикативність) та додаткову дієслівну предикативність. *Непряма додаткова предикативність* формалізована не в словоформах, а в непрямих показниках. Її розглядано за двома різновидами: «згорнута» та «відображена». Досліджено незв'язану додаткову непряму предикативність і зв'язану додаткову непряму предикативність. Незв'язана додаткова непряма предикативність експлікована іменним напівпредикативним членом, співвіднесеним з іменником, що займає позицію будь-якого члена в основній частині речення. Зв'язана додаткова непряма предикативність полягає у взаємодії основного предиката й напівпредикативного члена з тим самим суб'єктом (моносуб'єктність). Суб'єкт може бути прямим (підмет) або непрямим (другорядний член речення).

Член речення витлумачено як найменшу функційно-структурну одиницю. Поняття *член речення* і *частина мови* не тотожні, водночас взаємопов'язані й взаємозумовлені. З одного боку, член речення – функційно-структурна одиниця, що займає певну позицію в складі речення й виконує певні

синтаксичні функції, з іншого боку – двобічна одиниця, якій притаманні значення й форма.

До конструкцій, що ускладнюють речення на формально-граматичному рівні, уналежнено відокремлені члени, однорідні члени речення, вставні та вставлені компоненти, звертання, частки, вигуки, синтаксичні одиниці зі значенням включення / виключення, уточнення й пояснення.

На основі субординації відбувається розширення й ускладнення структури речення, якщо в елементарне речення введено відокремлені синтаксичні одиниці, виражені дієприкметниками, дієприслівниками, субстантивами або порівняльними, дієприкметниковими, дієприслівниковими, субстантивними зворотами, оскільки в цьому випадку кожен такий член уходить до речення як синтаксично підпорядкований певному члену елементарної структури. Ускладнення на основі координації фіксуємо, якщо до монопредикативної одиниці введено однорідні, уточнювальні, пояснювальні члени.

Адекватний і вичерпний опис відокремлення як синтаксичного явища ґрунтований на понятті синтаксичного зв'язку у внутрішньому (тобто всередині груп головних і другорядних членів) і в зовнішньому членуванні (тобто між членами речення).

Відокремленими вважаємо другорядні члени речення, інтонаційно, а іноді позиційно відокремлені від означуваних ними членів. Відокремлені члени, на відміну від невідокремлених, утворюють окрему від означуваного члена синтагму, вимовлену на більш низьких тонах, ніж інші синтагми в реченні (на письмі це інтонаційне оформлення зазвичай позначене комою, зрідка іншими графічними знаками).

Відокремлена обставина попри залежність від обох головних членів речення тяжіє до присудка й поєднувана з ним напівпредикативним типом зв'язку без будь-яких обмежень. Сполучуваність визначувана наявністю в кожному з присудків дієслова як носія найважливіших предикативних категорій модальності, темпоральності, а в дійсному способі теперішнього й майбутнього часу – позицій синтаксичної особи, саме до дієслова в будь-

якому типі присудка спрямована одна лінія напівпредикативного зв'язку відокремленої обставини.

Відокремлені обставини вільно входять до структури двоскладного речення з незаміщеними синтаксичними позиціями обох головних членів. Двоспрямований синтаксичний зв'язок відокремленої обставини експліковано в структурах, у яких вона являє собою відповідь на питання в діалогізованих монологіях й у відповідних репліках діалогів: відокремлена обставина пов'язана з граматичною основою речення-питання.

В односкладних реченнях напівпредикативний зв'язок відокремленої обставини здійснюваний інакше, ніж в реченнях двоскладних, крім того, його вияв неоднаковий в односкладних особових реченнях, з одного боку, і в безособових та інфінітивних – з іншого. Відмінності зумовлені типом головного члена речення й напрямом суб'єктної лінії зв'язку відокремленої обставини.

Експлікація відокремленої обставини в особових односкладних реченнях, у яких підмет не формалізований, але має показники своєї позиції, практично не обмежена. Можливість функціонування відокремленої обставини в безособових та інфінітивних реченнях значно знижено й обмежено. Експлікація відокремленої обставини в номінативних речень неможлива через відсутність у таких структурах присудкової позиції. Тобто в реченні, у якому немає дієслова (експліцитного чи імпліцитного), не може бути реалізований другий присудок.

Залучення відокремленої обставини в структурі таких речень визначається:

- 1) наявністю суб'єкта, спільного для відокремленої обставини й головного члена речення,
- 2) здатністю безособового дієслова у формі способу приєднувати до себе суб'єктний інфінітив,
- 3) належністю суб'єктного інфінітива в складі присудка до особових дієслів,
- 4) здатністю безособового дієслова бути допоміжним у структурі головного члена речення,
- 5) наявністю модальності в семантиці безособового дієслова.

Відокремлена обставина виявляє напівпредикативний зв'язок не тільки з членами граматичної основи,

але й із компонентами речення, які перебувають поза його межами, утворюючи з ними синтаксичні поєднання – із прислівником, іншим дієприслівником, інфінітивом та іменником.

Простому реченню, ускладненому відокремленим означенням, притаманні особливі принципи формальної організації. Головний із них – дворівнева синтаксична будова. Синтаксичні відношення і зв'язки в ускладненому реченні належать різним рівням. Перший, нижчий, – рівень словоформ, другий, більш високий, – власне-синтаксичний рівень.

Залежно від позиції означення щодо антецедента їх поділено на два різновиди: препозитивні й постпозитивні. За місцем розташування відокремлені означення можуть бути контактними й дистантними.

До моделей із відокремленими іменними зворотами зараховано конструкції з узгодженими означення, неузгодженими означеннями й порівняльними зворотами.

Від неповних підрядних частин відокремлені порівняльні звороти різняться тим, що позбавлені власного організаційного центру, оскільки є засобом пояснення думки, експлікованої іншими членами цього речення, поза якими відокремлені порівняльні звороти як особлива синтаксична категорія втрачають свій зміст, бо мають на меті сприяти більш наочному уявленню про головний предмет.

Однією з важливих особливостей відокремлених іменних зворотів, яка відрізняє їх від розгляданих утворень із дієприкметниками, є недієслівність головних слів зворотів, що ставить питання про засоби вираження їхнього модально-часового значення, зокрема про наявність граматичних засобів парадигматичного способу вираження цього значення.

У структуруванні ускладнених речень також беруть участь прикладки, зреалізовані такими моделями: 1) $N_{\text{вл. нз.}} + N_{\text{заг. нз.}}$; 2) $N_{\text{заг. нз.}} + N_{\text{вл. нз.}}$; 3) $\text{Pron} + N_{\text{заг. нз.}}$; 4) $\text{Pron} + N_{\text{вл. нз.}}$; 5) $N_{\text{вл. нз.}} + N_{\text{вл. нз.}}$; 6) $N_{\text{заг. нз.}} + N_{\text{заг. нз.}}$.

Із погляду семантики, синтаксичної ролі, синтаксичних зв'язків і морфологічного вияву порівняльні звороти не утворюють підрядних частин,

а є компонентами простого речення, до складу якого вони входять як відокремлений член речення. Порівняльний зворот являє собою експресивне вираження тих чи тих якостей, властивостей, дій шляхом безпосереднього зіставлення в складі речення з іншим предметом, властивістю, дією тощо. Відокремлений порівняльний зворот виконує функцію означення, обставини або уточнювального члена щодо інших членів речення.

Однорідні члени в сучасній українській літературній мові належать до найбільш уживаних синтаксичних ускладнювачів. Диференційною ознакою однорідних членів речення вважаємо сурядний зв'язок між його складниками, рівноправні відношення в семантичному й граматичному аспектах. У реченні однорідні члени поєднані в один структурно-семантичний блок і виконують функцію того самого члена речення. Однорідні члени з іншими членами речення вступають у зв'язок як один сурядний ряд, що становить структурно-семантичну єдність.

Українській літературній мові притаманні найрізноманітніші вияви граматичної однорідності, тому навряд чи можна констатувати, що будь-який ряд має повний набір ознак. Відсутність якоїсь ознаки заповнена іншими, релевантними для цього конкретного ряду. Установлено другорядні ознаки, які об'єднують різнофункційні члени в сурядні утворення в ускладненому реченні: 1) семантична схожість; 2) морфологічна однотипність.

Однорідними можуть бути як головні, так і другорядні члени речення. Водночас речення з однорідними присудками, кожен із яких має обставинні поширювачі, належить до складних речень.

У реченнях з однорідними членами виявлено сурядні відношення двох типів: відношення синтаксично недиференційованих членів та відношення синтаксично диференційованих членів. Ряд недиференційованих членів охоплює чотири самостійні типи відношень із відповідними сполучниками: 1) єднальні (власне-єднальні, єднально-перелічувальні, єднально-видільні, єднально-розподільні, єднально-порівняльні, єднально-заперечні); 2) зіставні (власне-зіставні, приєднувально-зіставні, обмежувально-зіставні);

3) протиставні; 4) розділові (єднально-розділові, власне-розділові, чергувально-розділові, передбачувально-розділові). Ряд диференційованих членів охоплює відношення, які виявляють різний ступінь несамостійності: 1) градаційні (градаційно-зіставлювальні, градаційно-розділові); 2) приєднувальні; 3) допустові. Крім власне-сурядних, члени ряду можуть виражати пояснювальні відношення (власне-пояснювальні, уточнювальні, конкретизувальні). Синтаксичні конструкції з пояснювальними складниками утворюють ряди, проте не є однорідними.

Структурно-семантичну цілісність однорідних членів забезпечують не тільки сполучники, але й інтонація та інші допоміжні засоби (наявність спільного компонента, категорії числа тощо). Основними засобами зв'язку однорідних членів у ряді є сурядні сполучники, інтонація та комбінований тип зв'язку (сполучники сурядності й інтонація). Ряди з однорідними членами можуть бути відкритими та закритими. Однорідні члени речення й узагальнювальне слово виконують функцію того самого члена речення.

Ранжування пояснювальних конструкцій виконане з різною повнотою й послідовністю – розподіл за значенням сполучників, структурою, семантикою, функціями й іншими засобами вираження пояснювальних одиниць. У роботі запропонований ще один важливий підхід щодо розподілу пояснювальних конструкцій на основі роз'яснення (усунення невідомого компонента) першого складника в напрямі *невідоме – відоме*. Другий компонент у таких конструкціях не є дублетом першого. Він пов'язаний із мовленнєвим наміром мовця й покликаний не тільки бажанням його усунути, а й з'ясувати певні характеристики окресленого предмета. Невідома для адресата частина першого позначення може бути різною. За характером невідомого в першому складнику й способом його усунення пояснювальні синтаксичні одиниці розмежовано на власне-пояснювальні, уточнювальні й конкретизувальні.

Уточнювальні й власне-пояснювальні синтаксичні одиниці мають структурні, семантичні й граматичні відмінності, що дає змогу визнати

їх самостійними синтаксичними категоріями. На лексичному рівні уточнювальні компоненти співвіднесені з різними денотатами, водночас власне-пояснювальні – зі спільним денотатом. У комунікативному аспекті уточнювальні компоненти позначають різних референтів, на відміну від власне-пояснювальних структур, які співвіднесені з тим самим референтом. Крім того, можливі й різні засоби зв'язку аналізованих структур: сполучникові засоби й прийменники в уточнювальних конструкціях; сполучники та їхні функційні аналоги для власне-пояснювальних одиниць.

Під конкретизувальними розуміємо синтаксичні одиниці, у яких другий компонент звужує, конкретизує обсяг першого (який має невиразне значення). Конкретизувальні конструкції завжди відокремлені, перебувають у постпозиції, побудовані за допомогою конкретизувального сполучника *a same / same*. За морфологічним виявом стрижневого слова вирізняються такі типи конкретизувальних конструкцій: субстантивні, ад'єктивні, адвербіальні, вербумфінітні. Найуживанішими в текстах різних функційних стилів є субстантивні й адвербіальні конкретизувальні синтаксичні одиниці.

Конструкціями, близькими до пояснювальних, вважаємо синтаксичні одиниці, інтонаційно й позиційно відокремлені від членів речення, які вони пояснюють. Ознаками таких конструкцій, так само як і пояснювальних, є конкретизація, роз'яснення, більш точне визначення, уточнення, указівка на можливість двоякої назви, наголошення на значущості чого-небудь, розкриття сутності певного явища тощо. До синтаксичних конструкцій, наближених до пояснювальних, зараховано такі: 1) конструкції зі значенням «включення» (ілюстративні, підсилювальні, корегувальні); 2) конструкції зі значенням «виключення». З огляду на своєрідність відокремлених структур зі значенням включення / виключення вважаємо правомірним їх зарахування до окремого ускладнювача простого речення.

До синтаксичних ускладнювачів простого речення зараховано вставні та вставлені утворення (слова, словосполучення, речення). Аналіз цих синтаксичних одиниць дав змогу констатувати про деяку їхню схожість,

водночас не тотожність. Розглядані конструкції розрізнено не лише за їхньою цілеспрямованістю, а й за структурними, семантичними, позиційними, інтонаційними, функційними характеристиками. З'ясовано, що вставлені конструкції можуть мати у своєму складі вставні синтаксичні одиниці, тоді як зворотнє явище неможливе. З погляду комунікативно-прагматичної лінгвістики вставний елемент визначено як компонент висловлення, що формує модальний план і реалізує певні комунікативно-прагматичні настанови мовця; водночас вставлений елемент, з одного боку, потрактовано як особливе синтаксичне явище, що виходить за межі як ускладненого, так і складного речення, з іншого боку – як явище, що структурно ускладнює речення, до якого входить, а на рівні висловлення створює «двотекст» і виражає метакомунікативний зміст.

Звертання дефіновано як синтаксичну одиницю, що має семантико-синтаксичний зв'язок із реченням і членореченнєвий статус. Утворення із звертанням – граматично незалежний та інтонаційно відокремлений компонент речення, що позначає особу або предмет, до якого безпосередньо звернена мова. Категорійним засобом вираження звертання є кличний відмінок іменника або його функційний корелят у поєднанні з особливою кличною інтонацією.

Структури з частками уналежнено до слів-речень, що, подібно до вигуків-речень, безпосередньо пов'язані з реченням. Конструкції з частками й вигуками є виразниками певної думки й співвіднесені із судженням як логічною основою речення. Через це їм надано статусу слів-речень.

Перспектива дослідження проблеми може бути пов'язана з поглибленим вивченням умов виникнення синкретизму між монопредикативними та поліпредикативними синтаксичними одиницями та групами відокремлених і невідокремлених членів речення, важливо вивчити текстотвірний потенціал ускладнювачів простого речення в різних стилях сучасної української літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Абашина 2006*: Абашина В. Н. Вопросы коммуникативно-прагматического описания сложного предложения в русском языке: аспект актуального членения : монография. Львов : Издательский центр им. И. Франко, 2006. 344 с.
2. *Абгарян*: Абгарян Э. А. Некоторые проблемы методологии моделирования. URL : <http://raber.asj-oa.am/5157/1/32.pdf>
3. *Абрамов 1966*: Абрамов Б. А. Синтаксические потенции глагола (в сопоставлении с другими частями речи). *Филологические науки*. Москва, 1966, № 3. С. 36–39.
4. *Адамец 1973*: Адамец П. О семантико-синтаксических функциях девербативных и деадъективных существительных. Научные доклады высшей школы. *Филологические науки*. 1973. № 4. С. 40–46.
5. *Адамец 1978*: Адамец П. Образование предложений из препозиций в современном русском языке. Прага : Academia, 1978. 160 с.
6. *Адамец, Грабе 1968*: Адамец П., Грабе В. Трансформация, синтаксическая парадигматика и члены предложения. *Slavia*. 1968. Ses. 8. С. 185–192.
7. *Адамчик 2008*: Адамчик Н. В. Самый полный курс русского языка. Минск : Харвест, 2008. 848 с.
8. *Адмони 1964*: Адмони В. Г. Основы теории грамматики. Москва, Ленинград : Наука, 1964. 105 с.
9. *Адмони 1973*: Адмони В. Г. Синтаксис современного немецкого языка. Ленинград : Наука, 1973. 336 с.
10. *Адмони 1979*: Адмони В. Г. О синтаксической семантике как семантике синтаксических структур. *Известия АН СССР. Серия литературы и языка*. 1979. Т. 38. № 1. С. 24–35.

11. *Азарова 2018*: Азарова Л. Є. Вставні та вставлені конструкції в історичному дискурсі. *Рідний край. Альманах Полтавського національного педагогічного університету*. 2018. № 1 (38). С. 139–144.
12. *Аксаков 1989*: Аксаков К. С. Собрание починений. Т. II. Москва, 1989. 217 с.
13. *Аксьонова 2017*: Аксьонова І. О. Синтаксичні конкретизатори в структурі речення: типологічно-кваліфікаційні ознаки. *Філологічні студії*. 2017. Вип. 9. С. 55–59.
14. *Актуализация предложения 1977*: Актуализация предложения: в 2 т. Том 1: Категории и механизмы / отв. ред. А. В. Зеленщиков. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1997. 236 с.
15. *Александрова 1974*: Александрова Т. А. Уточняющие обособленные члены предложения. *Русский язык в школе*. 1974. № 2. С. 15–21.
16. *Алексеева 2011*: Алексеева С. Г. Сурядний компонент як засіб семантико-синтаксичного ускладнення простого речення. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Серія : Філологічні науки*. 2011. Кн. 2. С. 72–76.
17. *Аликаев 2011*: Аликаев Р. С. Частотные параметры словосочетаний в семантико-синтаксических универсалиях текста. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*. 2011. Вып. 13. С. 178–185.
18. *Алисова 1971*: Алисова Т. Б. Очерки синтаксиса современного итальянского языка. Москва : Изд-во МГУ, 1971. 225 с.
19. *Андрухова 2015*: Андрухова Т. А. Вставні і вставлені конструкції в художньому мовленні Уласа Самчука. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2015. Вип. 38. С. 55–59.
20. *Аникин 1970*: Аникин А. И. Вводные единицы в речи. *Русская речь*. 1970. № 2. С. 60–62.

21. *Антонова 2012*: Антонова М. Ю. Перелічення як засіб репрезентації концепту «фінансовий ризик». *Записки з романо-германської філології*. 2012. Вип. 2. С. 3–10.
22. *Антонова 2013*: Антонова М. Ю. Стилiстична та риторична природа перелічення. *Наукова iндустрія європейського континенту-2013 : Матеріали ІХ міжнародної науково-практичної конференції. Філологічні науки*. Ч. 23. С. 36–39.
23. *Апресян 1964*: Апресян Ю. Д. О сильном и слабом управлении. *Вопросы языкознания*. 1964. № 3. С. 32–49.
24. *Апресян 1965*: Апресян Ю. Д. Опыт описания значений глаголов по их синтаксическим признакам (типам управления). *Вопросы языкознания*. 1965. № 5. С. 51–66.
25. *Апресян 1966*: Апресян Ю. Д. Идеи и методы современной структурной лингвистики. Москва : Наука, 1966. 305 с.
26. *Апресян 1974*: Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. Москва : Наука, 1974. 367 с.
27. *Апресян 1995*: Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. 1. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1995. 472 с.
28. *Арват 1976*: Арват Н. Н. Компонентный анализ семантической структуры простого предложения. Черновцы : Изд-во Чернов. гос. ун-та, 1976. 68 с.
29. *Ардентов 1969*: Ардентов Б. П. Русский синтаксис Вып. I. (Из лекций по синтаксису современного русского языка). Кишинев, 1969. 334 с.
30. *Арібжанова 2001*: Арібжанова І. М. Структура простого речення (формально-граматичний аспект). Київ : Видавн.-полігр. центр Київ. ун ту, 2001. 128 с.
31. *Арібжанова 2011*: Арібжанова І. М. Уточнення як синтаксичне поняття. *Українське мовознавство*. 2011. № 42. С. 59–72.

32. *Арполенко, Забеліна 1982*: Арполенко Г. П., Забеліна В. П. Структурно-семантична будова речення в сучасній українській мові. Київ : Наук. думка, 1982. 132 с.
33. *Арутюнова 2009*: Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы. Изд. 6-е. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 384 с.
34. *Архипова 1998*: Архипова И. В. Девербативные существительные немецкого языка и их русские соответствия. *Вопросы грамматической и лексической типологии*. 1998. № 4 (2). С. 6–12.
35. *Атаян 1964*: Атаян Э. Р. Понятие элементарной синтаксической структуры. Ереван : Митк, 1964. 93 с.
36. *Ахманова 2007*: Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва : URSS, 2007. 569 с.
37. *Ахманова, Микаэлян 2003*: Ахманова О. С., Микаэлян Г. Б. Современные синтаксические теории. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 168 с.
38. *Ахмедханова 1998*: Ахмедханова М. Д. Уточняющие конструкции, их типы и стилистические функции в прозе Н. С. Лескова : Дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Махачкала, 1998. 137 с.
39. *Бабайцева 1979*: Бабайцева В. В. Русский язык. Синтаксис и пунктуация. Москва : Просвещение, 1979. 269 с.
40. *Бабайцева 1984*: Бабайцева В. В. Предложение как многоаспектная единица синтаксиса. *Русский язык в школе*. 1984. № 3. С. 78–82.
41. *Бабайцева 1988*: Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке. Москва : Просвещение, 1988. 145 с.
42. *Бабайцева 2000*: Бабайцева В. В. Явление переходности в грамматике русского языка. Москва : Издательский дом «Дроффа», 2000. 638 с.
43. *Бабайцева 2005*: Бабайцева В. В. О выражении в языке взаимодействия между чувственной и абстрактной степенями познания

дійсності. *Избранное. 1955 – 2005.* Москва, Ставрополь : Изд-во СГУ, 2005. С. 141–149.

44. *Бабайцева, Максимов 1987:* Бабайцева В. В. Современный русский язык. Ч. 3. Синтаксис. Пунктуация. Москва : Просвещение, 1987. 256 с.

45. *Багмут, Борисюк, Олійник 1980:* Багмут А. Й., Борисюк І. В., Олійник Г. П. Інтонація як засіб мовної комунікації. Київ : Наукова думка, 1980. 243 с.

46. *Базыленка 1964:* Базыленка А. М. Пабочныя і ўстаўныя словы, словазлучэнні і сказы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. Мінск : Вышэйшая школа, 1964.

47. *Байдусь 2009:* Байдусь С. А. Семантико-синтаксична структура конструкцій з пояснювальними відношеннями : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2009. 18 с.

48. *Балко 2010:* Балко М. В. До питання про статус сурядних синтаксичних конструкцій у їх співвідношенні з категорією словосполучення. *Лінгвістика.* 2010. № 1(19). С. 12–13.

49. *Балли 1955:* Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1955. 416 с.

50. *Баранник 1993:* Баранник Д. Х. Два рівні граматичної структури речення. *Мовознавство.* 1993. № 6. С. 13–19.

51. *Бархударов 2008:* Бархударов Л. С. Структура простого предложения современного английского языка. Москва : ЛКИ, 2008. 200 с.

52. *Бархударов, Штелинг 2012:* Бархударов Л. С., Штелинг Д. А. Грамматика английского языка в систематическом изложении. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 424 с.

53. *Барчук 2011:* Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис. Івано-Франківськ : Сімик, 2011. 416 с.

54. *Бацевич 2004:* Бацевич Ф. С. *Основи комунікативної лінгвістики.* Київ : Академія, 2004. 342 с.

55. *Бевзенко 1987*: Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові. Київ : Вид-во Київ. держ. пед. ін-ту, 1987. 79 с.
56. *Бевзенко, Литвин, Семеренко 2005*: Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис. Київ : Вища школа, 2005. 270 с.
57. *Безпояско, Городенська, Русанівський 1993*: Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія. Київ : Либідь, 1993. 334 с.
58. *Беклемешева 2011*: Беклемешева Н. Н. Интерпретация вторично-предикативных структур в перспективе актуального членения : Дисс. На соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». Москва, 2011. 285 с.
59. *Белошапкина 1975*: Белошапкина В. А. К вопросу о членах предложения. Материалы семинара по теоретическим проблемам синтаксиса. Пермь, 2–5 мая 1975 г. Ч. 1. С. 5–7.
60. *Белошапкина 1977*: Белошапкина В. А. Современный русский язык. Синтаксис. Москва : Высшая шк., 1977. 248 с.
61. *Белошапкина 1983*: Белошапкина В. А. О понятии синтаксической производности. *Рус. яз. за рубежом*. 1983. № 7. С. 49–53.
62. *Беляев 2001*: Беляев Ю. И. Синтаксис современного русского литературного языка. Херсон : Айлант, 2001. 494 с.
63. *Беляева 2001*: Беляева Е. П. Прототипическая база семантики английских глаголов : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец 10.02.04 «Германские языки». РГПУ им. А.И. Герцена. Санкт-Петербург, 2001. 18 с.
64. *Биренбаум 1963*: Биренбаум Я. Г. Сочетания из неоднородных членов предложения, связанных сочинительными союзами. Вопросы романо-германской филологии. Улан-Удэ, 1963. С. 48–55.

65. *Біскуб 2014*: Біскуб І. П. Лінгвокогнітивне моделювання знань: методологічний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2014. № 8. С. 51–54.
66. *Блох 1983*: Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка. Москва : Высшая школа, 1983. 383 с.
67. *Блох 2005*: Блох М. Я. Теоретические основы грамматики. Москва : Высшая школа, 2005. 239 с.
68. *Богданов 1977*: Богданов В. В. Семантико-синтаксическая организация предложения. Ленинград : Изд-во Лен. ун-та, 1977. 204 с.
69. *Болдырев 2001*: Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика. Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2001. 123 с.
70. *Болотина 1996*: Болотина М. А. Соотношение понятий «модальная рамка» и «пропозиция» в структуре высказываний с модальными глаголами. Проблемы семантики и прагматики. Калининград, 1996. С. 59–65.
71. *Бондар 1986*: Бондар О. І. Лінгвістична категорія часу як відображення реального часу. *Мовознавство*. 1986. № 2. С. 41–45.
72. *Бондар 1996*: Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Система засобів вираження. Одеса : Астро-принт, 1996. 192 с.
73. *Бондаренко 2005*: Бондаренко Л. В. Склад та комунікативні функції вторинних часток : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Кіровоград, 2005. 20 с.
74. *Бондарко 1998*: Бондарко А. В. О стратификации семантики. Общее языкознание и теория грамматики : Материалы чтений, посвящённых 90-летию со дня рождения С. Д. Кацнельсона. Санкт-Петербург, 1998. С. 51–63.
75. *Бондарко 2001*: Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики: Языковая интерпретация идеи времени. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 2001. 260 с.
76. *Бреус 2005*: Бреус Е. В. Теория и практика перевода с английского языка на русский. Москва : УРАО, 2005. 103 с.

77. *Будько 1991*: Будько М. В. Проблема простого усложненного предложения у вітчизняному мовознавстві. *Мовознавство*. 1991. № 3. С. 63–68.
78. *Бузаров 1996*: Бузаров В. В. Синкретизм как разноуровневое средство реализации языковой экономии. Лингвистические категории в синхронии и диахронии. Пятигорск : Изд-во Пятигорского гос. лингвист. ун-та, 1996. С. 19–42.
79. *Булаховский 1952*: Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка. Т. 1. Київ : Радянська школа, 1952. 446 с.
80. *Булаховський 1977*: Булаховський Л. А. Керування. Вибрані праці: в 5 т. Т. 2. Київ : Наукова думка, 1977. С. 553–568.
81. *Булыгина, Шмелёв 1997*: Булыгина Т. В., Шмелёв А. Д. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики). Москва : Языки русской культуры, 1997. 576 с.
82. *Бурлакова 1984*: Бурлакова В. В. Синтаксические структуры современного английского языка. Москва : Просвещение, 1984. 245 с.
83. *Буслаев 1959*: Буслаев Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Москва : Учпедгиз, 1959. 628 с.
84. *Валгина 1972*: Валгина Н. С. О двусторонней синтаксической связи в современном русском языке. *Русский язык в школе*. 1972. № 5. С. 99–106.
85. *Валгина 1991*: Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. Москва : Высшая шк., 1991. 431 с.
86. *Валгина 2010*: Валгина Н. С. Правила русской орфографии и пунктуации. Полный академический справочник. Москва, 2010. 432 с.
87. *Валгина, Розенталь, Фомина 1987*: Валгина Н. С., Розенталь Д. Э., Фомина М. И. Современный русский язык. Москва : Высшая шк., 1987. 480 с.
88. *Ванников 1965*: Ванников Ю. В. Явление парцелляции в современном русском языке : Дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1965. 529 с.
89. *Вардуть 2006*: Вардуть И. Ф. Основы описательной лингвистики. Синтаксис и супрасинтаксис. Москва : УРСС, 2006. 347 с.

90. *Ветрова 2004*: Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст. : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2004. 20 с.
91. *Велтистова 1964*: Велтистова А. В. Обращение в современном английском языке (в сопоставлении с русским) : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук. Ленинград, 1964. 20 с.
92. *Ветвинская 1970*: Ветвинская Т. Л. Перечисление как стилистический прием (на материале английского языка) : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук. Киев, 1970. 23 с.
93. *Виноградов 1955*: Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения (на материале русского языка). Вопросы грамматического строя. Москва : АН СССР, 1955. 484 с.
94. *Виноградов 1958*: Виноградов В. В. Из истории изучения русского синтаксиса. Москва : Изд-во МГУ, 1958. 174 с.
95. *Виноградов 1986*: Виноградов В. В. Русский язык: Грамматическое учение о слове. Москва : Высшая шк., 1986. 640 с.
96. *Висоцький 1998*: Висоцький А. В. З історії вивчення вставних і вставлених частин речення. Система і структура східнослов'янських мов. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 1998. С. 218–223.
97. *Вихованець 1992*: Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ : Наукова думка, 1992. 224 с.
98. *Вихованець 1993*: Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
99. *Вихованець, Городенська 2004*: Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. Київ : Університетське вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
100. *Вихованець, Городенська, Русанівський 1983*: Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. 220 с.

101. *Вінтонів 2003*: Вінтонів М. О. Функціонально-граматичні та комунікативні вияви парцельованих та приєднувальних конструкцій. *Лінгвістичні студії*. 2003. Випуск 11. С. 124–129.
102. *Вінтонів 2013*: Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви. Донецьк : ДонНУ, 2013. 328 с.
103. *Вінтонів 2013а*: Вінтонів М. О. Комунікативна структура речення і тексту в українській літературній мові : Дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2013. 423 с.
104. *Вінтонів 2017*: Вінтонів М. О. Керування як різновид прислівного синтаксичного зв'язку. *Українська мова і література*. 2017. № 2. С. 3–7.
105. *Вінтонів, Аксьонова 2018*: Вінтонів М. О., Аксьонова І. О. Типологічні вияви синтаксичних конкретизаторів у сучасній українській мові. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. № VI (47). Issue 160. С. 71–74.
106. *Власкина 1994*: Власкина Н. А., Резанова З. И. Отглагольные имена действия в конструкциях зависимого таксиса. Вопросы слово- и формообразования в индоевропейских языках: Семантика и функционирование. Ч. 1. Томск, 1994. С. 131–143.
107. *Волох, Чемерисов, Чернов 1989*: Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. Київ : Вища школа, 1989. 334 с.
108. *Волохина 2003*: Волохина Г. А. Синтаксические концепты русского простого предложения. Воронеж : Истоки, 2003. 196 с.
109. *Волчанська 2010*: Волчанська Г. В. Функції звертання в прозових творах Володимира Винниченка. *Наукові записки. Серія: філологічні науки*. 2010. Випуск 92. С. 293–298.
110. *Вольська 2004*: Вольська Ю. В. Основні теоретичні засади ускладнення в сучасному українському мовознавстві. *Вісник Житомирського державного університету*. 2004. № 19. С. 230–234.

111. *Вольська 2010*: Вольська Ю. В. Неелементарні прості речення з вокативними синтаксемами, їх реалізація у творах Т. Г. Шевченка. *Волинсько-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2010. № 21. С. 50–58.

112. *Востоков 1831*: Востоков А. Х. Русская грамматика. Санкт-Петербург : Тип. Глазунова, 1831. 449 с.

113. *ВТССУМ 2003*: Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

114. *Гак 1968*: Гак В. Г. Проблемы лексико-грамматической организации предложения : Автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук. Москва, 1968. 56 с.

115. *Гак 1969*: Гак В. Г. К проблеме синтаксической семантики (семантическая интерпретация «глубинных» и «поверхностных» структур). Инвариантные синтаксические значения и структура предложения (доклады на конференции по теоретическим проблемам синтаксиса). Москва : Наука, 1969. С. 77–85.

116. *Гак 2000*: Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Москва : Добросвет, 2000. 832 с.

117. *Галайбіда 2009*: Галайбіда О. В. Вставлені конструкції в українському художньому тексті : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2009. 20 с.

118. *Галкина-Федорук 1958*: Галкина-Федорук Е .М. Современный русский язык. Лексикология. Фонетика. Морфология. Москва : Учпедгиз, 1958. 411 с.

119. *Галкина-Федорук, Горшкова, Шанский 1958*: Галкина-Федорук Е. М., Горшкова К. В., Шанский Н. М. Современный русский язык : Синтаксис. Москва, 1958. 408 с.

120. *Гальперин 1981*: Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. Москва : Высшая школа, 1981. 316 с.

121. *Гандзюк, Масицька 2010*: Гандзюк О. М., Масицька Т. Є. Особливості функціонування інфінітива в українських прислів'ях і приказках. Дослідження з лексикології і граматики української мови. 2010. Вип. 9. С. 33–40.

122. *Ганшина, Василевская 1964*: Ганшина М. А., Василевская Н. М. Практическая грамматика английского языка. Москва : Высшая школа, 1964. 548 с.

123. *Гвоздев 1958*: Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык: Синтаксис. Ч. 2. Москва : Просвещение, 1958. 256 с.

124. *Герасименко 1999*: Герасименко Н. А. Грамматическая форма и семантическая структура предложений тождества в современном русском языке : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук. Москва, 1999. 18 с.

125. *Герасименко 2007*: Герасименко Н. А. Грамматика связки Русский язык: исторические судьбы и современность. III Международный конгресс исследователей русского языка. Москва : МГУ, 2007. С.241–242.

126. *Германович 1961*: Германович А. И. Междометия и звукоподражательные слова русского языка : Автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук. Симферополь, 1961. 26 с.

127. *Гийом 1992*: Гийом Г. Принципы теоретической лингвистики. Москва : Прогресс, 1992. 224с.

128. *Глазова 2005*: Глазова С. М. Пояснювально-ототожнювальні конструкції в українській мові: семантика, граматики, прагматика : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2005. 20 с.

129. *Глазова 2016*: Глазова С. М. Пояснювально-ототожнювальні відношення у специфічних синтаксичних конструкціях газетної мови. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2016. Випуск XI. С. 41–47.

130. *Глебская 1990*: Глебская Т. Ф. Пояснительные и уточнительные конструкции при стержневых словах – указательных местоименных наречиях

в простом предложении. Автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык». Москва, 1990. 16 с.

131. *Глушакова 1985*: Глушакова С. К вопросу о функционировании вводных и вставных конструкций в русских научных текстах XVIII – XX вв. Проблемы функционирования языка и специфики речевых разновидностей. Пермь, 1985. С. 154–162.

132. *Голуб 1997*: Голуб И. Б. Стилистика русского языка. Москва : Айрис Пресс, 1997. 448 с.

133. *Горбачевич 2009*: Горбачевич К. С. Словарь синонимов русского языка: более 4000 синонимов: толкование значений. Сочетаемость с другими словами. Особенности употребления синонимов. Москва : Эксмо, 2009. 601 с.

134. *Городенська 1991*: Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць. Київ : Наукова думка, 1991. 192 с.

135. *Городенська 2001*: Городенська К. Г. Параметри семантико-синтаксичної структури елементарних двоскладних речень із дієслівними предикатами. *Південний архів. Серія : Філологічні науки*. 2001. Вип. IX. С. 22–25.

136. *Городенська 2017*: Городенська К. Г. Статус компонента зі значенням статичної локалізації у двоскладних реченнях з нульовою формою бути. Українська мова на осі часу. Василеві Васильовичу Німчукові. Київ : КММ, 2017. С. 151–157.

137. *Горпинич 2004*: Горпинич В. О. Морфологія української мови : Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.

138. *Грамматика АЯ 2008*: Грамматика англійського мови. / Под ред. Ивановой Е. В. Москва : Айрис Пресс, 2008. 384 с.

139. *Грамматика АЯ 2002*: Грамматика англійського мови. Морфологія. Синтаксис Морфологія. Синтаксис. Санкт-Петербург: Союз, 2002. 496 с.

140. *Грамматика РЯ 1954*: Грамматика русского языка: в 2-х т. Синтаксис. Т. 2. Ч. 1–2 / Редколлегия: В. В. Виноградов, Е. С. Истрина. Москва : Изд-во АН СССР, 1954. Ч. 1. 703 с.; Ч. 2. 444 с.

141. *Грамматика СРЛЯ 1970*: Грамматика современного русского литературного языка / отв. ред. Н. Ю. Шведова. Москва : Наука, 1970. 767 с.

142. *Греч 1834*: Греч Н. И. Практическая русская грамматика. Санкт-Петербург : Изд-во тип. СПб. воспит. дома, 1834. 526 с.

143. *Грищенко 2016*: Грищенко О. В. Текстотвірні та стилістичні функції етикетної лексики і фразеології в умові українського пісенного фольклору : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Запоріжжя, 2016. 20 с.

144. *Грицина 1996*: Грицина В. І. Вставлені конструкції як елемент інфраструктури речення у публіцистичних текстах. *Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку*. 1996. № 2. С. 128–132.

145. *Грицина 1999*: Грицина В. І. Роль елементів інфраструктури речення в структуруванні висловлень у публіцистичному тексті. *Південний архів (філологічні науки)*. 1999. Вип. 5–6. С. 98–104.

146. *Грицина 2002*: Грицина В. І. Інфраструктура речень публіцистичного стилю : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Кривий Ріг, 2002. 171 с.

147. *Грищенко 1975*: Грищенко А. П. Внутрішня синтаксична організація простого речення. Синтаксис словосполучення і простого речення. Київ : Наук. думка, 1975. С. 14–20.

148. *Грищенко 2011*: Грищенко А. Додаток: засади парадигматично-синтагматичного функціонування (синтаксичний нарис). *Українська мова*. 2011. № 3. С. 19–28.

149. *Грозьян 2017*: Грозьян Н. Ф. Складні випадки розрізнення другорядних членів речення. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. Кропивницький : ЦДПУ імені Володимира Винниченка, 2017. Вип. 151. С. 14–25.

150. *Гуйванюк 1999*: Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. Чернівці : Рута, 1999. 336 с.
151. *Гуйванюк 2006*: Гуйванюк Н. В. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми. Актуальні проблеми синтаксису : Міжнар. наук. конф., 19–21 жовт. 2006 р. : Матеріали конф. Чернівці : Рута, 2006. С. 267–275.
152. *Гуйванюк 2009*: Гуйванюк Н. В. Слово – Речення – Текст: Вибрані праці. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2009. 664 с.
153. *Гурова 2019*: Гурова О. М. Лексико-семантичне поле «вік людини» в українській мові : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2019. 16 с.
154. *Гухман 1972*: Гухман М. М. Позитии подлежащего в языках разных типов. Члены предложения в языках различных типов. Ленинград, 1972. С. 19–35.
155. *Давлетов 1989*: Давлетов М. Структурные типы простого осложненного предложения в современном каракалпакском языке : Дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук. Ташкент, 1989. 326 с.
156. *Даль*: Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. URL : <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Dal-term-25521.htm>
157. *Даниленко 1988*: Даниленко В. П. Ономазиологическое направление в истории грамматики. *Вопросы языкознания*. 1988. № 3. С. 108–131.
158. *Данильчук 1996*: Данильчук І. Г. Функціонально-семантичне поле посесивності в сучасній українській мові : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Одеса, 1996. 17 с.
159. *Данилюк 2011*: Данилюк Н. О. Семантико-стилістичні особливості народнопісенних звертань. *Українська мова*. 2011. № 4. С. 32–39.
160. *Дацко 2006*: Дацко Т. Ф. Коммуникативная структура простого предложения в английском и русском языках : Дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». Краснодар, 2006. 337 с.
161. *Дегтярев 1973*: Дегтярев В. И. Основы общей грамматики. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1973. 256 с.

162. *Денисенко 2012*: Денисенко О. Лінгвокогнітивне моделювання процесу перекладу. Вітчизняна наука: сучасний стан, актуальні проблеми та перспективи розвитку : Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав-Хмельницький, 2012. С. 151–153.

163. *Дивак 2004*: Дивак М. П. Системний аналіз. Тернопіль : Тернопільська академія нар. госп. 2004. 136 с.

164. *Дмитрієва 1981*: Дмитрієва Л. К. Осложняющие категории и осложнение предложения в современном русском литературном языке : Автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук. Ленинград, 1981. 48 с.

165. *Добиаш 1897*: Добиаш А. Опыт семасиологии частей речи и их форм на почве греческого языка. Прага : Изд-во Др. Эд. Грегга, 1897. 544 с.

166. *Доленко 1974*: Доленко М. Т. Сучасна українська мова. Київ : Радянська школа, 1974. 356 с.

167. *Долинина 1977*: Долинина И. Б. Системный анализ предложения. Москва : Высшая школа, 1977. 176 с.

168. *Дорошенко*: Дорошенко М. Н. Речення зі вставленими компонентами (на матеріалі англійського, українського і російськомовного мас-медійного дискурсу). URL : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/Pzs/2009_9/89.pdf

169. *Дубовик 2005*: Дубовик Л. І. Логіко-граматичні аспекти категорії причини : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2005. 20 с.

170. *Дуброва 2019*: Дуброва О. М. Статус однорідних присудків у сучасній лінгвістиці. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2019. VII (56). С. 15–17.

171. *Дудик 1973*: Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення: просте речення; еквівалент речення. Київ : Наук. думка, 1973. 284 с.

172. *Дудик 1999*: Дудик П. С. Из синтаксису простого речення. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 1999. 297 с.

173. *Дудик 2002*: Дудик П. С. Просте ускладнене речення. Вінниця : ВДПУ, 2002. 336 с.
174. *Дудик 2005*: Дудик П. С. Стилїстика української мови. Київ : Видавн. Центр «Академія», 2005. 386 с.
175. *Дудик, Прокопчук 2010*: Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
176. *Дячан 1865*: Дячан П. М. Методична граматики мови малоруського. Львів : Ставропіг. ін-т, 1865. 142 с.
177. *Евтюхин 1999*: Евтюхин В. Б. Наречие. Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ, 1999. 48 с.
178. *Енциклопедія 2000*: Енциклопедія. Українська мова. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. 833 с.
179. *Есперсен 2006*: Есперсен О. Философия грамматики. Москва : КомКнига, 2006. 408 с.
180. *Ефремов 1951*: Ефремов А. Ф. Язык Н. Г. Чернышевского. Саратов : СГУ, 1951. 170 с.
181. *Ефремова 2009*: Ефремова Т. Ф. Словарь грамматических трудностей русского языка: более 2500 слов. Москва : Астрель, 2009. 379 с.
182. *Жайворонок 1980*: Жайворонок В. В. Вставлені речення та розділові знаки при них. *Українська мова та література в школі*. 1980. № 6. С. 16–17.
183. *Житар 2011*: Житар І. В. Семантичні різновиди вставлених речень (на матеріалі наукового й публіцистичного стилів української мови). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2011. Вип. 7. С. 170–175.
184. *Житар 2014*: Житар І. В. Проблема граматичних зв'язків вставлених конструкцій із членами речення. *Мова і культура*. 2014. Вип. 17, т. 1. С. 236–240.
185. *Жовтобрюх 1965*: Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1. Київ : Радянська школа, 1965. 422 с.

186. *Журченко 1976*: Журченко Д. Інтонаційні особливості вставлених конструкцій в залежності від їх синтаксичної структури. Мовознавчі студії. Київ, 1976. С. 85–90.

187. *Завальнюк 2009*: Завальнюк І. Я. Комунікативно-прагматичні функції та стилістичні вияви вставних одиниць у сучасному українському газетному мовленні. *Українська мова*. 2009. № 1. С. 15–32.

188. *Завальнюк 2017*: Завальнюк І. Я. Найновіші явища і тенденції у синтаксисі мови української газетної періодики. *Transformations in Contemporary Society: Humanitarian Aspects*. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2017. P. 108–115.

189. *Завальнюк 2020*: Завальнюк І. Другорядні члени речення як поширювачі структурної основи речення: критерії та прийоми розмежування неморфологізованих форм. *Філологічний дискурс : зб. наук. праць*. Хмельницький : ФОП Сікорський Д. В., 2020. Вип. 10. С. 228–238.

190. *Загнітко 2001*: Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.

191. *Загнітко 2003*: Загнітко А. П. Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій. *Лінгвістичні студії : зб. наук. праць*. Донецьк : ДонНУ, 2003. Вип. 11. Ч. I. 339 с.

192. *Загнітко 2009*: Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.

193. *Загнітко 2011*: Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.

194. *Загнітко 2012*: Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни: у 4 т. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 1. 402 с.; Т. 2. 350 с.; Т. 3. 426 с.; Т. 4. 388 с.

195. *Залевская 1988*: Залевская А. А. Понимание текста. Психолінгвістический подход. Калинин : Изд-во КГУ, 1988. 95 с.

196. *Залозний 1917*: Залозний 1917: Залозний П. Ф. Коротка граматики української мови. Ч. II : Синтаксис. Київ : Друк. 1-ої Київської Друкарської Спілки. 1917. 90 с.

197. *Заборна 2002*: Заборна М. Просте речення. Складні випадки аналізу. Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. 126 с.

198. *Захарова 2005*: Захарова М. В. Глагольные безличные предложения с семантикой состояния. Проблемы изучения односоставных предложений. Москва, 2005. С. 84–90.

199. *Захарова 2008*: Захарова Л. Обособленные второстепенные члены предложения со значением уточнения в современном русском литературном языке : Дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Армавир, 2008. 215 с.

200. *Зверев 1961*: Зверев А. Д. О постпозитивных приложениях в современном русском языке. *Уч. зап. Черновицкого ун-та*. Т. 47, серия : Филология, вып. 14, 1961. С.3–19.

201. *Зизаний 1596*: Зизаний Л. Грамматика словенска. URL : <http://litopys.org.ua /zyzgram/zy.htm>

202. *Знаменская 2002*: Знаменская Т. А. Стилистика английского языка: основы курса. Москва : Едиториал УРСС, 2002. 208 с.

203. *Золотарева 1969*: Золотарева Д. Н. Интонационно-грамматический анализ пространственных и временных уточняющих обстоятельств в современном английском языке : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1969. 20 с.

204. *Золотова 1973*: Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. Москва : Наука, 1973. 352 с.

205. *Золотова 1975*: Золотова Г. А. К понятию предикативности. Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Ленинград : Наука, 1975. С. 147–154.

206. *Золотова 1982*: Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва : Наука, 1982. 368 с.

207. *Золотова 1988*: Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. Москва : Наука, 1988. 440 с.
208. *Золотова 1995*: Золотова Г. А. Монопредикативность и полипредикативность в русском синтаксисе. *Вопросы языкознания*. 1995. № 2. С. 99–109.
209. *Золотова, Онищенко, Сидорова 1998*: Золотова Г. А., Онищенко Н. К., Сидорова Н. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. Москва : Ин-т русского языка имени В. В. Виноградова, 1998. 528 с.
210. *Золотова, Онищенко, Сидорова 2005*: Золотова Г. А., Онищенко Н. К., Сидорова Н. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. Москва : Изд-во филол. ф-та МГУ, 2005. 544 с.
211. *Зунделович 1925*: Зунделович Я. Параллелизм. Словарь литературных терминов: в 2 т. Т. 1. СТЛБ, 1925. С. 551–554.
212. *Иванова, Бурлакова, Почепцов 1981*: Иванова И. П., Бурлакова В. В., Почепцов Г. Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1981. 285 с.
213. *Иванова 2002*: Иванова, В.И. Введение в языкознание: Синтаксис и семантика простого предложения. Тверь: Твер. гос. ун-т, 2002. 87 с.
214. *Иванова 1985*: Иванова О. Е. Семантика и функции причастного атрибута в современном русском языке : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1985.
215. *Иванушкина 1973*: Иванушкина П. Ф. Бессоюзные сложные пояснительные предложения в современном литературном языке : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1973. 23 с.
216. *Иванчикова 1968*: Иванчикова Е. А. Парцелляция, её коммуникативно-экспрессивные и синтаксические функции. Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка. Москва, 1968. С. 280–298.

217. *Изотов 1993*: Изотов А. И. Чешские атрибутивные причастия на фоне русских. Москва : МГУ, филологический факультет, 1993. 100 с.
218. *Ильенко 1975*: Ильенко С. Г. Персонализация как важнейшая сторона категории предикативности. Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Ленинград, 1975. С. 154–159.
219. *Ильенко 2009*: Ильенко С. Г. Коммуникативно-структурный синтаксис современного русского языка. СПб., 2009. С. 221–222.
220. *Иофик 1968*: Иофик Л. Л. Сложное предложение в новоанглийском языке. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. 180 с.
221. *Исаева 1996*: Исаева Л. А. Виды скрытых смыслов и способы их представления в художественном тексте : Дис. на соискание науч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык». Краснодар, 1996. 310 с.
222. *Іваницька 1974*: Іваницька Н. Л. Складні випадки розмежування членів речення. *Українська мова і література в школі*. 1974. № 5. С. 25–34.
223. *Іваницька 1986*: Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ : Вища школа, 1986. 275 с.
224. *Іваницька 2002*: Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови. Частина перша. Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2002. 169 с.
225. *Іваницька 2009*: Іваницька Н. Л. Сучасні теорії категорійної граматики в лінгводидактиці. Вінниця : ВДПУ, 2009. 260 с.
226. *ІГУМ 1980*: Історична граматика української мови. Київ : Вища школа, 1980. 320 с.
227. *ІУМ 1983*: Історія української мови. Синтаксис. Київ : Наук. думка, 1983. 503 с.
228. *Каганович 1935*: Каганович Н. А. Граматика української мови. Ч. II: Синтаксис. Київ : Радянська школа, 1935. 158 с.
229. *Кадомцева 1972*: Кадомцева Л. О. Вставні слова, словосполучення, речення. Вставлені речення. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис. Київ : Наук. думка, 1972. С. 227–231.

230. *Кадомцева 1985*: Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення. Київ : Вища школа, 1985. 178 с.

231. *Кадомцева 1989*: Кадомцева Л. О. Ускладнення речення у світлі сучасної синтаксичної теорії. *Українське мовознавство*. 1989. Вип. 16. С. 60–65.

232. *Кадочнікова 2016*: Кадочнікова О. П. Різномірні кореляції пояснювальних конструкцій: формально-граматичний аспект. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки (Мовознавство)*. 2016. Том 189. С. 34–38.

233. *Камынина 1974*: Камынина А. А. О полупредикативных конструкциях в простом предложении. Москва : Наука, 1974. 52 с.

234. *Камынина 1983*: Камынина А. А. Современный русский язык. Синтаксис простого предложения: Осложнение простого предложения полупредикативными членами. Москва : Изд-во МГУ, 1983. 102 с.

235. *Камышев 1964*: Камышев Н. С. К вопросу об уточняющих конструкциях в простом предложении. *Ученые записки Московского гос. пед. ин-та им. В. И. Ленина*. 1964. № 216. С. 58–66.

236. *Каранська 1992*: Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови. Київ : НМК ВО, 1992. 399 с.

237. *Карпенко 1962*: Карпенко М. А. К вопросу о вводных и вставных словах и конструкциях в современном русском языке. *Вісник Київ. ун-ту. Серія філології та журналістики*. 1962. № 5. Вип. 1. С. 68–74.

238. *Карпенко-Карий 2009*: Карпенко-Карий І. Будущина в руках нового покоління. Вибрані твори. Київ : Країна мрій, 2009. 414 с.

239. *Карцевский 1965*: Карцевский С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака. URL : <http://project.phil.spbu.ru/lib/data/ru/karcevskiy/dualizm.html>

240. *Каушанская, Ковнер, Кожевникова и др. 2008*: Каушанская В. Л., Ковнер Р. Л., Кожевникова О. Н., Прокофьева Е. В., Райнес З. М., Сквирская С. Е., Цырлина Ф. Я. Грамматика английского языка. Москва : Айрис Пресс, 2008. 384 с.

241. *Кибрик 1980*: Кибрик А. Е. Предикатно-аргументные отношения в семантически эргативных языках. *Известия Академии наук СССР, Серия литературы и языка*. 1980. Т. 39. № 4. С. 324–335.

242. *Кирпичникова 1976*: Кирпичникова Н. В. О синтаксическом термине пояснение. *Исследования по современному русскому языку*. Москва : Наука, 1976. С. 96–112.

243. *Киселева 1959*: Киселева Л. А. Конструкции со сравнительными союзами – члены простого предложения. *Ученые записки Ленинградского ун-та. Сер. филология*. 1959. Вып. 55. С. 129–140.

244. *Клеймёнова 1961*: Клеймёнова, Е.Н. Ограничительно-выделительные детерминанты в современном русском языке. Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык». Ростов-на-Дону, 2001. 23 с.

245. *Кобец 2018*: Кобец Е. В. Рациональные и эмоциональные характеристики публичной речи: к вопросу об использовании вставных и вводных конструкций в политическом дискурсе. *Перспективы науки. Филология*. 2011. № 3 (18). С. 79–87.

246. *Кобозева 2009*: Кобозева И. М. Лингвистическая семантика. Москва : Эдиториал УРСС, 2009. 352 с.

247. *Кобрина, Корнеева, Оссовская, Гузеева 2002*: Кобрина Н. А., Корнеева Е. А., Оссовская М. И., Гузеева К. А. Грамматика английского языка. Морфология. Синтаксис. Санкт-Петербург : Союз, 2002. 496 с.

248. *Кобченко 2018*: Кобченко Н. В. Граматична природа опосередкованого синтаксичного зв'язку в структурі простого речення. *Наукові записки НаУКМА. Мовознавство*. 2018. Том 1. С. 18–26.

249. *Кобченко 2018a*: Кобченко Н. В. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови. Київ : ВД Освіта України, 2018. 514 с.

250. *Ковалів 1946*: Ковалів П. Граматика української мови. Мюнхен, 1946. 148 с.

251. *Коваль 1970*: Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1970. 307 с.

252. *Ковтунова 1976*: Ковтунова И. И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения. Москва : Просвещение, 1976. 239 с.

253. *Кодухов 1987*: Кодухов В. И. Введение в языкознание. Москва : Просвещение, 1987. 288 с.

254. *Козак 2015*: Козак Р. В. Синтаксичний концепт ускладненого речення сучасної української мови. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Філологічні науки*. 2015. № 40. С. 118–122.

255. *Козачук 2008*: Козачук Г. О. Українська мова : Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. Київ : Вища школа, 2008. 414 с.

256. *Козлова 1999*: Козлова Л. А. Функциональное сближение частей речи в английском языке: сущность, формы, механизмы и последствия: Автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1999. 49 с.

257. *Кокорина 1979*: Кокорина С. И. О семантическом субъекте и особенностях его выражения в русском языке. Москва : Изд. МГУ, 1979. 80 с.

258. *Колоїз 2019*: Колоїз Ж. В. Дискусійні моменти категорії вставлень. *Філологічний часопис*. 2019. Вип. 2 (14). С. 46–53.

259. *Колшанський 1990*: Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и языке. Москва : Наука, 1990. 104 с.

260. *Колшанский 2005*: Колшанский Г. В. Логика и структура языка. Москва : КомКнига, 2005. 240 с.

261. *Комри 1985*: Комри Б. Номинализация в русском языке: Словарно задаваемые именные группы или трансформированные предложения? *Новое в зарубежной лингвистике. Современная зарубежная лингвистика*. Вып. XV. Москва : Прогресс, 1985. С. 42–49.

262. *Кононенко, Кадомцева, Мацько 1992*: Кононенко П. П., Кадомцева Л. О., Мацько Л. І. Українська мова. Київ : Либідь, 1992. 224 с.

263. *Кормилицына 2008*: Кормилицына М. А. Разговорность как реализация стратегии близости к адресату в современной прессе. *Проблемы речевой коммуникации*. 2008. Вып 8. С. 13–28.

264. *Кормилицына 2011*: Кормилицына М. А. Семантически осложненное (полипропозитивное) простое предложение в устной речи. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. 152 с.

265. *Кострова 1991*: Кострова О. А. Продолженная синтаксическая форма как промежуточное звено между простым предложением и сверхфразовым единством (на материале современного немецкого языка) : Автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1991. 32 с.

266. *Костусяк 2002*: Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників. Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. 179 с.

267. *Костусяк 2012*: Костусяк Н. М. Структура міжрівневих категорій сучасної української мови. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 452 с.

268. *Костусяк 2013*: Костусяк Н. М. Морфологічні та семантичні відмінки сучасної української літературної мови. *Українська мова*. 2013. № 4 (48). С. 45–57.

269. *Кохно 1965*: Кохно В. Ф. Предложения с однородными главными членами в современном русском языке : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1965. 19 с.

270. *Коцарь 1966*: Коцарь Э. Б. Вводные слова и словосочетания, вводные предложения, вставные конструкции. Москва. 1966. 31 с.

271. *Коцовський 1912*: Коцовський В. І. Методична грамати́ка руської мови для ІV класи шкіл 5- і 6-класових. Львів : Накладня вид-ва шкільних книжок, 1912. 98 с.

272. *Кочерган 2006*: Кочерган М. П. Загальне мовознавство. Київ : Видавничий центр «Академія», 2006. 464 с.
273. *Красухин 2002*: Красухин К. Г. Опыт построения универсальной классификации предикатов. *Вестник МГУЛ – Лесной вестник. Серия «Языкознание»*. 2002. № 3. С. 62–75.
274. *КССТ*: Краткий словарь стилистических терминов. URL : http://www.xn--b1andocigi.xn--p1ai/stylistic_terms.htm
275. *Кротевич 1959*: Кротевич Е. В. О связях слов. Львов : Изд-во Львов. ун-та, 1959. 35 с.
276. *Кротевич, Родзевич 1957*: Кротевич Є. Родзевич Н. Словник лінгвістичних термінів. Київ : Вид-во АН Української РСР, 1957. 236 с.
277. *Крылова 2009*: Крылова О. А. Коммуникативный синтаксис русского языка. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2009. 176 с.
278. *Крючков, Максимов 1969*: Крючков С. Е, Максимов Л. Ю. Современный русский язык: Синтаксис сложного предложения. Москва : Просвещение, 1969. 276 с.
279. *Кубрякова 1991*: Кубрякова Е. С. Пропозиция и структура представления знаний в разных единицах языка. Когнитивная и коммуникативная структура текста. Функциональный анализ. Тезисы научного совещания. Днепропетровск, 10–12 окт. 1991. С. 68–69.
280. *Кубрякова 1996*: Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов. Москва : Изд-во Москов. гос. ун-та, 1996. 245 с.
281. *Кудрицький 1949*: Кудрицький Й. Я. Синтаксис української мови. Київ : Радянська школа, 1949. 156 с.
282. *Кузнецова 1996*: Кузнецова Е. Б. Семантические процессы в языке современной поэзии: АКД. Санкт-Петербург, 1996. 20 с.
283. *Кулик 1965*: Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Синтаксис. Ч. II. Київ : Радянська школа, 1965. 286 с.

284. *Кульбабська 1998*: Кульбабська О. В. Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Чернівці, 1998. 200 с.

285. *Кульбабська 2010*: Кульбабська О. В. Синтаксемний склад простого неелементарного речення у синтаксичній концепції Івана Вихованця. Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики : Зб. наук. праць на пошану члена-кореспондента НАН України І. Р. Вихованця. Донецьк : Ноулідж (донецьке відділення), 2010. С. 154–166.

286. *Кульбабська 2011*: Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.

287. *Кульбабська 2011а*: Кульбабська О. В. Напівпредикативні конструкції як засіб компресії («згущення думки»). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2011. Вип. 7. С. 191–195.

288. *Кульбабська 2015*: Кульбабська О. В. Семантико-синтаксичні відношення рівня простого речення. Типологія та функції мовних одиниць : Наук. журн. на пошану член-кореспондента НАН України Івана Романовича Вихованця. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. № 2 (4). С. 104–116.

289. *Курдюмов 1999*: Курдюмов В. А. Идея и форма. Основы предикационной концепции языка. Москва : Военный университет, 1999. 194 с.

290. *Курило 1921*: Курило О. Початкова грамика української мови. Частина 2. URL : <http://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=9628>

291. *Курило 2000*: Курило О. Й. Відвигукова лексика сучасної української літературної мови: склад і структура. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. 2000. Вип. 2. С. 130–135.

292. *КСУЛМ 1951*: Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. Т. 2. Київ : Рад. шк., 1951. 407 с.

293. *Кучеренко 1959*: Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції в світлі граматики. Київ : Наука, 1959. 234 с.

294. *Кучеренко 1976*: Кучеренко І. К. Логіко-синтаксична природа речень з однорідними членами. *Мовознавство*. 1976. № 4. С. 36–42.
295. *Кучеренко 2003*: Кучеренко І. К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. Вінниця : Поділля 2000, 2003. 464 с.
296. *Лаврик 2000*: Лаврик Э. П. Обособленные предложно-именные обороты с конкретизирующей семантикой в современном русском литературном языке : Дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Ставрополь, 2000. 192с.
297. *Левашова 1976*: Левашова В. А. Лингвистическая природа и функционирование стилистического приема перечисления (на материале английского языка) : Дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1976. 191 с.
298. *Левицький 1923*: Левицький М. П. Українська граMATика для самонавчання. URL : <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=9633>
299. *Левицький 2005*: Левицький Ю. А. Основы теории синтаксиса. Москва : UPSS, 2005. 367 с.
300. *Лекант 1986*: Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. Москва : Высшая школа, 1986. 176 с.
301. *Лекант 2002*: Лекант П. А. Очерки по грамматике русского языка. Москва : Изд-во МГОУ, 2002. 311 с.
302. *Лекомцев 1973*: Лекомцев Ю. К. Психическая ситуация, предложение и семантический признак. *Труды по знаковым системам: Ученые записки*. 1973. Вып. 308. С. 444–463.
303. *Леонтьев 1996*: Леонтьев А. А. Педагогическое общение. Москва, Нальчик : ИЦ «Эль-Фа», 1996. 96 с.
304. *Летучева 1971*: Летучева В. П. Уточнение и пояснение в современном русском языке Слово и предложение. *Тезисы научной лингвистической конференции*. Тамбов : Тамбов, гос. пед. ин. 1971. С. 151–153.
305. *ЛЭС 2002*: Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Большая рос. энцикл., 2002. 709 с.

306. *Лисак 2006*: Лисак Л. К. Синтаксико-стилістичні функції речень з дієприслівником у стилях сучасної української мови : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2006. 204 с.
307. *Ломов 2008*: Ломов А. М. Типология русского предложения. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2008. 290 с.
308. *Ломтев 1958*: Ломтев Т. П. Основы синтаксиса современного русского языка. Москва : Учпедгиз, 1958. 166 с.
309. *Ломтев 1972*: Ломтев Т. П. Предложение и его грамматические категории. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1972. 177 с.
310. *Ломтев 1976*: Ломтев Т. П. Общее и русское языкознание: избранные работы. Москва : Наука, 1976. 381 с.
311. *Лотман 1996*: Лотман Ю. О поэтах и поэзии. Анализ поэтического текста. Санкт-Петербург : Искусство СПб., 1996. 846 с.
312. *Ляпон 1980*: Ляпон М. В. Сложноподчиненные предложения расчлененной структуры. Русская грамматика. Москва : Наука, 1980. С. 539–615.
313. *Майданова 1993*: Майданова Л. М. Практикум по современному русскому литературному языку: Для студентов-журналистов. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1993. 384 с.
314. *Майданский 1965*: Майданский М. Н. Соединительные сочетания разноименных членов предложения. *Русский язык в школе*. 1965. № 5. С. 72–74.
315. *Мамалига 1997*: Мамалига А. Рівні текстового виокремлення вставних і вставлених конструкцій (на матеріалі газет). *Вісник Київ. ун-ту ім. Т. Шевченка. Серія : Журналістика*. 1997. Вип. 4. С. 239–248.
316. *Манаенко 2003*: Манаенко Г. Н. Осложненное предложение в языке и речи: очерки по теории и методологии исследования. Ставрополь : Изд-во СГУ, 2003. 395 с.

317. *Манаенко 2006*: Манаенко Г. Н. Информационно-дискурсивный подход к анализу осложненного предложения. Ставрополь : Изд-во СГУ, 2006. 265 с.

318. *Манаенко 2006а*: Манаенко Г. Н. Когнитивная природа основ системы осложняющих категорий в современном русском языке. Язык. Текст. Дискурс : Межвузовский научный альманах. Ставрополь, 2006. 228 с.

319. *Маркелова 1990*: Маркелова Г. В. Развитие средств авторизации в синтаксической системе русского языка. История пояснительных конструкций: семантический и функциональный аспекты. Тверь, 1990. 78 с.

320. *Масицька 2013*: Масицька Т. Є. Речення як багатоаспектна синтаксична одиниця. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2013. Вип. 10. С. 169–174.

321. *Масицька 2016*: Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченнєвих залежностей. Луцьк : Твердиня, 2016. 414 с.

322. *Матезиус 1967*: Матезиус В. Основная функция порядка слов в чешском языке *Пражский лингвистический кружок* : сб. статей. Москва : Прогресс, 1967. С. 246–265.

323. *Маторіна 2015*: Маторіна Н. М. Синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення як маркери категорії членів речення. *Мир науки и инноваций*. 2015. Вып. 1. Т. 2. С. 85–92.

324. *Мацько 2003*: Мацько Л. І. Стилістика української мови. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.

325. *Мацько 2004*: Мацько Л. І. Вигук. Українська мова: Енциклопедія. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.

326. *Медушевський, Лобода, Марченко, Плющ 1975*: Медушевський А. П., Лобода В. В., Марченко Л. М., Плющ М. Я. Сучасна українська літературна мова. Київ : Вища школа, 1975. 398 с.

327. *Межов 2006*: Межов О. Г. Типологія синтаксем у структурі семантично елементарних і ускладнених простих речень. *Науковий вісник*

Волинського державного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. 2006. № 6. С. 242–248.

328. *Межов 2012*: Межов 2012: Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико синтаксичних одиниць. Луцьк : РВВ «Вежа» Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2012. 464 с.

329. *Межов 2014*: Межов О. Г. Функційне навантаження вокативів у поетичних творах Василя Стуса. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна.* 2014. Вип. 44. С. 178–181.

330. *Межов 2019*: Межов О. Г. Сучасні підходи до вивчення категорії звертання в курсі «Синтаксис української мови» для студентів-філологів. *Мова: класичне – модерне – постмодерне.* 2019. Випуск 5. С. 170–185.

331. *Мелиг 1985*: Мелиг Х. Р. Семантика предложения и семантика вида в русском языке. *Новое в зарубежной лингвистике.* 1985. Вып. XV. С. 227–249.

332. *Мельник 2014*: Мельник І. А. Лівобічні та правобічні актанти, зумовлені валентністю відприкметникових дієслівних аналітичних синтаксичних транспозитів. *Філологічні науки. Мовознавство.* 2014. № 2. С. 123–129.

333. *Мельник 2012*: Мельник О. Семантика вигуків в українській мові. *Українське мовознавство. Міжвідомчий науковий вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2012. № 42. С. 26–41.

334. *Мельников 1969*: Мельников Г. П. Сукупность предикации и способы её языкового выражения. Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. Москва : Наука, 1969. С. 116–125.

335. *Мельничук 1966*: Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 324 с.

336. *Мещанинов 1963*: Мещанинов И. И. Структура предложения. Москва, Ленинград : Изд-во АН СССР, 1963. 104 с.

337. *Мещанинов 1978*: Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи. Ленинград : Наука, 1978. 387 с.

338. *Мещаниновские чтения 1972*: Мещаниновские чтения. Серия : *Вопросы теории языкознания*. Ленинград : Наука, 1972. С.5–27.
339. *Мигирин 1961*: Мигирин В. Н. Принципы изучения членов предложения. *НДВШ: Филологические науки*. 1961. № 3. С. 50–52.
340. *Мирович 1962*: Мирович А. Основные функции частиц в современном русском языке. *Лексикографический сборник*. 1962. Вып. 5. С. 104–111.
341. *Миронов 2008*: Миронов Д. Г. Глагольность в сфере имен: к проблеме семантического описания девербативов (на материале русского языка) :соискание научной степени д-ра философии по русской филологии: спец. 10.02.01 «Русский язык». Таллин, 2008. 96 с.
342. *Митрофанова 1973*: Митрофанова О. Д. Язык научно-технической литературы. Москва : Изд-во МГУ, 1973. 147 с.
343. *Мишина 1971*: Мишина К. И. Сочинительные сочетания разноименных членов предложения. *Учен. Зап. МГПИ им. В. И. Ленина*. 1971. С. 356–362.
344. *Мірченко 2004*: Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій. Луцьк : РВВ «Вежа» ВДУ імені Лесі Українки, 2004. 393 с.
345. *Мірченко 2011*: Мірченко М. В. Вибрані праці з категорійної граматики та лінгвотекстології. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки, 2011. 256 с.
346. *Мірченко 2014*: Мірченко М. В. Категорійна (функційна) типологія синтаксичних одиниць. *Типологія та функції мовних одиниць*. 2014. № 1. С. 187–199.
347. *Мойсієнко 2006*: Мойсієнко А. К. Структурно-семантична організація простого ускладненого речення. Київ : видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 167 с.
348. *Мойсієнко 2009*: Мойсієнко А. К. Сучасна українська мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ : Персонал, 2009. 208 с.
349. *Мурзин 1982*: Мурзин Л. Н. Основы дериватологии. Пермь : Изд-во Пермск. унта, 1982. 170 с.

350. *Муханов 1999*: Муханов И. Л. О текстообразующей функции имплицитных смыслов высказывания (диалог). Имплицитность в языке и речи. Москва : Языки русской культуры, 1999. С. 88–94.

351. *Мухин 1968*: Мухин А. М. Структура предложений и их модели. Ленинград : Наука, 1968. 230 с.

352. *Нечуй-Левицький 1914*: Нечуй-Левицький І. С. Грамматика української мови. Частина II. Синтаксис. URL : <https://elib.nlu.org.ua/view.html?&id=9836>

353. *Никуличев 2009*: Никуличев М. Ю. Принцип анализа девербативных композитов. *Вестник Московского городского педагогического университета. Сер. Филология. Теория языка. Языковое образование*. 2009. № 2. С. 43–48.

354. *Нідзельська 2013*: Нідзельська Ю. М. Концептологія як провідний напрям сучасної лінгвістики. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. № 4. С. 168–171.

355. *Новик 2005*: Новик Е. В. Особенности актуального членения полипредикативных конструкций (на материале информационно-публицистических текстов английского языка) : Дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». Смоленск, 2005. 186 с.

356. *Новик, Мамедов 1981*: Новик И. Б., Мамедов Н. М. Метод моделирования в современной науке. Москва : Общество «Знание» РСФСР, 1981. 40 с.

357. *Новікова 2013*: Новікова О. О. Особливості використання експресивних одиниць в офіційно-діловому стилі. *Україністика: нові імена в науці* : зб. наук. пр. учасників IV Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і мол. науковців. Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2013. Вип. 4. С. 170–176.

358. *Новікова 2019*: Новікова О. О. Функційні особливості вставних конструкцій в лінгвоукраїністиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : філологія*. 2019. Вип. 39, т. 1. С. 36–40.

359. *Новікова 2019а*: Новікова О. О. Вставні конструкції в юридичному дискурсі: структурні й функційні особливості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : філологія*. 2019. Вип. 40, т. 1. С. 80–85.

360. *Новікова 2019б*: Новікова О. О. Відокремлені обставини в сучасній українській мові: статус, функції. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69), № 2, ч. 1. С. 21–27.

361. *Новікова 2019в*: Структурно-семантичні особливості вставних одиниць у текстах публіцистичного дискурсу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69), № 3, ч. 1. С. 47–56.

362. *Новікова 2019г*: Новікова О. О. Вставні та вставлені конструкції в сучасній українській мові: статус, функції. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки*. 2019. Випуск XVIII. С. 162–177.

363. *Новікова 2019г*: Структурно-семантичні особливості вставних конструкцій у художніх текстах сучасних українських письменників. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 11, т. 1. С. 41–47.

364. *Новікова 2019д*: Новікова О. О. Історія вивчення пояснювальних конструкцій в лінгвоукраїністиці. *Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць*. Черкаси. 2019. Вип. 27. С. 20–29.

365. *Новікова 2019е*: Новікова О. О. Типологічні вияви пояснювальних конструкцій у сучасній українській мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2019. Вип. 29. С. 34–44.

366. *Новікова 2019є*: Новікова О. О. Структурні й функційні особливості вставних конструкцій в українському науковому дискурсі. *Studia Philologica (Філологічні студії) : Збірник наукових праць*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2019. Вип. 13. С. 68–75.

367. *Новікова 2020*: Новікова О. О. Власне-пояснювальні синтаксичні конструкції: статус, семантика, функції. *Філологічні науки : збірник наукових праць*. Полтава. 2020. № 32. С. 81–86.

368. *Новікова 2020а*: Новікова О. О. Функційні вияви конкретизувальних конструкцій на рівні простого ускладненого речення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Германістика та міжкультурна комунікація*. 2020. Вип. 1. С. 227–233.

369. *Новікова 2020б*: Новікова О. О. Статус відокремлення в системі синтаксичних зв'язків. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2020. Feb. VIII (64). Issue: 216. Budapest. С. 45–49.

370. *Новікова 2020в*: Новікова О. О. Функційно-семантичне вираження відокремлених обставин у сучасній українській мові. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31(70), № 3. ч. 1. С. 33–37.

371. *Новікова 2020г*: Новікова О.О. Вставлені конструкції в сучасній українській мові: структурні й функційні вияви. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія*. 2020. Вип. 22. С. 220–228.

372. *Новікова 2020г*: Новікова О. О. Особливості функціонування конструкції з паралельними членами на рівні ускладненого речення. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Вип. 30, т. 2. С. 308–313.

373. *Новікова 2020д*: Новікова О. О. Функційне вираження відокремлених прикладок у сучасній українській мові. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Вип. 33, т. 1. С. 228–233.

374. *Новікова 2020е*: Новікова О. О. Основні принципи розмежування вставних і вставлених конструкцій. *Львівський філологічний часопис*. 2020. № 8. С. 140–147.

375. *Новікова 2020є*: Вставні конструкції в сучасній українській літературній мові: типологія, функції. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2020. Nov. VIII(71). Issue: 240. Budapest. С. 47–52.

376. *Новікова, Вінтонів 2019*: Новікова О. О., Вінтонів М. О. Просте ускладнене речення в системі синтаксичних одиниць. *Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи. Том V*. Баку – Банська Бистриця – Ужгород – Херсон : Посвіт, 2019. С. 313–321.

377. *Норман 1998*: Норман Б. Ю. Грамматические инновации в русском языке, связанные с социальными процессами. *Русистика*. 1998. № 1–2. С. 57–68.

378. *Объяснительный словарь 2002*: Объяснительный словарь русского языка. Структурные слова / Под. ред. В. В. Морковкина. Москва : Наука, 2002. 424 с.

379. *Овсянникова 1968*: Овсянникова М. А. Синтаксический параллелизм как средство связи бессоюзных предложений в современном немецком языке. *Филологические науки*. 1968. № 1. С. 74–81.

380. *Овсяннико-Куликовський 1907*: Овсяннико-Куликовский Д. Н. Руководство къ изучению синтаксиса русскаго языка. Москва, 1907.

381. *Овсяннико-Куликовський 1912*: Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка. Санкт-Петербург : Издательство: Издание И. А. Куликовской, 1912. 322 с.

382. *Огієнко 1935*: Огієнко І. Складня української мови. Ч І. Вступ до складні. URL : <https://issuu.com/haydamaka/docs/5b373c8ab6658b>

383. *Огієнко 1938*: Огієнко І. Складня української мови. Ч. II. Головні й пояснювальні члени речення. Друкарня ОО. Василян у Жовкві, 1938. 242 с.

384. *Огоновський 1889*: Огоновський О. М. Граматике русского языка для школ среднихъ. Львовъ, 1889. 288 с.

385. *Ожегов 2009*: Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка: около 100 000 слов, терминов и фразеологических выражений. Москва, 2009. 1359 с.

386. *Ожоган 1997*: Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови. Київ : НАН України, Ін-т української мови, 1997. 230 с.

387. *Ойце 1965*: Ойце И. М. Сложные предложения с пояснением в современном русском языке : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1965. 18 с.

388. *Олейник 2002*: Олейник З. П. Вводные и вставочные компоненты в структуре высказывания и текста : Дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.15 «Общее языкознание». Донецк, 2002. 340 с.

389. *Олексенко 2011*: Олексенко В. П. Дуплексив як один з основних способів реалізації семантико-синтаксичного синкретизму у межах простого речення. URL : <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/721/1>

390. *Олексенко 2017*: Олексенко В. П. Структурно-семантична організація рекламного тексту. Граматичні студії: зб. наук. праць. Вінниця: ДонНУ, 2017. Вип. 3. С. 106–113.

391. *Олексенко 2018*: Олексенко В. П. Односкладні речення в рекламному тексті. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія, 2018. № 32 (3). С. 111–114.

392. *Оленяк 2010*: Оленяк М. Я. Уточнення та суміжні з ним категорії в англійській, українській та польській мовах. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. Луганськ, 2010. № 13. С. 5–17.

393. *Оленяк 2011*: Оленяк М. Я. Семантико-синтаксичні функції уточнення в англійській, українській та польській мовах : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». Донецьк, 2011. 20 с.

394. *Олійник 2002*: Олійник З. П. Вставні і вставлені компоненти у структурі висловлювання і тексту : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». Донецьк, 2002. 20 с.

395. *Олійников 2020*: Олійников В. А. Структура та функції категорії звертання в сучасній українській літературній мові (на матеріалі текстів акафістів) : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Луцьк, 2020. 258 с.

396. *Осадца 1876*: Осадца М. Граматика руського языка. Львів : Ставропіг. ін-т., 1876. 238 с.

397. *Основина 1983*: Основина Г. А. Приложения и уточняющие члены предложения. Предложение как многоаспектная единица языка. Москва : МГПИ, 1983. С. 65–70.

398. *Павловський 1818*: Павловський А. Грамматика малороссийского наречия или Грамматическое показание существеннейших отличий, отдаливших малороссийское наречие от чисто российского языка. Санкт-Петербург, 1818. 114 с.

399. *Падучева 1977*: Падучева Е. В. О производных диатезах отпредикатных имен в русском языке. Проблемы лингвистической типологии и структуры языка. Ленинград : Изд-во Ленинградского университета, 1977. С. 84–107.

400. *Падучева 2004*: Падучева Е. В. Высказывание и его отношение к действительности. Москва : UPPS, 2004. 286 с.

401. *Падучева 2016*: Падучева Е. В. О семантике синтаксиса. Материалы к трансформационной грамматике русского языка. Москва : URSS, 2016. 296 с.

402. *Пазельская 2003*: Пазельская А. Г. Аспектуальность РІ русские предикатные имена. *Вопросы языкознания*. 2003. № 4. С. 72–90.

403. *Панков 2009*: Панков Ф. И. Функционально-коммуникативная грамматика русского наречия : Дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 2009. 844 с.

404. *Панкрац 1992*: Панкрац Ю. Г. Пропозициональные структуры и их роль в формировании языковых единиц разных уровней : Дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». Москва, 1992. 333 с.

405. *Панов 2004*: Панов М. В. Труды по общему языкознанию и русскому языку. Том I. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 568 с.
406. *Панфилов 1971*: Панфилов В. З. Взаимоотношение языка и мышления. Москва : Наука, 1971. 230 с.
407. *Пархоменко 1961*: Пархоменко О. М. Українська мова. Київ : Радянська школа, 1961. Ч. 2. 204 с.
408. *Перетрухин 1979*: Перетрухин В. Н. Проблемы синтаксиса однородных членов предложения в современном русском языке. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. 210 с.
409. *Перетрухин 1979а*: Перетрухин В. Н. Расширение, распространение и осложнение в простом предложении. *Филологические науки*. 1979. № 4. С. 46–50.
410. *Петерсон 1923*: Петерсон М. Н. Очерк синтаксиса русского языка. Москва, Ленинград : Госиздат, 1923. 131 с.
411. *Петров 1994*: Петров А.Г. О полупредикативности обособленных приложений Современный русский синтаксис. Предложение и его членение. Владимир, 1994. С. 76–81.
412. *Печников 1973*: Печников А. Н. Словосочетание как синтаксическая единица. Ульяновск : Ульяновский гос. пед. ин-тут им. И. Н. Ульянова, 1973. 56 с.
413. *Пешковский 1956*: Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 1956. 511 с.
414. *Плющ 2004*: Плющ М. Я. Відокремлені члени речення. Відокремлення. Українська мова. Енциклопедія. Київ : Наук. думка, 2004. С. 78–79.
415. *Плющ 2010*: Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 328 с.
416. *Плющ 2010*: Плющ М. Я. Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативний аспекти). Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. 92 с.

417. *Плющ 1976*: Плющ Н. П. Інтонація вставності в українській мові. Київ : Наук. думка, 1976. 132 с.
418. *Пономарів 1992*: Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови. Київ : Либїдь, 1992. 248 с.
419. *Пономарів 1997*: Пономарів О. Д. Звертання. Сучасна українська мова. Київ : Либїдь, 1997. 400 с.
420. *Пономарів 2000*: Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української мови. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2000. 248 с.
421. *Поняття*: Поняття про синтаксичне ускладнення простого речення, семантичне та формальне ускладнення, типи формального ускладнення. URL : studlib.info/psikhologiya/1876205
422. *Попов 1964*: Попов А. С. Именительный темы и другие сегментированные конструкции в современном русском языке. Развитие грамматики и лексики современного русского языка. Москва, 1964. 323 с.
423. *Попов 1974*: Попов А. С. Подлежащее и сказуемое в структуре простого предложения современного русского литературного языка. Пермь, 1974. 116 с.
424. *Попович 1916*: Попович О. Руска граматика для шкіл народних. Відень : Накладом видавництва книжок шкільних, 1916. 129 с.
425. *Поспелов 1990*: Поспелов Н. С. Мысли о русской грамматике: Избранные труды. Москва : Наука, 1990. 182 с.
426. *Поспелова 1969*: Поспелова А. Г. Соотношение понятий: сочинение, соподчинение, тождество функций и однородность в простом предложении. *Вопросы структуры английского языка в синхронии и диахронии*. 1969. Вып. 2. С. 38–41.
427. *Постникова 1972*: Постникова О. В. Сравнительные конструкции в составе простого предложения : Автореф. дисс. на соискание науч. степ. канд. филол. наук. Ленинград, 1972. 18 с.
428. *Потебня 1958*: Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. Т. 3. Москва : Учпедгиз, 1958. 551 с.

429. *Почтенная 1976*: Почтенная Т. Г. Вводные и вставные конструкции. Современный русский язык: в 2-х ч. Ч. 2. Москва : Высшая школа, 1976. С. 125–131.

430. *Почепцов 1979*: Почепцов О. Г. Семантика и прагматика вопросительного предложения (на материале английского языка) : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки». Киев, 1979. 24 с.

431. *Прияткина 1977*: Прияткина А. Ф. Союзные конструкции в простом предложении : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1977. 24 с.

432. *Прияткина 1980*: Прияткина А. Ф. Сочинительные связи внутри простого предложения. Союзные конструкции, совмещающие в себе признаки простого и сложного предложений. Русская грамматика. Т. II. Москва : Наука, 1980. С. 166–180.

433. *Прияткина 1983*: Прияткина А. Ф. Осложненное простое предложение. Владивосток : ДВГУ, 1983. 96 с.

434. *Прияткина 1990*: Прияткина А. Ф. Русский язык: Синтаксис осложненного предложения. Москва : Высшая школа, 1990. 176 с.

435. *Проблемы 1976*: Проблемы порождающей грамматики и семантики. Москва : ИНИОН, МГПИИЯ им. М. Тореза, 1976. 182 с.

436. *Прокопович 1966*: Прокопович Н. Н. Словосочетание в современном русском литературном языке : монография. Москва : Просвещение, 1966. 399 с.

437. *Рабчинська 1975*: Рабчинская И. А. Синтаксический параллелизм как средство организации сложных единиц в поэтических текстах. *Вестник Белорусского государственного университета. Серия 4*. 1975. № 2. С. 53–58.

438. *Радіонова 2004*: Радіонова Т. М. Статус, семантика і функції ряду в структурі простого речення : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Донецьк, 2004. 19 с.

439. *Разинкина 2004*: Разинкина Н. М. Функциональная стилистика: на материале английского и русского языков. Москва : Высшая школа, 2004. 271 с.
440. *Рак 2000*: Рак О. М. Про питання походження вигуків. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2000. Вип. 72. С. 11–21.
441. *Распопов 1970*: Распопов И. П. Строение простого предложения в современном русском языке. Москва : Просвещение, 1970. 190 с.
442. *Распопов 1973*: Распопов И. П. Очерки по теории синтаксиса. Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1973. 220 с.
443. *РГ 1980*: Русская грамматика: в 2 т. / редкол.: Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др. Т. 2. Синтаксис. Москва : Наука, 1980. 709 с.
444. *Розенталь 1964*: Розенталь Д. Э. Предложение с обособленными членами. Современный русский язык. Ч. II. Морфология. Синтаксис. Москва : МГУ, 1964. С.484–509.
445. *Розенталь Д. Э. 1987*: Розенталь Д. Э. Практическая стилистика русского языка. Москва : Высшая школа, 1987. 399 с.
446. *Розенталь, Теленкова 2001*: Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва : Астрель, АСТ, 2001. 624 с.
447. *Розенталь, Голуб, Теленкова 2013*: Розенталь Д. Э., Голуб И. Б., Теленкова М. А. Современный русский язык. Москва : Айрис-Пресс, 2013. 448 с.
448. *Романюк 2014*: Романюк С. А. Функційність вигуків у мовленні українських політиків. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2014. Вип. 11. С. 144–148.
449. *Руднев 1959*: Руднев А. Г. Синтаксис осложненного предложения. Москва : Учпедгиз, 1959. 198 с.
450. *Руднев 1968*: Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка. Москва : Высшая школа, 1968. 319 с.

451. *Сазонова 1975*: Сазонова И. К. Причастие в системе частей речи и лексикосемантическая деривация. *Вопросы языкознания*. 1975. № 6. С. 87–98.
452. *Сазонова 1989*: Сазонова И. К. Русский глагол и его причастные формы: Толковограмматический словарь. Москва : Русский язык, 1989. 590 с.
453. *Санников 1989*: Санников В. З. Русские синтаксические конструкции. Москва : Наука, 1989. 267 с.
454. *Сафаров, Бушуй 2007*: Сафаров Ш. С., Бушуй Т. А. О цельнооформленности сложного слова и словосочетания. *Acta Linguistica Petropolitana. Труды института лингвистических исследований*. 2007. Том III, ч. 1. Нестор-История. С. 216–225.
455. *Седун 1959*: Седун Е. П. О так называемых «вводных» и «вставных» конструкциях. *Славянское языкознание*. Москва : Изд-во АН СССР, 1959. С. 186–194.
456. *Селиверстова 1982*: Селиверстова О. Н. Семантические типы предикатов. Москва : Наука, 1982. 368 с.
457. *Селіванова 2008*: Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2008. 711 с.
458. *Семантичні типи 1982*: Семантические типы предикатов / отв. редактор О. Н. Селиверстова. Москва : Наука, 1982. 365 с.
459. *Сепир 2002*: Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии. Москва : Прогресс, 2002. 656 с.
460. *Сильницкий 1973*: Сильницкий Г. Г. Семантические типы ситуаций и семантические классы глаголов. Проблемы структурной лингвистики. Москва : Наука, 1973. С. 373–391.
461. *Сильницкий 1981*: Сильницкий Г. Г. Предикативное отношение и его роль в пассивном преобразовании. Залоговые конструкции в разноструктурных языках. Москва : Наука, 1981. 245 с.
462. *Симонова 1980*: Симонова К. С. Функції стверджувальних часток в українській мові. *Українська мова і література в школі*. 1980. № 11. С. 18–22.

463. *Синтаксис 1995*: Синтаксис словосполучення і простого речення (Синтаксичні категорії і зв'язки). Київ: Наук. думка, 1975. 221 с.
464. *Синявский 1941*: Синявський О. Н. Норми української літературної мови. Львів : Українське Вид-во, 1941. 363 с.
465. *Сиротинина 1980*: Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка. Москва : Высшая шк., 1980. 141 с.
466. *Сімович 1919*: Сімович В. Практична граматики української мови. Раштат, 1919. 584 с.
467. *Скаб 2002*: Скаб М. С. Граматики апеляції в українській мові : монографія. Чернівці : Місто, 2002. 272 с.
468. *Скідан*: Скідан О. Моделювання концептів у різних наукових парадигмах. URL : http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1680
469. *Скобликова 2006*: Скобликова Е. С. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения (теоретический курс). Москва : Флинта : Наука, 2006. 264 с.
470. *Слинько, Гуйванюк, Кобилянська 1994*: Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
471. *Слободинский 1969*: Слободинский С. С. Осложнение структуры простого предложения рядами однородных членов (двумя и более) : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Саратов, 1969. 22 с.
472. *Слюсарева 1981*: Слюсарева Н. А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка. Москва : Наука, 1981. 196 с.
473. *Смаль-Стоцький, Гартнер 1893*: Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Руська граматики. Львів, 1893. 111 с.
474. *Смерчинський 1932*: Смерчинський С. Нариси з української синтакси (у зв'язку з фразеологією та стилістикою). Харків : Радянська школа, 1932. 283 с.

475. *Смирницкий 2007*: Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка. Москва : Изд-во ЛКИ, 2007. 296 с.
476. *Смотрицкий 1619*: Смотрицкий М. Грамматика славенских правилное Сунтагма. URL : <http://litopys.org.ua/smotrgram/sm.htm>
477. *Сопачова*: Сопачова В. В. Предикативність як синтаксична категорія (проблема визначення статусу та обсягу поняття). URL : <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavstvo/2010/119-106-16.pdf>
478. *Сопачова 2009*: Сопачова В. В. Структура і семантика аналітичних предикативних синтаксем англійської мови. *Філологія. Мовознавство. Наукові праці*. 2009. Т. 98. Вип. 85. С. 95–101.
479. *Соссюр 1998*: Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. Київ : Основа, 1998. 324 с.
480. *СРЯ 1964*: Современный русский язык: Морфология. Синтаксис. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1964. 515 с.
481. *СРЯ 1987*: Современный русский язык: в 3 ч. Ч. 3: Синтаксис. Пунктуация. Москва : Просвещение, 1987. 256 с.
482. *СРЯ 1997*: Современный русский язык: Теоретический курс: Синтаксис. Пунктуация. Москва : Изд-во РУДН, 1997. 256 с.
483. *СРЯ 2000*: Современный русский язык. Москва : Юрайт, 2000. 493 с.
484. *СРЯ 2001*: Современный русский язык. Москва : Дрофа, 2001. 560 с.
485. *Стеблин-Каменский 1974*: Стеблин-Каменский М. И. О предикативности. Спорное в языкознании. Ленинград : Изд-во Ленинградск. ун-та, 1974. С. 34–47.
486. *Степаненко, Педченко 2019*: Степаненко М. І., Педченко С. О. Семантика і функціонування модальних часток у сучасній українській літературній мові. Полтава : ПП «Астрая», 2019. 222 с.
487. *Сулейманова 1987*: Сулейманова О. А. Некоторые семантические типы субстантивов и их актуализаторы весь / целый и all / whole : Дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.20 «Сравнительно-

историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». Москва, 1987. 188 с.

488. *СУМ 1973*: Словник української мови: в 11 томах. Т. 4. URL : http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh

489. *СУМ 1975*: Словник української мови: в 11 томах. Т. 6. URL : http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh

490. *СУЛМ 1975*: Сучасна українська літературна мова / Керівник авторського колективу А.П.Медушевський. Київ: Вища шк., 1975. 398 с.

491. *СУЛМ 1969*: Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Київ : Наукова думка, 1969. 583 с.

492. *СУЛМ 1972*: Сучасна українська літературна мова: Синтаксис. Київ : Наукова думка, 1972. 516 с.

493. *СУЛМ 1997*: Сучасна українська літературна мова. Київ : Вища шк., 1997. 493 с.

494. *СУЛМ 2011*: Сучасна українська літературна мова. Київ : Літера ЛТД, 2011. 560 с.

495. *СУМ 2001*: Сучасна українська мова. Київ : Либідь, 2001. 400 с.

496. *Сусов 1972*: Сусов И. П. Ситуация как означаемое предложения на реляционном уровне. *Вопросы английской и французской филологии*. 1972. Вып. 8. С. 25–48.

497. *Сусов 1973*: Сусов И. П. Семантическая структура предложения (На материале простого предложения в современном немецком языке). Тула : ТГПИ, 1973. 141 с.

498. *Теньер 1988*: Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. Москва : Прогресс, 1988. 656 с.

499. *Тимкова 2005*: Тимкова В. А. Семантико-синтаксична структура двоскладних речень із предикатами якості в українській мові. Київ : Кондор, 2005. 134 с.

500. *Тимченко 1918*: Тимченко Є. К. Українська граматики (для III і IV класів шкіл середніх). Ч. 1. Київ : Криниця, 1918. 142 с.

501. *Тихомиров 1963*: Тихомиров В. Д. Разграничение вводных и вставных конструкций в современном русском языке. *Русский язык в школе*. 1963. № 6. С. 100–102.

502. *ТСУМ*: Тлумачний словник української мови. URL : <http://www.classes.ru/all-ukrainian/dictionary-ukrainian-explanatory-term-79690.htm>

503. *Тулина 1976*: Тулина Т. А. Функциональная типология словосочетаний. Киев, Одесса : Вища школа, 1976. 176 с.

504. *Тулина, Харитоновна 1986*: Тулина Т. А., Харитоновна М. М. Типы незамещённых позиций в составе предикатных актантов. Проблемы семантики предложения: выраженный и невыраженный смысл. Красноярск : Изд-во Краснояр. гос. ун-та, 1986. С. 50–52.

505. *Туровська 2009*: Туровська Л. В. Термінологізація назв осіб в українській мові. *Українська мова*. 2009. № 2. С. 86–94.

506. *Турчак 2011*: Турчак О. М. З історії вивчення вставлених конструкцій як синтаксичної категорії структурно-комунікативного рівня. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство*. 2011. Т. 19. Вип. 17. Т. 3. С. 160–165.

507. *УГ 1986*: Украинская грамматика. Київ : Наук. думка, 1986. 360 с.

508. *Удовиченко 1968*: Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській літературній мові. Київ : Наук. думка, 1968. 288 с.

509. *Ужевич 1643*: Ужевич І. Граматыка словенская, написана пре(з) Іоанна Ужевича словАнина славної Академіи пари(з)скои в(ъ) теѡлогіи студента в(ъ) Парижу. URL : <http://litopys.org.ua/uzhgram/uz.htm>

510. *УМ 1977*: Українська мова / За ред. В.О. Горпинича. Київ : Вища школа, 1977. Ч.2. 262 с.

511. *УМ 1988*: Українська мова. Ч. 2 / За ред. В. О. Горпинича. Київ : Вища шк., 1988. 224 с.

512. *УМ 2000*: Українська мова: Енциклопедія. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. 750 с.

513. *УП 1946*: Український правопис. Київ : Українське держ. вид-во, 1946.
514. *УМ 2004*: Українська мова: Енциклопедія. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
515. *УРЕ 1974–1985*: Українська радянська енциклопедія: в 12 томах. 1974–1985. URL : <http://leksika.com.ua/ure/>
516. *Усищева 1955*: Усищева Ю. Г. Обстоятельства места и времени в функции уточняющих членов предложения в современном русском литературном языке (случаи бессоюзной связи) : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.02 «Языки народов РФ». Москва, 1955. 21 с.
517. *Уханов 1961*: Уханов Г. П. Пояснительные конструкции с союзом *то есть* и придаточным предложением во второй части. *Русский язык в школе*. 1961. № 2. С. 32–36.
518. *Ушаков 2008*: Ушаков Д. Н. Большой толковый словарь современного русского языка: 180 000 слов и словосочетаний. Москва, 2008. 1239 с.
519. *Фаттахова 2003*: Фаттахова Н. Н. Полипропозитивное простое предложение в системе народных примет в русском. Казанская лингвистическая школа: традиции и современность: Труды и материалы : II Международные Бодуэновские чтения: в 2 т. Т. 2. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2003. С. 39–41.
520. *Федоров 1972*: Федоров А. К. Трудные вопросы синтаксиса. Москва : Просвещение, 1972. 239 с.
521. *Федулова 2013*: Федулова У. М. Осложнение простого предложения в современном русском языке. *Вестник Ленинградского государственного университета имени А. С. Пушкина. Серия Филология*. 2013. Выпуск 3. С. 66–69.
522. *Филлмор 2002*: Филлмор Ч. Дело о падеже. *Зарубежная лингвистика*. 2002. III. С. 127–259.
523. *Фомина 2009*: Фомина Н. С. Синтаксические конкретизаторы как стилеобразующее средство в прозе Н. С. Лескова : Дисс. на соискание науч.

степени канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Петрозаводск, 2009. 219 с.

524. *Фортунатов 1956*: Фортунатов Ф. Ф. Избранные труды: в 2 т. Т. 1. Москва : Учпедгиз, 1956. 450 с.; Т. 2. Москва : Учпедгиз, 1957. 471 с.

525. *Фунтова 2002*: Фунтова Т. Б. Логіко-синтаксична категорія уточнення в сучасній російській мові (семантика, засоби вираження) : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Російська мова». Сімферополь, 2002. 192 с.

526. *Хаджирадєва 2009*: Хаджирадєва С. К. Моделювання як метод науково-практичного пізнання. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Державне управління*. 2009. № 1. С. 44–52.

527. *Харченко 2001*: Харченко С. В. Семантико-синтаксична та комунікативна структура речень спонукальної модальності : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2001. 21 с.

528. *Харченко 2010*: Харченко С. В. Особливості функціонування вставлених конструкцій у науковому стилі української мови. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. 2010. Вип. XII. С. 112–118.

529. *Храковский 1972*: Храковский В. С. Проблемы деривационной синтаксической теории : Автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра філол. наук: спец. 10.02.02 «Русский язык». Тбилиси, 1972. 51 с.

530. *Худяков 2010*: Худяков А. А. Теоретическая грамматика. Москва : Academia, 2010. 256 с.

531. *Цейтлин 1975*: Цейтлин С. Н. Категория предикативности в её отношении к высказыванию и предложению. Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Ленинград : Наука, 1975. С. 168–170.

532. *Чейф 2009*: Чейф У. Значение и структура языка. Москва : URSS, 2009. 426 с.

533. *Черемисина 1976*: Черемисина М. И. Сравнительные конструкции русского языка. Новосибирск : Наука, 1976. 270 с.

534. *Черникова 2010*: Черникова Н. Числа и цифры. URL : www.nkj.ru/archive/articles/17798

535. *Чернобров 2017*: Чернобров Ю. А. Формування синтаксичної термінології в українському мовознавстві XIX–I пол. XX ст. : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2017. 303 с.

536. *Чесноков 1975*: Чесноков П. В. О предикативности как свойстве предложения. Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Ленинград : Наука, 1975. С. 171–178.

537. *Чесноков 1979*: Чесноков П. В. Предикативность и модальность как семантические признаки предложения. Единицы морфологии и синтаксиса в семантическом аспекте. Ростов-на-Дону, 1979. С. 20–30.

538. *Чеснокова 1958*: Чеснокова Л. Д. К вопросу о грамматической однородности и её отношении к сочинению. *Ученые записки Таганрогского пед. института*. 1958. Вып. 6. С. 72–75.

539. *Чеснокова 1973*: Чеснокова Л. Д. Конструкции с предикативным определением и структура предложения : Материалы для спецкурса. Ч. 2. Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского пед. ин-та, 1973. 144 с.

540. *Чеснокова 1980*: Чеснокова Л. Д. Связи слов в современном русском языке. Москва : Просвещение, 1980. 110 с.

541. *Чопик 1991*: Чопик Я. М. Зони атрибутивності у структурі простого речення (семантика і засоби вираження) : Дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.02 «Українська мова». Київ, 1991. 195 с.

542. *Чуглов 1996*: Чуглов В. И. О составных членах предложения. *Русский язык в школе*. 1996. № 3. С. 86–90.

543. *Чуглов 2011*: Чуглов В. И. О пояснительных конструкциях и их разновидностях. *Филологические науки. Вестник Череповецкого государственного университета*. 2011. № 4. Т. 3. С. 127–132.

544. *Чуглов 2012*: Чуглов В. И. Осложненное предложение: полупредикативные и пояснительные конструкции в современном русском литературном языке (структурно-семантический аспект) : Автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Ярославль, 2012. 46 с.

545. *Шаймиев 1981*: Шаймиев В. А. Роль вставных предикативных единиц в семантической организации текста. Функционирование синтаксических категорий в тексте. Ленинград, 1981. С. 81–88.

546. *Шапиро 1957*: Шапиро А. Б. К учению о второстепенных членах предложения. *Вопросы языкознания*. 1957. № 2. С. 87–95.

547. *Шарипова 2007*: Шарипова В. М. Скрытая предикативность атрибутивных структур. *Вестник Башкирского университета*. 2007. Том 12. № 4. С. 110–111.

548. *Шатух 1959*: Шатух М. Г. Уточняющие члены предложения как особая синтаксическая категория. *Русский язык в школе*. 1959. № 2. С. 31–35.

549. *Шахматов 2001*: Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 624 с.

550. *Шашкевич 1865*: Шашкевич Г. Мала грамматика языка русского основана на подставе читанок для III и IV отряду школ головных в Царстве Австрии употребляемых яко допомочна книга для учителей и препарандов. Вєдни : Накладом сочинителя, 1865. 235 с.

551. *Шведова 1964*: Шведова Н. Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельный распространитель предложения. *Вопросы языкознания*. 1964. № 6. С. 77–93.

552. *Шевчук, Кабиш, Клименко 2011*: Шевчук С. В., Кабиш О. О., Клименко І. В. Сучасна українська літературна мова. Київ : Алерта, 2011. 544 с.

553. *Широкова 1960*: Широкова Н. А. Типы конструкций со сравнительными союзами в составе простого предложения. Казань : Изд-во Казанского ун-та, 1960. 154 с.

554. *Шитик 2013*: Шитик Л. В. Галузева полівекторність і змістова багатозначність синкретизму. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія* : зб. наук. праць. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2013. С. 379–391.

555. *Шитик 2014*: Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. 474 с.

556. *Шитик 2019*: Шитик Л. В. Сурядно-підрядні складні речення як репрезентанти внутрішньо рангового різнокатегорійного синкретизму. *Studi Slavistici*. XVI. 2019, 1. P. 85–104.

557. *Шиць 2014*: Шиць А. А. Класифікаційні схеми досліджень простих речень у сучасній граматичній теорії. *Вісник Черкаського університету імені Б. Хмельницького. Серія : Філологічні науки*. 2014. Вип. 7 (300). С. 125–131.

558. *Шмелев 1976*: Шмелев Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке. Москва : Наука, 1976. 150 с.

559. *Шмелева 1978*: Шмелева Т. В. О семантике структурной схемы предложения. *Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка*. 1978. Т. 37. № 4. С. 354–361.

560. *Шубик 1975*: Шубик С. А. Категория бытийности как отличительный признак предложения. Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. Ленинград : Наука, 1975. С. 178–182.

561. *Шульжук 2004*: Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : Академія, 2004. 408 с.

562. *Щеболева 1971*: Щеболева И. И. Структурные типы вставных конструкций в современном русском языке. Вопросы синтаксиса современного русского языка. Ростов-на-Дону, 1971. С. 101–113.

563. *Щеболева 1995*: Щеболева И. И. Общая характеристика вставных конструкций в современном русском литературном языке. *Ученые записки Ростов-на-Дону гос. пед. ун-та*. 1995. Вып 4. С. 93–109.

564. *Щерба 1948*: Щерба Л.В. Грамматика русского языка. В 2-х ч. Ч. 2. Москва : Учпедгиз, 1948. 234 с.

565. *Щербань 2002*: Щербань Г. Е. Функционирование частиц в конструкциях экспрессивного синтаксиса : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Нальчик, 2002. 20 с.

566. *Этимологический словарь*: Этимологический словарь русского языка М. Фасмера. URL : <http://etymolog.ruslang.ru>

567. *Юшина 1986*: Юшина Л. Ю. Реализация субъектной валентности полных страдательных причастий в современном русском языке : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык». Москва, 1986. 23 с.

568. *Ющук 2004*: Ющук І. П. Українська мова. Київ : Либідь, 2004. 640 с.

569. *Ягупов 2002*: Ягупов В. В. Педагогіка. Київ : Либідь, 2002. 560 с.

570. *Языкознание 1998*: Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва : Большая Российская энциклопедия, 1998. 685 с.

571. *Яковлева 2004*: Яковлева И. Н. Семантическая категория состояния и средства её реализации (на материале русского и английского языков) : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка». Воронеж, 2004. 22 с.

572. *Яремчук 1985*: Яремчук И.С. Конструкции с однородными членами и обобщающими словами в свете грамматики : Автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук. Днепропетровск, 1985. 24 с.

573. *Яценко 1968*: Яценко І. Т. Чи є звертання членом речення? *Синтаксична будова української мови*. Київ : Наук. думка, 1968.

574. *Яўневіч, Сцяцко 1987*: Яўневіч М. С., Сцяцко П. У. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы. Мінск : Навука і тэхніка, 1987. 439 с.

575. *Anderson 2006*: Anderson J. M. Modern grammars of case: a retrospective. Oxford : Oxford University Press, 2006. 461 p.

576. *Baerman, Brown 2005*: Baerman M., Brown D. Case syncretism. World atlas of language structures. Oxford : Oxford University Press, 2005. P. 118–121.
577. *Bhat 2004*: Bhat D. N. S. Pronouns. Oxford : Oxford University Press, 2004. 333 p.
578. *Bloomfield 1973*: Bloomfield L. Language. London, 1973. 566 p.
579. *Cann, Kempson, Marten 2005*: Cann R., Kempson R., Marten L. The Dynamics of Language. Amsterdam : Elsevier Academic Press, 2005. 456 p.
580. *Carstairs-McCarthy 1984*: Carstairs-McCarthy A. Outlines of a constraint on syncretism. *Folia Linguistica*. 1984. № 18. P. 73–85.
581. *Carston 2002*: Carston R. Linguistic Meaning, Communicated Meaning and Cognitive Pragmatics. *Mind and Language*. 2002. Vol. 17. № 1–2. P. 127–148.
582. *Chrystal 2003*: Chrystal D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge : Cambridge University Press, 2003. 499 p.
583. *Clackson 2007*: Clackson J. Indo-European Linguistics. An Introduction. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 284 p.
584. *Cognitive Modeling 2014*: Cognitive Modeling: A linguistic perspective. Francisco Josñ Ruiz de Mendoza Ibñcez and Alicia Galera Masegosa, 2014. 261 p.
585. *Ibñcez, Masegosa 2014*: Cognitive Modeling: A linguistic perspective. Francisco Josñ Ruiz de Mendoza Ibñcez and Alicia Galera Masegosa, 2014. (Human Cognitive Processing, volume 45). 261 p.
586. *Dictionary*: Dictionary. com. URL : <http://www.dictionary.com/browse/enumeration>
587. *Dixon 2004*: Dixon R. M. W. Adjective Classes. A Cross-linguistic Typology. Oxford : Oxford University Press, 2004. 393 p.
588. *Dixon, Aikhenvald 1997*: Dixon R. M. W., Aikhenvald A. Y. A typology of argument-determined constructions. Essays on language funguage type dedicated to T. Givon. Amsterdam : Benjamins, 1997. P. 71–113.
589. *Dokulil 1962*: Dokulil M. Tvořeni slov v češtině. Praha : Nakl. Č. akad. věd., 1962. Sv. 1. 263 p.

590. *Dubois, Jouannon, Lagane 1994: Dubois J, Jouannon G, Lagane R.* Grammaire Francais : Larousse, 1994. 176 p.

591. *Fabricius-Hansen 2008: Fabricius-Hansen C.* «Subordination» versus «Coordination» in Sentence and Text. John Benjamin's Publishing Company, 2008. 367 p.

592. *Fillmore 1968: Fillmore Ch.* Lexical Entries for Verbs. *Foundations of Language*. 1968. Vol. 4. № 4. P. 373–392.

593. *Fries 1969: Fries Ch. C.* The Structure of English. An Introduction to the Construction of English Sentences. London Longmans, Green and Co. LTD. London and Harbow. 1969. 304 p.

594. *Givon, Malle 2002: Givon T., Malle B. F.* The Evolution of Language out of Pre-Language. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2002. 392 p.

595. *Grochowski, Karolak, Topolińska 1984: Grochowski M., Karolak S., Topolińska Z.* Gramatyka współczesnego języka polskiego. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1984. 397 p.

596. *Grzegorzczkova 2008: Grzegorzczkova R.* Wykłady z polskiej składni. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2008. 160 p.

597. *Halliday 1976: Halliday M. A. K.* System and Function in Language M. A. K. Halliday. Oxford : Oxford University Press, 1976. P. 57–65.

598. *Huddleston, Pullum 2002: Huddleston R., Pullum G. K.* The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 842 p.

599. *Hutchins 1971: Hutchins W.* The Generation of Syntactic Structures from a Semantic Base. Amsterdam : North-Holland Pub. Co., 1971. 197 p.

600. *Ilyish 1971: Ilyish B.* The Structure of Modern English. Leningrad : Prosveshcheniye, 1971. 306 p.

601. *Kroeger 2005: Kroeger P. R.* Analyzing grammar. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 883 p.

602. *Mayer 2009: Mayer Ch.* Apposition in contemporary English. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 126 p.

603. *Miller 2009*: Miller J. *Semantics and Syntax: Parallels and*. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. 262 p.
604. *Novikova 2020*: Novikova Olha. Special aspects of specifying constructions at the level of a simple complicated sentence. *Scientific Journal of Polonia University Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. «PNAP». 40(2020), nr. 3. P. 60–67.
605. *Pala 1974*: Pala K. *Semantic classes of verbs and FSP. Papers on Functional Sentence Perspective*. Prague. Academia, Publishing House of the Czechoslovak Academy of Sciences. Prague, 1974. P. 96–207.
606. *Richards, Schmidt, Kendricks, Kim, 2002*: Richards J. Schmidt R., Kendricks H., Kim Y. *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. Essex, UK : Pearson Education, 2002. 608 p.
607. *Saloni, Świdziński 2007*: Saloni Z., Świdziński M. *Składnia współczesnego języka polskiego*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007. 356 p.
608. *Słownik terminów literackich 1986*: *Słownik terminów literackich: teoria i nauki pomocnicze literatury*. Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1986. 307 p.
609. *Taylor 2002*: Taylor J. R. *Cognitive Grammar*. Oxford : Oxford University Press, 2002. 612 p.
610. *Velasco 2008*: Velasco D. G. *The Noun Phrase in Functional Discourse Grammar*. New York, 2008. 384 p.
611. *Vendler 1957*: Vendler Z. *Verbs and Times*. *The Philosophical Review*. LXVI. 1957. 160 p.
612. *Wierzbicka 1980*: Wierzbicka A. *Lingua Mentalis: The Semantics of Natural Language*. Sydney : Academic Press, 1980. 367 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА

1. Андієвська Е. URL : Роман про добру людину.
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1942>
2. Андієвська Е. Роман про людське призначення. URL :
<https://books.google.com.ua>.
3. Багряний Іван. Тигролови. Огненне коло. Київ : Укр. письменник, 1996. 350 с.
4. Багряний Іван. Сад Гетсиманський : роман. Харків : Фоліо, 2016. 576 с.
5. Барка Василь. Спокутник і ключі землі : роман-притча. Київ : Орій при УКСП Кобза, 1992. 427 с.
6. Барка Василь. Поезія. Жовтий князь. Київ : Наукова думка, 1999. 304 с.
7. Винниченко В. К. Лепрозорій: роман. Київ : Знання, 2013. 382 с.
8. Винниченко В. К. Твори : В 2-х т. Т. 2 : Сонячна машина : роман. Київ : Дніпро, 2000. 624 с.
9. Винничук Ю. Аптекарь : роман. Харків : Фоліо, 2015. 443 с.
10. Винничук Ю. Весняні ігри в осінніх садах : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2007. 284 с.
11. Вінграновський М. Вибрані твори: у 3 т. Т. 1 : Поезії. Тернопіль : Богдан, 2004. 400 с.; Т. 3 : Повісті й оповідання. 352 с.
12. Вовчок Марко. Оповідання. Казки. Повісті. Роман. Київ : Наук. думка, 1983. 638 с.
13. Воронько П. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1973. Т. 1. 416 с.; Т. 2. 440 с.
14. Воропай О. Звичаї нашого народу. URL : <https://iknigi.net/avtor-oleksa-voropay/96642-zvichayi-nashogo-narodu-oleksa-voropay/read/page-1.html>
15. Головка А. Твори : у 2-х т. Київ : Наук. думка, 1986. Т. 1. 573 с.; Т. 2. 700 с.
16. Гончар О. Вибрані твори : У 4 т. / О. Т. Гончар. Київ : Сакцент Плюс, 2005. Т. 1 : Тронка; Собор; Кресафт. 542с.; Т. 2 : Циклон; Твоя зоря; Микита

Братусь; Далекі вогнища. 736 с.; Т. 3 : Людина і зброя; Чорний Яр. 320 с.; Т. 4 : Прапорonoсці; Письменницькі роздуми. 416 с.

17. Гончар О. Бригантина : повість, оповідання. Харків : Фоліо, 2006. 383 с.

18. Гончар О. Крапля крові : роман. Київ : Мультимедійне вид-во Стрельбицького, 2017. URL : <https://www.yakaboo.ua>.

19. Грабовський П. Вибрані твори у 2 томах. Том 1. Київ : Дніпро. 1985. 600 с.

20. Грабовський П. Вибрані твори у 2 томах. Том 1. Київ : Дніпро. 1985. 345 с.

21. Гуцало Є. Вибрані твори : у 2 т. Київ : Рад. письменник, 1987. Т. 1 : Повісті. 571 с.; Т. 2 : Оповідання. Княжа гора : повість. 527 с.

22. Гуцало Є. Сльози Божої матері : повісті. Київ : Молодь, 1990. 264 с.

23. Гуцало Є. З вогню воскресли; Мертва зона; Біль і гнів; Безголов'я : повісті. Київ : Укр. вид. група, 1996. 432 с.

24. Дашвар Люко. Молоко з кров'ю : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2008. 272 с.

25. Дашвар Люко. Мати все : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 336 с.

26. Дашвар Люко. РАЙ.центр : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2010. 272 с.

27. Дашвар Люко. Покров : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 378 с.

28. Дереш Любоко. Культ : сучасна проза. URL : <https://iknigi.net/avtor-lyubko-deresh/36380-kult-lyubko-deresh/read/page-1.html>

29. Дереш Любоко. Пісні про любов і вічність : збірник. URL : <https://iknigi.net/avtor-lyubko-deresh/86651-psn-pro-lyubov-vchnst-zbrnik-lyubko-deresh/read/page-1.html>

30. Дереш Любоко. Поклоніння ящірці : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2006. 176 с.

31. Дереш Любко. Намір : роман. 2-ге вид. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 332 с.
32. Дзюба С., Кірсанов А. Заборонений: Історія життя і боротьби Василя Стуса : роман. URL : <https://books.google.com.ua>.
33. Довженко О. П. Зачарована Десна : кіноповісті, оповідання, щоденник. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=866>
34. Драй-Хмара Михайло. Вибране : поезії та переклади. Київ : Дніпро, 1989. 542 с.
35. Драч І. Храм сонця : поезії. Київ : Рад. письм., 1988. 125 с.
36. Драч І. Вогонь з попелу : поезії (З шістдесятих – у дев'яності). Київ : Рада, 1995. 119 с.
37. Жадан С. Біг Мак та інші історії : кн. вибр. оповід. Харків : Фоліо, 2013. 312 с.
38. Жадан С. Ворошиловград : роман. Харків. URL : <https://booksonline.com.ua/view.php?book=173773>
39. Жадан С. Інтернат : роман. Харків URL : <https://www.rulit.me/books/internat-read-498376-1.html>
40. Загребельний П. Роксолана : роман. Харків : Фоліо, 2001. 685 с.
41. Загребельний П. Євпраксія : роман. Харків : Фоліо, 2002. 369 с.
42. Загребельний П. Юлія, або Запрошення до самовбивства : роман. Харків: Фоліо, 2002. 351 с.
43. Загребельний П. Я, Богдан: роман. Харків : Фоліо, 2002. 675 с.
44. Загребельний П. Диво : роман. Харків: Фоліо, 2005. 638 с.
45. Збанацький Ю. Твори : у 2-х т. Київ : Дніпро, 1974. Т. 1 : Малиновий дзвін : роман. Єдина : повість. 670 с. Т. 2 : Хвилі : роман. Поліські билиці : оповідання. 704 с.
46. Іздрик Ю. Подвійний Леон. Історія хвороби 2002. URL : <https://www.rulit.me/books/podvijnij-leon-istoriya-hvorobi-read-214143-1.html>
47. Іздрик Ю. Таке: збірка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2009. 271 с.

48. Іздрик Ю. Острів КРК та інші історії. 1994. URL : <https://www.rulit.me/books/ostriv-krk-ta-inshi-istorii-read-214144-1.html>
49. Іздрик Ю. Флешка-2GB». 2009. URL : <https://www.litmir.me/br/?b=225092>
50. Квітка-Основ'яненко Г. Повісті та оповідання. Драматичні твори. Київ : Наук. думка, 1982. 543 с.
51. Кобилянська О. Повісті. Оповідання. Новели. Київ : Наук. думка, 1988. 672 с.
52. Костенко Л. Маруся Чурай : історичний роман у віршах. Київ : Веселка, 1990. 159 с.
53. Костенко Л. В. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
54. Костенко Л. В. Записки українського самашедшого. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.
55. Коцюбинський М. Твори : в 2-х т. Київ : Наук. думка, 1988. Т. 1 : Повісті та оповідання (1884–1906). 584 с. ; Т. 2 : Повісті та оповідання (1907–1912). Статті та нариси. 496 с.
56. Куліш П. Твори : у 2-х т. Київ : Наук. думка, 1994. Т. 1 : Прозові твори. Поетичні твори. Переспіви та переклади. 752 с. ; Т. 2 : Поеми. Драматичні твори. 768 с.
57. Ле І. Твори В 7-ми томах. / На Украинском Языке. Дніпро 1968.
58. Лепкий Б. Мотря : історична повість. Львів : Червона калина, 1991. 338 с.
59. Малишко А. Вибране : вірші, поеми / упоряд. та передм. І. Зуба. Київ : Рад. письменник, 1984. 238 с.
60. Мирний Панас. Твори : в 2-х т. Київ : Наук. думка, 1989. Т. 1: Оповідання. Повісті. Роман. Драматичні твори (1872–1898). 752 с.; Т. 2: Повість та оповідання. Роман (1897–1918). 640 с.
61. Мушкетик Ю. Яса : роман. Київ : Дніпро, 1990. 831 с.
62. Мушкетик Ю. На брата брат : роман. Харків : Фоліо, 2007. 317 с.

63. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб : іст. роман. Харків : Фоліо, 2012. 415 с.
64. Нестайко В. Одиниця з обманом : повісті й оповідання для дітей. Харків : ВД «Школа», 2011. 320 с.
65. Нестайко В. Пригоди журавлика : казкова повість. Київ : Майстер-клас, 2012. 112 с.
66. Нечуй-Левицький І. С. Твори : в 2-х т. Київ : Наук. думка, 1985. Т. 1: Повісті та оповідання. П'єса. 640 с. ; Т. 2 : Повісті та оповідання, 1986. 631 с.
67. Олесь Олександр. Твори : в 2-х т. / упоряд. Р. П. Радишевський. Т. 1: Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. З неопублікованого. Сатира. Київ : Дніпро, 1990. 959 с.
68. Олійник Б. Поезії. Київ : Дніпро, 1986. 343 с.
69. Павличко Д. Вибрані твори : у 2 т. / голова редкол. М. П. Зяблюк; вступ. ст. М. Г. Жулинського. Київ : Українська енциклопедія. Т. 1: Вірші; Поеми. 2008. 608 с. Т. 2 : Переклади. 2009. 608 с.
70. Підмогильний В. Місто : роман, оповідання. Київ: Дніпро, 2004. 384 с.
71. Самчук У. На коні вороному. Острог : Вид-во Нац. ун-т «Острозька академія»; Луцьк : Твердиня, 2007. 424 с.
72. Самчук У. Гори говорять : роман. Київ : Персонал, 2008. 248 с.
73. Сахацька В. Вірші. Дніпро : Шкільна бібліотека. 2013. 98 с.
74. Симоненко В. Ти знаєш, що ти – людина : вірші, сонети, поеми, казки, байки. Київ : Наук. думка, 2001. 294 с.
75. Симоненко В. Вибране. Київ : Школа, 2002. 253 с.
76. Смолич Юрій. Вибране. Київ : Радянський письменник, 1948. 359 с.
77. Сосюра В. Вибрані твори. В 2 т. Київ : Наук. думка, 2000. Т. 1: Поетичні твори. 645 с.; Т. 2: Поеми. Роман. 549 с.
78. Стельмах М. Твори : в 7-ми т. Київ : Дніпро, 1983. Т. 4 : Правда і кривда. Гуси-лебеді летять. Щедрий вечір. 712 с.; Т. 5 : Дума про тебе. 383 с.; Т. 6: Чотири броди. 606 с.
79. Стефаник В. Вибрані твори. Харків : Ранок, 2003. 192 с.

80. Стус В. Палімпсест : вибране. Київ : Факт, 2003. 432 с.
81. Тичина П. Золотий гомін : вибрані твори / вступ. ст., упоряд. та прим. С. А. Гальченко. Київ : Криниця, 2008. 608 с.
82. Тулуб З. Людолови : у 2-х т. Сімферополь : Таврія, 1980. Т. 1. 497 с.; Т. 2. 590 с.
83. Тютюнник Г. Вибрані твори : оповідання, повісті. Київ : Дніпро, 1981. 607 с.
84. Українка Леся. Твори : у 2-х т. Київ : Наук. думка, 1986. Т. 1 : Поетичні твори. 608 с.; Т. 2: Драматичні твори. 1987. 726 с.
85. Франко І. Мойсей. Перехресні стежки. Київ : Наук. думка, 2001. 384 с.
86. Франко І. Казки : повне зібрання. Дрогобич : Коло, 2013. 663 с.
87. Хвильовий Микола. Новели, оповідання, повість, роман, поетичні твори, памфлети. Київ : Наук. думка, 1995. 813 с.
88. Цюпа І. Вибрані твори : у 2-х т. Київ: Дніпро, 1981. Т. 1 : Грози й радуги: роман. оповідання. 543 с.; Т. 2 : Краяни: роман. оповідання. 501 с.
89. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ : Дніпро, 1985. 640 с.
90. Ялом І. І. Ялом шопенгауер як ліки. URL : <https://knigogo.com.ua/chitati-online/shopengauer-yak-liku/>
91. Ялом І. Ліки від кохання та інші оповіді психотерапевта. URL : https://chtyvo.org.ua/authors/Irvin_David_Yalom/Liky_vid_kokhannia_ta_inshi_opovidi_psykhoterapevta/
92. Ялом І. Коли Ніцше плакав. URL : <https://uk.bookmate.com/books/pa1SB0pG>
93. Яновський Ю. Вершники : роман. Харків : Фоліо, 2006. 318 с.
94. Яворівський В. Під крилами – весілля. URL : <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=16550>

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ, ІНФОРМАЦІЙНІ ЕЛЕКТРОННІ ДЖЕРЕЛА

Високий замок : тижневик, м. Львів. 2017–2019. URL : <https://wz.lviv.ua>.

Вісник Запорізького національного університету. Біологічні науки. 2016 р. № 1–5. URL : http://web.znu.edu.ua/cms/index.php?action=category/browse&site_id=5&lang=ukr&category_id=1215

Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. 2016 р. № 1–5. URL : http://web.znu.edu.ua/cms/index.php?action=category/browse&site_id=5&lang=ukr&category_id=1209

Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки. 2016 р. № 1–5 . URL : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/2016/2016-ped-1.pdf>

Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки. 2016 р. № 1–5. URL : http://web.znu.edu.ua/cms/index.php?action=category/browse&site_id=5&lang=ukr&category_id=949

Вісник Національної академії прокуратури України. 4/2(58)'2018 р. URL : http://www.visnyknapu.gp.gov.ua/files/issues-2018/Visnyk-NAPU_4-2_2018.pdf

Голос України : газета Верховної Ради України, м. Київ. 2019–2020. URL : www.golos.com.ua.

Гордон. 2017–2018. URL : <http://gordonua.com>.

Дзеркало тижня. Україна : газета, м. Київ. 2018–2020. URL : <https://journals.ua/newspapers/dzerkalo-tuzhnya-ukraina/>

День. Щоденна Всеукраїнська газета, м. Київ. 2015. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/elektronna-gazeta>.

Львівська газета. 2004. URL : <http://gazeta.lviv.ua>.

Українська правда. 2017–2021. URL : <https://www.pravda.com.ua>.

Урядовий кур'єр. Газета Кабінету Міністрів України. 2019. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/>

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті, у яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Новікова О. О. Роль вставлених конструкцій у юридичному дискурсі. *Теоретические и прикладные проблемы русской филологии*. Вып. XX. Славянск : СГПУ, 2010. С. 165-170.
2. Новікова О. О. Функційні особливості вставних конструкцій в лінгвоукраїністиці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : філологія*. Вип. 39, т. 1. 2019. С. 36–40.
3. Новікова О. О. Вставні конструкції в юридичному дискурсі: структурній і функційній особливості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : філологія*. 2019. Вип. 40, т. 1. С. 80–85.
4. Новікова О. О. Відокремлені обставини в сучасній українській мові: статус, функції. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69), № 2, ч. 1. С. 21–27.
5. Новікова О. О. Структурно-семантичні особливості вставних одиниць у текстах публіцистичного дискурсу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2019. Т. 30 (69), № 3, ч. 1. С. 47–56.
6. Новікова О. О. Вставні та вставлені конструкції в сучасній українській мові: статус, функції. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Філологічні науки*. 2019. Випуск XVIII. С. 162–177.
7. Новікова О. О. Структурно-семантичні особливості вставних конструкцій у художніх текстах сучасних українських письменників. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 11, т. 1. С. 41–47.

8. Новікова О. О. Історія вивчення пояснювальних конструкцій в лінгвоукраїністиці. *Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць*. Черкаси. 2019. Вип. 27. С. 20–29.

9. Новікова О. О. Типологічні вияви пояснювальних конструкцій у сучасній українській мові. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (мовознавство)*. 2019. Вип. 29. С. 34–44.

10. Новікова О. О. Структурні й функційні особливості вставних конструкцій в українському науковому дискурсі. *Studia Philologica (Філологічні студії) : збірник наукових праць*. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка. 2019. Вип. 13. С. 68–75.

11. Новікова О. О. Власне-пояснювальні синтаксичні конструкції: статус, семантика, функції. *Філологічні науки : збірник наукових праць*. Полтава. 2020. № 32. С. 81–86.

12. Новікова О. О. Функційні вияви конкретизувальних конструкцій на рівні простого ускладненого речення. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Германістика та міжкультурна комунікація*. 2020. Вип. 1. С. 227–233.

13. Новікова О. О. Статус відокремлення в системі синтаксичних зв'язків. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2020. Feb. VIII (64). Issue: 216. Budapest. С. 45–49.

14. Новікова О. О. Функційно-семантичне вираження відокремлених обставин у сучасній українській мові. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31(70), № 3. ч. 1. С. 33–37.

15. Новікова О. О. Вставлені конструкції в сучасній українській мові: структурні й функційні вияви. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія*. 2020. Вип. 22. С. 220–228.

16. Новікова О. О. Особливості функціонування конструкції з паралельними членами на рівні ускладненого речення. *Актуальні питання гуманітарних наук*:

міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2020. Вип. 30, т. 2. С. 308–313.

17. Новікова О. О. Функційне вираження відокремлених прикладок у сучасній українській мові. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. Вип. 33, т. 1. С. 228–233.

18. Новікова О. О. Основні принципи розмежування вставних і вставлених конструкцій. *Львівський філологічний часопис*. 2020. № 8. С. 140–147.

19. Новікова О. О. Вставні конструкції в сучасній українській літературній мові: типологія, функції. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2020. Nov. VIII(71). Issue: 240. Budapest. С. 47–52.

20. Новікова О. О., Вінтонів М. О. Просте ускладнене речення в системі синтаксичних одиниць. *Фундаментальні та прикладні дослідження : сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи. Том V*. Баку – Банська Бистриця – Ужгород – Херсон : Посвіт, 2019. С. 313–321.

21. Novikova Olha. Special aspects of specifying constructions at the level of a simple complicated sentence. *Scientific Journal of Polonia University Peridyk Naukowy Akademii Polonijnej*. «PNAP». 40(2020), nr. 3. P. 60–67.

22. Vintoniv M., Grachova A., Fedorova Y., Novikova O., Tiutiuma T. Adverbial Tame Indicators of the Event with the Actual Moment: Structure, Semantics, Functions. *Postmodern Openings*. 2020. Vol. 11, no. 2, supl 1. P. 327–343.

Праці, які додатково відбивають наукові результати дисертації

23. Новікова О.О. Структурно-семантичні вияви детермінантних членів речення в юридичних текстах. *Вісник Запорізького національного*

університету : зб. наук. праць. *Філологічні науки*. Запоріжжя : Запорізький нац. ун-т, 2010. № 1. С. 237–242.

24. Новікова О. О. Особливості використання експресивних одиниць в офіційно-діловому стилі. *Україністика: нові імена в науці* : зб. наук. пр. учасників IV Всеукр. наук.-практ. конф. студ. і мол. науковців. Горлівка : Вид-во ГДПШМ, 2013. Вип. 4. С. 170–176.

25. Новікова О. О. Особливості використання експресивних одиниць в текстах художньої літератури. *Філологічний вісник Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань : ВПЦ «Візаві», 2011. Вип. 1. С. 382–389.

26. Новікова О.О., Пономаренко К. В. Особливості функціонування вставних конструкцій у юридичному дискурсі (на матеріалі української та англійської мов). *Правовий часопис Донбасу*. 2019. № 4. С 145–151.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Міжнародні наукові та науково-практичні конференції

1. Национальная конференция с международним участием «Образовательни технологи 2013» (г. Каварна, 13–15 септєбря 2013 г. – участь із доповіддю).
2. IV Міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Філологія XXI століття : теорія, практика, перспективи» (м. Одеса, 15 жовтня 2015 р. – участь у режимі on-line).
3. Міжнародна науково-практичної конференція «Мова та література у полікультурному просторі» (м. Львів, 12–13 лютого 2016 р. – заочна участь).
4. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні питання філологічних наук: наукові дискусії» (м. Одеса, 23–24 вересня 2016 р. – заочна форма).
5. Міжнародна науково-практична конференція «Донецький юридичний інститут: 55 років на теренах освіти і науки» (м. Кривий Ріг, 13 травня 2016 р. – участь із доповіддю).
6. VII Міжнародні наукові Кирило-Мефодіївські читання, присвячені вшануванню Міжнародного Дня слов'янської писемності і культури та у рамках святкування 1030-річчя хрещення Київської Русі-України (м. Кривий Ріг, 18 травня 2018 р. – участь із доповіддю).
7. Міжнародна наукова конференція «Мова як світ світів. Граматика і поетика текстових структур» (м. Київ, 7–8 листопада 2019 р. – заочна участь).
8. V Міжнародна науково-практична конференція «Фундаментальні та прикладні дослідження: сучасні науково-практичні рішення і підходи. Міждисциплінарні перспективи» (м. Баку, 25 жовтня 2019 р. – заочна участь).

9. Міжнародна науково-практична конференція «Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників філологічних наук» (м. Одеса, 21–22 лютого 2020 р. – участь із доповіддю).

10. XXVI Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи». (м. Переяслав, 2 березня 2020 р. – заочна участь).

11. VIII Міжнародна наукова конференція «Лінгвалізація тексту», (м. Черкаси, 4–5 травня 2020 р. – заочна форма).

12. Міжнародна наукова конференція «Українська мова в сучасному науковому вимірі» (м. Луцьк, 1–2 жовтня 2020 р. – заочна форма).

Всеукраїнські та регіональні наукові та науково-практичні конференції

13. V Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 6 листопада 2009 р. – участь із доповіддю).

14. Всеукраїнська науково-методична конференція Якісна освіта XXI століття: проблеми і пошуки» (м. Донецьк, 2009. – участь із доповіддю).

15. VIII Всеукраїнська науково-практична конференція «Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи» (м. Київ, 30 листопада 2012 р. – участь із доповіддю).

16. Всеукраїнська наукова конференція «Людина – суспільство – держава – мова: історія питання та сучасний стан» (м. Кривий Ріг, 28 жовтня 2016 р. – участь із доповіддю).

17. International scientific-practical conference Forming of modern educational environment: benefits, risks, implementation mechanisms (Tbilisi, September 29, 2017 р. – участь у режимі on-line).

18. Всеукраїнська науково-практична конференція «Мова і право» (м. Дніпро, 15 листопада 2017 р. – участь із доповіддю).

19. Всеукраїнська наукова конференція «Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття» (м. Кривий Ріг, 8 листопада 2019 р. – участь із доповіддю).

20. Всеукраїнська наукова конференція «Українство: динаміка сенсів і вимірів національного буття» (м. Кривий Ріг, 6 листопада 2020 р. – участь із доповіддю).